

Yearbook 2024 International Labour Movement

Évkönyv 2024 A nemzetközi munkásmozgalom történetéből

L. évfolyam

**LENIN ♦ TANULMÁNYOK ♦ ESEMÉNYEK, ÉVFORDULÓK
DOKUMENTUMOK ♦ ÉLETRAJZOK ♦ KÖNYVISMERTETÉSEK
BESZÁMOLÓK ♦ MUNKÁSKULTÚRA
INTERNATIONAL SUPPLEMENT**

JUBILEUMI KÖTETÜNK MUNKATÁRSAI

Antal Gábor,
Balogh András,
Beauvillain, Nicolas,
Beinart, Peter,
Dalos Rimma,
Damjé, Vagyim Valerjevics,
Fischer Ferenc,
Garadnai Zoltán,
Hajdu Tibor,

Háda Béla,
Horváth Jenő,
J. Nagy László,
Krajcsi Sándor,
Kupi László,
Losoncz Márk,
Majoros István,
Pankovits József,
Percze Máté,

Poór Péter,
Ránki Péter,
Romsics Gergely,
Stempler Ádám,
Székely Gábor,
Szilágyi Ágnes Judit,
Vörös István,
Zalai Anita,
Zámbori Jonatán

Magyar Lajos Alapítvány

A nemzetközi munkásmozgalom történetéből

Évkönyv • 2024
L. évfolyam

Magyar Lajos Alapítvány
2024

Alapító szerkesztők: JEMNITZ JÁNOS és HARSÁNYI IVÁN

Szerkesztőségi bizottság:

Bebesi György
Csunderlik Péter
Ferwagner Péter Ákos
Horváth Jenő
Juhász József
J. Nagy László
Krajcsi Sándor Roland – olvasószerkesztő
Pál István
Pankovits József
Poór Péter – olvasószerkesztő
Székely Gábor – szerkesztő
Szilágyi Ágnes Judit – szerkesztő

Levelezés: labour.yearbook2@gmail.com

A kötet megjelenését támogatta az ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszéke, a Munkásmozgalom-történészek Nemzetközi Egyesülete (ITH–Linz, Ausztria), a Károlyi Mihály Társaság, a Politikatörténeti Alapítvány és a Magyarországi Vas- és Fémmunkások Központi Szövetsége.

This volume was supported by Eötvös Loránd University Faculty of Humanities Department of Modern and Contemporary World History, International Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung (ITH–Linz, Austria), Foundation Mihály Károlyi, The Foundation of Political History and Central Association of Iron- and Metalworkers' Union of Hungary.

Az Évkönyv

**2004., 2005., 2006., 2007., 2008., 2009., 2010., 2011., 2012., 2013., 2014., 2015., 2016.,
2017., 2018., 2019., 2020., 2021. és 2022., 2023., 2024
számának teljes szövege olvasható**

**You can find the whole text of Yearbooks 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010,
2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024**

<http://yearbook2.hu> (<http://yearbook2.atw.hu>)

ISSN 0 133476 X

© Székely Gábor

Nyomás: Robinco KFT.

F. v.: Kecskeméty Péter

Az Évkönyv nemzetközi tanácsadó testülete:

Agosti, Aldo (Torino)

Avineri, Shlomo (Jeruzsálem)

Buschak, Willy (Brüsszel)

Callesen, Gerd (Bécs)

Chakravarti, Sudeshna (Calcutta)

Degen, Bernhard (Basel)

Elorza, Antonio (Madrid)

Fülberth, Georg (Marburg)

Garscha, Winfried (Bécs)

Gianni, Emilio (Genova)

Grass, Martin (Stockholm)

Jazborovszkaja, Inessza (Moszkva)

Halstead, John (Sheffield)

Hudson, Kate (London)

Kessler, Mario (Potsdam)

Kircheisen, Inge (Halle/Saale)

King, Francis (Norfolk, Anglia)

Kolomijec, Vjacseszlav (Moszkva)

Konrad, Helmut (Graz)

Maderthaner, Wolfgang (Bécs)

Morgan, Kevin (Manchester)

Panaccione, Andrea (Milano)

Parsons, Steve (Sonderborg, Dánia)

Pelz, William, A. (Chicago)

Rojahn, Jürgen (Amszterdam)

Schwarzmantel, John (Leeds)

Schneider, Michael – Bonn, Friedrich

Ebert Stiftung

Schrevel, Margret – Amszterdam,

Internationaal Instituut voor

Sociale Geschiedenis

Studer, Brigitte (Lausanne)

Sumrikova, Ljudmila

(Dnyepetrovcszk)

Sylvers, Malcolm (Vence)

Vuilleumier, Marc (Genf)

Weill, Claudie (Párizs)

Young, James D. (Stirling)

TARTALOM

LENIN

<i>Székelly Gábor</i> Vlagyimir Iljics Uljanov – Lenin.....	11
<i>Lev Trockij</i> Az epigonok összeesküvése	21
<i>Moshé Lewin</i> Lenin utolsó harca (Részlet).....	27
Interjú Vagyim Damjéval a Szovjetunióról.....	31

TANULMÁNYOK

<i>Majoros István</i> Francia sajtó – szocialista lapok az első világháború előtti évtizedekben	46
<i>Percze Máté</i> A jom kippuri háború regionális és globális hatásai.....	56
<i>Garadnai Zoltán</i> Küzdelem a gyarmati múlt örökségével?	73
<i>Poór Péter</i> Bimbózó anarchoszindikalizmus Ázsia csendes-óceáni régiójában a 20. század első harmadában.....	89

ESEMÉNYEK, ÉVFORDULÓK

<i>Háda Béla</i> Dél-Ázsia a nagyhatalmi érdekek keresztútjében.....	106
<i>Stempler Ádám</i> Baloldali politikai mozgalmak Brit Malájföldön a japán megszállástól a Malájföldi Föderációig	119

Balogh András

- A palesztin–izraeli háború néhány közel-keleti vonatkozása, különös tekintettel a zsidó történelmi szerepvállalásra..... 138

DOKUMENTUMOK

- Kis Aladár hagyatékából..... 145
 Olaszország és az Egyesült Államok 151
 A német forradalom 155

ÉLETRAJZOK*Pankovits József*

- Armando Cossutta (1926–2015) 158

J. Nagy László

- Szadek Hadzszeresz (Sadek Hadjeres), 1928–2022..... 162

Székely Gábor

- Franz Koritschner (1892–1941)..... 171

Zalai Anita

- Clara Campoamor (Madrid, 1888 – Lausanne, 1972) 175

Székely Gábor

- Lozovszkij, Szolomon Abramovics (1878–1952)..... 182

Pankovits József

- Pietro Ingrao (1915–2015) 185

Romsics Gergely

- A tanácskommunista alternatíva: Karl Korsch (1886–1961) 189

KÖNYVISMERTETÉSEK*Vörös István*

- Az igen lezüllesztése 197

Dalos Rimma

- Bruno Groppo: Az Olasz Kommunista Párt és történetírói..... 204

Hajdu Tibor

- Az orosz forradalom Kerenszkij szemével..... 207

<i>Losoncz Márk – Poór Péter</i>	
Fordítói előszó	214

BESZÁMOLÓK

<i>Kupi László</i>	
Baloldali Fesztivál 2023	222
<i>Zámbori Jonatán</i>	
ELTE-s kutatók az Allende 50 konferencián	236
<i>Fischer Ferenc</i>	
Chile vonzása (1973–2023): egy magyar történész szemszögéből	238
<i>Ránki Péter</i>	
Tornasor és öldöklő hangyák.....	242

MUNKÁSKULTÚRA

<i>Horváth Jenő</i>	
Giuseppe Pellizzáról és <i>A Negyedik Rend</i> című nagyvásznról	245
<i>Nicolas Beauvillain</i>	
Színház a munkásosztálynak.....	250

INTERNATIONAL SUPPLEMENT

Friedrich Martin von Bodenstedt (22 April 1819 – 19 April 1892)	256
<i>V. I. Lenin</i>	
Letter to the Congress	259
<i>Peter Beinart</i>	
Imagine if Another Bernie Sanders Challenges Joe Biden.....	265

KÖTETÜNK MUNKATÁRSAI

CONTENTS

<i>Gábor Székely:</i>	
Vladimir Ilyich Ulyanov – Lenin	11
<i>Leon Trotsky:</i>	
The conspiracy of the epigones	21
<i>Moshe Lewin:</i>	
Lenin's last fight (Extract)	27
Interview with Vadim Damier on the Soviet Union (Partial)	31

STUDIES

<i>István Majoros:</i>	
French press – socialist newspapers in the decades before the first world war	46
<i>Máté Percze:</i>	
The regional and global effects of the Yom Kippur War	56
<i>Zoltán Garadnai:</i>	
Struggle with the heritage of the colonial past? France's relations with Marroco, Algeria and Tunisia	73
<i>Péter Poór:</i>	
Burgeoning anarcho-syndicalism in Asia-Pacific Region in the first third of the 20th century	89

EVENTS, ANNIVERSARIES

<i>Béla Háda:</i>	
South-Asia in the crossfire of the world powers' concerns	106
<i>Ádám Stempler:</i>	
Leftist political movements in British Malaya from the Japanese occupation to the Malayan Federation	119

<i>András Balogh:</i> Some aspects of the Palestine-Israel war in the Middle East, with a special focus on the Jewish historical role	138
---	-----

DOCUMENTS

From the legacy of Aladár Kis	145
-------------------------------------	-----

BIOGRAPHIES

<i>József Pankovits:</i> Armando Cossutta (1926–2015).....	158
<i>László J. Nagy:</i> Sadek Hadjeres, 1928–2022	162
<i>Gábor Székely:</i> Franz Koritschoner (1892–1941)	171
<i>Anita Zalai:</i> Clara Campoamor (Madrid, 1888 – Lausanne, 1972)	175
<i>Gábor Székely:</i> Lozovsky, Solomon Abramovich (1878–1952)	182
<i>József Pankovits:</i> Pietro Ingrao (1915–2015)	185
<i>Gergely Romsics:</i> The council communist alternative: Karl Korsch (1886–1961)	189

BOOK REVIEWS

<i>István Vörös:</i> The deprivation of yes	197
<i>Rimma Dalos:</i> Bruno Groppo: The Italian Communist Party and its historians	204
<i>Tibor Hajdu:</i> The Russian revolution in the eyes of Kerensky	207
<i>Márk Losoncz – Péter Poór:</i> Translators' foreword	214

REPORTS

<i>László Kupi:</i>	
Left Festival 2023	222
<i>Jonatán Zámboiri:</i>	
Researchers of ELTE on the Allende 50 Conference	236
<i>Ferenc Fischer:</i>	
The attraction of Chile (1973–2023): from the view point of a Hungarian historian	238
<i>Péter Ránki:</i>	
Gymnastics line and killer ants. Conference on poverty and the rule of money	242

WORKERS' CULTURE

<i>Jenő Horváth:</i>	
About Giuseppe Pellizza and his big screen <i>The Fourth Estate</i>	245
<i>Nicolas Beauvillain:</i>	
Teather for the working class	250

INTERNATIONAL SUPPLEMENT

Friedrich Martin von Bodenstedt (22 April 1819 – 19 April 1892)	256
<i>V. I. Lenin:</i>	
Letter to the Congress / To Comrade Stalin	259
<i>Peter Beinart:</i>	
Imagine if Another Bernie Sanders Challenges Joe Biden	265

LENIN

SZÉKELY GÁBOR¹

Vlagyimir Iljics Uljanov – Lenin

„[Rosa Luxemburg] Nem élt elegendő ideig ahhoz, hogy lássa, mennyire igaza volt, és végignézze a kommunista pártok – az orosz forradalom egyenes következményeként szerte a világon bekövetkező – rémisztő és rémületesen gyors morális megroppanását. Ahogyan Lenin sem, aki, minden hibája ellenére, sokkal több közös vonást ápolt az eredeti sorstárs csoporttal, mint bárkivel, aki utána következett.”

Hannah Arendt – Rosa Luxemburg²

Száz éve, 1924 januárjának utolsó napjaiban, Lenin halálakor válogatás jelent meg az *Izvesztyija* napilapban. A kornak megfelelően külön csoportosították a polgári, a szociáldemokrata és a kommunista emlékezők sorait, amelyből válogatást közöltünk kötetünk akkor megjelent első számának tanulmányok rovatában.³ Újabb évszázad múltán sok száz elemző írás jelent meg Leninről, amelyek egy része tisztázott több korábban még válaszra váró kérdést, mások újakat vetettek fel.⁴ Jelen írásunkban arra keresünk választ, hogy Lenin

---

¹ Székely Gábor - történész, professor emeritus, ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék

² Hannah Arendt (1906–1975), német–amerikai filozófus https://exsymposium.hu/index.php?tbid=article_page__surfer&csa=load_article&rw_code=arendt-luxemburg_3360 (Utolsó letöltés dátuma: 2023.11.01.)

³ *Évkönyv*. 1975. 101–112.

⁴ Magyar nyelven a legismertebb talán Krausz Tamás monográfiája, amely az egész életművet áttekinti, hangsúlyozva az elméleti vonatkozásokat: *Lenin. Társadalomelméleti rekonstrukció*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2008. Székely Gábor: Lenin és a szocializmus. In: *Múltunk*. 2001. 2–3. sz. 130–177.

mennyiben volt tisztában a megoldásra váró feladatokkal, s mennyiben látott lehetőséget ezek megvalósulására. Ehhez tudnunk kell, hogy Lenin 1922 tavaszától csak részlegesen volt munkaképes, artérioszklerózisa hetekre-hónapokra munkaképtelenné tette.⁵

Ma már alapvetően más a helyzet. A Szovjetunió nem létezik, pontosan azok az erők robbantották szét, amelyekről Lenin féltette a fiatal szovjet-/tanácsállamot: a bürokrácia és a munkások és parasztok hatalmának a megvalósíthatatlansága.

Lenin előbb a kommunista világpártban, a Kominternben látott lehetőséget arra, hogy a szovjet októberi forradalmat továbbfejlesztve előbb egy európai, majd világforradalmi folyamat induljon el. Ezt vázolta már 1919-ben a Komintern alakuló kongresszusán.⁶

Már a Komintern megalakítása sem volt egyszerű. Voltak olyan pártok, elsősorban a német párt többségi irányzata, illetve a brit munkáspárt, amely már megalakította saját, reformista internacionáléját 1919 februárjában. Így a márciusra összehívott nemzetközi kommunista konferencián (1919. március 4–6.) nagy vita után döntöttek a baloldal önálló internacionáléjának a létrehozásáról. A vízvonal a két internacionálé között a proletárdiktatúra melletti kiállítás, illetve az azzal szemben elfoglalt álláspont volt. Ez világos volt Lenin előadói beszédéből, amelynek címe „A burzsoá demokrácia és a proletárdiktatúra” volt. Az előző mellett foglalt állást a kongresszuson a többség, meghallgatva Nyikolaj Buharin előadói beszédét, amelyet Hugo Eberleinnel közösen jegyeztek.⁷

⁵ Lenin betegségéről sok feltételezés keletkezett, a korszakban igen elterjedt szifiliszről kezdve más „kompromittálódott” betegségekig. A választ végül a boncolási jegyzőkönyv későbbi alapos elemzése adta, amely a betegséget diagnosztizálta.

⁶ A Komintern kongresszusainak krónikáját közli a *Negyedszázados harc a munkásmozgalom történetének kronológiája 1919–1945*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1975. 513–555. Összeállította: Székely Gábor

⁷ Megjegyzendő, hogy éppen Hugo Eberlein volt az, aki a német párt képviselőjében korábban a Komintern létrehozásának elhalasztását javasolta.

Másfél év múlva Lenin fő problémája a már valóban világpárttá fejlődött Kommunista Internacionálé irányvonalának helyesbítése volt. A kongresszuson minden küldött asztalára letették Lenin *Baloldaliság a kommunizmus gyermekbetegsége* című munkáját, amelynek lényege az volt, hogy a létrejött kommunista pártok és a hozzájuk csatlakozott vagy csatlakozni kívánó szervezetek megőrizték forradalmi jellegüket, de elhatárolódnak a „forradalom csinálás teóriáitól”. Az, hogy erre szükség volt, hamarosan kiderült. A Komintern 1921 nyarán tartott harmadik kongresszusán már a forradalmi munkásmozgalom súlyos vereségeivel kellett szembenéznie: Németországban „a márciusi akció”, valamint a hamburgi felkelés leverésével.⁸

Lenin is vereséget szenvedett. Először saját köreiben. A válság megoldását ugyanis abban látta, ha a közvetlen forradalmi akciók helyett az „egységfront taktikát”, a munkáspártok különféle irányzatainak az együttműködését fogadják el. Ennek lett volna 1922-ben fóruma a három internacionálé berlini konferenciája. Itt megjelentek a reformisták, a centristák,⁹ de az egyeztetés nem járt eredménnyel, az egyik fő vita a grúz mensevikek letartóztatása, s az ellenük lefolytatott perek voltak.

1922-ben Lenin már komolyabb kompromisszumokon gondolkodott. Ezek a kompromisszumok két területet érintettek. A nemzetközi terület, a Genfben tartott jóvátételi konferencia volt, a belpolitikai pedig még az 1921-ben kezdeményezett új gazdaságpolitika, a NEP továbbfejlesztése. Míg az előbbi célja az 1922 decemberében létrehozott Szovjetunió nemzetközi elfogadtatása volt, az utóbbi a szovjet gazdaság konszolidálása külföldi tőke bevonásával. Mindkét törekvés részeredményekkel járt, de biztosította a Szovjetunió fennmaradását, elősegítette nemzetközi elismerését.

Életének utolsó aktív hónapjaiban Lenin látszólag apróbb problémákkal foglalkozott, az „apróságok” azonban az éppen deklarált Szovjetunió¹⁰ további sorsa szempontjából alapvetőek voltak. (Nem kevésbé előlegezték meg a „birodalom” felbomlását.) Tanulmányunkban, néhány előzmény felvillan-

⁸ Mindkettőt részletesen elemzi Borsányi Gyögy: *Kun Béla. Politikai életrajz*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979, 254–255., illetve a történetet pontosítja Székely Gábor: *Kun Béla – másfél évtized a Kominternben*. In: *Uő: Gondolatok, viták világunkról – múltunkról, jelenünkről*. Volos Kiadó, 2016. 169–171.

⁹ A centristák 1921-ben létrehozták a Szocialista Pártok Nemzetközi Munkaközössége elnevezésű szervezetüket, amelynek fő célja az volt, hogy egyesítse a munkásmozgalom különböző irányzatait. *Protokoll der Internationalen Sozialistischen Konferenz in Wien vom 22. bis 27. Februar 1921*. Verlag J. H. W. Dietz Nachf. GmbH, Berlin – Bonn

¹⁰ A Szovjetunió megalakulására 1922. december 30-án került sor. A két kontinensre kiterjedő, gyakran birodalomnak nevezett ország 1991. december 26-ig létezett.

tását követően 1922. október végétől igyekszünk felvázolni az eseményeket, mindenekelőtt Lenin vagy Leninnek tulajdonított személyes dokumentumok alapján. Az első írás a Szovjetunió megalakításával foglalkozik, megírásának kelte 1922. szeptember 27-e. A dokumentumot Lenin a szovjet párt Politikai Irodájának tagjaihoz intézte.¹¹ Egyben megkérte Kamenyevet, hogy nézzen utána, vajon tudomására jutottak-e azok az észrevételek, amelyeket ő Grigorij Szokolnyikovnak és Sztálinnak tett a grúz kommunisták függetlenedési törekvéseivel kapcsolatban. Ebben az időben a Grúz Kommunista Párt élén Polikarp Mdiváni és Filipp Makharadze állt, akinek fenntartásai voltak az oroszokkal szemben.¹² Lenin különösen Sztálin és Zinovjev ellenállására utalt, s ennek megfelelően kereste a kompromisszumot annak érdekében, hogy az Oroszországnak a Szovjet Föderalista Köztársaságon belüli túlsúlyát ellensúlyozza. Ennek érdekében azt javasolta, hogy a Szovjetuniót, mint a Szovjet Köztársaságok Európai és Ázsiai Szövetségét hozzák létre. A cél világos volt: Lenin egy olyan világpárt létrehozására gondolt, amelyben elháríthatják az egyes nemzetek függetlenedési törekvéseit, s amely egyben megóvja azok sajátos érdekeit. Lenin több pontban fejtette ki elképzeléseit, amelyeket a Politikai Bizottság elé terjesztett. Az első tervezetből már kitűnik, hogy Sztálinnak, úgy is, mint a párt titkáranak,¹³ jelentős szerepet szánt a Szovjetunió létrehozásában, de az államszövetség tervezetét még ideiglenesnek tartotta, hangsúlyozva, hogy azt még „meg kívánja beszélni Mdivánival és más elvtársakkal”. Ugyanakkor Lenin a Szovjetuniót létrehozó tervezet végső formájának kialakításával, észrevételeinek figyelembevételével Sztálint bízta meg.¹⁴ Bár fenntartásait jelezte Sztálin és Zinovjev elképzeléseivel szemben, úgy vélte, hogy „az 1. §-ban az OSZFSZK-ba való »belépés« helyett ezt kellene mondani: »Formális egyesülés az OSZFSZK-val együtt Európa és Ázsia szovjetköztársaságainak szövetségében.«”

Ez persze részletkérdés volt ahhoz képest, amit ezt követően javasolt. Érdemes mai szemmel is elolvasni, mert kitűnik belőle, hogy az új államszövet-

¹¹ A Szovjetunió vezető szerve a kezdetektől a Politikai Iroda volt, pontosabban a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának vezető szerve. Ez az évtizedek során többször változtatta nevét, de minden elnevezésében szerepelt a bolsevik megjelölés. A Szovjetunió szerveződések a párt neve Oroszország Kommunista (bolsevik) Pártjának Központi Bizottsága volt.

¹² Polikarp Mdiváni (1877–1937) és Filipp Makharadze (1868–1941). *Dictionary of Georgian National Biography*

Dictionary of Georgian National Biography. Retrieved on April 23, 2007.

¹³ Sztálin 1921-től volt a párt titkára, e titkári cím, illetve a titkárság létrehozásának eredeti célja Lenin tehermentesítése volt és elsősorban adminisztratív feladatok ellátására szolgált.

¹⁴ A Szovjetunió megalakulásáról. Levél L. B. Kamenyevhez az OK_(b) P KB Politikai Irodájának tagjai részére. In: *LÓM*. 45. köt., Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1981. 212–214.

ség egyenlő tagjai közül Lenin megnevezte Oroszországot és Ukrajnát, mint egyenlőket az egyenlők között. „...mi egyenjogúaknak ismerjük el önmagunkat az Ukrán SZSZK-val és a többivel, és velük együtt, velük egyenlő jogokkal belépünk egy új szövetségbe, egy új föderációba. »Európa és Ázsia Szovjet Köztársaságainak Szövetségébe.«¹⁵

Ez az államszövetség sohasem jött létre, de a csírájának szánt szovjet állam sem az egyenlő köztársaságok formáját öltötte magára.

A Szovjetunió létrehozásával egyidőben, ettől nem függetlenül, foglalkozott Lenin a nemzetközi munkásmozgalom főbb kérdéseivel is. Ez utolsó nagyobb kongresszusi fellépése volt. A beszédet a Kommunista Internacionálé IV. kongresszusán tartotta, s már a bevezetőben jelezte betegségét. Lenin valóban beteg volt, ami a jegyzőkönyv szerkesztett szövegéből nem derül ki. Előadását néha megszakította, illetve gondolatai elkalandoztak, Viszont maga Lenin ennek bejelentésével kezdte beszédét, elnézést kérve a hallgatóságtól.¹⁶ Az elemzés meglehetősen hosszúra sikerült, mintha mindent, ami a nemzetközi munkásmozgalomra és persze Oroszországra vonatkozott, egyszerre akart volna elmondani.

Röviden megjegyezte, s erről azóta is viták folynak, hogy Szovjet-Oroszországban „az Államkapitalizmus *lépés* lenne *előre* a szovjetköztársaságunkban most (vagyis akkor) fennálló helyzetünkhöz képest. Ha például egy fél év múlva megszilárdulna nálunk az államkapitalizmus, ez óriási siker lenne és a legjobb biztosíték arra, hogy egy éven belül véglegesen megszilárdul s legyőzhetetlenné válik a szocializmus.”¹⁷ Mint megjegyezte, ezeket a sorokat még 1919-ben írta le.¹⁸ Azt a véleményét azonban fenntartotta, hogy ez a helyzet lényegében még ezt követően is fennáll, annak ellenére, hogy ezt az állapotot „furcsának” tartotta: „bizony jobb lenne, ha előbb az államkapitalizmushoz jutnánk el és csak azután – a szocializmushoz.”¹⁹ Világossá tette, hogy ez visszavonulást jelent a korábbi elképzelésekhez képest, s azt is, hogy ha ezt a

¹⁵ Uo.

¹⁶ A jegyzőkönyvekben a szöveg folyamatos, nem jelzik Lenin akadozott beszédét, illetve a kihagyásokat.

¹⁷ Az első reformkísérlet, a NEP 1917. In: *Az orosz forradalom*. Magyar Ruszisztikai Intézet 1993. 42–45. IV. конгресс Коминтерна и проблема войны против фашизма в 1922-1923 гг. In: Четвёртый конгресс Коминтерна, Издательство Политической Литературы. Москва, 1980. 279–296.

¹⁸ Erről lásd Hajdu Tibor: *A Magyarországi Tanácsköztársaság*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1969. 51–52.

¹⁹ A Kommunista Internacionálé IV. kongresszusa. 1922. november 5. – december 5. In: *LÖM*. 45. köt. 277–294. 282–283.

visszavonulást nem sikerül végrehajtani az egyet jelenthet a forradalom ve-reségével.

Beszédének már ebben a részében is kitért az államapparátus szerepére. Úgy vélte, hogy a cári államapparátus átvétele szükségszerű volt, de ezen most már változtatni kell. Itt Lenin megszakította gondolatmenetét és egy másik alapkérdésre tért rá. Ez pedig a Komintern fő vonalával volt kapcsolatban. Úgy vélte, hogy az előző kongresszuson, 1921-ben elfogadott határozat helyes volt, azonban olyan „nyelven” íródott, amit a külföldiek nem értenek meg. Úgy vélte, hogy a külföldieknek nincs szükségük a „túlságosan orosz” határozatokra, inkább Oroszországnak van szüksége arra, hogy átvegye a nemzetközi munkásmozgalom tapasztalatait. Persze ennek kölcsönösnek kell lennie, mert – mint mondotta – például az olasz fasizmus hatalomra jutásából a külföldi mozgalomnak is le kell vonnia a tanulságokat.²⁰ Lenin az előadói beszédhez részletes vázlatot készített orosz és részben német nyelven. Ebben is kiemelte az új gazdaságpolitika, a NEP jelentőségét, az államkapitalizmus lényegét abban látta, hogy „bevonjuk a magántőkét a *mi* tőkénkkel együtt”.²¹

Mondandójának egyik fontos része volt ugyanaz a gondolat, amit a „nagy-orosz sovinizmusról” mondott korábban, éppen a grúziai helyzettel kapcsolatban. Ettől kezdve szinte minden írásában ezt tekintette ugyanis a legfenye-getőbb veszélynek – különféle megközelítésben.

1922. december 12-én kelt Lenin levele Trockijhoz, amelyben azt kérte tőle, hogy nézzon utána N. Kesztyinszkij jelentésének, amelyben az orosz ügyvivő beszámolt német kapcsolatairól. A levél összefüggött a kereskedelem monopóliumával, amelynek feladását Lenin támogatta. Azt kérte Trockijtól, hogy véleményezze: ne kössék központi engedélyhez a különféle engedélyek kiadását külföldi vállalatok számára, hanem a Külkereskedelmi Népbiztosság tegye lehetővé, hogy a kereskedelmi képviseltek maguk is dönthessenek. Trockij azt javasolta, hogy ezt „az általános gazdasági szükségleteknek” megfelelően kell szabályozni, valamint az ilyen jellegű kérdésekkel az Állami Tervbiztosság foglalkozzon.²² Lenin válaszlevelében azt javasolta Lazzarinak, hogy tekintettel egyrészt az olasz szocialisták Bordiga vezette csoportjára – ezt később Togliatti úgy jellemezte, hogy az Olasz Kommunista Párt „a szektárság

²⁰ Mussolini hatalomra jutására éppen a Komintern kongresszusa idején került sor. Székely Gábor: *A Komintern és a fasizmus*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1980.

²¹ A Komintern IV. kongresszusán „Az oroszországi forradalom öt éve és a világforradalom távlatai” címmel mondott előadói beszéd tervezetei. In: *LÖM*. 45. köt. 430–437. 436.

²² L. D. Trockijhoz. December 12. In: *LÖM*. 54. köt. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1980. 348. 664–665.

jegyében született” –, illetve a Lazzari vezette többségi csoportra, Olaszország esetében ne ragaszkodjanak a kommunista jelzőhöz, hanem az egyesült párt neve legyen Olasz Szocialista Párt, megtartva a párt régi elnevezését.²³

Lenin több ízben is, így 1922. december 13-án, már telefonba mondott üzenetében kiállt a pártapparátus „akadékoskodásai ellen”, különösen a külkereskedelem monopóliumával kapcsolatban.²⁴

A monopóliumok dolga annyira foglalkoztatta Lenint, hogy mindenképpen dűlőre akarta vinni a vitát, akár azt a következő pártkongresszus elé beterjeszteni. Ezt Trockijnak üzentte meg 1922. december 15-én, s még abba is belement, hogy a döntést egészen a kongresszusig elhalasztják. „Véleményem szerint a magunk érdekében és az ügy érdekében semmilyen körülmények között nem fogadhatunk el semmiféle egyéb kompromisszumot.”²⁵ Trockijhoz intézett újabb levelében már sikernek tekinti, hogy akár már a szovjetkongresszus frakcióülésén elfogadják a javaslatot, aminek beterjesztésére Trockijt kérte fel.²⁶

A történeti irodalomban nagy hangsúllyal szerepel az úgynevezett „autonomizálás” ügye. Lenin utolsó gondolatait is ennek szentelte. Három írásról van szó: az elsőt Trockijhoz intézte és arra kérte, hogy avatkozzon be Grúzia ügyébe, mivel „Sztálin és Dzserzsinszkij” pártatlanságában nem bízhat, „éppen ellenkezőleg”. A második levélben, amelyet Sztálinhoz küldött és másolatban megkapott Kamenyev és Zinovjev, még keményebben üzent annak kapcsán, hogy „durvaságra vetemedett” feleségével, Krupszkajával szemben. Ez olyannyira felizgatta, hogy Sztálint felszólítja bocsánatkérésre, amennyiben pedig ez nem történne meg, kilátásba helyezi, hogy „inkább megszakítja kapcsolatunkat”.

Másnap újabb üzenetet írt Trockijnak és Kamenyevnek, a párt akkori tényleges vezetőinek címezve, a grúz kérdés vitáról. Ebben szintén elítéli Sztálin és Dzserzsinszkij magatartását és erőteljesen felháborodik Ordzsonikidze durvasága miatt. Jelzi, hogy beszédet készít ebben az ügyben a pártkongresszusra. A beszéd sohasem készült már el, s e három diktált levél sem került nyilvánosságra egészen Sztálin haláláig. Lenin utolsó leveleiben szó van az

²³ Levél C. Lazzarihoz és megbízás a titkárnak. December 11. In: *LÖM*. 54. köt. 346–347. Lazzari válaszevele 1923. január 2-án kelt, s ebben megköszönte Lenin javaslatát. Az olasz szocialista pártok egyesülésére csak később került sor. *LÖM*. 54. köt. 664.

²⁴ L. D. Trockijhoz. December 13. In: *LÖM*. 54. köt. 348.

²⁵ L. D. Trockijhoz. December 15. In: *LÖM*. 54. köt. 349.

²⁶ L. D. Trockijhoz. December 21. In: *LÖM*. 54. köt. 352.

apparátusról. Az utolsók között találjuk azt a terjedelmes írást, amely több részből áll: „Inkább kevesebbet, de jobban.”

1922. november 25-én telefonon üzent Trockijnak, hogy próbálja elérni Amadeo Bordiga, az Olasz Kommunista Párt vezetőjének támogatását az egységfront-taktika alkalmazásához. Az eredeti kiindulópont az volt, hogy tekintettel az olasz fasiszták hatalomra jutására, Lenin mindenképpen helyeselte az olasz kommunista párt létrehozását. A Komintern IV. kongresszusán létre is hoztak egy bizottságot, amelynek feladatául tűzték ki egy olyan kommunista párt létrehozását, amelyben mind a szocialisták, mind a kommunisták részt vesznek. Ehhez kellett Bordiga megnyerése. Persze itt is a fő kérdés az egységfront-politika támogatása volt, amely összefüggött a NEP-pel. A NEP-pel kapcsolatban Lenin megjegyezte, hogy egyetért Trockijjal, ugyanakkor jelezte, hogy bizonyos kiegészítést szeretne tenni. Ezt a levelet is diktálta (1922. november 5.), akárcsak az 1922. december 21-én kelt és szintén Trockijhoz intézett levelet, amelyben arra buzdítja, hogy a NEP-pel kapcsolatos javaslatát hozzák nyilvánosságra, egyben azt a reményét is kifejezésre juttatta, hogy Trockij hajlandó lesz megtartani a „beszámolót” a frakcióban. (Ezen Lenin az orosz párt kongresszusi frakciójára gondolt.) A téma a külkereskedelmi monopólium fenntartása volt.²⁷ Lenin olyan fontosnak tartotta a külkereskedelem monopóliumának feladását, hogy azt írta, „amennyiben ebben a kérdésben vereséget szenvedünk, a kérdést a pártkongresszus elé kell vinnünk.” Ennek a feljegyzésnek a kelte 1922. december 13.²⁸

Ezt követően Lenin már csak három feljegyzést diktált: az egyiket 1923. március 5-én Trockijnak, akit arra kér, hogy vállalja el a grúz „ügy” kivizsgálását, mivel, mint írta, nem bízhat meg Sztálin és Dzserzsinszkij pártatlanságában. Tudjuk, hogy ezt a levelet Trockij megkapta, de ekkor nem vállalta, hogy bekapcsolódik a vitába. Részben mivel nem volt Moszkvában, másrészt orvosi javallatra pihennie kellett neki is, akárcsak Leninnek, harmadrészt már ekkor érezkennie kellett, nincs abban a helyzetben, hogy szembeszálljon Sztálinnal. Nyilvánvaló volt, hogy saját helyzetét sem tartotta már ekkor erre alkalmasnak.²⁹ Ekkor már Lenin személyes támogatására sem számíthatott. Lenin ugyanis 1922. december 7-én, miután találkozott a párt vezetőivel, köztük Sztálinnal is, elutazott Gorkijba és ettől kezdve gyakorlatilag mun-

²⁷ Uo.

²⁸ Feljegyzés I. V. Sztálinnak az OK (b) P politikai irodájának a külkereskedelmi monopóliumról szóló határozattervezetéről. In: *LÖM*. 45. köt. 188.

²⁹ A három rövid levelet nem hozták nyilvánosságra ekkor. Trockij elutasító válaszát lásd: *LÖM*. 54. köt. 580.

katársain keresztül tartotta a kapcsolatot. Ez a kapcsolat azonban már „ellenőrzött” volt. Lenin 1923. január 24-én, amikor a számára ekkor legfontosabb ügyön, a Munkás-Paraszt Felügyeletről szóló cikkén dolgozott, nyíltan megírta titkárnőjének, hogy „konspirálnia” kell, valamint azt is, hogy „tudom, hogy Ön becsap engem”.³⁰ Nagy valószínűség szerint tudott arról, hogy Sztálin 1922 végétől Lenin valamennyi lépéséről értesült, mégpedig „orvosi utasításra”. Természetesen ebben az esetben is a Központi Bizottság jóváhagyásával, amit 1922. december 18-án szavazott meg a pártvezetés plenáris ülése. Ennek a dokumentumnak az érdekessége, hogy december 21-én Lenin felesége, Nagyezsda Krupszkaja orvosi engedéllyel levelet írt, melyre Sztálin olyan durva hangon „szidta le” Krupszkajat, hogy Lenin ismert levelében kapcsolatuk megszakítását is kilátásba helyezte.³¹

Amint az a dokumentumokból kiderül, Sztálin 1922 novemberétől teljesen átvette a párt vezetését. A különböző dokumentumokat általában már korábban sem a saját nevében írta, hanem a párt Központi Bizottsága vagy más vezető szerv nevében. Amikor 1922. november végétől világossá vált, hogy Lenin egészségi állapota, ha kisebb megszakításokkal is, de súlyosbodott, Sztálin felkészült a pártvezetés átvételére. Ehhez elegendőnek bizonyult, hogy az apparátus őt tekintette a párt irányítójának, amit 1923 januárjában világossá is tett. Lenin ugyanis nem tudott már részt venni a párt 1923 januárjában tartott XIII. országos konferenciáján, amit közvetlenül megelőzően Sztálin, Trockij nevét nem említve, minden vita lezárását követelte az ellenzékkel: „... a párt a vita eredményeképpen erősebb és egységesebb lesz, mint valaha...”³²

³⁰ Ugyanezen a napon közölte titkárnőjével, hogy az orvosok nem engedélyezik számára, hogy fel szólaljon a pártkongresszuson. V. I. Lenin ügyeletes titkárainak naplója. 1922. november 21. – 1923. március 6. In: *LÖM.* 45. köt. 474.

³¹ Csak másodlagos forrásból tudjuk (Lenin nővéreinek egy későbbi feljegyzéséből), hogy a bocsánatkérés megtörtént. *LÖM.* 45. köt. 510.

³² *Sztálin Művei.* VI. kötet, Szikra Kiadás, 1951. 2.

Sztálin ebben a szellemben kezdte meg előadói beszédét a konferencián – mindjárt az elején Trockijt kifigurázva. „Azt hiszem, ha jobban megnézzük a dolgot, még kiderülhet, hogy a Tit Titicsről szóló közismert mondas meg- lehetősen jól illik Trockija: »Ki sérteget téged, Tit Titics? Hiszen te sértegetsz mindenkit.« (Nevetés.)”³³

Sztálin a pártkonferencián tartott zárszavában, amelyet még Lenin életében, 1923. január 18-án tartott, szintén arra összpontosított, hogy lejárassa Trockijt és más ellenzéki vezetőket (Szapronov, Preobrazsenszkij³⁴). Ezt an- nál is könnyebben megtehetette, mivel egyikük sem tartózkodott Péterváron. Mindhárman egészségügyi gondjaikkal küzdöttek. Beszédének végén Sztálin a következő gúnyos megjegyzést tette: „Beszédemet befejezve mégis azt kívánom az ellenzéki elvtársaknak, hogy Sz. Ivanovics csókja ne tapadjon rájuk lemoshatatlanul. (hosszan tartó taps)”³⁵

Lenin halálakor, 1924. január végén az ellenzék vezetői nem voltak a temetés színhelyén, Moszkvában sem, ahol elhangzott Sztálin híres emlékező beszéde: „Elvtársak! Mi kommunisták különös vágású emberek vagyunk. Nem közönséges anyagból vagyunk mi gyúrva. Mi vagyunk azok, akik a nagy proletár hadvezér, Lenin elvtárs hadseregét alkotjuk.” 1924. január 28-án egy katonai tanfolyam hallgatói előtt tartott emlékestén már megfigyelhe- tő volt, hogy Lenint név szerint is a korábbi vezetők fölé helyezte. „Plehanov, Martov, Akszelrod egy fejjel kisebbek nála, Lenin hozzájuk képest (kőszáli sas).”³⁶ Lenin dicsőítése az egész beszédet áthatotta. A lángelmétől a látnokig a legkülönbözőbb jelzőkkel ellátta, hogy egy újabb, a „párt köreiben” terjedő szállóigét idézzem: „Iljics úgy tud úszni a forradalom hullámain, mint hal a vízben.”³⁷

A Lenin halálát közvetlenül követő beszédekben nem jelenik meg az ellen- zék korábbi kritikája, e beszédek lényege Sztálin vezetői pozíciójának megalapozása. Ennek legterjedelmesebb írása *A leninizmus alapjai* című tanulmá- nya volt, melyet Sztálin *Az új lenini csapatnak ajánlom* alcímmel látott el.³⁸

³³ Uo. 6. Mint ismeretes, Trockijt száműzték, majd Sztálin utasítására 1941-ben Mexikóban meg- gyilkolták. A Titicsről szóló „közismert” mondas forrását nem sikerült azonosítanom.

³⁴ Jevgenyij Alekszejevics Preobrazsenszkij életútját Krausz Tamás tollából lásd: *Évkönyv*. 1986. 222–225.

³⁵ *Sztálin Művei*. VI. kötet, 1951. 50.

³⁶ Lenin, Rosa Luxemburg halálakor reá emlékezve, használta e kifejezés szerényebb formáját: „Sas volt.”

³⁷ *Sztálin Művei*. VI. kötet, 1951. 68. Eredetileg megjelent a *Pravda* 1924. február 12-i számában.

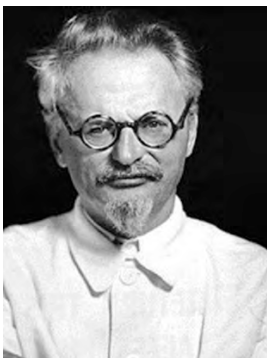
³⁸ Uo. 77–207. Az írás a *Pravda* több számában jelent meg 1924-ben.

A szovjet párt XIII. kongresszusát 1924. május 23-tól 31-ig tartották, ahol már természetesen Sztálin tartotta a megnyitó előadást. Meg volt elégedve, az ellenzékről csak egy gúnyos megjegyzést tett: „Hol találnak hát jobb pártot a földtekén? Attól tartok, hogy a jobb keresésében a Marsra kell majd vándorolniuk.”³⁹

Ezzel kijelölte a párton belüli ellenzék helyét, és néhány év múlva megkezdődött a leszámolás is.

Dokumentum

Lev Trockij: Az epigonok összeesküvése⁴⁰

1923 első heteiben jártunk. Közeledett a XII. kongresszus. Gyakorlatilag már semmi remény nem maradt arra, hogy Lenin részt vegyen rajta. Felvetődött a kérdés, hogy ki tartsa a beszámolót. Sztálin azt mondta a Politikai Bizottság ülésén, hogy „természetesen Trockij”. Azonnal csatlakozott hozzá Kalinyin, Rikov és – szemmel láthatólag meggyőződése ellenére – Kamenyev. Tiltakoztam. A pártnak furcsa lesz, ha valamelyikünk mintegy személyesen igyek-

szik majd Lenint helyettesíteni. Ez egyszer megszűnik a bevezető politikai beszámoló nélkül. Ami mondanivalónk van, azt az egyes napirendi pontok tárgyalása során mondjuk el. Ráadásul, mondtam, vannak bizonyos nézeteltéréseink gazdasági kérdésekben. „Ugyan már, miféle nézeteltéréseink?” – felelte Sztálin. Kalinyin megjegyezte: „A Politikai Bizottság szinte minden kérdésben az ön határozati javaslatait fogadja el.” Zinovjev szabadságon volt a Kaukázusban. A kérdés nyitva maradt. Mindenesetre magamra vállaltam a beszámolót az iparról.

Sztálin tudta, hogy Lenin támadást készít ellene, és igyekezett minden oldalról körüludvarolni engem. Többször is elmondta, hogy a politikai beszámolót a Lenin utáni legbefolyásosabb és legtekintélyesebb KB-tagnak, azaz

³⁹ Uo. 256.

⁴⁰ Trockij, Lev: Életem. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1989. 414–419. (Részlet a XL. fejezetből)

Trockijnak kell megtartania, hogy a párt nem vár mást és el sem fogadna mást. A hazug baráti hang próbálgatásában még idegenebb volt számomra, mint leplezetlen gyűlölködésének megnyilvánulásában, különösen, mert indítóokai túlságosan is kilógtak.

Hazatért a Kaukázusból Zinovjev. Véget nem érő – akkoriban még nagyon szűk körű – frakciós megbeszélések folytak a hátam mögött. Zinovjev magának követelte a politikai beszámoló megtartásának jogát. Kamenyev arról faggatta a legharcedzettebb „régibolsevikokat”, akiknek többsége 10–15 évre is elhagyta a pártot, hogy „csak nem hagyjuk, hogy Trockij legyen a párt és az állam egyszemélyi vezetője?” Egyre sűrűbben kezdték bolygatni a múltat, felemlgették régi nézeteltéréseimet Leninnel – erre Zinovjev szakosodott. Eközben Lenin állapota rohamosan hanyatlott. Innen tehát semmiféle „veszély” nem fenyegette a trojkát, amely úgy határozott, hogy a politikai beszámolót Zinovjev készíti el. Nem tiltakoztam, amikor a kérdést – megfelelő kullisszák mögötti előkészítés után – a Politikai Bizottság elé terjesztették. Minden rajta volt a provizórium bélyege. Szembeszökő nézeteltérések még nem pattantak ki, ahogyan a trojkának sem volt még önálló irányvonala. Ipari téziseimet előszörre vita nélkül elfogadták, amikor azonban világossá vált, hogy semmi remény Lenin visszatérésére, a trojka hirtelen fordulatot tett, megjedvén a pártkongresszus túlságosan is békés előkészítésétől. Most már ők keresték a lehetőséget, hogy szembehelyezkedjenek velem a pártvezetés színe előtt. A kongresszust megelőzően, az utolsó pillanatban, Kamenyev kiegészítést terjesztett be már elfogadott határozati javaslatomhoz a parasztsággal kapcsolatban. Nincs értelme e helyütt a kiegészítés lényegénél időznünk, nem volt az sem elméleti, sem politikai, hanem csupán provokatív célzatú. Támaszt kellett volna szolgáltatnia, egyelőre a háttérből, annak a vádnak, hogy „alábecsülöm a parasztságot”. Három évvel később, miután már szakított Sztálinnal, Kamenyev a rá jellemző kedélyes cinizmussal elmondta nekem, hogyan is készült a boszorkánykonyhában ez a vád, melyet a szerzők közül természetesen senki sem vett komolyan.

A politikában nyilvánvalóan reménytelen dolog elvont morális kategóriákkal operálni. A politikai morál magából a politikából következik, annak függvénye. Kizárólag egy nagy történelmi feladat szolgálatában álló politika képes erkölcsileg feddhetetlen eljárásokat biztosítani a maga számára, és fordítva, a politikai feladatok színvonalának esése elkerülhetetlenül morális hanyatláshoz vezet. Mint ismeretes, Figaro általában nem volt hajlandó különbséget tenni a politika és az intrika között. Pedig ő még a parlamentariz-

mus korszakának beállta előtt élt! Amikor a polgári demokrácia moralistái a forradalmi diktatúrában a durva politikai erkölcs forrását fedezik fel, nem tehetünk mást, csupán szánakozva megrándíthatjuk a vállunkat. Roppant tanulságos lenne filmre venni a mai parlamentarizmust, annak akár csak egy évi működését is. Csakhogy a felvevőgépet nem a képviselőház elnökének karosszéke mellett kellene elhelyezni abban a pillanatban, amikor éppen egy hazafias határozatot olvas fel, hanem egészen más helyeken: a bankárok és iparosok irodáiban, szerkesztőségek meghitt zugaiban, egyházi főméltóságoknál, politikai metreszek szalonjaiban, minisztériumokban, egyszersmind nem ártana filmre kapni a pártvezérek titkos levelezését... Helyénvaló azonban kijelentünk, hogy a forradalmi diktatúra politikai erkölcsével szemben távolról sem azokat a követelményeket kell támasztani, mint a parlamentarizmus erkölcsével szemben. A diktatúra eszközeinek és módszereinek keménysége már önmagában éber fertőtlenítést követel. A piszkos papucs nem veszélyes. Az elhanyagolt borotvapenge viszont roppant veszedelmes. A trojka módszerei már önmagukban is a politikai demoralizálódást jelentették a szememben.

Az összeesküvők számára a legfőbb nehézséget az jelentette, hogy a tömeg színe előtt lépjenek fel ellenem. Zinovjevét és Kamenyevet a munkások ismerték és szívesen hallgatták. De még túl frissen élt mindenki emlékezetében 1917-es magatartásuk. Erkölcsi tekintélyük nem volt a párton belül.⁴¹ Sztálint a régi bolsevikok szűk körén kívül szinte egyáltalán nem ismerték. Némely barátom ezt mondogatta: „Nem mernek nyíltan fellépni ön ellen. A nép tudatában az ön neve túlságosan elválaszthatatlanul összefonódott Leninnel. És sem az októberi forradalmat, sem a Vörös Hadsereget, sem a polgárháborút nem lehet eltörölni, mint meg nem történt dolgot.” Nem értettem egyet velük. A személyes tekintély nagy, mi több, hatalmas szerepet játszhat a politikában, különösen a forradalom idején, de mégsem meghatározót. A mélyebb, azaz tömeges folyamatok döntik el végső soron a személyes tekintélyek sorsát. A bolsevizmus vezetői elleni rágalmak a forradalom felszálló ágában csak megerősítették a bolsevikokat. Az ugyanazon személyek elleni rágalmak a forradalom leszálló ágában a thermidoriánus reakció győzedelmes fegyverévé válhattak.

---

⁴¹ Erős túlzás. Lenin ugyanis mindent megtett, hogy Zinovjevnek, a pétervári pártszervezet és a Komintern vezetőjének, valamint Kamenyevnek, a moszkvai pártszervezet vezetőjének és a Népbiztosok Tanácsa általános elnökhelyettesének ne hánytorgassák fel az 1917-es vitákat. (Kun Miklós jegyzete az 1989-es magyar kiadásból)

Az országban és a világban végbemenő objektív folyamatok is ellenségeim kezére játszottak. Feladatuk azonban még így sem volt könnyű. A pártirodalom, a pártsajtó, az agitátorok még magukban hordozták a tegnapot, mely a Lenin–Trockij-kettős jegyében állt. Mindezt 180 fokkal kellett volna elfordítani, no nem egy mozdulattal, természetesen, hanem néhányszori nekifutásra. A fordulat léptékét bemutatandó legalább egy pár szemléltető példát hadd idézzek itt arra a hangnemre, mely a forradalom vezető személyiségeivel kapcsolatban a pártsajtóban uralkodott.

1922. október 14-én, tehát amikor Lenin már újra dolgozni kezdett az első agyvérzést követően, Radek így írt a *Pravdában*:

„Ha Lenin elvtársat a forradalom eszének nevezhetjük, mely az akarat transzmisszióján keresztül érvényesül, akkor Trockij elvtársat az értelem által megzabolázott acélos akaratként jellemezhetjük. Mint a munkára hívó harangszó, úgy szólt Trockij elvtárs beszéde. E beszéd egész értelme és köz-eljövők munkájának egész értelme teljes világossággal körvonalazódik előttünk...” és így tovább. Igaz, Radek személyes expanzivitása közmondásossá vált: tud ő így is beszélni, de tud amúgy is. Ennél sokkal fontosabb, hogy ezek a szavak a párt központi lapjában jelentek meg, Lenin életében, és senki sem érezte őket disszonánsnak.

1923-ban, amikor a „trojka” összeesküvésére már fény derült, Lunacsarszkij volt az, aki elsőként kezdte „felverni” Zinovjev tekintélyét. Ám hogyan is kellett nekilátnia ennek a munkának? „Természetesen Lenin és Trockij azok, akik korunk legnépszerűbb (szeretett vagy gyűlölt) egyéniségévé váltak szinte az egész világ számára – írja Zinovjev jellemzésében. – Zinovjev némileg elmarad mögöttük, de hát Lenin és Trockij már régóta olyan hatalmas tehetségű embereknek számítanak a sorainkban, olyan vitathatatlan vezetőknek, hogy kolosszális felemelkedésük a forradalom idején senkiből sem válthatott ki különösebb meglepődést.”

Ezeket a kétes ízű, fellengzős dicshimnuszokat kizárólag azért idézem, mert szükségem van rájuk, mint az általános kép elemeire vagy, ha úgy tetszik, mint tanúvallomásokra egy bírósági tárgyaláson.

Valósággal undorodom tőle, de még egy harmadik tanút is idéznem kell, Jaroszlavszkijt, akinek panegiriszei talán még gúnyiratainál is elviselhetlenebbek. Ez az ember mostanság óriási szerepet játszik a pártban, önmaga csenevész szellemi emelkedésével mérve a pártvezetőség hanyatlását. Mostani szerepéhez Jaroszlavszkij kizárólag az ellenem koholt rágalmak lépcsőfokain emelkedett fel. A párt udvari történelemhamisítójaként úgy állítja be a múlt-

tat, mint Trockij szakadatlan harcát Lenin ellen. Azt akár ne is mondjam, hogy Trockij „alábecsülte” a parasztságot, „ignorálta” a parasztságot, „észre sem vette” stb. Ezzel szemben 1923 februárjában, tehát egy olyan pillanatban, amikor Jaroszlavszkijnak már ismernie kellett Leninhez fűződő kapcsolatokat és a parasztságról alkotott nézeteimet, az alábbi szavakkal jellemezte múltamat egy terjedelmes cikkben, melyet publicisztikai tevékenységem első szárnypróbálgatásainak (1900–1902) szentelt:

„Trockij elvtárs ragyogó irodalmi-publicisztikai munkássága világszerte kivívta számára a »pamflet-király« hírnevét – így jellemzi őt Bernard Shaw angol író. Aki e tevékenységei egy negyedszázadon át figyelemmel kísérte, meggyőződhetett róla, hogy a tehetség különösen pompázatosan...” és így tovább.

„Minden bizonnyal sokan látták az ifjú Trockij meglehetősen ismert képét... (stb.). E magas homlok mögött már akkor is a képek, a gondolatok, a hangulatok viharos árja forrongott, mely néha kissé eltérítette Trockij elvtársat a nagy történelmi úttól, arra készítette, hogy vagy túl nagy kerülő utakat tegyen, vagy ellenkezőleg, rettenthetetlenül törjön át ott, ahol nem lehetett átmenni. Mindeme útkeresésben azonban olyan ember áll előttünk, aki mélységesen hú a forradalomhoz, aki arra született, hogy néptribun legyen, akinek élesre köszörült és acélként rugalmas nyelvezete átdöfi az ellenséget...” stb.

„A szibériaiak lelkesen olvasták ragyogó cikkeit, türelmetlenül várták megjelenésüket – Jaroszlavszkij hangja már-már elcsuklik. – Csak kevesen tudták, ki az írások szerzője, azok pedig, akik Trockijt ismerték, a legkevésbé sem gondolták, hogy ő lesz a világ legforradalmibb hadseregének és leghatalmasabb forradalmának egyik elismert vezetője.”

Ha lehet, még rosszabbul állnak a dolgok Jaroszlavszkijnál, amikor arról van szó, hogy „ignoráltam” a parasztságot. Publicisztikai tevékenységem első lépéseit a falunak szenteltem. Lássuk, mit mond erről Jaroszlavszkij:

„Trockij nem bírta ki a szibériai faluban anélkül, hogy bele ne merüljön a falu mindennapi életének részleteibe. Mindenekelőtt a szibériai falu adminisztratív apparátusára hívja fel a figyelmet. Tudósításaiban nagyszerű jellemzését adja ennek az apparátusnak...” Lejjebb: „Amerre csak nézett, Trockij a falut látta maga körül. A falu nélkülözései az ő nélkülözéseivé váltak. Csüggesztette őt a falu elnyomottsága, jogfosztottsága.” Jaroszlavszkij amellett kardszkodik, hogy a faluról írott cikkeim kerüljenek be egy szöveggyűjteménybe. Mindez pedig 1923 februárjában, tehát éppen abban a hónapban történt, amikor először bukkant elő az a verzió, hogy én elhanyagolom a falut.

De Jaroszlavszkij ez idő tájt Szibériában tartózkodott, így nem tartott lépést a „leninizmus” színeváltozásával.

Az utolsó példa, amelyet idézni szeretnék, magához Sztálinhoz kapcsolódik. Már a forradalom első évfordulóján írt egy cikket, amely burkoltan ellenem irányul. Magyarozatképpen emlékeztetnem kell arra a tényre, hogy az októberi fordulat idején Lenin Finnországban rejtőzködött, Kamenyev, Zinovjev, Rikov, Kalinyin a felkeléssel szemben foglaltak állást, Sztálinról pedig egyszerűen senki sem tudott semmit. Ennek következtében a párt elsősorban az én nevemmel kapcsolta össze az októberi fordulatot, melynek első évfordulóján Sztálin kísérletet tett arra, hogy ezt az elképzelést gyengítse, oly módon, hogy szembe helyezte velem a Központi Bizottság általános vezetését. Ahhoz azonban, hogy történetét valamennyire elfogadhatóvá tegye, kényszerűségből ezt írta:

„A felkelés megszervezésének egész gyakorlati munkája a Pétervári Szovjet elnökének, Trockijnak a közvetlen irányítása alatt történt. Bizton állíthatjuk, hogy a helyőrség gyors átállását a szovjet oldalára és a Forradalmi Katonai Tanács ügyes megszervezését a párt mindenekelőtt és elsősorban Trockij elvtársnak köszönheti.”

Nos, ha Sztálin így írt, annak csupán az az oka, hogy akkoriban még ő sem írhatott másképpen. Jócskán benne kellett lennünk a fékevesztett boszorkányüldözés éveiben, hogy Sztálin vegye magának a bátorságot, s fennhangon hirdesse: „Trockij elvtárs semmiféle kiemelkedőbb szerepet nem játszott és nem játszhatott sem a párton belül, sem az októberi forradalomban...” Amikor felhívták a figyelmét kijelentései ellentmondásosságára, csupán durvasággal válaszolt, más nem telt tőle.

A trojka semmi esetre sem helyezhette velem szembe saját magát. Csupán Lenint vonultathatta fel ellenem. Ehhez viszont az kellett, hogy Leninnek ne legyen lehetősége szembehelyezkedni a trojkával. Más szóval, a kampány sikeréhez a trojkának egy reménytelenül beteg Leninre volt szüksége, vagy pedig a Mauzóleumban nyugvó, bebalzsamozott holttestére. De még ez sem volt elég. Az kellett nekik, hogy a kampány idejére én is kidőljek a csatasorból. Ez meg is történt, 1923 őszén.

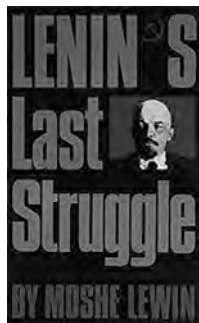

MOSHÉ LEWIN:

Lenin utolsó harca (Részlet)⁴²

Az alábbi mű, amely Lenin élete végén kialakult gondolatait mutatja be, természetesen nem hoz semmi teljesen újat: e tekintetben már sokat megtudtunk Trockij 1920-as évekbeli nyilatkozatainak köszönhetően, majd Lenin úgynevezett „végrendelete” ügyének a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) XX. kongresszusára gyakorolt visszahatásai révén. A közelmúltban megjelent szovjet kiadványok azonban lehetővé tették, hogy újra elővegyük ezt a témát, és pontosabban és részletesebben rekonstruáljuk azokat a viszonyokat, amelyek Lenin betegsége idején a hatalom legfelsőbb szintjein napvilágra kerültek. Ezzel egyidejűleg reméljük, hogy előbbre tudjuk vinni Lenin „végrendeletének”, valamint élete utolsó szakasza politikai gondolkodásának elemzését, és talán új értelmezéseket is vitára bocsátunk.

Az ehhez forrásul szolgáló dokumentumok közül különösen kettőt kell kiemelni: egyrészt Lenin műveinek jelenlegi 5. orosz kiadását, amely a korábbiaknál teljesebb, komolyabb apparátussal, több magyarázó jegyzettel van ellátva; másrészt „Lenin titkárságának naplóját”, amely az 1922. november 21. és 1923. március 6. közötti időszak hivatalos feljegyzéseit tartalmazza. Ez először 1963-ban jelent meg egy szovjet történelmi folyóiratban, és időközben a Lenin Összes Művei 5. orosz kiadásában is. Ezek a feljegyzések legalább annyira fontosak tartalmuk miatt, mint amennyire figyelemre méltók formájuk miatt.

⁴² Moshé Lewin amerikai professzor. Idézett munkája: Hoffmann und Campe Verlag, Hamburg, 1970. 10–15.

Formailag négy oszlopra osztott jegyzetfüzetek: az egyes oszlopokban olvasható a dátum, az ügyeletes titkár neve, az utasítások és a végrehajtással kapcsolatos megjegyzések. Az utolsó oszlop helyenként feljegyzéseket tartalmaz a Népbiztosok Tanácsa irodájának napi rutinjából is. Olykor napi rendszerességgel jegyzik fel Lenin tetteit, gesztusait, megbeszéléseit, levelezését és akár mondatait is. Ez bemutatja Lenin munkamódszereit, és eleinte lényeges újdonságok lelhetőek fel benne. Hamar észrevehető, hogy Lenin lassabban dolgozik, nem jár rendszeresen az irodájába, hanem gyakran inkább egy titkárnőt hív fel, hogy diktáljon neki, anélkül, hogy elhagyná lakosztályát: Lenint a betegség is kimerítette, orvosai követelték, hogy kímélje magát, gyakran pihenjen vidéken, maradjon távol a Népbiztosok Tanácsa vagy a Politikai Bizottság egyes munkamegbeszéléseitől. 1922. december 13-án, egy Dzerzsinkijjel folytatott fontos megbeszélés másnapján Lenin két súlyos rohamot kapott, és végül kénytelen volt eleget tenni az orvosok sürgős utasításának, hogy halassa el a munkát és feküdjön le. Ettől a pillanattól kezdve a „Napló” izgalmassá válik. Amikor Lenin egy-egy feladatra vagy diktálásra hívja a titkárokat, azok megszakítatlan figyelemmel figyelik őt, figyelnek szavaira és legapróbb gesztusaira is, amelyeket rövid jegyzetek formájában rögzítenek a „Naplóban”. Lenin a Kreml egy kis szobájában fekszik ágyában, jobb keze és lába lebénult, szinte teljesen el van vágva a külvilágtól, és látszólag minden kormányzati tevékenységtől elzárták. Az orvosi előírások szigorúak voltak, és a Politbüro kifejezett tiltásai tovább erősítették őket.

De bármennyire is szüksézuak a „Napló” feljegyzései, képesek megmutatni nekünk azt az intenzív és szenvedélyes küzdelmet, amelyet a lebénult Lenin, aki tisztában volt azzal, hogy élete hamarosan véget ér, nemcsak saját fizikai hanyatlása, hanem pártja vezetői apparátusa ellen is folytatott. Fáradtságos munkával átfogó képet alkotott az ország helyzetéről, cselekvési programot dolgozott ki, és igyekezett azt ráerőltetni a Politikai Bizottság és a Központi Bizottság munkatársaira. Ez a program, amelynek kidolgozására a Politikai Bizottság tagjai nem kérték fel, messzemenő változásokat tartalmazott a kormányzati módszerek, az egyes személyek, sőt egyes esetekben még a célok kijelölésében is. A Politbüro többsége habozott.

Mindössze néhány asszony – felesége, Krupszkaja, nővére, Marija Iljicsina és három-négy titkárnő, mindenekelőtt Fotyijeva és Vologycseva – segítségével Lenin kitartóan küzdött azért, hogy megszerezze a szükséges aktákat. Kikérdezte az illetékeseket, iránymutatást adott nekik a cselekvéshez; szövetségeket keresett, tájékozódott ennek vagy annak a vezető elvtársnak a gon-

dolatairól, ha kellett, kerülő úton; összefoglaló jelentést készített a következő pártkongresszusra, cikkeket publikált, mert tevékenységének egy bizonyos részére megszerezte a szükséges engedélyeket, először az orvosoktól, majd újra a Politikai Bizottságtól. De megvoltak az okai arra is, hogy tevékenységének egy másik részét titokban bonyolítsa. Ez a nagybeteg ember, bizalmasai támogatásával, munkája sorsáért aggódva, valóságos összeesküvést szőtt. Az „összeesküvés” középpontjában – a kifejezést maga Lenin használta – egy belső bizottság állt, amelyet titokban hozott létre, hogy kivizsgálja a grúziai eseményeket, amelyekben magas beosztású párt-tisztségviselők is érintettek voltak. Ennek az ügynek a körülményei, amelyek a „Napló” révén ma már részletesen rekonstruálhatók, feltárják vagy megerősítik a három legmagasabb rangú vezető, Lenin, Trockij és Sztálin személyes és politikai kapcsolatainak ekkori állapotát. Ugyanezen bejegyzésekből kiderül, hogy a súlyosan beteg ember milyen mértékű fizikai és szellemi erőfeszítésre volt még képes, valamint jelenlétének és érzelmeinek intenzitására, személyiségének kisugárzására, vidám megnyilvánulásainak varázsára.

De a mikrotörténet szűk kereteit itt messze túllépik. A történészek szívesen beszélnek Lenin ekkoriban bekövetkezett „lelki válságról”, az általa előkészített „államcsínyről”, saját munkájának eredményei elleni lázadásról, egy nagy forradalmár tragédiájáról, aki látta, hogy a tömegek felszabadításának és emancipációjának eszménye a saját szeme előtt foszlik szét; akinek az volt a benyomása, hogy a fizikai szenvedés és a kérlelhetetlen politikai realitások szerencsétlen egybeesése miatt elveszít minden kontrollt az események feletti. Az ilyen állításokat az események tanulmányozásával kell megvizsgáljunk.

Ráadásul a helyzet, amelyben a szovjetrendszer Lenin betegsége idején találta magát, és a problémák, amelyekkel élete utolsó hónapjaiban szembe kellett néznie, továbbra is nagyon aktuálisak. E kérdések vizsgálata során rá fogunk jönni, hogy az életrajza kiegészítésénél sokkal többre vállalkoztunk. Lenin megfelelő társadalmi-gazdasági keretet akart adni a rendszernek, amelynek megteremtésében közreműködött, és igyekezett az irányítás módszereit mind ehhez a kerethez, mind a forradalom végső céljaihoz igazítani; a NEP-ről, az Új Gazdaságpolitikáról (Novaja Ekonomicseszkaja Politika) volt szó. Megpróbált egy bizonyos stílust ráerőltetni a diktatúra apparátusára, hogy erőt és új lendületet adjon neki. Viselkedése felveti a kérdést, hogy mi a feladata és felelőssége egy olyan diktatúra vezetőinek, amely szocialista akar lenni. Ez a három kulcskérdés mindig akut egy, a szovjet archetípushoz hasonló rendszer első lépései során, és ugyanígy minden alkalommal, amikor

egy diktatúra egy elmaradott ország fejlődését tűzi ki célul. Lenin elsődleges gondja az ösztönzéshez szükséges öngerjesztő gazdasági erők, azaz egyfelől a magántulajdonnal rendelkező parasztok, iparosok és vállalkozók, másfelől az állami szektorban meglévő tervezés és központosítás – amely a gazdaság egészének általános irányítását hivatott biztosítani – közötti kényes egyensúly megteremtése volt. A NEP alatt már felmerül a „szabadpiac vagy tervgazdaság” dilemmája. A birtokos parasztság és a kapitalista középosztály eltűnése ellenére ez a probléma ma is elsődleges fontosságú a szovjet vezetők számára, akik felfedezték, hogy a két koncepció semmiképpen sem zárja ki egymást, hanem kiegészíti, ha összehangolják.

Lenin második problémája, a diktatórikus állam működése még jobban foglalkoztatni fog minket. Kezdetben a diktatúra spontán szerveződött, mégpedig azon elvek szerint, amelyek nevében a forradalmat végrehajtották, hogy teljesítse küldetését, az ország fejlesztését és a nagyobb társadalmi igazságság bevezetését. A diktatórikus állam azonban olyan tendenciát mutat, hogy saját törvényekkel és érdekekkel rendelkező szervezetté alakuljon, így fennáll a veszélye annak, hogy eredeti céljait illetően elképesztő torzulásoknak van kitéve, ahogy annak is, hogy kicsúszik alapítóinak kezéből és hosszú időre kiábrándítja a tömegeket. Az eszközök ilyenkor öncélúvá válnak. A szabadság újjáélesztésére bevezetett kényszerítő rendszer az elnyomás eszközévé válhat ahelyett, hogy az államapparátuson kívüli társadalmi erők számára biztosítaná a hatalomból való nagyobb részesedést. Minden olyan állam számára, amely arra törekszik, hogy hatékonyan teljesítse a tömegek számára nehéz és gyakran fáradságos feladatokat, elkerülhetetlenül egy kiváltságos káderosztály létrehozása, amely bizonyos presztízst, anyagi és politikai előnyöket élvez. Ezek a kiváltságok, ha nem ellenőrzik és nem tartják szigorú keretek között, nagyon hamar veszélyessé válnak a társadalmi és gazdasági realitások részeként, gátolva a fejlődést.

A kiváltságok és a hatalom mindig magában hordozza a korrupció veszélyét. Egy forradalomból létrejött állam vezetői és működtetői, még ha a forradalom általában bátor, idealista és puritán elitjéhez tartoznak is, gyakran jobban aggódnak a kiváltságok, mint az azokat biztosító intézményi feladatok miatt, különösen, ha elvesznek az új funkcionáriusok tömegében, akik felett állnak. Milyen eszközökkel lehet megőrizni az integritást és elkerülni az ilyen hanyatlást? A válasz nem könnyű. Csak arra lehet következtetni, hogy az elit erkölcsi hozzáállása és politikai tudatossága, valamint bizonyos intézményi biztosítékok döntő tényezők. Érdemes tehát elgondolkodni Lenin felhívásán a

kommunistákhoz, akiknek „életerőt és rugalmasságot” ajánlott, valamint azt, hogy bármikor „kezdjék előlről”; a kritikai szellem nem veszhet el, harcolni kell, mindent előlről kezdeni, vagy legalább újra megkísérelni.

Ezekre az aktuális hivatkozásokra munkánkban nem térünk ki újra. Miu-
tán itt már utaltunk rájuk, csupán az ilyen megfontolásokhoz szükséges anya-
got kívánjuk a lehető legobjektívebben bemutatni.

Fordította: Antal Gábor történész

Interjú Vagyim Damjével⁴³ a Szovjetunióról (Részlet)⁴⁴

(...) Én nem preferálom az „1917-es forradalom” kifejezést, hanem szívesebben beszélek – és nem is csak én, ma már sok történész hajlik erre – az 1917–21-es évek nagy oroszországi forradalmáról. Én nem kívánom egymástól elszakítani februárt és októbert úgy, ahogyan valaha a szovjet történetírás által adott hivatalos magyarázat tette, miszerint

február a polgári demokratikus forradalom, október pedig a proletár-szocialista forradalom. Valójában ez a kettőnek nagymértékben mesterséges elválasztá-

⁴³ Vagyim Valerjevics Damjé 1959-es születésű orosz történész. 1981-ben diplomázott a Moszkvai Állami Történelmi Levéltári Intézetben, 1985-ben megszerezte a történettudományok kandidátusa címet, 2007-ben pedig a doktori fokozatot is. Évek óta az Orosz Tudományos Akadémia Világtörténelmi Intézetének vezető kutatója, valamint 2017-től a Közgazdasági Főiskola vendégoktatója. Számos tanulmány és monográfia szerzője, melyek témája elsősorban a nemzetközi anarchizmus és más antiautoriter mozgalmak története és ideológiája. Emellett évtizedek óta tevékeny társadalmi aktivista, az anarchoszindikalista internacionálé (IWA/AIT) orosz szekcióját jelentő Forradalmi Anarchoszindikalista Konföderáció (KRASZ) tagja. A szervezet honlapja: <https://www.aitrus.info/> (Utolsó letöltés dátuma itt és a továbbiakban: 2023.07.05.)

⁴⁴ Az eredeti interjú a *Forr a világ* című antikapitalista, internacionalista, osztályharcos, politikai és ismeretterjesztő vitaműsor szerkesztői készítették a Szovjetunió létrejöttének 100. évfordulója alkalmából. A felvétel 2022. november 14-én került adásba a Tilos Rádión, illetve visszahallgatható a *Forr a világ* saját csatornáján keresztül: <https://www.mixcloud.com/voroscsilla/forr-a-vil%C3%A1g-69-interj%C3%BA-vadim-damier-t%C3%B6rt%C3%A9nelmi-int%C3%A9zetben/> Az itt közreadott szöveg a beszélgetés rövidített, átdolgozott változata. Az interjúalany és a műsorkészítők engedélyével szerkesztette és jegyzetekkel ellátta: Poór Péter

sa egymástól, mert a szocialista tendenciák, a szocialista öngazgatás irányába mutató tendenciák február után gyakorlatilag egyből megjelentek mind városban, mind falun. Október után csak az történt, hogy néhány hónapra lehetőség adódott arra, hogy még szabadabban fejlődhessenek tovább, mert felszámolták azokat a korlátokat, amelyek a polgári Ideiglenes Kormány központi hatalmának formájában voltak jelen. Tehát ez valóban egy újabb szakasz volt, de egyazon forradalomnak az újabb szakasza. Fontos azonban megértenünk: maga a nagy oroszországi forradalom is csupán része volt annak, amit valóban világorradalomnak nevezhetünk, vagy ha óvatosabban fogalmazunk, világméretű forradalmi hullámnak, amely még az első világháború során kezdett felemelkedni, és amely 1917-től nagyjából 1923-ig tartott, bár arról, hogy mikor fejeződött be, többféle vélekedés is van. De nem ez a lényeg, hanem hogy ez egy világméretű folyamat volt, amely különböző erővel és eltérő mértékben, de az egész világot, s valamennyi földrészt érintette. Egyes helyeken a forradalom viharos jelleget öltött, másutt komoly sztrájkhullámokra korlátozódott, általános sztrájkokra, valahol tömegláadásokra került sor, másutt paraszti fellépések, földfoglalások történtek, megint másutt antikolonialista felkelések. E forradalom tehát a világ különböző országaiban különböző módokon nyilvánult meg, az adott országban létező társadalmi ellentmondások függvényében. Oroszországra ugyanez érvényes. Ha a nagy oroszországi forradalom okairól beszélünk, akkor ezen okokat két csoportra kell osztanunk: általános világméretű okokra és tulajdonképpeni oroszországi okokra. Ezek rárakódtak egymásra és összevegyültek. Ha a globális okokról beszélünk, úgy a világméretű forradalmi hullám persze mindenekelőtt háborúellenes hullámként kezdődött. Ez egy háborúellenes forradalom volt. A háborúellenességet azonban nem úgy kell érteni, hogy „hagyjátok abba a háborút és kész”. Persze voltak ilyen jelszavak is. De a forradalmi áramlat balszárnyán, annak társadalmi forradalmi szárnyán nagyon is tisztában voltak azzal, hogy a háború nem csupán a politikusok, diplomaták, iparosok stb. gonoszságának vagy megegyezésre képtelenségének véletlen terméke volt. Tudták, hogy a világháborúnak meghatározott rendszerszintű okai, gyökerei vannak (...). Többek között a kapitalizmus egyetemes ellentmondásai a világban, amelyek éppen egy ilyen háborúhoz, egy ilyen helyzethez vezettek. Innen ered a törekvés, hogy ne pusztán a háborúnak vessenek véget, hanem azoknak az okoknak is – egyszer és mindenkorra –, amelyek e háborút kitermelték. Hogy olyan társadalmat hozzanak létre, amely nem szül többé háborút, amely mentes lesz azoktól az ellentmondásoktól, amelyek a világháborút eredményezték. Ez volt a kezdeti, közvetlen

kiváltó oka a világméretű forradalmi hullámnak. Azaz, hogy alternatívát találjanak azzal az állapottal szemben, amelybe az elkínzott és a háború által pusztított emberiség került. Ezt az alternatívát különbözőképpen keresték, és mind a baloldali marxisták, mind az anarchisták, mind a baloldali narodnyikok a különféle országokban – köztük Oroszországban is – ezt az alternatívát a szocialista rendszerben, a szocialista társadalomban igyekeztek megtalálni. Bár a szocializmust mindannyian másként értelmezték, mégis innen ered ez az erőteljes szocialista irányultság, amely az egész világforgalmi hullámot és azon belül az oroszországi forradalmat is jellemezte. Ehhez a világméretű, háborúellenes és társadalomátalakító aspektushoz hozzátevéődött azonban egy oroszországi aspektus is, mivel addigra az oroszországi társadalom teljesen belegabalyodott a feloldhatatlan ellentmondások hálójába. (...) A cári Oroszországban létezett társadalmi-gazdasági-politikai modell reménytelenül civilizációs zsákutcába került. Teljesen tehetetlen volt. A cári kormány a XIX. század közepétől belekezdett egyfajta modernizációs előretörésbe. Ez a korai ipari-tőkés modernizációs ugrás 1917-re – amint azt az első világháború megmutatta – teljes kudarcba fulladt. És nem azért, mert odafent buta emberek ültek – bár a döntéshozó személyek valószínűleg tényleg nem voltak a legokosabbak, de ez más lapra tartozik –, hanem mert magának a rendszernek a jellemzői nem tették lehetővé e modernizáció végrehajtását. Oroszország nem tudott úgymond „normális” tőkés országgá válni. Ennek útjában álltak a létező társadalmi struktúrák. Határozottan el kellett pusztítani az egész régi társadalmi struktúrát, szét kellett zúzni az obscsinát, azaz a faluközösséget. A cárizmus számára nem volt lehetséges az obscsina szétrombolása – bár a cárizmus megpróbálta ezt –, mert ez azt jelentette volna, hogy felfalja saját alapzatát. Ezt nem tehette meg. Emellett nagyon gyenge volt a burzsoázia, amely teljes mértékben az államtól függött, így nem szakíthatott radikálisan a régi abszolutista állammal, ahogyan azt például a francia burzsoázia tette a nagy francia forradalom során. Ezért a cári rendszer ellentmondásai feloldhatatlannak bizonyultak. Ugyanakkor valamelyik irányban el kellett dőlnie a dolognak. A forradalom Oroszországban többféle utat is követhetett. Illetve ez a megfogalmazás valószínűleg nem pontos. A forradalom megmaradhatott volna az ipari modernizáció keretei között, és akkor felmerül az a kérdés, hogy ki tudja ezt a lényegét tekintve ipari-tőkés modernizációt végrehajtani. Vagy pedig a forradalom végigjárhatta az egész utat, amely egy tényleges alternatíva létrehozása, a szocialista társadalom felé vezet, egy olyan valódi, szabad szocialista társadalom létrehozása felé, amely azokon a társadalmi reáliákon alapul, amelyek a korabeli

Oroszországban léteztek. Ezek pedig olyan feltételeket teremtettek, amelyek között a valódi szocialista forradalom két forradalom egyesítésének alapzatán valósulhatott csak meg: a proletárforradalomén a városban és a paraszti obszinaforradalomén falun. Ez volt az az alternatíva, amelyért felléptek az anarchisták, amelyért felléptek az eszer maximalisták (az eszerek szélsőbaloldali szárnya), ez volt a forradalom végigvitelének perspektívája. Másrészt voltak olyan erők, amelyek azt feltételezték, hogy a forradalomnak el kell jutnia egy bizonyos határig, amely lehetővé teszi egy olyan társadalmi-gazdasági-politikai modell létrehozását, amely képes megvalósítani a lényegét tekintve ipari-tőkés modernizációt, majd a forradalmat ezen a ponton meg kell állítani. Nagyon érdekes dolog történt: ugyanúgy, ahogyan a nagy francia forradalomban, azok az erők, amelyek valamely pillanatban a forradalom élén álltak, forradalmiak voltak egy bizonyos határig, és miután elérték azt, amire törekedtek, gyakorlatilag ellenforradalmivá váltak. A forradalom pedig próbált továbbhaladni. Ennek a – mondjuk így – mérsékelt forradalmi, ellenforradalmivá váló áramlatnak az összetétele változott, ahogyan magának a forradalomnak a fejlődése előrehaladt. Kezdetben a liberális burzsoáziából állt, amely csupán meg akarta dönteni az önkényuralmat, megnyitva az utat Oroszország úgymond „normális” kapitalista fejlődése előtt. Ez nem sikerült neki, a rendelkezésre álló néhány hónap alatt nem volt képes megoldani egyet sem azok közül az ellentmondások közül, amelyekkel az ország szembetalálta magát. Sem az agrárproblémákat, sem a munkásproblémákat, sem a háború problémáját, sem a gazdaság megszervezésének problémáit nem voltak képesek megoldani. Ekkor a mérsékelt szocialisták léptek a helyükbe, az úgynevezett többségi eszerek és a mensevikek, akik szintén nem tudtak tenni semmit, csak húzták az időt, halogatták a dolgokat az Alkotmányozó Gyűlés összehívásáig, amely majd meghozná a szükséges döntéseket. Minthogy ők sem tudtak tenni semmit, a népi hullám őket is elsodorta, és ennek a népi hullámnak a hátán kerültek hatalomra a bolsevikok. A bolsevikokkal kapcsolatban volt egy jó mondása az egyik vezetőjüknek, amely valamikor 1918-ban vagy 1919-ben hangzott el: „Azok a tömegek, melyek anarchista beállítottságúak voltak maximalista elhajlással (vagy maximalista beállítottságúak anarchista elhajlással – már nem emlékszem pontosan, hogyan is mondta), velünk voltak a forradalom romboló szakaszában, amikor a régi rendszerrel kellett harcolni, de amint rátértünk az építő szakaszra, ezek a tömegek egyből ellenünk fordultak.” Más szóval a tömegek, amelyek tovább akarták vinni a forradalmat a városi és a falusi öngazgatás, a termelés öngazgatásának irányába, beleütköztek egy merev határba,

amelyet a bolsevik hatalom állított eléjük. A bolsevikok nem kívánták a forradalom továbbfejlődését, nekik megvolt a maguk elképzelése arról, hogyan kell végbemennie az ország modernizálásának, ami egy ipari-tőkés modernizációt jelentett burzsoázia nélkül. Ebben állt a bolsevikok koncepciója, amit az magyaráz, hogy Lenin, Trockij és harcostársaik elképzelése szerint Oroszország nem juthat el a szocializmushoz anélkül, hogy az országon belül ne alakítana ki kellő mértékben egy ipari alapzatot, amely megfelel a tőkés rendszernek, s amely után aztán következhet a szocializmus – persze magától értetődik, hogy emellett kell egy világforradalom is. Minthogy ilyen bázis egyelőre nem volt, a bolsevik diktatúra mintegy magára vállalta azt a funkciót, amelyet Nyugaton a burzsoázia, amikor végrehajtotta a polgári forradalmakat, majd később a polgári modernizációkat. Ez volt a bolsevikok eredeti elképzelése. Aztán később némileg másképp alakultak a dolgok. A korai bolsevik vezetés gyakorlatilag a jakobinusok szerepét játszotta: nem akartak valódi kapitalizmust, ők egy átmeneti rendszert akartak a maguk uralma alatt. De ők sem tudtak egymaguk kormányozni, mert nem voltak többek a forradalmi értelmiség rendkívül szűk körénél. Egy egész apparátusra volt szükségük, amelynek végre kellett hajtania a döntéseket. Miután ezt az apparátust létrehozták, annak persze egyből egészen más céljai, feladatai, társadalmi és osztályérdekei jelentek meg, és természetesen, hogy ez a thermidorianus apparátus a jakobinus-forradalmi-bolsevik értelmiséget félrehajította. Tehát úgy alakultak a dolgok, ahogyan a nagy francia forradalomban: először a jakobinusok nyomták el a náluk radikálisabb beállítottságú forradalmi tömeget, utána pedig az immár köztes helyzetbe került jakobinusokat döntötte meg egy új társadalmi réteg. Összességében valami ehhez hasonló történt Oroszországban is, hogyha nagyon nagy vonalakban fejezzük ki.

• *A Szovjetuniót egyesek (állam)kapitalizmusként, mások államszocializmusként vagy kommunizmusként írják le. Ha kéne egy meghatározás, akkor te minek neveznéd? Milyen termelési mód az, ami ott uralkodott?*

Nekem úgy tűnik, hogy az államkapitalizmus kifejezés elvben használható, de nagyon pontosan kell tudni, hogy mit is takar ebben az esetben, mivel tudjuk, hogy elég sokféle államkapitalizmus-koncepció létezik és ezekhez elég sokféle magyarázat tartozik.⁴⁵ A '30-as években megfogalmazott vagy

⁴⁵ Egyes anarchisták már Lenin idejében használták az államkapitalizmus terminust a bolsevik rendszer leírására. Lásd például: Rocker, Rudolf: *Die Bankrott des russischen Staats-Kommunismus*. 1921. <https://anarchistischebibliothek.org/library/rudolf-rocker-der-bankerott-des-russischen-staats->

Cliffnél⁴⁶ és más teoretikusoknál olvasható marxista értelmezések az államkapitalizmust úgy ragadták meg, mint magának a kapitalizmusnak a következő fejlődési fázisát, mint a legfejlettebb, legélenjáróbb kapitalizmust. Én úgy vélem, ez a fajta értelmezés hibás. Oroszország éppenséggel nem volt fejlettebb tőkés ország, mint a nyugati kapitalizmus. Ellenkezőleg, Oroszország olyan ország volt, amely átmenetet hajtott végre a prekapitalista – vagy legalábbis túlnyomórészt prekapitalista – stádiumból a fejlett kapitalizmus stádiumába. Tehát a Szovjetunió szigorúan véve az ipari-tőkés modernizáció társadalmá volt, amelynek alapvető jellegzetességei eléggé hasonlóak ahhoz, amelyekkel az úgynevezett „harmadik világ” különféle országai vagy – a vilárendszerelmélet nyelvezetét használva – a vilárendszer perifériájának országai rendelkeznek. Az állami szektor rendkívül nagy szerepe, a hatalom óriási befolyása a gazdaság szervezés terén, jelentős mértékű állami kontroll a gazdaság felett – ezek a vonások nem annyira a fejlett kapitalizmust, mint inkább az igen korai kapitalizmust jellemzik. Ha megvizsgáljuk például az abszolutizmus és a vállalkozás közötti viszonyrendszer jellegzetességeit, ha a munka fokozott koncentrációjával működő hatalmas állami manufaktúrákat tekintjük, amelyek az abszolutista, majd a korai kapitalista társadalomban léteztek, ha a kereskedő-állam híres fichtei elméletét⁴⁷ és más hasonlókat nézünk, vagy ha szemügyre vesszük a merkantilizmust, akkor a gazdaság feletti szigorú állami kontroll vonásait inkább a korai kapitalizmusban, semmint a fejlett kapitalizmusban fedezhetjük fel. És ez érthető és megmagyarázható, mert a modernizációs ugráshoz – amelyet egyik vagy másik ország azért hajtott végre, mert vezető körei konkurenciaharcban állnak a vilárendszeren belül, tehát abban érdekeltek, hogy utolérjék, megelőzzék konkurensüket, és ez gazdasági, politikai, katonai és egyéb síkokon is megnyilvánul – a vezető köröknek arra van szükségük, hogy minden erőt egy kézben összpontosítsanak, és ne szimpla modernizá-

---

kommunismus Berkman, Alexander: *The Russian Revolution and the Communist Party*. 1922. <https://www.marxists.org/reference/archive/berkman/1922/russian-revolution.html> Hasonlóképpen jártak el később a Lenin által „a kommunizmus gyermekbetegségeként” leírt baloldali kommunista áramlat egyes képviselői is. Lásd például: Miasnikov, Gabriel: *The Latest Deception*. 1930. <https://www.marxists.org/archive/miasnikov/1930/latest-deception/index.htm> Pannekoek, Anton: *State Capitalism and Dictatorship*. 1936. <https://www.marxists.org/archive/pannekoek/1936/dictatorship.htm>

⁴⁶ Tony Cliff (1917–2000) palesztinai zsidó trockista először 1955-ben publikált könyvében a Szovjetuniót „bürokratikus államkapitalizmusként” írta le. Lásd részletesebben: Cliff, Tony: *State Capitalism in Russia*. 1974. <https://www.marxists.org/archive/cliff/works/1955/statecap/index.htm>

⁴⁷ Utalás a híres német idealista filozófus alábbi kötetében kifejtett gondolataira: Fichte, Johann Gottlieb: *Der geschlossene Handelsstaat. Ein philosophischer Entwurf als Anhang zur Rechtslehre und Probe einer künfftig zu liefernden Politik*. J. G. Cotta'schen Buchhandlung, Tübingen, 1800. <https://archive.org/details/fichte-der-geschlossene-handelsstaat/page/n1/mode/2up>

ciós ugrást, hanem kikényszerített modernizációs ugrást hajtsanak végre. És éppen ez az, amit végül is megpróbált és bizonyos határokon belül végre is hajtott a szovjet uralkodó bürokrácia, amely a magánburzsoázia egyfajta helyettesítőjévé vált. Ezt a jelenséget a könyvemben⁴⁸ „Szovjetunió konszernnek” nevezem. A Szovjetuniót úgy gondolták el, mint egy egységes tőkés konszern. A legérdekesebb az, hogy az országon kívül, a külső piacokon és a világrendszer egészében ténylegesen egy gigantikus tőkés konszern szerepét játszotta, amely a világpiacon tőkés vetélytársaival konkurenciaharcot folytatott a világrendszer keretein belül. Ezért e tekintetben jellemezhető úgy, mint (korai) államkapitalizmus. De ha még figyelmesebben megvizsgáljuk, akkor felfedezzük, hogy mivel ez egy modernizációs társadalom volt, egy olyan társadalom, amely átmenetet hajt végre a prekapitalizmusból a fejlett kapitalizmusba, ezért természetesnek tekinthető, hogy e társadalomban megtalálhatóak voltak a legkülönbözőbb termelési módok elemei. Ezek együtt léteztek és egyesültek egymással. Ha megvizsgáljuk a Szovjetunióban a munkaviszonyokat, a tulajdonviszonyokat, az elosztási viszonyokat, akkor könnyen észrevehetjük a legkülönbözőbb társadalmi-gazdasági formációk és termelési módon elemeinek egyesülését. Jelen voltak az ázsiai termelési mód, a feudalizmus, a korai kapitalizmus és a fejlett ipari kapitalizmus egyes elemei is, és mindezek egymással összekapcsolódtak. Az egyedüli, amire azt mondanám, hogy a Szovjetunióban biztosan nem volt jelen, az a szocializmus és a kommunizmus. A szocializmus és a kommunizmus alapjellemzőit akár Marx, akár Kropotkin módján értelmezve⁴⁹ mindenképpen arra jutunk, hogy ezek a Szovjetunióban nem léteztek. Fennmaradt az állam, fennmaradtak az áru- és pénzviszonyok, a piacgazdaság elemei, az elosztás egyenlőtlen volt, létezett a pénz, és ami a legfőbb és lehetővé teszi, hogy a szovjet társadalmat is a kapitalista társadalmak valamely formájának tekintsük: létezett a bérmunka. Mivel – félretéve az anarchista értelmezéseket és a marxista meghatározást véve alapul – a kapitalizmus elsősorban nem más, mint a bérrabszolgaság rendszere. Olyan helyzet ez, amelyben a termelő formálisan szabad, de kénytelen munkáját munkabérért cserében eladni, amelyen aztán árukat vásárol, mivel az ezekhez való hozzáféréstől meg van fosztva. Világos, hogy nagyon gyakran más meghatározásból indulnak ki és a magántulajdon jelenlétét tekintik döntőnek, de én azt mondanám, hogy ez

⁴⁸ Az alábbi kötetről van szó: Damjé, Vagyim: *Sztalnoj vek. Szocialnaja isztorija szovjetszkogo obscsesztva*. Knizysnyij Dom „Librokom”, Moszkva, 2013. <https://libkom.org/article/dame-vv-stalnoj-vek-socialnaya-istoriya-sovetskogo-obschestva-age-steel-social-history>

⁴⁹ Ezzel kapcsolatban lásd például: *MEM 4. köt.* 437–470. Kropotkin, Peter: *The Conquest of Bread*. 1892. <https://www.marxists.org/reference/archive/kropotkin-peter/1892/bread.htm#chapter03>

jogi nézőpont, amely a kérdésre felülről tekint. Minket azonban mindenekelőtt az foglalkoztat, hogy mit jelent mindez a termelő számára, a dolgozó osztályok számára. Számukra ez fizetésért végzett munka, bér munka volt. Más kérdés, hogy ezt a munkát egy egységes konszern vásárolta meg, de annak, aki a munkát eladta, teljesen mindegy volt, ki is vette meg azt. Érdemes felfigyelni továbbá arra az érdekes jelenségre is, hogy a korai kapitalizmusban egyes gyárak esetén hasonló helyzet állt fenn. A munkás abban a boltban volt kénytelen megvenni a munkabérének a számára szükséges árukat, amely ugyanazon gyár gazdájának tulajdonát képezte. Ha ezt a modellt átvisszük a „Szovjetunió konszern” egészének szintjére, akkor azt mondhatjuk, hogy itt is ez állt fenn. A bérmunkás az állami konszern számára dolgozott, fizetéséből pedig kénytelen volt ugyanettől a konszertől megvásárolni az árukat. Ez a korai kapitalizmus klasszikus szituációja. Ha szükség van valamilyen tömör és precíz formulára, akkor úgy vélem, ezzel kapcsolatban Robert Kurz német kutató kijelentése a legjobb, bár érdekes, hogy ő maga kerüli az államkapitalizmus kifejezést: „Történeti nézőpontból tekintve a rendszer az utolérő polgári modernizáció egy fajtája volt. Különös kegyetlenségét az magyarázta, hogy egy hihetetlenül rövid időtartamba egy kétszáz éves korszakot zsúfolt bele, összeolvasztva a merkantilizmust és a francia forradalmat, az iparosítás folyamatát és az imperialista hadigazdaságot.”⁵⁰

• *A jövőben szeretnénk majd beszélni veled külön Kronstadtról,⁵¹ a mahnovcsináról,⁵² a századelő munkásmozgalmi miliójéről, az anarchistákról a sztálinizmusban stb., azaz az anarchizmus és a valódi kommunizmus történetéről az Orosz Birodalomban és a Szovjetunióban. De addig is le tudnád írni röviden, nagy vonalakban ezek fejlődési ívét?*

A szocialista tendenciák az oroszországi társadalomban történetileg kezdetben magából a paraszti földközösségből, az obscsinából nőttek ki. A pa-

⁵⁰ Damjé itt Robert Kurz *The Collapse of Modernization* című 1991-es könyvére és konkrétan a *The German War Economy and State Socialism* elnevezésű fejezetben olvasható gondolataira utal. <https://libcom.org/article/german-war-economy-and-state-socialism-robert-kurz>

⁵¹ Utalás az 1921. március 1–18. között lezajlott kronstadti felkelésre. A téma magyar nyelven elérhető legalaposabb feldolgozásáért lásd: Avrich, Paul: *Kronstadt 1921*. 2017. <https://reszeghajo.hu/anarchizmus/paul-avrich-kronstadt-1921-2-resz/>

⁵² Utalás a Nyesztor Ivanovics Mahno nevével fémjelzett anarcho-kommunista mozgalomra, amely 1917–1922 között a mai Ukrajna jelentős részét működtette öngazgató módon, miközben aktív fegyveres ellenállást folytatott a fehér ellenforradalom erői, a külföldi intervenciók csapatok, valamint időről időre a Vörös Hadsereg ellen is. A témával kapcsolatban magyarul megjelent írások, illetve magyarra fordított források jó, bár korántsem teljes körű áttekintéséhez lásd az alábbi honlapot: <https://www.nestormakhno.info/magyar/>

raszti földközösség igen érdekes struktúra volt, amelyről különösen érdekes megnézni Marx levelezését az orosz narodnyikokkal – Vera Zaszuliccsal⁵³ és az *Otyecsesztvennije Zapiszki* újság szerkesztőségével⁵⁴ –, valamint azokat a levélvázlatokat, amelyeket végül nem küldött el.⁵⁵ Az ezekben adott obszcina-értelmezéssel én is egyet tudok érteni. Ez egy olyan érdekes struktúra volt, amelyen belül meg lehetett találni bizonyos öngazgató-egalitárius mozzanatokot, ugyanakkor ezek együtt éltek benne hierarchikus, patriarchális és antiegalitárius mozzanatokkal, s ezek egyazon struktúrában belül összekapcsolódtak egymással. Tehát egyfelől jelen volt egyfajta általános gyűlés, másfelől viszont ezen nem vehetett részt mindenki, csak a családfők. Voltak továbbá meghatározott tekintélyek: a rangidősek és így tovább. Amellett ez a kvázi öngazgató struktúra az abszolutista állam struktúrájába illeszkedett, annak engedelmessé vált. Innen ered Marx receptje: úgy elérni a szocializmust Oroszországban, hogy a nyugati viláforradalom összekapcsolódik az obszcina ezen hierarchikus, autoriter és etatista mozzanatoktól való megszabadításával. Tulajdonképpen azt mondhatjuk, hogy az oroszországi narodnyikizmus, amely aztán részben az eszerek körében (többek között a maximalista szárnyon) folytatódott, kisebb-nagyobb mértékben ezt a vonalat követte. Persze később ez kiegészült marxista mozzanatokkal, más szocialista elméletek bizonyos elemeivel, például az ettől jobbra álló szociáldemokratáéival, amelyeket a németországi szociáldemokráciától vettek át, és mindez egy eléggé összetett konglomerátumot képezett, egyfajta Oroszországra hangszerelt szocializmust. Ezenfelül természetesen létezett a szociáldemokrata iskolák két típusa is: a radikálisabb bolsevik és a mensevik típus, melyek kisebb-nagyobb mértékben a II. Internacionálé különböző szárnyait követték. Ami az oroszországi anarchizmust illeti, az részben a narodnyikságból nőtt ki, pontosabban annak szélső balszárnyából, amely a totális társadalmi forradalmat és az állam megszüntetését tűzte ki célul, valamint az államnak a közösségek föderációjával való felváltását. Másrészt ehhez hozzáadódtak az európai országok és az Amerikai Egyesült Államok liberter munkásmozgalmának bizonyos hagyományai és tapasztalatai is. Tulajdonképpen ebből fejlődött ki a XX. század elejének oroszországi anarchizmusa. Mindezek az áramlatok egymás mellett éltek és harcban álltak egymással. Eltérő koncepcióik voltak a szocializmusra való áttéréstről. És fontos tudni, hogy ezek a koncepciók és a köztük

⁵³ MEM. 19. köt. 280–281. (MEM. 35. köt. 155–156.)

⁵⁴ MEM. 19. köt. 108–113.

⁵⁵ Feltehetően ezekről van szó: MEM. 19. köt. 261–279.

levő eltérések tükröződtek magának az oroszországi forradalomnak a menetében is. A mérsékelt szocialista szárny például inkább a burzsoáziával való békés együttműködés révén megvalósítandó fokozatos fejlődés pártján állt. Az eszerek úgy vélték, hogy a kapitalizmust falun meg kell állítani, és a falut át kell adni a paraszti közösségek helyi öngazgatásába, a városban viszont hagyni kell szabadon fejlődni a kapitalizmust addig a pontig, amikor az egész világon végbemegy a forradalom, tudván azt, hogy ez nem a közeljövőben lesz. A mensevikek és a bolsevikok obscsinaellenes álláspontot képviseltek, s a II. Internacionálé szellemében úgy vélték, a parasztság reakciós, kispolgári osztály, az obscsina pedig akadályozza a normális kapitalista fejlődést, sőt magát az ipari fejlődést, ezért minél hamarabb felszámolandó. A szocializmushoz az ipar fejlődése révén fokozatosan lehet eljutni. Vagy mérsékeltbb úton, ahogy azt a mensevikek gondolták, vagy forradalmibb úton, ahogy a bolsevikok. Az anarchisták viszont a társadalmi forradalom mellett léptek fel városban és falun egyaránt, annak érdekében, hogy végbemenjen a város öngazgató proletárforradalmának egyesülése a falu paraszti obscsinaforradalmával, amelyet utána valamiféle föderatív viszonyok kiépítése követne egyfajta nem-piaci alapú cserével a két fél között. Közvetlen cserében vagy valami egyébben gondolkodtak, többféle terv is született. Ismétlem, a forradalom során mindezek az elképzelések megütköztek egymással, és mint azt tudjuk, kezdetben a bolsevik álláspont diadalmaskodott, amelyet mint bolsevik jakobinizmust később gyakorlatilag felváltott a sztálini thermidorizmus, majd pedig a bonapartizmus, azaz a tulajdonképpeni sztálini rendszer. Ez már egy egészen más osztály érdekeit tükrözte, és valószínűleg már egyáltalán nem sorolható a baloldalhoz. A baloldali radikalizmust föld alá kényszerítették, az anarchistákat szétzúzták, bár az anarchista földalatti mozgalom különböző formákban még legalább a '30-as évek elejéig létezett. A bolsevizmus balszárnyát – amelynek egy része később még a tanácskommunistákkal és a baloldali kommunistákkal is kereste az együttműködést Európában – eléggé gyorsan szétzúzták, ez már a '20-as évek közepe táján végbement. Több efféle csoport volt, egyesek emigrációba kényszerültek, mások a megtorlások áldozatai lettek. Történtek rá kísérletek, hogy létrehozzanak egy baloldali radikális szárnyat a Demokratikus Centralisták⁵⁶ vagy az úgynevezett Baloldali

⁵⁶ A másképp Decistáknak is nevezett csoport 1919–1921 között működött, és alapvetően az OK_(b)P azon bolsevik értelmiségeiből állt, akik a túlzott központosító törekvésekben rejlő veszélyt megérezve a pártdiktatúra helyett a proletariátus diktatúrájához való visszatérést szorgalmazták.

Ellenzék⁵⁷ nevű bolsevik csoportok balszárnyán (persze nem magáról Trockijról van szó, hanem egyes emberekről ebből az áramlatból). De amint az ismert, a sztálini represszió idején őket is nagyon hamar szétverték. Az a társadalmi ellenállás azonban, ami ezután történt, s amelyről a könyvemben írok (sztrájkok, lázadások, felkelések, beleértve Novocserkasszkot is), már valami más volt. Ezek olyan áramlatok voltak, amelyek nem támaszkodtak vagy szinte nem támaszkodtak a régi eszmei alapokra, mert ezeket már jóformán senki sem ismerte. A Szovjetunióban a baloldali gondolat fejlődésének a '30-as években gyakorlatilag gátat szabtak. És a tudás után szomjazók teljesen el voltak szakítva a világ baloldali radikális gondolkodásától, legyen az anarchista vagy baloldali kommunista. Sőt, ezeket az úgynevezett baloldali „elhajlásokat”, baloldali áramlatokat a hatalom egészen könyörtelenül üldözte, sokkal keményebben, mint a jobboldalt. Ezért ezek a társadalmi tiltakozások inkább spontán jellegűek voltak. És még ha voltak is valamiféle csoportok – márpedig léteztek ilyenek, ezek közül némelyikről én is írok a könyvemben, s tanulmányaikban más történészek is foglalkoztak ezekkel –, úgy ezek dialógusai, eszméi egy nagyon érdekes keveréket alkotnak. Abból tevődtek össze, amihez az embereknek sikerült hozzájutniuk és valahogyan újragondolniuk, szintetizálniuk. Lehetek ezek a forradalom idején vagy a '20-as években kiadott régi könyvek, amelyekre rábukkantak. Lehetett ez Lenin, akit meghatározott szelvényben átértelmeztek. Lehetett ez valamiféle információ, amelyet olyan szovjet könyvekből vettek, melyek a baloldali radikális gondolat nyugati fejlődését szidalmazták: a baloldali kommunizmust, a trockizmust, az anarchizmust, akár még a maoizmust is, a szociáldemokráciát vagy valamiféle demokratikus szocializmust. Próbálták mindezt egybegyúrni, és ebből kihozni valamit. Az efféle kísérletek gyakorlatilag a peresztrojkáig folytatódtak. Kezdetben bizonyos értelemben én magam is egy efféle keverék terméke voltam. Mert a szovjet időkben, amikor először kezdtem ilyesmiről gondolkozni, bármiféle modern baloldali radikális irodalomhoz természetesen nem volt valódi hozzáférés, és még a klasszikus művekhez, Bakunyinhoz, Kropotkinhoz sem, nem is beszélve Trockijról, aki első számú ellenségnek számított. Darabkákból, egy-egy téglából kellett valamit összerakosgatni. Hogy ennek mennyi köze volt a világ baloldali gondolkodásának fejlődéséhez akkoriban, ez persze jó kérdés.

---

⁵⁷ 1923–1927 között az OK_(b) P-n (1925-től ÖK_(b) P-n) belül működő ellenzéki tömörülésről van szó, mely a Lenin súlyosbodó betegségével, majd halálával kibontakozó hatalmi harc részeként formálódott ki Trockij körül. A csoport kritikával illette a NEP-et és magasabb fokú központi irányítást és állam által ösztönzött gazdaságfejlesztést követelt.

Nagyon közvetett módon kapcsolódott csak hozzá. És ez részben magyarázatot ad arra is, hogy miért buktak el a peresztrojka társadalmi emancipációs kísérletei. Mert amikor elkezdődött a peresztrojka, a baloldaliak képtelennek bizonyultak arra, hogy valóban megfogalmazzák a maguk öngazgató szocialista alternatíváját annak teljes jelentésében. Történtek kísérletek, de ezek nagyon furcsa, vegyes eszmei dolgok voltak, amelyek ráadásul eléggé távol is álltak a valós társadalmi folyamatoktól és mozgalmaktól. Tehát a peresztrojkanak ez az alternatív potenciálja – helyesebben persze nem a peresztrojkaé, hanem azoké a társadalmi mozgalmaké, amelyek ekkor megjelentek, többek között az erőteljes öngazgató mozgalmaké – nem realizálódott, elveszett. Többek között azért is, mert az emberek fejében nem volt jelen – ahogyan a régi anarchisták mondanák – az „eszmei erő”.

• *A háború utáni Szovjetunió egyik legjelentősebb munkásmegmozdulása Novocserkasszkban volt. Nemrég A. Sz. Koncsalovszkij készített róla egy játékfilmet Kedves elvtársak! címmel.⁵⁸ Ha láttad, akkor megkérdeznénk: Koncsalovszkij eme alkotásában vissza tudott-e térni az orosz néplélek nagyságának korai filmjeit (Az első tanító,⁵⁹ Aszja Kljacsina története, aki szeretett, de nem ment férjhez⁶⁰ stb.) jellemző ábrázolásához? Képes volt-e megfelelően rámutatni az események lényegére, anélkül, hogy didaktikus lett volna? Tulajdonképpen mi is volt ez a munkásmegmozdulás?*

Sajnos nem láttam a filmet, de maga a kérdés arra ösztönöz, hogy megnézzem, mert Novocserkasszk valóban jeles esemény volt: az egyik legjelentősebb munkástiltakozás a szovjet társadalom történetében, de távolról sem az egyetlen. Fontos eszünkbe vésnünk, hogy ez nem egy elszigetelt jelenség volt, nem valami teljesen véletlen dolog, hanem logikus és törvényszerű megnyilvánulása annak az osztályharcnak, amely a szovjet társadalomban zajlott az uralgó nomenklatúra avagy nomenklatúra-osztály és a bérmunkások között, akik társadalmi-gazdasági kizsákmányolásnak voltak alávetve. Nem vagyok biztos benne, hogy egy műalkotás képes kellően adekvát módon ábrázolni azoknak az okoknak és eseményeknek az egész komplexumát, amelyek Novocserkasszkhoz vezettek. Persze nyomon lehet követni például konkrét személyek (a film hősei vagy valóságos résztvevők) sorsán keresztül az esemé-

⁵⁸ A film magyar feliratos előzetese elérhető itt: https://www.youtube.com/watch?v=pLY408yMGyw&ab_channel=CirkoFilm

⁵⁹ <https://videa.hu/video/film-animacio/az-első-tanító-1965-bYXcDpQ5CY2ik3C7>

⁶⁰ https://m.ok.ru/video/2485224737389?fbclid=IwAR0wRgJlv9V2t42Vke3HXj_Ftp74e_Gt7LEIHDAg8bJtgQSD94EYSOuAQHI

nyek fejlődésmenetét, de ahhoz, hogy megértsük, mi is volt ez és honnan eredt, jobban el kell mélyednünk a társadalmi-gazdasági-politikai miliőben. A novocserkasszki munkásfelkelés és általános sztrájkja gyakorlatilag csak a jéghegy csúcsa volt. Maga a sztrájkhullám már 1961-ben emelkedni kezdett, és Novocserkasszkkal párhuzamosan gyakorlatilag az egész országban hol sztrájkok, hol utcai tüntetések zajlottak, hol pedig a falakra és a vagonokra írtak graffitiket, ilyen vagy olyan módon általános sztrájkra szólítva fel az ország legkülönbözőbb területein. Bár Novocserkasszk után a munkástiltakozások hullámát megtörték, a dolog ezzel mégsem zárult le, mert a tiltakozások a szovjet társadalomban a '60-as évek végén és a '70-es években is folytatódtak, s ugyanúgy voltak sztrájkok, még ha nem is ilyen számban és méretekben. Korábban, az '50-es években a légerekben törtek ki felkelések, aztán jöttek a fiatalok felkelései az '50-es évek végén, többek között azok körében, akiket a szűzföldek feltörésére küldtek ki. Ha összevetjük a társadalmi tiltakozások szintjét, méreteit a szovjet társadalomban és a mai Oroszországban, úgy bármily paradoxnak látszódjék is, akkoriban ez jóval magasabb volt. Akárcsak az önszerveződés szintje. Nos tehát, honnan is eredt Novocserkasszk? Ez egyfajta következménye volt a hatalom birtokosai azon kísérletének, hogy egy újabb, következő modernizációs ugrást hajtsanak végre. A Szovjetunió történetében több modernizációs ugrás vagy hullám is volt. Az első az ipari társadalom alapjainak megvetésére irányult, a második a fejlett ipari társadalomba való átmenetre, a harmadik pedig arra tett kísérletet, hogy áttérjenek a kései ipari társadalomra, amely azokon az új technológiákon alapul, melyek kifejlesztésére a Szovjetunió már nem bizonyult képesnek. Ennek következtében ez a modernizációs ugrás kudarcba fulladt, a Szovjetunió pedig széthullott. Novocserkasszkit tehát bizonyos értelemben a hatalmi szervek második modernizációs ugrással kapcsolatos politikája szülte. Az '50-es évek végének és a '60-as évek elejének második modernizációs ugrása azzal függött össze, hogy a régi módon történő továbbfejlődés lehetőségei kimerültek. A korábbi sztálini ugrás nagymértékben a bebörtönzöttek munkájának felhasználásán alapult, tehát a szinte egyáltalán nem fizetett munka kizsákmányolásán. Az '50-es évek elejének lágerfelkelései után azonban a hatalmi szervek kénytelenek voltak amnesztiát hirdetni, s ezzel a korábbi módon történő továbbhaladás lehetőségei elzáródtak. Maradt tehát a klasszikus munkásosztály, vele kellett kezdeni valamit. Hogyan szokta bármely tőkés végrehajtani a kizsákmányolás fokozását abból a célból, hogy növelje profitját és termelési kapacitását, valamint fokozza a gazdaság fejlődésének tempóját? Általában ezt két módon

szokták végrehajtani. Vagy új technikát honosítanak meg, vagy növelik a munkára kifejtett nyomást. Azaz emelik a normákat, a munkabért pedig le-szorítják. A hrucsovi rezsim mindezt együttesen lépte meg. Ráadásul míg a technikával kapcsolatban voltak még bizonyos nyitott kérdések, addig a munkával kapcsolatos utóbbi két módszer tökéletesen ki volt már dolgozva. A novocserkasszki robbanáshoz tehát közvetlenül ezek a folyamatok vezettek el: egyrészt a munkabér emelésének visszafogása, másrészt a termelési normák erőteljes megnövelése. De volt egy harmadik is: az alapvető élelmiszerek rohamos drágulása. Ahogy már említettem, olyan feltételek között, amikor a „konzern-állam” az egyetlen, amely piacra dobja ezeket az élelmiszereket, akkor olyan árakat állapít meg, amilyeneket csak akar, a dolgozóknak pedig nincs más választásuk, kénytelenek a megállapított árakon vásárolni. Ez a kombináció ugrásszerűen megnövelte a kizsákmányolás mértékét, és robbanáshoz vezetett. Nem akarok részletesen szólni a novocserkasszki felkelés menetéről, de nagyon fontos, hogy megértsük a következményeket és a dolog társadalmi jellegét. Az atomizáció problémáját illetően Novocserkasszk megörökítette a szovjet társadalomnak egy egészen meghatározott állapotát. A sztálini politika mindenekelőtt szétrombolta a hagyományos paraszti obszcinát. Én ezt nevezem a szovjet társadalom – vagy ha úgy tetszik, az oroszországi társadalom – első atomizációs hullámának. Főként a kisebb városokra, köztük Novocserkasszokra is jellemző volt, hogy létezett néhány nagy iparvállalat, és gyakorlatilag ezekre épült az egész város. Így az emberek kommunikáltak egymással a munkahelyen és otthon is, mert a vállalatok körül éltek, és így vagy úgy a munkaidőn kívül is folytatták a kommunikációt. A munkások összeforrottsága itt továbbra is létezett (szemben a nagy megapoliszokkal, ahol ez már kezdett eltűnni). Ezért amint kipattant egy-egy tiltakozás, az egyből lavinaszerű jelleget öltött, s az emberek csatlakoztak hozzá, mert saját ügyüknek tekintették. És ez volt az a társadalmi bázis – az olyan kisebb vidéki városok munkásosztálya, amelyek nagyvállalatok körül jöttek létre –, amely e munkástiltakozások fő hajtóerejét adta. A folytatás érdekesen alakult. Mert a novocserkasszki felkelést és a többi hasonló sztrájkot ugyan leverték, de ettől még a hatalom nagyon megrémült és mintegy ki nem mondott kompromisszumot kötött a munkásosztállyal. Ez is nagyon érdekes, mert a munkásosztály nem volt szervezett. Nem voltak szabad szakszervezetek, nem voltak munkásszervezetek. Nem volt kívül megállapodást, kollektív szerződést vagy valamiféle szociális paktumot kötni. Ezért ez egy ki nem mondott, le nem írt, nem formalizált szociális paktum volt, amely ugyanakkor *de*

facto létezett, s lényegében a peresztrojkáig fennállt. Miről is volt szó? A hatóságok egyszer s mindenkorra letettek arról az elképzelésről, hogy hirtelen és erőteljesen megemeljék a normákat, s gyakorlatilag befagyasztották őket. Ha megnézzük a Szovjetunió gazdasági növekedésének statisztikáját az ezt követő korszakban, akkor láthatjuk, hogy a növekedés jelentősen lelassult. A hatalmi szervek többé már nem kockáztatták meg, hogy jelentősen növeljék a munkásosztály terheit. Másrészt elkezdtek többet költeni a szociális szükségletekre, és ettől kezdve sokkal óvatosabban emelték az árakat. Ezt a ki nem mondott kompromisszumot a Szovjetunióban néha viccelődve így írták körül: „A hatalmi szervek úgy tesznek, mintha fizetnének nekünk, mi meg úgy teszünk, mintha dolgoznánk.” Az emberek persze dolgoztak, de spontán módon és szívósan ellenálltak a kizsákmányolás növelésére irányuló, felülről jövő kísérleteknek, a normák rájuk kényszerítésének. Az eredmény a gazdasági növekedés lassulása és a szovjet gazdaság teljes irányváltása lett a nehézipari termékek exportjáról az olaj- és gázexportra. Innen ered az ezektől az erőforrásoktól és világpiaci áruktól való függőség, valamint az a válság, amelybe a Szovjetunió került, miután ezek az árak a '80-as évek elején zuhanni kezdtek. Tehát bizonyos értelemben ez a társadalmi kompromisszum fennmaradt egészen a peresztrojkáig, amíg a hatalmi szervek kísérletet nem tettek arra, hogy egy újabb ugrást hajtsanak végre az egész gazdasági struktúra átépítése révén. Egyébként ez is azzal az elképzeléssel vette kezdetét, hogy „be kell vezetnünk a valódi árakat”. Vagyis fel kell hagynunk az állami szubvenciókkal. Ha megnézzük, hogyan hullott szét a szovjet társadalom, a történetek nagyon is párhuzamba állíthatók azzal, ahogyan a világ más országai áttértek a neoliberalizmusra, ahogyan lemondtak a szociális állam ottani változatáról. A peresztrojkába úgy fogtak bele, hogy azt a szovjet típusú szociális állam egyfajta lebontásának szánták. Ez a szociális állam nem volt soha nyíltan deklarálva vagy bármiféle egyezményben rögzítve. Mégis ez a szovjet típusú szociális állam, amikor az oroszországi életszínvonal – egyes kutatók véleménye szerint – magasabb volt, mint az ország történelme során bármikor, részben a novocserkasszki és a többi hasonló felkelés eredménye volt. A munkásosztály ezt saját vérén vásárolta meg. Ez volt tehát a novocserkasszki megmozdulás igazi jelentősége.

TANULMÁNYOK

MAJOROS ISTVÁN¹

Francia sajtó – szocialista lapok az első világháború előtti évtizedekben

A szakirodalom a francia sajtó aranykorának nevezi a 19. század vége és az 1914 közötti időszakot. Joggal, mert a Belle Époque korában vagyunk, amikor jelentősen növekedett az olvasók száma, mivel a francia emberek anyagiilag megengedhették maguknak, hogy megvásárolják az újságot, amely ekkor általában 5 centimes-ba került. Ennek köszönhetően a napilapokat nagy példányszámban jelentették meg. A *Le Petit Parisien* című lapból például 1,5 millió példányt nyomtattak naponta. A többi párizsi újság is hasonló példányszámot produkált. A vidéki lapok 300 ezer és 4 millió közötti példányszámot értek el ebben a periódusban. A technika fejlődése tette lehetővé ezt a változást, és az, hogy egy hír szinte azonnal bekerült az újságba, ez pedig szintén gyorsan jutott el az olvasóhoz.² A hírek, az újdonságok iránti igényt a 20. szá-

---

¹ Majoros István, történész, professor emeritus, az MTA doktora, ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történelmi Tanszék.

² Ekkor már működtek a híreket szállító nagy sajtóügynökségek. Az elsőt 1835-ben Charles Auguste Havas hozta létre Párizsban. A londoni tőzsdéről postagalambokkal szállított pénzügyi információkat a francia fővárosba. Világhírűvet a Második Császárság háborúi hoztak számára. Az első német ügynökség alapítója, Bernard Wolff Havasnál dolgozott. A Berlinben 1849-ben létrehozott iroda elsőként alkalmazta az elektromos távírókat. Julius Reuter szintén Havasnál kezdett. Az 1851-ben alakult iroda kezdetben pénzügyi információkat szállított, a század végére pedig meghatározó tényezője lett a sajtóvilágának. Az Egyesült Államokban hat New York-i napilap társulásával 1848-ban jött létre az Associated Press. A három európai iroda 1859-ben egyezményt kötött, s gyakorlatilag felosztották egymás között a világot. Az Associated Press

zad elején mintegy 6 ezer újságíró szolgált ki Franciaországban. Párizsban 50-70 napilap jelent meg. Az első világháború előtt a sajtó már igazi iparaggá fejlődött.³ Ha szerkezetileg nézzük a francia sajtót, jól elkülöníthető csoportokat találunk.

Első helyen kell kiemelnünk a 4 meghatározó napilapot: *Le Petit Journal*,⁴ *Le Petit Parisien*,⁵ *Le Matin*⁶ és *Le Journal*.⁷ A politikai centrum lapjai között találjuk még a *Journal des Débats*⁸ című lapot. És ide sorolható a már „unalomig komoly” *Le Temps*⁹ című újság, amely külföldön talán jelentősebb volt, mint otthon. A lapban a diplomáciai híreknél a Quai d’Orsay befolyása is érvényesült.¹⁰ Volt aztán jobboldali sajtó (*L’Intransigeant*, *Liberté, la Patrie, la Presse, La Libre parole* stb.). Külön csoportot alkottak az egyházi lapok (*La Croix, la Vérité, Le Monde* stb.). És voltak monarchista újságok, mint a *Le Soleil* vagy a *L’Action française*. Találunk speciális újságokat, mint a *Vélo*, a *L’Auto* és mások, amelyek az olvasóközönség sajátos érdeklődését igyekeztek kielégíteni. Nem hagyható ki a felsorolásból a vidéki sajtó sem. Szinte minden alprefektúra rendelkezett napilappal. Ezek száma 1914-ben 250 volt. A nagyobb városok több újságot is megjelentettek. Egyes lapok 100 ezer példányban jelentek meg.¹¹ A fenti szerkezet része volt a baloldali sajtó. Mielőtt ezt részletesebben megnézzük, bemutatom, hogyan jutott idáig a francia sajtó egésze.

1872-ben társult hozzájuk. Majoros István: *Fejlesztési utak a 19. századi Európában. I. A gazdaság átalakul. Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs, 1995. 50-51.*

³ Démier, Francis: *La France du XIXe siècle 1814-1914*. Seuil, Paris, 2000. 448. Albert, Pierre – Terrou, Fernand: *Histoire de la presse*. PUF, Paris, 1979. 65. 69. <https://www.cairn.info/histoire-politique-et-economique-des-medias-en-fra--9782707173713-page-35.htm>, <https://oe-dans-leau.fr/clara/presse-au-xixe-siecl> (Utolsó letöltés dátuma itt és a továbbiakban: 2023.10.29.)

⁴ A lapot 1863-ban alapították, s 1944-ig működött. Köztársasági és konzervatív lap volt. A Dreyfus-ellenesek táborát erősítette. A kilencvenes években és a 20. század elején kétmillió példányszámot is elért és 5 centimes-ba került.

⁵ 1876 és 1944 között működött. Az indulásnál antiklerikális és radikális lap hamarosan igen népszerű lett. A századforduló körül egymillió, az első világháború végén kétmillió példányban jelent meg. A két háború között jobboldali beállítottságú volt.

⁶ A lapot 1883-ban alapították, amerikai stílusú újság volt. Az első világháború előestéjén 900 ezer példányban jelent meg. Antiparlamentarista, nacionalista lapként működött. Az 1920-as évek elejétől csökkent a példányszáma, s mintegy 300 ezer példányban jelent meg naponta. A megszállás alatt kollaboráns újság lett, 1944-ben szűnt meg.

⁷ A *Le Journal* 1892 és 1944 között működött. Irodalmi jellegű és republikánus újság volt nacionalista vonásokkal.

⁸ A lapot 1789-ben alapították. A nemzetgyűlés vitáiról tudósított. 1805-ben kapta meg a *Journal de l’Empire* nevet. 1814-ben a *Journal des Débats politique et littéraire* nevet veszi fel. A „száz nap” alatt ismét *Journal de l’Empire* a neve, 1815-től 1944-ig pedig újra *Journal des Débats*.

⁹ A lap 1861 és 1942 között működött. Konzervatív újság volt.

¹⁰ Albert – Terrou, 1979. 70.

¹¹ Uo. 69-73.

A 15. század végétől alkalmi jellegű nyomtatott füzeteket adtak ki 4, 8 vagy 16 oldalon. Ezekben különböző eseményeket, mint háború, ünnepek, fejedelmek halála stb. mutattak be, s e lapokat könyvtáraknak adták el vagy a nagyobb városokban házaló kereskedők juttatták el az olvasókhöz. A következő típus egy kis lapocska volt, a „canard”, amely rendkívüli eseményekről, katasztrófákról, bűncselekményekről tudósított, s a legrégebbi változat 1529-ben jelent meg Franciaországban.¹² A reformáció, illetve az ellenreformáció terjedelmesebb füzetek kiadására ösztönözte a kiadókat, amelyekben egyházi, politikai vitákat mutattak be. E típus elnevezése, „les libelles”, gúnyiratot jelent. Az európai államok ezért megszigorították a nyomtatott termékek cenzúráját. E lapok kiadói, terjesztői ellen megnövekedett a perek száma, s ezek már önmagukban is jelezték a nyomtatott sajtó kezdeti változatainak a jelentőségét. Itt már megjelent a sajtó három legfontosabb funkciója: a) informálás az eseményekről, b) aktualitások közlése és c) a vélemény kifejezése, megjelentetése.¹³ Ezen a téren mind a mai napig nincs változás.

A 15. században jelentek meg az évkönyvek is, amelyekhez a mainzi nyomtatott kalendáriumok szolgáltak mintául. Az első francia almanachot 1486-ban publikálták. Az említett formák mellett nem időszakos kiadványok is megjelentek, s ezek egészen a 19. század közepéig-végéig befolyásolták a parasztok, munkások gondolkodásmódját. Talán jobban, mint a hivatalos sajtó. A 19. század végén, a centime-os, az olcsó újságok megjelenése miatt tűntek el az információ szállításának ezek a változatai.¹⁴

A francia sajtó korai történetéből meg kell említenem Théophraste Renaudot¹⁵ nevét, aki 1631. május 30-án jelentette meg híressé vált *Gazette* című hetilapját. Úgy tűnik, nem ez volt az első hetilap, mert 1631 januárjában Jean Martin és Louis Vendosme megelőzte a *Nouvelles ordinaires de divers endroits* című kiadványával,¹⁶ amelyet azonban a *Gazette* 1631 novemberében magába olvasztott. A *Gazette* eredetileg négy oldalon jelent meg. A beolvasz-

¹² A canard szó nemcsak kacsát jelent, hanem más jelentésben is használták, mint lapocska, revolverlap, zsaroló újság. De ló, gebe jelentése is ismert.

¹³ Albert – Terrou, 1979. 7–8.

¹⁴ Uo. 8–12.

¹⁵ Théophraste Renaudot (1586–1653), újságíró, orvos. A francia sajtó alapítója. Nevéhez fűződik a Bureau d'adresse alapítása (1629) és a *La Gazette* indítása 1631-ben. Protestáns polgári családban született, 1625-ben azonban áttért a katolikus vallásra. Párizsban és Montpellier-ben folytatott orvosi tanulmányokat. 1618-ban kinevezték a királyság szegényeinek biztosává. Élete ezután a szegények és az állam szolgáltatában telt. 1926-ban róla nevezték el a prix Renaudot irodalmi díjat.

¹⁶ Történészek szerint a *Nouvelles ordinaires de divers endroits* 1631 elején jelent meg, de betiltották, mivel a kiadók protestánsok voltak, ezért a hivatalos politika az újság megjelentetésének kiváltságát a katolikus Renaudot számára biztosította. https://fr.wikipedia.org/wiki/Nouvelles_ordinaires_de_divers_endroits

tás után aztán a lap terjedelmét nyolc oldalra növelték. Igaz, Renaudot a lapot kettéválasztotta, s a *Gazette* és a *Nouvelles ordinaires* külön jelent meg, de ugyanazon a napon. A *Nouvelles ordinaires* Franciaországról nem adott híreket. A *Gazette* viszont igen. Sőt, a lap Richelieu politikájának a szócsöve lett.¹⁷

A kezdeti sikerek ellenére a francia sajtó még nem kapta meg azt a figyelmet és elismerést, melyet megérdemelt volna. Az eszmei, politikai harcokat ugyanis nem itt vívták, hanem a hagyományos irodalomban, a könyvek, a pamfletek segítségével. Voltaire és Rousseau is haszontalannak, értéktelennek tartotta a korabeli sajtót. Rousseau szerint a művelt emberek megvetik az újságokat, amelyek csak arra szolgálnak, hogy a nők és a bolondok hiúságát legyezzék. Diderot pedig az *Enciklopédiában* a tudatlanok legelőjének nevezte az újságot. Franciaországban az ancien régime idején a sajtó inkább irodalmi jellegű volt. A napi politikával való foglalkozást egyébként is tiltották, mert ez a hivatalos lapoknak volt fenntartva. A külföldi és a hazai politikai információk monopóliumával a *Gazette* (a 18. század második felében *Gazette de France*) rendelkezett. A Colbert támogatásával 1665-ben indított *Journal des Savants* a franciaországi és külföldi munkákról – nem a tudományos alkotásokról – közölt ismertetéseket. A *Mercure galant* (1672) főleg szépirodalmat közölt lapjain. Az első napilap Franciaországban 1777-ben jelent meg Párizsban: a *Journal de Paris*. A sajtó történetében változást a francia forradalom hozott, amely megadta a lapok helyét, jelentőségét a társadalomban és a politikai életben. A 19. század során pedig megjelentek azok a technikai újítások, amelyek lehetővé tették, hogy a sajtótermékek a társadalom valamennyi rétegéhez eljussanak.¹⁸

A francia forradalom máig tartó hatása, hogy meghatározta és gyakorlatba ültette a sajtószabadság alapelveit. Ezzel programot adott az újságíróknak az egész világon. Az *Emberi és polgári jogok nyilatkozata* (1789. augusztus 26.) a 11. pontban így fogalmaz: „A gondolatok és vélemények szabad cseréje az ember egyik legértékesebb joga; tehát minden állampolgár szabadon beszélhet, írhat és nyomtathat, de a törvény által meghatározott esetben felelnie kell e szabadsággal való visszaélésekért”.¹⁹ A forradalom hatása abban is megnyilvánult, hogy 1789 és 1800 között 1350 új cím jelent meg a sajtó kínálatában. Ez kétszer annyi volt, mint amennyi az elmúlt 150 évben jelent meg. Mindez

¹⁷ Albert – Terrou, 1979. 10–11. https://fr.wikipedia.org/wiki/Th%C3%A9ophraste_Renaudot

¹⁸ Albert – Terrou, 1979. 14. Majoros István: *Eszmék barikádjai, barikádok eszméi. Politikai gondolkodás a 19. században*. Az örökség című fejezet. Kézirat.

¹⁹ *A Nagy Francia Forradalom dokumentumai*. Összeállította és a jegyzeteket készítette Hahner Péter. Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 86.

azért is érdekes, mert, mint már jeleztem, a sajtó korábban nem kapta meg azt az elismerést, amelyet megérdemelt volna. Az újságírók üldözése 1792 után és Napóleon korában pedig azt mutatta meg, hogy a sajtó mennyire veszélyes a hatalom számára. Edmund Burke 1787-es megállapítása, miszerint a sajtó a negyedik hatalom, Franciaországra is érvényes lett, jóllehet a franciák nem használták Burke kifejezését.²⁰

A sajtót a francia forradalomtól kezdve még számos hatás érte. A 19. század első felében az európai kormányok igyekeztek fékezni az újságok működését. Üldözték az újságírókat. Érdekes példaként említem az angol James Henry Leigh Hunt (1784–1859) esetét, aki az *Examiner* című lapban 1813-ban „jó ötvenes, dagadt Adonisz”-nak nevezte a régensherceget. Rágalmazás címen ezért két év börtönbüntetést kapott. Az angol kormány adókkal is nehezítette a lapkiadást. Franciaországban a lapalapításhoz szükséges kauciót 1848-ban törölték el. A francia sajtó a teljes szabadságot 1881-ben kapta meg. Hasonló változások Európa többi országában is bekövetkeztek. A technika azonban fejlődött, a sajtószabadság előbb vagy utóbb mindenütt megvalósult, s mindez lehetővé tette a példányszám növelését. Ezáltal, illetve a reklámoknak²¹ is köszönhetően a lapok olcsóbbak lettek, s így egész Európában és Amerikában a mindennapokhoz tartozott az újság, miközben az egyént híreivel, tudósításaival, reklámjaival, hirdetéseivel egy állandó mozgásban levő világ részévé tette.²² A sajtó fontos lett és természetesen az újságíró is. Ennek érzékeltetésére idézem Szemere Bertalant, aki a francia sajtóval kapcsolatban az 1830-as években ezt a megállapítást tette: „Szent Lajos idejében egy pap minden volt; XIV. Lajosig is annál s a nemességnél volt a hatalom; a XVIII. században egy pamfletíró ötven oligarchánál is félelmetesebbnek ismerünk; Napóleon alatt egy hadnagy több befolyással bírt, mint a statustanácsnok, és most Franciaország valamennyi tábornagyanál hatalmasabb egy sápadt újságíró.”²³ A fentiek mellett a sajtó a technikai változásoknak is köszönhette megnövekedett szerepét.

²⁰ Albert – Terrou, 1979. 15. 24–25.

²¹ Franciaországban az 1631-ben megindított *Gazette* című lapban már voltak hirdetések. A reklám 1815-től a francia napilapokban is megjelenik. E művelet jövedelmezőségét jól mutatja, hogy a *Journal des Débats* 1835-ben több mint 200 ezer frankot keresett a hirdetéseken. A *La Presse* maga is a hirdetésből élt: 1838-ban ez a tevékenysége 150 ezer, 1845-ben 300 ezer frankot hozott a lap kasszájába.

²² Majoros István: *Fejlődési utak a 19. századi Európában. III. A hétköznapi világáa*. General Copy Kft, Pécs, 2001. 149.

²³ Szemere Bertalan: *Utazás külföldön. Válogatás nyugat-európai útinaplójából*. Válogatta, szerkesztette, sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a szerkesztői utószót írta: Steinert Ágota, Helikon, Budapest, 1983. 134.

A gőz 1814-ben jelent meg az újságok előállításában. Gőzsajtót először az 1785-ben John Walter által alapított *Times* használt, s ennek köszönhetően óránként 1100 oldalt nyomtattak ki. A század közepétől a rotációs²⁴ eljárást alkalmazták, s a század végén akár milliós példányszámban is megjelenhettek a lapok, amelyek a technikai változásoknak köszönhetően olcsóbbak lettek. Az első filléres újságot a francia Emile de Girardin 1836-ban indította útjára *La Presse* néven. A lap egy példánya 10 centimes-ba került, az évi előfizetési díja pedig 40 frank volt, ami egy munkás átlagos havi keresetének a felét tette ki. Az 5 centimes-os újságok 1848-tól jelentek meg. A technika fejlődése nem csupán a lapszám növelését tette lehetővé, hanem azt is, hogy az ötvenes évektől W. H. Fox Talbot munkásságának köszönhetően képek is megjelenjenek az újságokban.²⁵

A Belle Époque korában a francia sajtó nagy számban jelent meg és sokszínű volt. Minden pártnak, politikai irányzatnak, társaságnak volt valamilyen lapja. A szocialistáknak is megvoltak a lapjai, napi- és hetilapok, folyóiratok, különböző közlemények. A Párizsi Kommün és az első világháború között 1600 címet gyűjtöttek össze a kutatók a Franciaországban megjelent szocialista sajtó területéről. Hatalmas szám, ezért csak tallózni tudunk néhány fontosabb sajtótermék bemutatásával.

A már említett *Le Petit Journal*-t (1863) tartják az első olyan lapnak, amely tömegekhez jutott el. Négy oldalon jelent meg, apolitikus lap volt, így nem kellett bélyegilletéket fizetnie. Ennek köszönhette, hogy 5 centimes-ba került. Sok olvasót szerzett magának egyszerű stílusával, s 1870-ben már 340 ezer példányban jelent meg. Esti újság volt, s a rikkancsok az üzemek, műhelyek bejáratánál árulták a dolgozóknak, akik e lap hasábjain ismerkedtek meg az olvasás örömeivel.²⁶

²⁴ A rotációs technika Robert Hoe-nak köszönhető, s a *Times* 1848-tól használta. A betűkészítő gépek a 20. század elején 9 ezer betűt gyártottak óránként. Ezzel 1914-ben egy 12 oldalas lapot óránként ötvenezer példányban tudtak kinyomtatni. A 19. század ötvenes éveitől már voltak írógépek, s hála Remingtonnak, a hetvenes évek közepétől az ipar szériában gyárthatta. A fából készült papírt a hatvanas-hetvenes évektől váltotta fel az olcsóbb rongypapír. Az újságyomtatás számára ideális tinta 1818-tól jelent meg.

²⁵ Majoros, 2001. 149–150. Schnerb, Robert: *Le XIXe siècle. L'Apogée de l'expansion européenne*. Quadrige/PUF, Paris, 1968. 42.

²⁶ Albert – Terrou, 1979. 47. [https://fr.wikipedia.org/wiki/Le_Petit_Journal_\(quotidien\)](https://fr.wikipedia.org/wiki/Le_Petit_Journal_(quotidien))

A Párizsi Kommün alatt több lap is aktívan működött (*le Père Duchesne*,²⁷ *le Vengeur*,²⁸ *la Commune*²⁹ stb.). Jules Vallès (1832–1885) író, újságíró 1871 februárjában indította el a *Le Cri du Peuple* című lapot. A Kommün alatt ez volt a legolvasottabb újság szociális érzékenységének köszönhetően. 100 ezer példányban jelent meg. Igyekezett elkerülni a vulgarizálást és a szentimentalizmust. Azt képviselte, hogy a forradalomnak Párizsra kell korlátozódnia, s kiáltásák ki Párizst szabad városnak. Franciaország többi része pedig cselekedjen úgy, ahogy jónak látja. A Kommün bukásával az újság megszűnt és csak 1883-ban jelent meg ismét, amikor Vallès visszatért a száműzetéséből. Jean Allemane irányításával lett szocialista lap, s 1922-ben szűnt meg.³⁰

Az első francia szocialista lap a *L'Égalité* volt. Hozzá kell tennem, hogy ez volt az első francia marxista lap is. Az újságot Jules Guesde alapította Paul Lafargue-gal együtt. Az *Égalité* első száma 1877. november 18-án jelent meg, s a lap 1883-ig működött. Először a köztársasági, szocialista eszmék terjesztésére törekedett. Hamarosan eltávolodott a köztársasági gondolatoktól, mert úgy ítélte meg, hogy sajtója képmutató a munkássággal szemben. Ezért a lap 1880. januári számában azt írták alcímnek, hogy az *Égalité* a forradalmi kol-

Le Père Duchesne

²⁷ Mindig a forradalmak idején jelent meg a 19. század során. A francia forradalom idején 1790 szeptemberére és 1794 márciusa között az hébertisták lapja volt Jacques Hébert főszerkesztésével. A Párizsi Kommün idején 1871. március 6. és május 24. között jelent meg. A nyolcoldalas lap blanquista irányultságú volt és szélsőségesen radikális. 70 ezer példányban is megjelent. Felhőborító nyelvezetet használt és a legszentélyesebb újságnak tartották. Az Hébert-féle változat a lap nevét egy népi figuráról, Duchesne apóról nevezte el, aki híres volt trágár beszédéről. A címlapon állandó mottóként ez jelent meg: „Én vagyok az igazi Duchesne apó, b*ssz*tok meg!” [https://fr.wikipedia.org/wiki/Le_P%C3%A8re_Duch%C3%A8ne_\(XIXe_si%C3%A8cle\)](https://fr.wikipedia.org/wiki/Le_P%C3%A8re_Duch%C3%A8ne_(XIXe_si%C3%A8cle)) https://hu.wikipedia.org/wiki/Le_P%C3%A8re_Duchesne

²⁸ A lap elődje a *Le Combat* volt, amely 1870. szeptember 16. és 1871. január 23. között jelent meg. 1871. február 3-án *Le Vengeur* néven jelent meg 1871. március 11-ig. 1871. március 30-tól újra megjelent 1871. május 24-ig. A baloldali kommünárokat támogatta a lap.

²⁹ Napilapként működött és 10 centimes-ba került. Politikai és hadi eseményekről egyaránt beszámolt.

³⁰ <https://gallica.bnf.fr/conseils/content/le-cri-du-people>. Jean Allemane-ról: Majoros István: Szocialista elmélet és gyakorlat Franciaországban a 19. század közepétől az első világháborúig. In: *Évkönyv*. 2023. 9–28. 22. https://fr.wikipedia.org/wiki/Journaux_de_la_Commune_de_Paris

lektivizmus orgánuma. A lap állandó pénzügyi nehézségekkel küzdött. Az aktivisták, támogatók segítségével, de különösen a reklámoknak, hirdetéseknek és az adományozóknak köszönhetően mindig sikerült megoldani a pénzügyi problémákat. Ki kell emelni, hogy a lap részt vett a marxizmus terjesztésében, s ez elsősorban Lafargue-nak köszönhető, aki Marx középső lányát, Laurát vette feleségül. Marx és Engels közvetlenül is befolyásolta a lapot. Az 1880. június 30-i számban jelent meg a „Programme électoral des travailleurs socialistes” (A szocialista dolgozók választási programja) című cikk, amelynek Marx és Engels volt a szerzője. Ezután a marxizmus megerősödött a lapban. Ez köszönhető a két szerzőnek és a lap szerkesztőinek. A lap ezt követően olyan témákkal kezdett foglalkozni, mint a magángazdaság kritikája, a termelési eszközök kollektív tulajdona, a kollektivizmus előnyeinek bemutatása. stb. A lapnak azonban korlátozott volt a közönsége. Ennek ellenére a marxista lap prototípusának tekinthető Franciaországban.³¹

A Kommün történetírója, Hippolyte Prosper Olivier Lissagaray (1838–1901), 1881-ben alapította a *La Bataille, politique et sociale* című lapot, melynek első száma 1882. május 10-én jelent meg. A broussisták³² kezdetben megpróbálták megszerezni az újságot, Lissagaray azonban Guesde lapjával, a *Le Citoyennel* fuzionált (*Le Citoyen et la Bataille*). Az együttműködés azonban nem volt sikeres, mert Lissagaray és Lafargue között nézeteltérések voltak, Guesde pedig nem akarta, hogy Lissagaray legyen a főszerkesztő. Megszűnt ezért az együttműködés és Lissagaray kezébe vette az irányítást. A lap nyitott volt mindenki előtt, aki a munkásság felszabadítását akarta. Nyitott volt a szocialista mozgalom minden irányzata előtt. Vallès emiatt a *Cri du peuple* hasábjain bírálta a lapot. A *Cri* és más radikális lapok konkurenciája miatt a lap 1886. január 23-án megszűnt. 1889 januárjában azonban a *La Bataille* újra megjelent, de már nem a munkások ügyét képviselte, hanem Boulanger ellen harcolt a köztársaság védelmében. 1892-ben fuzionált a *La Marseillaise* nevű újsággal. 1893-ban Lissagaray megalapította a *la Grande Bataille* című lapot, melyben a Panama-botrányba keveredett korrump kormány ellen harcolt. Azt hangoztatta, hogy a parlamentben a szocialisták mondjanak le, a szocialista pártnak pedig meg kell újulnia. A lap végül 1893. június 6-án szűnt meg.³³

³¹ *Présentation du journal l'Egalité (1877–1883). Article mis en ligne le 25 avril 2015. Dernière modification le 12 juin 2018. Fragments d'Histoire de la gauche radicale.* <https://archivesautonomies.org/%20spip.php?article1681>

³² Paul Brousse (1843–1912), francia szocialista, anarchista, a possibilisták teoretikusa, vezetője. Az ő követői a broussisták.

³³ https://fr.wikipedia.org/wiki/Prosper-Olivier_Lissagaray

Vizsgált korszakunk talán legfontosabb lapja a *L'Humanité* volt, amelyet Jean Jaurès alapított, s az első szám 1904. április 18-án jelent meg. A lap a francia szocialista mozgalom meghatározó orgánuma lett, jóllehet kezdetben csak a francia szocialista mozgalom egy részét képviselte. 1905. április 23-án azonban a szocialisták párizsi kongresszusa a Munkásinternacionálé Francia Szekciója (Section française de l'Internationale ouvrière – SFIO) néven egyesítette a különböző irányzatokat. Ez az esemény pedig megnyitotta a lap számára az egész francia szocialista mozgalmat. Az újság és az egyesült párt meghatározó alakja Jaurès volt, aki pacifista és antimilitarista álláspontot képviselt és a munkásság érdekeit védte. A lap neve Jaurès barátjától, Lucien Herrtől³⁴ származik. A *L'Humanité* gazdasági helyzete nem volt könnyű a megjelenést követő években, s ezt a példányszám is tükrözte. A megjelenés évében még 140 ezer példányban adták ki, a következőben azonban ez a szám 80 ezerre csökkent. 1912-re aztán sikerült 120 ezerre növelni a példányszámot.³⁵

Az 1904. április 18-án megjelent első számban a főszerkesztő, Jean Jaurès megfogalmazza a lap céljait.³⁶ „Mint minden szocialista a *l'Humanité* is az emberiség érdekében dolgozik” – írja a főszerkesztő. Úgy véli, hogy az osztályok közti antagonisztikus ellentéteket a termelési eszközök közös tulajdonba vétele oldhatja fel. A világ népeit pedig csak az egyetemes társadalmi igazságosság békítheti ki. E cél érdekében szocialistáknak, proletároknak egyesülniük kell. „A lap is ezért az egységért akar dolgozni” – hangsúlyozza Jaurès. Hozzáteszi, hogy a *L'Humanité* nyitott a munkások, a szakszervezetek, a szövetségek valamennyi mozgalma előtt.

Érdekes belenézni, hogy milyen témák jelentek meg az első számban. Olvashatunk a lille-i textil munkások sztrájkjáról, az orosz–japán háborúról, egy képzőművészeti kiállításról és még lehetne sorolni a témákat. Találunk benne rövid híreket, választási eredményeket. És közli a lap Anatole France egyik írását folytatásokban, s ugyancsak folytatásokban George Sand jegyzetét. És természetesen találunk a lapban apróhirdetéseket, reklámokat is. Összességében a korabeli napilapok szerkezetét tükrözi a *L'Humanité*, s igyekszik tájékoztatást adni célzott közönségének mindenről hírekben, elemző írásokban. 1914-ben két fontos esemény foglalkoztatta a lapot: Jaurès meggyilkolása és az első világháború kitörése. Az 1914. augusztus elsejei szám első ol-

³⁴ Lucien Herr (1864–1926), könyvtáros, a francia szocializmus egyik úttörője és a *L'Humanité* egyik alapítója.

³⁵ <https://fr.wikipedia.org/wiki/L%27Humanit%C3%A9>

³⁶ Notre but (A célunk). In: *L'Humanité*, 18. ápril 1904.

dala gyászkeretben jelent meg, rajta a főcím: „Jaurès-t meggyilkolták” (Jaurès assassiné). Közlik a fényképét, életrajzát, bemutatják az eseményt, miszerint két golyóval ölték meg. Olvashatjuk a nemzetgyűlés szocialista csoportjának a nyilatkozatát. Közlik Poincaré köztársasági elnök levelét Jaurès feleségének, a kormány kiáltványát. Olvashatjuk Marcel Cachin írását arról, hogy mi volt Jaurès utolsó lépése a béke érdekében.³⁷ Ugyanebben a számban már a kitérés előtt álló háború híreit is olvashatjuk.

Az első világháború idején a támogatta a kormányt. Az 1920-as Tours-i kongresszuson azonban szakít a szocialistákkal és a kommunisták lapja lesz 1994-ig. Ezt követően nyit más baloldali irányzatok felé is.

A francia szocialistáknak folyóirataik is voltak. A *La Revue socialiste* havonta jelent meg 1885-től egészen 2017-ig megszakításokkal és címváltozásokkal.³⁸ 1899-ben alapították a *Le Mouvement socialiste* című kéthavonta megjelenő folyóiratot, amely 1914-ig működött. Hubert Lagardelle alapította, aki a forradalmi szindikalizmus egyik meghatározó teoretikusa volt. Georges Sorel 1906-ban e lapban publikálta azt a művét, amelyet majd *Gondolatok az erőszakról* (*Réflexions sur la violence*) címmel ismerünk meg.³⁹

A felsorolást, bemutatást még lehetne folytatni, de még így sem közelítenék meg azt az 1600 címet, amely a Párizsi Kommün és az első világháború közötti időszak szocialista sajtóját jelzi Franciaországban. Ezek bemutatása újabb tanulmányok témája lehet.

³⁷ La dernière démarche de Jaurès était pour la paix (Jaurès utolsó lépése a béke érdekében). In: *L'Humanité*, 1er août 1914. Marcel Cachin (1869–1958), szocialista, majd kommunista politikus. 1918-tól haláláig a *L'Humanité* főszerkesztője.

³⁸ 1925-től *Nouvelle revue socialiste* címmel jelenik meg. 1931-ben megszűnik. 1946-ban újra megjelenik 1954-ig. 1974-ben Mitterrandnak köszönhetően jelenik meg újra *Nouvelle Revue Socialiste* címen. 1992–1993-ban *Vendredi-idées* néven találjuk meg. 1999-ben kapja vissza eredeti címét: *La revue socialiste*. https://fr.wikipedia.org/wiki/La_Revue_socialiste

³⁹ https://fr.wikipedia.org/wiki/Le_Mouvement_socialiste

PERCZE MÁTÉ⁴⁰

A jom kippuri háború regionális és globális hatásai

Az 1973. október 6-án kirobbant háború egy újabb fejezete volt az Egyiptom és Szíria által vezetett arab koalíció és Izrael közötti konfliktusnak, amelynek hatásai napjainkban is érezhetőek. A negyedik arab–izraeli háborúnak is nevezett fegyveres konfliktusban az arab koalíció megpróbálta visszaszerezni az 1967-es hatnapos háború alatt elveszített területeit és végleg megsemmisíteni Izraelt. Annak ellenére, hogy a támadás felkészületlenül érte Golda Meir kormányát, az izraeli erők végül győzelmet arattak a támadó csapatok felett az október 26-ig tartó intenzív küzdelem során. Az 1973-as háború komoly kihívást jelentett mindkét fél számára. Egyiptom és Szíria megmutatta, hogy még a számukra katasztrofálisan végződő és rendkívül nagy veszteségeket okozó hatnapos háború után is képesek voltak talpra állni és kiállítani egy támadóképes haderőt. Ezzel szemben Izraelnek azzal kellett szembesülnie, hogy az előző konfliktusban elért eredményeit napok alatt elveszítheti, sőt az ország fennmaradása is veszélyben forgott.

Az 1973-as háború egy több szintű konfliktus volt, mivel az arab–izraeli küzdelemben, közvetett módon ugyan, de az Egyesült Államok és a Szovjetunió is beavatkozott. A hidegháború időszakában a Közel-Kelet stratégiai fontosságúvá vált az itt található hatalmas kőolajkészleteknek köszönhetően, ezért a szuperhatalmak igyekeztek minél nagyobb befolyást szerezni a térségben. Washington már 1948 óta támogatta Izraelt, míg Moszkva az arab országok körében igyekezett erősíteni pozícióit. Az amerikai és a szovjet kormány a háborút egy újabb lehetőségnek tekintette a saját befolyásának erősítésére.

⁴⁰ Percze Máté, PhD hallgató, ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék.

Előzmények

A jom kippuri háború okai visszavezetethetők az arab országok számára katasztrofálisan végződő 1967. június 5–10. között lezajlott konfliktusra, amelyet gyakran neveznek a hatnapos vagy a harmadik arab-izraeli háborúnak is. Az 1967-es háborúban Egyiptom, Szíria, Jordánia és Irak egy katonai koalíciót hozott létre annak érdekében, hogy közösen támadják meg Izraelt. Azonban az izraeli légierő megelőző támadása már az első nap eldöntötte a háború kimenetelét, amelynek hatására az arab országok megalázó vereséget szenvedtek. A koalíciós haderőt hatalmas veszteségek érték, légierejének legnagyobb része már június 5-én megsemmisült. A korlátlan légi fölény birtokában Izrael súlyos veszteséget okozott az arab csapatok páncélos egységeinek is. Az Izraeli szárazföldi erők megállíthatatlanul törtek előre és elfoglalták a Sínai-félszigetet, Ciszjordániát, északon a Golán-fennsíkot és a Gázai övezetet.⁴¹ Mire a háború 1967. június 10-én véget ért a Közel-Kelet hatalmi térképe jelentősen megváltozott. Korábban a Gamal Abdel Nasszer által vezetett Egyiptom volt a térség legerősebb katonai hatalma és meghatározó politikai tényezője. Azonban a vereség hatására elveszítette katonai potenciálját, valamint az arab országok között betöltött vezető szerepét. A katonai kudarc megkérdőjelezte a Nasszer által képviselt politika sikerességét is, mivel az arab közvélemény jelentős része Egyiptomot és Szíriát tette felelőssé a vereségért, sőt ennek hatására megingott a bizalom az arab szocializmust képviselő, forradalmi, nacionalista rendszerekkel szemben.⁴² Nasszer politikai súlyának visszaesése és az így kialakult politikai zavar lehetőséget teremtett olyan konzervatív arab államoknak, mint Szaúd-Arábia, amely szintén igyekezett megerősíteni pozícióját az arab országok között.

Ezzel szemben Izrael hatalmas győzelmet aratott, amelynek köszönhetően a Közel-Kelet meghatározó katonai hatalmává vált és bebizonyította, hogy a megfelelő körülmények között egyedül is képes megvédeni határait az arab országok közös támadása esetén is. Ugyanakkor a győzelem komoly nehézséget okozott az izraeli vezetésnek is, mivel ők sem voltak felkészülve ekkora területi gyarapodásra. Az újonnan szerzett területek ellenőrzése és közigazgatásának megszervezése, valamint a mintegy egy millió új palesztin arab

⁴¹ J. Nagy László – Ferwagner Péter Ákos: *Az arab országok története*. JATEPress, Szeged, 2004. 120.

⁴² Rostoványi Zsolt: *A Közel-Kelet története*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2011. 172.

lakosság jelentős kihívás elé állította az izraeli kormányt, amely erősen megsztott volt a rendezés kérdésében.⁴³

Az elvesztett háborút követően az Arab Liga csúcsertekezletet hívott össze Kartúmban, ahol a résztvevő államok megállapodtak abban, hogy az Izrael által megszállt területek visszaszerzése közös feladat, ennek érdekében pedig vállalták a politikai tevékenységeik összeegyeztetését. Az értekezlet fontos eredménye volt, hogy Szaúd-Arábia, Líbia és Kuvait vállalta, hogy évi 50 millió font értékű pénzügyi támogatást nyújt a frontországoknak, vagyis Egyiptomnak és Szíriának.⁴⁴ A pénzügyi támogatás megmentette Egyiptomot a háborút követő gazdasági csódtól, azonban a gazdasága továbbra is nagyon nehéz helyzetben volt. A hadsereg újrafegyverzése és ellátása, még a Szovjetunió támogatása ellenére is hihetetlen terhet rótt a gazdaságra. A feszült gazdasági helyzet belpolitikai válsaggal fenyegetett, ami újabb csapást jelentett volna Egyiptom hatalmi pozíciójára.

A hatnapos háborút követően folyamatosak voltak a kisebb-nagyobb összecsapások az egyiptomi, szír és az izraeli erők között. Azonban Nasszernek időre volt szüksége, hogy országa újra harcképes legyen, ezért nem zárkózott el a helyzet diplomáciai megoldásától, amelyet az Egyesült Államok is szorgalmazott. A diplomáciai tárgyalások útján Nasszer próbálta bevonni Washington a közel-keleti válság megoldásába, mivel a hatnapos háború bizonyította, hogy csupán a Szovjetunió támogatásával a válság nem rendezhető tartósan. Az amerikai külügyminiszter William P. Rogers 1969. december 9-én állította össze a békére vonatkozó tervezetét, amely többek között tartalmazta, hogy Izrael vonuljon ki az általa megszállt egyiptomi területekről, továbbá Izrael és Egyiptom kössenek egy három hónapos tűzszünetet, valamint a tárgyalások megkezdését az ENSZ BT 242. számú határozata alapján.⁴⁵ A Rogers-tervet eleinte mindkét fél elutasította. Izrael sérelmezte, hogy fel kellene adnia a fegyverrel megszerzett területeket, míg Nasszer azért zárkózott el, mert az egy külön megállapodás lett volna Izraellel, amely ellentétes volt az arab államok Kartúmban megfogalmazott elveivel.

Azonban az egyiptomi–izraeli összetűzések 1970 nyarára felerősödtek, amikor Izrael több esetben is egyiptomi állásokat bombázott, az egyiptomi légvédelem pedig aktívan védekezett. Ekkorra reálissá vált egy újabb háború

⁴³ Gilbert, Martin: *Izrael története*. Pannonica, Budapest, 2000. 368–371.

⁴⁴ Lugosi Győző (szerk.): *Dokumentumok a Közel-Kelet XX. századi történetéhez*. L'Harmattan, Budapest, 2006. 402–403.

⁴⁵ J. Nagy – Ferwagner, 2004. 121.

a két ország között, mivel ezek az összecsapások könnyen eszkalálódhattak, viszont erre Kairó még nem állt készen. Nasszer végül az Arab Szocialista Unió 1970. július 23-án tartott kongresszusán bejelentette, hogy elfogadta a Rogers-tervet. Nasszer bejelentése csupáncsak meglepte Moszkvát, míg ezzel szemben az arab világban komoly felháborodást keltett.⁴⁶ Ugyanakkor Nasszer nem volt meggyőződve a tervezet tartósságáról, amit beszédében ki is emelt: „Ennek ellenére az EAK a jövőben is minden lehetőséget megragad a politikai rendezés érdekében, de ha erőfeszítései nem járnak eredménnyel, nem marad más lehetőség, mint a harc.”⁴⁷

Miután Nasszer elfogadta a Rogers-tervet Izrael lépéskényszerbe került. Egyrészt mivel Washingtonnak hatalmas politikai siker lett volna a közel-keleti válság rendezése, ezért igyekezett meggyőzni Tel-Avivot, hogy fogadja el a megállapodást. Ugyanakkor a Nixon-kabinet attól is tartott, hogyha egy újabb háború esetén az Egyesült Államok támogatja Izraelt, akkor erre válaszul az arab országok csökkenthetik vagy akár leállíthatják a kőolajeladásokat az USA és szövetségesei számára, ami beláthatatlan gazdasági következményekkel járt volna.⁴⁸ Másrészt az 1967 óta tartó folyamatos, kiélezett katonai helyzet miatt Izraelnek jelentős méretű haderőt kellett fegyverben tartani a Sínai-félszigeten és a Golán-fennsíkon, továbbá számottevő összeget költött a hadikiadásaira, amely negatív hatással volt gazdaságára. A tervezettel kapcsolatban az izraeli kormányzat sem volt egységes, amíg Golda Meir miniszterelnök és a hozzá közeli kormánytagok hajlottak a megegyezésre, addig a Menáhem Begin vezette jobboldali nacionalista blokk elutasította a Rogers-tervezetet. Hosszas tárgyalásokat követően az izraeli parlament 1970. július 31-én fogadta el az amerikai külügyminiszter javaslatát, azonban emiatt Begin és a Gahal Párt képviselői kiléptek Meir kormányából.⁴⁹ Annak ellenére, hogy mindkét ország elfogadta a Rogers-tervet, továbbra is gyakoriak voltak a fegyveres összetűzések, azonban a tényleges háború kirobbanásának esélye csökkent.

Nasszer 1970. szeptember 28-án elhunyt, s a hatalmat Anvar Szadat vette át, akinek számos kihívással kellett szembe néznie. Nasszer a Közel-Kelet

---

⁴⁶ Jordániában több ezren tüntettek a Rogers-terv ellen, Jasszer Arafat a Palesztin Felszabadítási Szervezet vezetője pedig kijelentette, hogy a palesztinai harcok nem csupán az Izrael által elfoglalt területek visszaszerzéséért, hanem egész Palesztina felszabadításáért küzdenek.

⁴⁷ Nasszer beszéde az ASZU kongresszusán. In: *Magyar Nemzet*. 173. sz. 1970. július 25. 1.

⁴⁸ Goldschmidt, Jr., Arthur: *A Közel-Kelet rövid története*. Maecenas, Budapest, 1997. 348.

⁴⁹ Izrael is elfogadta a Rogers-féle közel-keleti javaslatot. In: *Népszabadság*. 179. sz. 1970. augusztus 1. 1.

meghatározó politikai vezetője volt, a modern arab szocializmusra épülő állami modell legnagyobb képviselője, ezért a halála komoly politikai vákuumot okozott. Szadat igyekezett betölteni ezt a hatalmi űrt, azonban ehhez elsőnek a belső feszültséget kellett megoldania, ennek módját egy gyors és átütő katonai sikerben látta Izraellel szemben. Egyrészt a győzelem és a területek visszaszerzése hatalmas presztízst biztosított volna számára, emellett Egyiptom újra a régió meghatározó katonai és politikai hatalmává vált volna. Továbbá a sikeres támadás elvonta volna a figyelmet a belső problémákról, ezzel időt nyerve a megoldásukra. Izrael legyőzése után az egyiptomi hadi kiadások csökkenthetőek lettek volna, ami pozitívan befolyásolta volna a gazdaság állapotát. Másrészt az izraeli állam megsemmisítése lehetővé tette volna a palesztinok számára, hogy visszatérjenek az 1948-as háború előtti lakhelyükre. Szadat a palesztin kérdés rendezésével tovább erősítette volna a gazdaságot, mivel többé már nem terhelte volna a palesztin menekülteknek nyújtott anyagi források.

Felkészülés a háborúra

A háborús vereséget követően az arab országok legfőbb célja az Izrael által megszállt területek visszaszerzése volt, ezért gyors ütemben fejlesztették haderejüket. A Szovjetunió támogatta ezen államokat a megsemmisült hadieszközök pótlásában és a katonák kiképzésében. Moszkva számára a Közel-Kelet stratégiai fontosságú volt a területén található hatalmas kőolajkészletek miatt, ami a nyugati országok, főként az Egyesült Államok gazdaságának alapját képezte. A Szovjetunió számára hasonló fontosságú volt a Szezei-csatorna zavartalan használatának biztosítása is, mivel ez volt a leggyorsabb útvonal Vietnámba a szovjet segélyszállítmányok számára.

Szadat háborús terveihez nélkülözhetetlen volt, hogy az egyiptomi hadsereget modern fegyverekkel és harci eszközökkel lássa el, a tiszteket pedig magas szintű kiképzésben részesítse. Azonban ebben a kérdésben csak a Moszkvára számíthatott, amely korábban is aktív szerepet vállalt az egyiptomi haderő fejlesztésében. Az egyiptomi–szovjet kapcsolatok elmélyülését mutatta, amikor Szadat elnök tizenöt évre szóló barátsági és együttműködési szerződést kötött a Szovjetunióval 1971. május 29-én. A szerződés fontos pontjai voltak, hogy a felek rendszeresen konzultációt folytatnak egymással, illetve a béke közvetlen veszélye esetén „azonnali kapcsolatba lépnek egymással a

kialakult fenyegetés megszüntetése vagy a béke helyreállítása érdekében.⁵⁰ A szerződés létrejöttét a szovjet vezetés nagy eredménynek tekintette, mivel ezáltal jelentősen megnőtt a befolyása a Közel-Keleten. Ugyanakkor a szerződés megkötése miatt ellentmondásossá vált az egyiptomi külpolitika, mivel ezzel gyakorlatilag feladta a hagyományos el nem kötelezettségi politikáját.

Moszkva a 1967-es háború tapasztalatait elemezve arra a következtetésre jutott, hogy az arab államok legnagyobb gyengesége a korlátozott légvédelmi

SA-6 légvédelmi rakétaüteg és kezelőszemélyzete valahol a Szezei-csatorna mentén

képesség, illetve a légierőjüket ért veszteség volt. Emiatt a fegyverszállítások nagy része ezen hiányosságok javítására összpontosult. A szovjetek különböző magasságokon működő föld-levegő rakétákat, valamint alacsony magasságban rendkívül hatékony ZSU-23-as légvédelmi gépágyúkat szállítottak.⁵¹ Az egyiptomi légierő sikeresen kombinálta a rakétákat az egyéb légvédelmi eszközökkel így sikerült létrehozni egy nagyon hatásos rakétavédelmi ernyőt, amely képes volt ellenállni az izraeli légierő támadásainak.

Egyiptom ugyan barátsági szerződést kötött a Szovjetunióval, de megpróbált nyitni az Egyesült Államok felé is. Szadat belátta, hogy az Egyesült Államok közreműködése nélkül nem lehet rendezni a régió konfliktusait, mindazonáltal a hatnapos háborúban elszenvedett kudarc miatt az arab országok kedvezőtlen hatalmi helyzetben

voltak Izraellel szemben, amelyen csak egy katonai siker változtatható. A győzelemhez viszont nélkülözhetetlenek voltak a szovjet fegyverek, emiatt Kairó külpolitikai lehetőségei rendkívül beszűkültek. Azonban Szadat belpolitikai lépései már komoly ellentétet mutattak a szovjetek felé való elköteleződéssel szemben. Ilyen lépés volt a nasszerista politikusok letartóztatása

⁵⁰ FRUS, 1969–1976: 235. *Editorial Note*. Volume XXIII, Arab-Israeli Dispute, 1969–1972. 863.

⁵¹ Hogg, V. Ian: *Az izraeli hadigépezet*. Holló és Társa, Kaposvár, 1999. 74.

vagy a korábban Kairóba száműzött baloldali szudáni politikusok kiadása az antikommunista Nimeri elnöknek.⁵² Mégis a Nyugat felé nyitás leginkább a szovjet katonai tanácsadók kiutasításában mutatkozott meg 1972 júliusában. A kiutasítás ellenére Szadatnak továbbra is szüksége volt a szovjet szállítmányokra, ezért az Arab Szocialista Unió (ASZU) Központi Bizottságának ülésén kijelentette, hogy a tanácsadókra vonatkozó intézkedések: „semmilyen módon nem érintik az egyiptomi–szovjet barátság alapjait.”⁵³ Ezekkel a lépésekkel Szadat amellett, hogy biztosította saját hatalmát, megpróbálta megnyugtatni Washington, hogy a szovjeteknek nincs korlátlan befolyása Egyiptomban.

Szadat külpolitikájának fontos célja volt, hogy összefogja az arab országokat Izraellel szemben, különösen az izraeli határ mentén fekvő Szíriát és Jordániát. Az összefogás létrejöttét megkönnyítette, hogy 1970 végén Háfez el-Aszad vette át a hatalmat Szíriában, aki meg volt győződve arról, hogy országának csak Egyiptommal együtt van esélye a győzelemre. A két vezető egyeztetése a háborúról már 1971-ben megkezdődött, s ezalatt Szíria is komoly haderőfejlesztést hajtott végre a Szovjetunió segítségével. Bár kezdetben Moszkva óvatos volt Aszad fegyverekre vonatkozó kéréseivel kapcsolatban, de miután Szíria hajlandó volt megnyitni a szír haditengerészeti támaszpontokat a szovjetek előtt, ezzel biztosítva a Szovjetunió erősebb jelenlétét a Közel-Keleten, készségesen biztosította a szükséges fegyvereket.⁵⁴

Husszein jordán királynak is éppen kapóra jött az újabb arab koalíció szerveződése, mivel véget vetni az országa elszigetelődésének. Jordánia azután került nehéz diplomáciai helyzetbe, hogy 1970 szeptemberében elkezdte kiűzni területéről a palesztin menekülteket, miután kiderült, hogy a Palesztin Felszabadítási Szervezet is részt vett a király megbuktatására irányuló tervekben.⁵⁵ Husszein azt is nehezményezte, hogy a PFSZ bázisként használta Jordániát az Izrael elleni akcióihoz, mivel tartott az izraeli válaszcsepapásoktól. Az arab közvélemény mélyen elítélte Husszeint a palesztinokkal való bánásmódja miatt, így elszigetelődött az arab világban. A kitörésre a Szadat által szervezett koalíciós találkozó adott lehetőséget 1973 szeptemberében, amelyen Egyip-

⁵² J. Nagy – Ferwagner, 2004. 122.

⁵³ A szovjet katonai személyzet teljesítette funkcióit Egyiptomban. In: *Magyar Nemzet*. 169. sz. 1972. július 20. 2.

⁵⁴ Seale, Patrick Asad: *The Struggle for the Middle East*. University of California Press, Berkeley, 1990, 187.

⁵⁵ Magyarics Tamás: *Az Egyesült Államok külpolitikájának története*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2000. 374.

tom mellett Szíria is részt vett.⁵⁶ A találkozó hivatalos célja az Izrael elleni frontállamok közötti kapcsolatok erősítése volt, gyakorlatilag az októberi háborúra való felkészülés tetőpontja volt.

A háború időzítését Szadat a világpolitikai események tükrében is kedvőnek találta. Miután az Egyesült Államok 1973. március 29-én kivonta csapatait Vietnámból jelentősen csökkent a külpolitikai tevékenysége.⁵⁷ Emellett Washington és az amerikai közvélemény figyelmét lekötötte a folyamatosan mélyülő Watergate-botrány. Az egyiptomi elnök úgy gondolta, hogy ebben a feszült helyzetben az USA nem avatkozna be a háborúba, így az arab erők nagyobb eséllyel győzhetek volna. A nemzetközi helyzetet értékelve az arab koalíció vezetői meg voltak győződve arról, hogy cselekedniük kell és véget kell vetniük az arab országok és az Izrael közötti felőrő háborúnak.

A háború

Szadat jól átgondolva tervezte meg a háborút, amelynek része volt a dezinformációs hadviselés is, vagyis többször fenyegetőzött a támadás megindításával, de végül ez mégsem következett be. A dezinformáció összezavarta az izraeli hírszerzést és a nyugati országokat, akik már nem is vették komolyan az arab koalíció támadásának lehetőségét. Ez volt az egyik oka, ami miatt Izraelt rendkívül váratlanul érte a 1973. október 6-án megindult összehangolt egyiptomi–szír–jordán támadás. A meglepetés másik oka, hogy az arab államok a támadás kezdetét az izraeli jóm kippúr vagyis az engesztelés ünnepére időzítették, amikor Izrael szerte lelassultak a mindennapos tevékenységek.⁵⁸ A Moszad, vagyis az izraeli hírszerzés azért is szkeptikus volt, mert abban az évben a jóm kippúr és a ramadán böjti hónap egybeestek és nem gondolták, hogy az arab katonák bevethetőek a böjt időszakában.

Az arab offenzíva nem lehetett volna sikeres a megfelelő szervezettség és titoktartás nélkül. Az arab koalíció figyelembe vette a hatnapos háború tanulságait, ezért gyakran mozgatta az izraeli határ mentén lévő egységeit. Bár az izraeli hírszerzés október elején látta az arab csapatmozgásokat, azokat csak rutinyakorlatnak tekintették. Legalább ilyen fontos tényező volt, hogy az

⁵⁶ Szadat és el-Aszad találkozója Kairóban Husszein jordániai uralkodóval. In: *Népszabadság*. 212. sz. 1973. szeptember 11. 2.

⁵⁷ *The United States negotiates a withdrawal*. <https://www.britannica.com/event/Vietnam-War/The-United-States-negotiates-a-withdrawal>. (Utolsó letöltés dátuma: 2023.06.27.)

⁵⁸ Az ünnep miatt sok katona eltávozáson volt, a buszok csak ritkán jártak, ezért a tartalékosok mozgósítása meglehetősen lassan haladt, ami veszélyeztette a frontok helyzetét.

arab vezetőknek sikerült titokban tartaniuk a támadás időpontját és pontos részleteit. Az izraeli katonai vezetés az 1967-es sikert követően rendkívül elbizakodottá vált, képtelennek tartotta, hogy az arab államok újabb háborút indítsanak ellenük. A háborút követően a Moszad főnöke jól összefoglalta az izraeli kormány téves meglátását: „Nem hittük el, hogy képesek erre. Lenéztük őket.”⁵⁹

Az arab támadás kezdettől két fronton zajlott. Az egyiptomi csapatok a Szuezi-csatorna felől nyomultak a Sínai-félsziget irányába, ezzel egy időben a szíriai páncélos alakulatok északon a Golán-fennsíkon intéztek támadást az

Egyiptomi erők átkelése a Szuezi csatornán

izraeli állások ellen. A hatnapos háború után az izraeli katonaság a megszerzett területek védelmére rendezkedett be, emiatt építette ki az erődökkel megerősített Bar-Lev védelmi vonalat a Sínai-félszigeten. A védelmi vonal fő célja a támadó haderő feltartóztatása lett volna, amíg az izraeli légierő meg

nem semmisíti azokat. Azonban az egyiptomi egységek a vártnál gyorsabban keltek át a csatornán és még a támadás első napján áttörték a Bar-Lev vonalat, majd megkezdték a csapataik átkülését a félszigetre. Az egyiptomi erőknek a Szovjetuniótól kapott páncéltörő rakétáknak köszönhetően sikerült megállítaniuk az izraeli páncélos egységek ellentámadását.⁶⁰

Az északi fronton az Izraeli Védelmi Erők alakulatai jobban felkészültek voltak, ezért a támadó szíriai harckocsikat heves tüzérségi tűz fogadta. Azonban a front közelében jóval kevesebb bevethető harckocsi állt az izraeliek rendelkezésére, emiatt csak súlyos áldozatok árán tudták feltartóztatni az előrenyomuló szír tankokat. Az elszórt izraeli egységek makacs ellenállá-

⁵⁹ J. Nagy László: *Magyarország és az arab térség*. JatePress, Szeged, 2006. 108.

⁶⁰ Hogg, 1999. 150.

sa jelentősen lelassította a szíriai offenzívát, ami lehetőséget adott arra, hogy megérkezzen a tartalék és az utánpótlás, megmentve ezzel a frontot a teljes összeomlástól.⁶¹ A csatában az Izraeli Légierő gépei is részt vettek, de a szíriai légvédelem rendkívül hatékonyan védekezett ellenük a szovjetek által biztosított föld-levegő rakétáknak köszönhetően. A modern és szervezett arab légvédelem óriási veszteségeket okozott az Izraeli Légierőnek, amely nem tudott szert tenni a szárazföldi csapatok támogatásához nélkülözhetetlen légi fölényre.

Október 7-én az izraeli páncélos alakulatok elkeseredett ellentámadást indítottak a Sínai-félszigeten és a Golán-fennsíkon is. Azonban az egyiptomi egységek visszaverték őket és patthelyzet alakult ki. Mindkét fél a másik támadására várt, azonban egyikük sem szívesen kockáztatott. Az egyiptomi egységeket megvédték a szovjet rakétarendszerek az izraeli vadászgépek pusztító támadásaitól, de csak amíg azok hatótávolságán belül tartózkodtak. Az izraeli egységek pedig nem indíthattak újabb támadást légi támogatás nélkül. Moszkva számára a háború elhúzódása rendkívül kedvezőtlen lett volna, ezért felgyorsította a hadban álló arab országoknak nyújtott fegyverszállítványokat.⁶² A szovjetek légi úton jutatták el a Szovjetunióból és a szocialista országokból küldött lőszerutánpótlást, tüzérségi eszközöket, tankokat és rakétákat Egyiptomba. Emellett folyamatosan érkeztek a szovjet fegyverszállítványokkal megrakott hajók az alexandriai kikötőbe. Moszkva támogatásának köszönhetően Egyiptom és szövetségesei képesek voltak pótolni a veszteségeik egy részét, azonban a támadás folytatásával késlekedtek.

Az izraeli kormány, látván a szovjet fegyverszállítványokat és a katasztrófával fenyegető hadieseményeket, az Egyesült Államokhoz fordult segítségért. Washington, bár eleinte késlekedett meghozni a döntést, végül beleegyezett a fegyverszállítványok küldésébe. Október 9-én Henry Kissinger amerikai külügyminiszter tájékoztatta Simcha Dinitz izraeli nagykövetet, hogy Nixon elnök jóváhagyta a fegyverekre vonatkozó izraeli kérelmet.⁶³ A megállapodás alapján az USA új F – 4 Phantom típusú vadászgépeket, M – 60 Patton harc-kocsikat és a szovjet föld-levegő rakták megzavarására alkalmas elektronikai berendezéseket, valamint több ezer tonna fegyvert és lőszerrel adott át Izraelnek. A Nixon-kabinet október 13-án elhatározta, hogy a fegyvereket légi úton

⁶¹ Gilbert, 2000. 405–406.

⁶² J. Nagy, 2006. 110.

⁶³ "Memorandum of Conversation between Ambassador Simcha Dinitz and Secretary of State Henry Kissinger". National Security Archive. 9 October 1973. <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB98/octwar-21b.pdf> (Utolsó letöltés dátuma: 2023.07.01.)

juttatják el az izraeli hadseregnek, az akció pedig az „Operation Nickel Grass” fedőnevet viselte.

Washington segítségével az IDF⁶⁴ gyorsan rendezte sorait és október 16-án ellentámadást indított a Sínai-félszigeten. Az Ariel Saron vezette izraeli egységek sikeresen áttörték az egyiptomi védvonalat és átkeltek a Szuézi-csatorna nyugati oldalára. Az átkelést követően azonnal hozzáláttak az egyiptomi légvédelmi rendszerek elpusztításának, amely lehetővé tette az Izraeli Légierő számára a földi csapatok támogatását, valamint az elleneség hátország bombázását.

Az áttörést követően az IDF alakulatai gyorsan haladtak előre mindkét fronton, ezért Egyiptom, Szíria és a Szovjetunió tűzszünetet javasolt. A tűzszüneti javaslat kidolgozásában az Egyesült Államok is részt vett Kissinger külügyminiszter révén. A Moszkvában összeállított tűzszüneti javaslatot az ENSZ október

A Nickel Grass művelet alatt leszállított M – 60 Patton harckocsi

22-én fogadta el a 338. számú rendeletében. A rendelet tartalmazta, hogy a szemben álló felek a rendelet elfogadásától számított 12 órán belül fejezzenek be valamennyi katonai tevékenységet és kezdjék el végrehajtani az ENSZ BT 242. számú határozatának minden részét, valamint indítsák meg a tárgyalásokat a tartós közel-keleti béke érdekében.⁶⁵

Azonban az egyiptomi és izraeli csapatok közötti harcok miatt a tényleges tűzszünet csak október 25-én lépett érvénybe az Egyesült Államok és a Szovjetunió fenyegetésének köszönhetően. Moszkva azzal fenyegette meg az izraeli kormányt, ezáltal közvetve Washington is, hogyha tovább folytatja az előrenyomulást az arab területek irányába, akkor a Szovjetunió közvetlenül is

⁶⁴ Israel Defence Forces – Izraeli Védelmi Erők, Izrael állam önvédelmi hadserege.

⁶⁵ United Nations Peacemaker: *Security Council Resolution 338: Ceasefire in the Middle East*. 22 october 1973. <https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/SCR338%281973%29.pdf> (Utolsó letöltés dátuma: 2023.07.01)

belép a háborúba. A szovjetek lépésére reagálva az USA világszerte megemelte a fegyveres erőinek harckészültségi szintjét, beleértve a nukleáris arzenált is. A szuperhatalmak tartottak attól, hogy a háború eszkalálódása egy újabb világháborút okozhat, ezért érdekelté váltak a háború tárgyalásos megoldásában, ennek eredményeként született meg az ENSZ BT 340. számú határozata. A 340. határozat megerősítette az október 22-én elfogadott 338. számú rendeletet, ezenfelül javasolta, hogy növeljék az ENSZ katonai megfigyelőinek számát mindkét oldalon, illetve küldjenek ENSZ csapatokat a térségbe a tartós fegyverszünet biztosításáért.⁶⁶

Az olajfegyver

Az 1973-as háború bizonyította, hogy a katonai megoldás nem célravezető a közel-keleti válságok megoldására. Egyiptom és Szíria támadásakor az arab világ jelentős része támogatta a háborút és reménykedett az arab győzelemben. Azonban a konfliktus elhúzódásával ezek a remények egyre inkább szertefoszlottak. Az arab koalíció az összefogás és a Szovjetuniótól kapott modern fegyverzet ellenére sem tudott győzelmet aratni, sőt az izraeli ellentámadás megindulása után saját országaik területi épsége is veszélybe került. Mindazonáltal létezett egy másik út is, amellyel az arab államok erőteljesen befolyásolhatták a világgazdaságot, ezzel lehetővé téve saját érdekeik és céljaik megvalósítását. Ez az út pedig az olaj volt, illetve az olaj fegyverként való használata.

A második világháborút követően a világgazdaság jelentős változásokon ment keresztül. Az ipar megerősödésével az olaj iránti kereslet is fellendült, amely miatt számos ország importra szorult. Az USA az 1950-es évekig önelátó volt az olajtermelés esetében, azonban az 1960-as évektől az ipar robbanásszerű növekedése és a számtalan nagyfogyasztású autó miatt a hazai termelés többé kénytelen volt kielégíteni a keresletet, ezért behozatalra szorult. A főként a Közel-Keletről származó import aránya folyamatosan emelkedett, 1973-ra már a teljes fogyasztás egyharmada import volt.⁶⁷

Szaúd-Arábia már viszonylag korán felismerte az olajban rejlő lehetőségeket, de a többi olajtermelő arab országra is szüksége volt, annak érdekében, hogy képesek legyenek befolyásolni a globális gazdaságot. A szaúdi politikát

⁶⁶ United Nations Digital Library: *Resolution 340 (1973) of 25 October 1973*. <https://digitallibrary.un.org/record/93468> (Utolsó letöltés dátuma: 2023.07.01.)

⁶⁷ Magyarics, 2000. 376.

leginkább Fejszál ibn Abdul-Aziz Al Szaúd képviselte, aki miniszterelnökként irányította az ország külügyeit annak érdekében, hogy a szaúdi monarchiát modernizálva az arab világ meghatározó politikai ereje legyen. Fejszál talán legfontosabb gazdasági és egyben külpolitikai tevékenysége a Kőolaj-exportáló Országok Szervezetének (angolul Organization of the Petroleum Exporting Countries, rövidítve OPEC) megalapítása volt 1960. szeptember 14-én. A Szervezet alapító tagjai Szaúd-Arábia, Irak, Kuvait, Irán és Venezuela voltak, de később további olajkitermelő országok csatlakoztak hozzájuk. Az OPEC alapvető célja, hogy az kőolajat exportáló országok egységesen, ezáltal erősebben léphessenek fel a nagy olajtársaságokkal szemben a kitermelést és az árakat illetően.⁶⁸

A kőolajat exportáló országok, egészen az OPEC megalapításáig nem szólhattak bele a világpolitikába, de még az olajárak alakulásába sem. Ennek oka, hogy az árakat és a kitermelés mennyiségét a nagy olajtársaságok, főleg az amerikai, angol és holland tulajdonban állók szabták meg. Ez az eljárás a második világháború után kialakult „háború utáni olajrend” alapja volt. 1945 után az Egyesült Államok politikája igyekezett biztosítani, hogy az olajkitermelést, olajkutatást és az árak megszabását amerikai, illetve kisebb részben angol vállalatok irányítsák. További szempont volt az USA olajigényét ideiglenesen fedező tartalékkapacitás elve. Mégis a tartalékkapacitás 1967 és 1973 között folyamatosan csökkent, mivel az Egyesült Államok a közel-keleti államokban, elsősorban Szaúd-Arábiában biztosítottak látta a folyamatos olajellátást. Ezzel tulajdonképpen a kitermelő országokat kizárták a gazdasági döntésekből és a nagy olajvállalatok a saját érdekük szerint alakíthatták az olaj világpiaci árát. Ez az olajpolitika létfontosságú volt az USA számára, ugyanis az amerikai gazdaság működéséhez, amely ekkorra már az olajtól függött, elengedhetetlen volt az olcsó olaj elérhetősége.⁶⁹

A szaúdi olajtermelés növekedésével ellentétben az ország politikai súlya nem növekedett arányos mértékben. Ráadásul 1959-ben az olajtársaságok kétszer is csökkentették az olaj árát, így a monarchia bevétele is csökkent. Fejszál ennek a kiszolgáltatottságnak a megszüntetéséhez nyerte meg az olajexportáló országokat, amelyek döntő részben közel-keleti arab országok voltak, így létrehozva az OPEC-et. Az OPEC kezdeti időszakában igyekezett összehangolni a tagállamok olajtermelésének mértékét és árpolitikáját, valamint

⁶⁸ Sipos Péter: Az 1973. évi olajválság: Az olajár hatása a világpolitikára. In: *História*. 9–10. sz. 2007. 43.

⁶⁹ Deák András: A sérülékeny hegemon. Energiafüggőség és érdekérvényesítés az amerikai külpolitika rendszerében. In: *Külügyi szemle*. 3. sz. 2011. 41.

biztosította a világ stabil olajellátását. Ekkor az OPEC még csupán kartellként működve próbálta befolyásolni a világpiaci árakat. A világ olaj iránti függősége egyre nagyobb szerephez juttatta a tagországokat. Az OPEC létrejöttében a világpolitikai változások is nagy jelentőséggel bírtak. A hagyományos gyarmati rendszer az 1960-as évekre már felbomlott, ami döntően befolyásolta az egykori gyarmatok és az arab államok öntudatát is. A szuezi válság pedig arra a tényre is rávilágított, hogy a korábbi erőpolitika, már nem elegendő az egykori gyarmattartó államok számára érdekeik érvényesítésére.⁷⁰

Szaúd-Arábia fegyveresen nem vett részt az 1973-as háborúban, de a kartúmi határozatnak megfelelően jelentős összegekkel támogatta Egyiptomot és Szíriát. A szaúdi uralkodó a katonai beavatkozás helyett egy sokkal hatékonyabb nyomásgyakorló eszközt alkalmazott, amellyel közvetlenül képes volt hatni az amerikai és a nyugati országokra. Szaúd-Arábia kihasználta, hogy ő az USA egyik legnagyobb olajszállítója, ezáltal jelentős gazdasági és politikai hatalma van. Fejszál táviratban már a háború elején felszólította az Egyesült Államokat, hogy kényszerítse Izraelt a harcok felfüggesztésére és a csapatai visszavonására az arab területekről, kiemelte, hogy a palesztinoknak joguk van a területeikhez. Bár a táviratban az olaj fegyverként való használata nyíltan nem jelent meg, de tartalma egyértelműen jelezte, hogy a monarchia az arab koalíciót támogatja.⁷¹

A kezdeti arab sikerek idején az olajfegyver bevetése csupán fenyegetés volt, mivel azt Szaúd-Arábia sem akarta igazán. Egyrészt a szaúdi bevételek nagyobb része az olajból származott, így az embargó kezdetekor kieső eladások miatt jelentős veszteségek érhatték az országot. Másrészt az olajeladások korlátozása veszélyeztette a szaúdi–amerikai kapcsolatokat, ami a sivatagi királyság biztonságának alapja volt. Azonban a Washington által küldött fegyverszállítások és a kibontakozó izraeli ellentámadás gyökeresen megváltoztatta a helyzetet. Az arab miniszterek az október 17-én Kuvaitban rendezett olajkonferencián döntöttek az olajembargó bevezetéséről. A konferencián abban is megállapodtak, hogy a résztvevő országok 5%-kal csökkentik az olajkitermelésüket minden hónapban, amíg a konfliktust nem rendezik megfelelően. Emellett az olajárakat is megemelték 17%-kal, amit később további emelések követtek. Az arab államok vezetőinek november 28-án, Algírban rendezett konferenciáján az alábbi határozatot fogadták el az olajfegyver hasz-

⁷⁰ Sipos, 2007. 43–44.

⁷¹ King Faisal may be forced into using oil weapon in attempt to put Americans Under pressure. In: *The Times*. October 8 1973. 7.

Kettős sort alkotó autók egy New York-i benzinkútnál 1973. december 23-án

nálatáról: „a konferencia úgy döntött, hogy a harcban továbbra is fegyverként használják fel az olajat mindaddig, amíg megvalósul a kivonulás a megszállt arab területekről és amíg nem biztosították a palesztin nép nemzeti jogait.”⁷²

Az olajembargó főleg az Egyesült Államok és az Izraelt támogató vagy az arab államok szerint túl szívélyes kapcsolatot ápoló európai országok ellen irányult, de a Japán gazdaság is súlyos helyzetbe került miatta. Annak ellenére, hogy Hollandia nem állt szoros kapcsolatban Izraellel mégis a listára került, mivel a közel-keleti olaj döntően Rotterdam kikötőjén keresztül érkezett Európába. Az embargó hatására a nyugati országokban megrendült az olajellátás biztonsága, amely hatalmas pánikot és felvásárlási hullámot idézett elő. Ez még tovább emelte az olaj világgpiaci árát, ráadásul azzal, hogy a szankcióban érintett európai kormányok a téli időszak közeledtével takarékosági intézkedéseket vezettek be, csak növelték a pánikot a lakosság körében.⁷³

Az olajembargó végül nem érte el eredeti célját, az USA továbbra is támogatta Izraelt a háború alatt. Mindazonáltal az olajfegyvernek számos más hatása volt. Egyrészt a kőolajat exportáló országok bevételei megsokszorozód-

⁷² Muhammad Hasrul Bin Zakariah: The Oil Embargo Following the Arab-Israeli War of October 1973: British Economic Experience and Reaction. In: *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)*. 2. sz. 2018. 94.

⁷³ Goldschmidt 1997, 352–353.

tak. Szaúd-Arábia esetében: „1970-ben 1,80 dollár/hordó ára 1973 októberében 5,11 dollár/hordóra és 1973 decemberében 11,65 dollár/hordóra szökött fel.”⁷⁴ A hatalmas bevételek lehetővé tették az exportáló országok modernizálását és a helyi infrastruktúra fejlesztését, ám sok esetben ezeket az összegeket inkább fegyverkezésre és olyan reprezentációs beruházásokra költötték, mint például fényűző paloták építése. Másrészt a csökkentett kőolaj kitermelés miatt számos országban alakult ki ideiglenes üzemanyaghiány, ami rámutatott, hogy az olcsó energiára épülő ipari szektor már fenntarthatatlanná vált, emiatt szükséges új energiatakarékos technológiák fejlesztése. Az új kevésbé energia pazarló megoldások megjelenése jól nyomon követhető volt az amerikai autógyártásban, ahol a nagyfogyasztású, nagy hengertérfogatú ún. izomautókat fokozatosan felváltották a kisebb fogyasztású modellek.

Az amerikai diplomácia, főleg az olajembargó után igyekezett lezárni a konfliktust és létrehozni egy olyan kompromisszumos egyezményt az arab koalíció és Izrael között, ami hosszabb távon is biztosította volna a békét. Ennek érdekében Kissinger amerikai külügyminiszter közvetített Szadat egyiptomi elnök és az izraeli kormány között. Szadat az októberi fegyverszünet után felismerte, hogy csak Washington tud nyomást gyakorolni Izraelre, ezért megerősítette kapcsolatait az amerikai vezetéssel. Kissingernek 1974-re sikerült tető alá hozni egy megállapodást Egyiptom és Izrael között. A megállapodás értelmében Izrael visszavonta valamennyi alakulatát a Szezei-csatorna nyugati oldaláról a Szezeztől 35 kilométerre keleti irányban lévő tűzszüneti vonalig. Az ENSZ határozatoknak megfelelően az így kialakult ütközőzónában ENSZ csapatok járőröztek. A megegyezés mindkét fél számára pozitív volt. Szadat megtarthatta az október elején visszaszerzett területeket, Izraelnek pedig kevesebb katonát kellett hadrendben tartania, így leszerelhette a tartalékosokat.⁷⁵ Az egyiptomi–izraeli egyezmény hatására Szadat igyekezett meggyőzni Fejszál királyt és az OPEC-országokat az embargó feloldásáról.

A gazdasági érdekek, a háború után létrejött egyezmények és Szadat személyes lobbijának hatására Fejszál bejelentette az embargó feloldását az OPEC-országok Bécsben tartott találkozóján 1974. március 19-én. A találkón döntöttek arról is, hogy ideiglenesen befagyaszttják az árakat hordónként 11,65 dolláros áron. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy az olajárak nem estek vissza az embargó előtti szintre, ami stabilizálta a kőolajat exportáló országok magas bevételeit. Fejszál ezen kívül azt is bejelentette, hogy napi egymillió

⁷⁴ Sipos, 2007. 45.

⁷⁵ Goldschmidt, 1997. 354.

hordóval növeli saját kőolajtermelését annak érdekében, hogy megőrizze korábbi baráti viszonyát az Egyesült Államokkal.⁷⁶

Összegzés

Az 1973-as jom kippuri háború újfent bizonyította, hogy az arab–izraeli konfliktust nem lehet fegyveres úton rendezni. A háborúban Egyiptom, Szíria és Jordánia szövetsége minden eddigi próbálkozásnál közelebb került a győzelemhez, ám végül mégsem tudták kivívni azt. Ennek ellenére az arab világban az októberi háborút pozitív eseménynek tartják, mivel sikerült visszaszerezni az Izrael által 1967-ben elfoglalt területek egy részét. Emiatt számos arab országban ünneplik október 6-át és utcákat, tereket neveztek el róla.

Ezzel szemben Izrael számára a jom kippuri háború kudarc volt. Megmutatta, hogy a korábbi katonai sikerek ellenére Izrael sebezhető, ezért hosszabb távon csak az arab országokkal való kapcsolatok normalizálása nyújthat garanciát a biztonságára. Az izraeli kormány a háború alatt is számíthatott az Egyesült Államok támogatására még a jelentős gazdasági nehézségeket okozó olajembargó ellenére is. Ugyanakkor a háború kiváló lehetőséget adott arra, hogy Washington erősítse kapcsolatait Egyiptommal, ezáltal jobb presztízst kiépítve az arab világban. Az USA szerepe a tűzszüneti tárgyalásokban rávilágított arra, hogy a régió konfliktusait csak a részvételével lehetett hatékonyan rendezni.

A háború igazi vesztese a Szovjetunió volt, amely hiába szerelte fel az egyiptomi hadsereget modern fegyverzettel és nyújtott támogatást, végül mégis elvesztette befolyását az országban. Szadat közeledése az Egyesült Államok felé fokozatosan csökkentette Moszkva befolyását Egyiptomban, majd a barátsági és együttműködési szerződés 1976-os felmondásával hivatalosan is véget ért. Miután a szovjetek elvesztették befolyásukat Egyiptomban figyelmük Szíria és Irak felé fordult.

⁷⁶ Al-Rasheed, Madawi: *A History of Saudi Arabia*. Cambridge University Press, 2010. 136.

GARADNAI ZOLTÁN⁷⁷

Küzdelem a gyarmati múlt örökségével?

Franciaország kapcsolatai Marokkóval, Algériával és Tunéziával

Bevezető

Napjainkban Franciaország Afrika-politikája érezhető változáson megy keresztül. Párizs arra törekszik, hogy fokozatosan kivonja katonai erejének nagyobb részét a térségből, és a kétoldalú kapcsolatok fejlesztése révén megpróbálja ellensúlyozni az egyre erősödő orosz, kínai és török befolyást az addig saját érdekszférájuknak tekintett országokban. Tanulmányunk a szegedi Francia Egyetemi Központ kérésre készített *Franciaország és a frankofón Afrika* kötetben szereplő tanulmány első fejezetére alapul, és az észak-afrikai országok és Franciaország kapcsolatát vizsgálja, annak frissített és továbbgondolt változatát jelenti.

A Marokkói Királyság

Franciaország és Marokkó kapcsolatai a középkorig nyúlnak vissza. Az I. Ferenc király és Nagy Szulejmán szultán között megkötött szövetség lehetővé tette a franciák számára, hogy kereskedelmi kapcsolatot építsenek Marokkóval, ahova 1533-ban I. Ferenc nagykövetet küldött, és a marokkói szultán a királynak írt levelében támogatásáról biztosította a franciákat a kereskedelmi kapcsolatok fejlesztésére vonatkozóan. 1577-ben – első európai országként – francia konzuli szolgálat vette kezdetét Fezben. XIII. Lajos 1619-ben már azt

⁷⁷ Garadnai Zoltán, történész, tanár, népművelő, Magyar Nemzeti Levéltár.

is célul tűzte ki, hogy Marokkóban gyarmati társaságot alapít. A két ország 1631-ben újabb szerződést kötött, amelyben rendezték a francia keresztények és rabszolgák helyzetét Marokkóban. Az együttműködést erősítette a közös ellenséggel, a spanyolokkal szembeni érdekszövetség. Múláj Iszmáil ibn as-Saríf szultán (1672–1727) 1682-ben nagykövetet küldött a Napkirály udvarába. A diplomáciai kapcsolatok megélénkültek, a francia konzuli szolgálatot továbbfejlesztették, a nagyköveti kapcsolatok stabilizálódtak. A két ország együttműködése sokrétűvé vált, francia tisztek szervezték meg a marokkói hadsereget és adtak tanácsokat a marokkói közhivatalok megépítéséhez. A szoros kapcsolat a 18. században is megmaradt, de egyben konfliktusossá is vált. A barbár kalózok kihasználták, hogy az európai hatalmak a hétéves háborúval voltak elfoglalva, ami után a franciák büntetőhadjárattal kívántak rendet teremteni 1765-ben, de kudarcot vallottak. Mindezek ellenére a francia–marokkói kapcsolatok tovább fejlődtek, 1767-ben kereskedelmi szerződést kötöttek és Théodore Cornut az Esz-Szavíra új kikötőjének a megépítésére kapott megbízást. A franciák ugyanebben az évben szerződésben biztosították a konzuli és nagyköveti szolgálatuk védelmét, ami mintaként szolgált a többi európai hatalom számára. 1777-ben a marokkói szultán két nagykövetet küldött XVI. Lajoshoz, akik uralkodójuk jóindulata jeléül magukkal vittek húsz, a kalózok által korábban rabszolgának elrabolt franciát.⁷⁸ Marokkó nemzetközi jelentőségét mutatja, hogy a marokkói szultán 1776-ban az elsők között ismerte el az Amerikai Egyesült Államok függetlenségét, majd 1783-ban a Habsburg Monarchiával kezdődött el az egyenrangú együttműködés.⁷⁹

A 19. század elején a kapcsolatok stagnáltak és a franciák csak a napóleoni háborúk elmúltával fordultak újra az észak-afrikai térség irányába. Az 1844-es francia–marokkói háborút a franciák nyerték meg, és a marokkóiak arra kényszerültek, hogy befejezzék a franciák ellen fellázadt algériai felkelők támogatását, elfogadják a franciák által megállapított marokkói–algériai határt, amely azóta is a két ország (marokkói részről vitatott) határát jelenti. Franciaország számára a 19. században a Magreb térség stratégiai jelentősége megnövekedett. 1904-ben Franciaország és Nagy-Britannia megegyezett

⁷⁸ Besenyő János – Miletics Péter: *Országismertető. Marokkó és Nyugat-Szahara*. A Honvéd Vezérkar Tudományos Kutatóhely, a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat és a Magyar Honvédség Geoinformációs Szolgálat kiadványa. Zrínyi kiadó, Budapest, 2017. 205–208.

⁷⁹ Komár Krisztián: Az Osztrák-Magyar Monarchia és Marokkó diplomáciai kapcsolatai a 20. század elején. Gróf Victor Folliot de Grenneville-Poutet Viktor I. osztályú főkonzul, rendkívüli követ látogatása (1902. január 27. 1902. február 10.) Mulaj Abdel Aziz Hasszán marokkói uralkodónál. In: *Aetas-Történettudományi folyóirat*. 3-4. sz. 2002. 50–60.

abban, hogy Marokkót befolyási övezetekre osztják, ami kiváltotta a németek rivalizálását és a tangeri válsághoz vezetett 1905-ben. Ezt a konfliktust a nagyhatalmak az 1906-ban a spanyolországi Algeciras-ban tartott konferencián oldották meg, ahol elismerték Franciaország különleges érdekeit, és engedélyezték, hogy a franciák és a spanyolok együtt léphessenek fel Marokkóban. A németek azonban nem fogadták el a megegyezést, ami a második marokkói válsághoz vezetett. Ez a konfliktus tovább erősítette az európai hatalmak közötti feszültséget, és az 1912. március 30-án aláírt fezi szerződésben Marokkó Franciaország védnöksége alá került. Franciaország és Marokkó kapcsolata így már nem az egyenrangú felek szövetsége volt, mint ahogy a középkor folyamán. Párizs elsőként Hubert Lyautey tábornokot küldte katonai kormányzóként a helyszínre, aki számos óvatos, a helyi marokkói szokásokat és kultúrát tiszteletben tartó intézkedésével és többek között Rabat egyfajta politikai fővárossá tételével meghatározó és inkább pozitív emléket hagyott az országban.⁸⁰ Spanyolország lett Marokkó északi részének és déli szaharai övezetének védnöke, miközben Tangert nemzetközi területté nyilvánították.

A marokkói katonák az első és a második világháborúban is szolgáltak a francia hadseregben, a nemzeti öntudat a Magreb térség államaiban is megerősödött. A második világháború új helyzetet eredményezett, miután az észak-afrikai francia gyarmatok háborús hadszíntérré váltak. Az Atlanti Charta kihirdetése közvetlen hatással volt a marokkói nemzeti mozgalomra, mivel elismerte a népek önrendelkezéséhez való jogát. A marokkói Függetlenségi Párt 1944-es kiáltványában megfogalmazta Marokkó függetlenségére vonatkozó igényét, ami kiváltotta a francia gyarmati hatóságok ellenlépését. A franciák 1953-ban Korzikára, majd Madagaszkár szigetére száműzték V. Mohamed szultánt (1927–1961), az utódjául kinevezett Mohammed Ben Aarafa uralmát a marokkóiak nem ismerték el, és ellenállási mozgalom bontakozott ki a francia gyarmatosítókkal szemben, ami 1955-ben nyílt fegyveres konfliktushoz vezetett. Kairóban létrejött a Comité de Libération du Maghreb Arabe (Az Arab Magreb Felszabadító Bizottsága) nevezetű szervezetet, amely célul tűzte ki V. Mohammed király hazatérésének elérését. 1955-ben a franciák beleegyeztek a szultán visszatérésébe és 1956 elején tárgyalások kezdődtek a marokkói függetlenségről, amiről 1956. március 2-án megállapodtak, és a

---

⁸⁰ Fejérdy Gergely: Változások a francia–marokkói kapcsolatokban. In: *KKI elemzések*. Külügyi és Külgazdasági Intézet, 2022. 4. A gyarmatosítás folyamatáról: J. Nagy László: *A Maghreb országok felszabadulása (1919–1956)*. Szeged, 1995. <http://publicatio.bibl.u-szeged.hu/3326/1/K%C3%89SZMaghreb%20orsz%20felszab.pdf> (Utolsó letöltés dátuma: 2023.08.17.)

spanyolok is lemondtak a védnökséghez fűződő jogaikról. Marokkó 1969-ben egységes és független királysággá alakult a volt francia és spanyol gyarmatok, illetve Tanger egyesítésével. Ezután „fordult a kocka” és V. Mohamed utódlja II. Haszan (1961–1999) már arra törekedett, hogy Mauritánia, Algéria és Mali területeit egyesítve létrehozza Nagy-Marokkót, és kiszorítsa a franciákat az észak-afrikai térségből. Az ország határozott franciaellenes politikát folytatott, kiléptek a francia frankövezetből és önálló valutát vezettek be, és 1962-ig támogatták az algériai felkelőket. A marokkói sajátosságot jelentette, hogy a városi és vidéki burzsoázia erősen kötődött (és kötődik) az Alavita-dinasztiához, amely a történelmi folytonosságot, és a király személyén keresztül az önálló állami létet szimbolizálja. A franciák által kialakított rendszer radikális átalakítására nem került sor, ugyanis a franciák és támogatóik, eltérően az algériai helyzetűtől, nem menekültek el tömegesen az országból, a monarchia intézménye megerősödve került ki a nemzeti felszabadító küzdelemből.⁸¹

A függetlenség megszerzése után a két ország politikai-diplomáciai kapcsolata De Gaulle elnöksége alatt fejlődésnek indult. II. Haszan 1963-ban Párizsba látogatott, és az együttműködés Pompidou és d'Estaing elnöksége alatt továbbra is szoros maradt. A francia elnök 1975. május 3-án Rabatban elmondott beszédében hangsúlyozta, hogy a francia–marokkói kapcsolatokat a francia–afrikai együttműködés vonatkozásában egyfajta modellként, követendő példaként tekintik. 1967–1973 között a marokkói zsidók egy része Franciaországba emigrált, 1973-ban II. Haszan király államosította az egykori francia telepések földjeit és vállalatait. A kapcsolatok különlegességét mutatja, hogy VI. Mohamed (1999–) első külföldi útja 1999-ben Párizsba vezetett és 2012-ben Hollande elnök is őt fogadta először a külföldi vezetők közül. Az ország jelentőségét Párizs számára mutatja, hogy a 2009-es külügyminisztériumi fontossági sorrend értelmében a marokkói francia nagykövetség a francia diplomácia nyolc legfontosabb pozíciója között található.⁸² Ennek megfelelően francia részről mindig arra törekedtek, hogy Rabatba a francia diplomáciai kar elismert és fontos képviselőjét küldjék.⁸³ Marokkó és Franciaország közötti kapcsolatok ugyanakkor ellentmondásosan alakultak, ami egyfajta „szeretek is meg nem is” viszonyként értelmezhető. Macron el-

⁸¹ J. Nagy László: *Az arab országok története a XIX–XX. században*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1997. 109.

⁸² Vaïsse, Maurice (szerk.): *Diplomatie française. Outils et acteurs depuis 1980*. Éditions Odile Jacob, Paris. 224.

⁸³ Fejérdy, 2022. 10.

nők 2017-ben szakított azzal a hagyománnyal, hogy a francia elnök első elnöki útja Algériába vezessen, és helyette Marokkót választotta, de mindössze egyetlen estét és éjszakát töltött Rabatban. Napjainkban a politikai-diplomáciai kapcsolatok udvarias és szívélyes jelleget mutatnak, de egyben hűvös távolságtartás is megfigyelhető, mintegy jeleként annak, hogy Marokkó egyre inkább az egyenrangú partner szerepére tör és igyekszik a francia befolyás visszaszorítására.⁸⁴

Franciaország a 20. század második felében továbbra is Marokkó kiemelt kereskedelmi partnere volt, de 2020-ban a franciák a második helyre szorultak vissza, és a kereskedelmi mérleg Párizs számára hiányt mutatott. 2012–2019 között a Franciaországba irányuló marokkói export 70,5%-kal nőtt, miközben a franciák exportja Marokkó irányába alig 18,3%-kal. Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy 2012-től a marokkói autógyártásban a francia Renault-Nissan gyár elkezdte a termelést. Napjainkban a külföldi befektetés tekintetében Franciaországot már megelőzik a spanyolok. A francia befektetések aránya 12,2%, míg a spanyoloké 15,6%, ugyanakkor az afrikai országok között továbbra is Marokkó a franciák első számú partnere. A marokkói francia közösség száma 53 900 fő, ami a nyolcadik legnagyobb francia közösségnek számít a világon. Marokkóiak is befektetnek Franciaországban, elsősorban a kereskedelemben, miközben a turizmus szerepe is jelentős, és Marokkó a francia turisták elsődleges célpontjának számít, miközben a Franciaországban élő marokkói polgárok átutalásai is jelentősnek számítanak. Fejérdy Gergely értékelése szerint Franciaország számára az a leginkább zavaró tényező, hogy Marokkó egyre inkább egyenrangú félként kíván fellépni, így már egyre kevésbé lehetséges a klasszikus francia paternalista, vagyis az alá-fölérendeltségi politika folytatása, miközben Marokkó nem csak hasonló elbírálást vár, hanem mint vetélytárs is megjelenik. A franciák jelentős gazdasági súlya Marokkóban jelenleg még kellő mozgásteret biztosít ahhoz, hogy Párizs a csökkenő befolyását megfelelő intézkedésekkel lassítani tudja, de egyre kevesebb az esély, hogy teljesen megállítsa ezt a folyamatot. A kereskedelmi kapcsolatok töretlenül élénkek, Franciaország továbbra is a második helyen áll a marokkói export és import területén.⁸⁵

Az oktatási-kulturális terület jelentőségét mutatja, hogy 2019-ben a marokkói diákok száma (42 000 fő) meghaladta a Franciaországban tanuló kínai diákok számát. A két ország együttműködése kulturális téren is szoros és sok-

⁸⁴ Uo. 9.

⁸⁵ Uo. 11.

rétű, de Marokkóban is megfigyelhető az angol nyelv terjedése, különösen a fiatalok körében. A miniszterelnökök 2003. július 25-én írták alá a kulturális együttműködési és fejlesztési partnerségi megállapodást, amely 2010 márciusában lépett hatályba. A Marokkóban jóváhagyott negyvennégy francia oktatási intézmény 42 800 diákot fogad, akiknek 69%-a marokkói. 12 helyen működik Francia Intézet (Agadir, Casablanca, Fez, Marrákes, Meknesz, Oujda, Rabat, Kenitra, Tanger, Tetouan, El Jadida, Esz-Szavíra). 2013 óta a francia és a marokkói felsőoktatási intézmények közötti új partnerségi megállapodás van érvényben. Franciaország Marokkó első tudományos partnere. A Hubert Curien „Toubkal” partnerség, amely a kétoldalú együttműködés mozgatórugója, évente 60–70 projektet támogat. A Fejlesztési Kutatóintézet (IRD) szintén jól ismert Marokkóban a kutatás, a képzés és a fejlesztés szolgálatában álló szakértelem területén. Az 1967-ben alapított Institut Pasteur du Maroc (IPM) élen jár a SARS–Cov2 molekuláris diagnosztikájának tesztelésében, kilenc másik afrikai Pasteur Intézettel együttműködve. A humán- és társadalomtudományok területén a rabati Jacques-Berque Központ gazdag humán- és társadalomtudományi kutatási és képzési tevékenységet folytat.

A két ország szorosan együttműködik a klímaügy területén. A 2016. novemberi marrákesi COP22 sikere után a király a koronaherceg jelenlétében részt vett az One Planet Summiton (Párizs, 2017. december 12.). Az ország nemzeti klíma-hozzájárulása azon kevesek egyike, amely teljesítené a párizsi megállapodásban kitűzött célt, amely szerint a globális felmelegedést 1,5 °C-ra korlátozzák. Az elmúlt években ambiciózus projektek indultak a megújuló energiák területén (néhányat a Francia Fejlesztési Ügynökség is támogatott), pl. Noor naperőmű Ouarzazate-ben, szélérőműparkok, megújuló energiákkal foglalkozó oktatóintézetek. A 2019. december 19-i francia–marokkói magas szintű találkozóon a környezetvédelmet a kétoldalú kapcsolatok egyik stratégiai tengelyeként határozták meg.⁸⁶

Külön ki kell emelni a francia–marokkói katonai és titkosszolgálati kapcsolatokat, és a frissen függetlenné vált ország belső stabilitásának megteremtését a francia hadsereg segítségével biztosították, ugyanakkor mivel Marokkó támogatta az algériai függetlenségi mozgalmat, a katonai kapcsolatok csak 1963 után indultak fejlődésnek. A bizalmi viszonyt és a kommunista mozgalommal szembeni együttműködés fontosságát mutatja, hogy Marokkó is részt vett az ún. Safari Club működésében. A franciák jelenleg is részt vesznek a

⁸⁶ Relations bilatérales. In: *France Diplomatie*. <https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/dossiers-pays/maroc/rerelations-bilaterales/> (Utolsó letöltés dátuma: 2023.09.01.)

marokkói légierő fejlesztésében. A kémkedési ügyek 2021-ben megterhelték a kapcsolatokat, a Pegasus-ügy kapcsán kiderült, hogy a marokkói titkosszolgálat lehallgatta Macron elnök telefonbeszélgetéseit, amit a franciák „viszonoztak” és a kapcsolatok ismét elhidegültek. Marokkói részről napjainkban amiatt aggódnak, hogy a francia elit egy része túl szoros kapcsolatot tart fent az iszlám szélsőségekkel. Ugyancsak megterheli a kapcsolatokat a migráció kérdése. Francia részről 2021. január és július között több mint háromezer marokkói állampolgárt utasítottak ki, amit azonban a marokkói hatóságok elutasító magatartása miatt csak 80 ember esetében tudtak végrehajtani. Nasser Bourita marokkói külügyminiszter azzal vádolta a francia hatóságokat, hogy azok nem a két ország közötti konzuli egyezmény értelmében jártak el a marokkói állampolgárok ügyében, és nem veszik figyelembe az illegális migráció realitásait.

A két ország együttműködésében a politikai-diplomáciai kapcsolatok jelenthetnek változást, ami elsődlegesen személyes elhatározás kérdése. A kapcsolatok ellentmondásosságát azonban látványosan mutatja a 2022-es francia–marokkói világbajnoki mérkőzést követő zavargások, mintegy felszínre hozva a kapcsolatok minden ellentmondásosságát, az érzelmek irracionális elszabadulásával.

Algériai Népi Demokratikus Köztársaság

A franciák számára a 19. század elején az algériai területek meghódítása a francia nemzet- és birodalomépítés miatt volt kiemelt jelentőségű. Algériában, eltérően Marokkótól és Tunéziától nem alakult ki egységes állam,⁸⁷ a kalózkodásnak meghatározó szerepe volt,⁸⁸ ami kiváltotta a nagyhatalmak ellenszenvét és ürügyet szolgált a franciák beavatkozására.⁸⁹ Algéria gyarmatosítása 1830-ban kezdődött el. A franciák elhatározták, hogy megbüntetik a velük szemben fellépő helyi bejt, és június 14. és július 5. között a kereskedelmi érdekeik védelme ürügyén 36 000 fős expedíciós hadsereggel partra szálltak. 1830. július 22-én Algériát francia birtokká nyilvánították és egy fő kormányzó került az élére. 1832-ben felkelés robbant ki Abd el-Káder vezetésével, amit a marokkóiak is támogattak, és a francia csapatok csak 1847-ben, az isly-i csata után tudták végleg leverni.⁹⁰

⁸⁷ J. Nagy, 1995. 6–7.

⁸⁸ Uo. 7–8.

⁸⁹ Uo. 8.

⁹⁰ Uo. 9–11.

A francia közigazgatást megszervezték és Észak-Algériában három megyét hoztak létre, az állami és az iszlám közösségek földjeit elkobozták, számos törzset elűztek a földjéről, amelyet többször etnikai tisztogatás is követett. A gyarmatosító nagybirtokos réteg kezében egyre nagyobb földterületek összpontosultak, agrártársaságok alakultak, amelyek több mint 10 000 hektár fölött rendelkeztek. 1870-től szervezett betelepítéssel tudatosan megváltoztatták a gyarmat kulturális képét, etnikai összetételét és birtokviszonyait.⁹¹ Algéria azonban speciális státuszt kapott, gyarmatnak számított, de közigazgatási értelemben Franciaország tengeren túli megyéje lett.⁹² A franciák által gyarmatosított területek közül Algériában telepedett le a legtöbb anyaországi telepes, akiket leszármazottjaikkal együtt mindmáig pied noir-nak (fekete-lábú) neveznek, és akik Algériában európai életmódot honosítottak meg, kialakították az ország nagyvárosainak máig domináns arculatát. Az anyaország jogállami berendezkedéséből Algéria helyi lakossága azonban nem sokat érezhetett, mivel nem rendelkeztek az európaiakat megillető jogokkal. A bennszülöttekre a gyarmati igazgatás törvényei vonatkoztak, míg a fekete-lábúak francia állampolgárnak minősültek, így az algériaiak közül csak egy csekély kisebbség szerezte meg a francia polgárjogokat 1870 és 1946 között, mivel ennek feltétele a muszlim személyi jogállás feladása volt.

A francia uralom alatt ugyanakkor a gyarmatosított országban felpezsdült a gazdasági élet, fejlődött az elsősorban francia exportra termelő szőlő- és gabonatermelés, a vasérc- és a foszfátbányászat, kiépült a bankszektor és fejlődött a külkereskedelem, az első világháború után Algír a második legnagyobb kikötő lett. A gyengén fejlett iparvállalatok szinte mindegyike az anyaországi francia, vagy a velük szoros kapcsolatot tartó helyi telepesek kezében voltak, miközben a belföldi kézműipart tönkretette az ipari tömegcikk behozatala. Algéria és Franciaország történetében fordulópontot jelentett a második világháború. Algéria a Szabad Franciaországot jelentette, és a De Gaulle vezette francia ideiglenes kormány is Algírban alakult meg. A szövetséges csapatok 1942 végén szálltak partra Algériában, és a franciák részben Algéria területéről szervezték a megszálló Németországgal szembeni ellenállást.

A gyarmatosítók elleni szervezkedések már az első világháborút követően elkezdődtek és az 1930-as években értek el komolyabb szervezettséget. Az Észak-Afrika Csillaga nevű csoport 1933-tól a függetlenség követelésével lé-

⁹¹ Uo. 12.

⁹² J. Nagy László – Ferwagner Péter Ákos: Az V. köztársaság algériai és afrikai politikája. In: Türke András István (szerk.): *A Jelenkori Franciaország*. II. kötet. L'Harmattan kiadó, Budapest, 2021. 209.

pett fel. A nemzeti pártok mind felvették a harcot a demokratikus szabadságjogokért, az algériaiak szociális helyzetének javításáért, az arab-izlám kultúra megőrzéséért és a függetlenség kérdését is felvetették. 1936-ban jött létre a Muzulmán Kongresszus nevű antiimperialista tömörülés, amely szorosan együttműködött a francia Népfronttal. 1943 februárjában a Ferhát Abbász köré csoportosult nemzeti erők megfogalmazták az Algériai Nép Manifesztumát. Ebben a Franciaországgal szövetségben lévő független Algéria megteremtését követelték a háború befejezése után. Az ország keleti területén 1945 májusában fegyveres felkelés robbant ki, amit a francia gyarmati hadsereg brutálisan elfojtott, az áldozatok száma meghaladta a 10 ezret. A felkelés hatására 1947-ben kibocsátott státútum a franciákkal azonos jogokat biztosított a muszlimoknak, de a gyarmati elnyomáson nem változtatott. Ennek következtében a Mozgalom a Demokratikus Szabadságjogok Győzelméért szervezetéből kiváltak a fegyveres harc hívei és megalakították a Nemzeti Felszabadítási Frontot (FLN).⁹³ Ez utóbbi 1954. november 1-jén fegyveres felkelést robbantott ki, ami 1962-ig tartó véres háborúhoz vezetett.⁹⁴

Az FLN-hez csatlakoztak a magukat feloszlató nacionalista pártok is. 1956 augusztusában az FLN Szummánban kongresszust tartott, melyen elfogadta a nemzeti forradalom programját. Ekkor Algériában 400 000 főnyi francia hadsereg harcolt az algériaiak ellen. 1957-ben a tunéziai–algériai határon a franciák kiépítették az ún. Morice-vonalat, és 1958. május 13-án a gyarmatosítók és a francia hadsereg jobboldali körei Algírban puccsot hajtottak végre, ami nagyban hozzájárult De Gaulle hatalomra jutásához és a IV. Köztársaság bukásához. Ferhát Abbász vezetésével Kairóban megalakult az Algériai Köztársaság Ideiglenes Kormánya. 1960 júniusában megkezdődtek a tárgyalások Franciaország és az algériai ideiglenes kormány képviselői között, de a tárgyalások ellenzői 1961. április 22-én sikertelen puccsot hajtottak végre és létrejött az OAS. Az algériai háború Algéria függetlenségét elismerő eviani egyezmény aláírásával (1962. március 18.) befejeződött.

Az Algéria függetlenségéhez vezető háborúban mindkét hadviselő fél olyan eszközöket alkalmazott, amelyeknek célja a civil lakosság terrorizálása volt. A francia hadsereg brutálisan bánt el a lázadókkal, és komolyabb rajtaütések alkalmával a civil lakosságot sem kímélte. A francia uralom ellen lázadók egyes paramilitáris szervezetei pedig az ártatlan polgári lakosság ellen

⁹³ László J. Nagy: *La naissance et le développement du mouvement de libération nationale en Algérie (1919–1947)*. Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae, Akadémiai kiadó, Budapest, 1989. 171.

⁹⁴ J. Nagy – Ferwagner, 2021. 210.

követtek el véres merényleteket.⁹⁵ A francia politikai elit nagy része egészen az 1950-es évek végéig azon az állásponton volt, hogy Algéria nem válhat függetlenné. Ennek az attitűdnek emlékezetes illusztrációja a későbbi szocialista államfő, az '50-es években Pierre Mendès France belügyminisztere, Mitterrand nyilatkozata: „L'Algérie, c'est la France” (Algéria = Franciaország).

Algéria esetében azonban sokkal nehezebb volt a függetlenséghez vezető út, a milliós nagyságú francia lakosság érdekei eleve megkötötték az anyaországi politikusok kezét. Az elhúzódó, egyre véresebbé váló algériai háború végül alkotmányos válsághelyzethez vezetett Franciaországban. Ezt De Gaulle tábornok újbóli színre lépése, majd a nemzetgyűlés általi felhatalmazása és köztársasági elnökké választása mozdított ki a holtpontról. De Gaulle fellépése nemcsak abban a tekintetben volt meghatározó, hogy a francia politikai elit lassan belátta, hogy az algériai függetlenség elkerülhetetlen, hanem Franciaország máig érvényes alkotmányos berendezkedésének megteremtésében is.

Algéria első elnöke a marokkói származású Ahmed Ben Bella lett (1963–1965), aki a Korán és a Tőke keveréséből egy sajátos, erősen érzelmi alapon elképzelt, algériai szocializmust szeretett volna felépíteni, amit Moszkva is támogatott, és az algériai elnök 1964-ben Lenin-rendet kapott.

A belpolitikai ellentétek és a káosz 1965-ben a hadsereg közbelépését váltotta ki, és Huari Bumedienn hadügyminiszter a katonai puccs révén az ország elnöke lett, amely tisztséget 1976-ig töltötte be.⁹⁶ Hosszú elnöksége alatt elkezdődött az ország megszervezése, a belpolitika stabilizálása, a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok újjászervezése. Nagy gondot jelentett a szakemberhiány, mivel francia szakemberek elhagyták az országot, így a független Algériának, eltérően a marokkói helyzettől, teljesen új államigazgatási rendszert kellett létrehoznia.

Franciaország és Algéria kapcsolata a függetlenségi háború lezárásával is szoros és különleges maradt, a franciák 1962 után is megkülönböztetett figyelmet fordítottak Algériára, és a két ország kapcsolatát a de Gaulle-i időkben megteremtett alapok határozzák meg. Mitterrand elnöksége alatt a fran-

⁹⁵ A franciaországi robbantásos merényletekben, az ún. „kávézók háborújában” mintegy 5000 civil vesztette el az életét.

⁹⁶ J. Nagy László: Magyarország és a Közel-Kelet (Az arab országok és Izrael), 1947–1989. In: Horváth Sándor – Kecskés D. Gusztáv – Mitrovits Miklós (szerk.): *Magyarország külkapcsolatai (1945–1990)*. ELKH BTK TTI. Budapest, 2022. 596.

cia–algériai kapcsolatokban közeledés volt tapasztalható, a nyolcvanas évek elején a francia diplomácia több gesztus is tett az algériaiak irányába. Párizsban a legmagasabb szinten fogadták az algériai elnököt, Sadli Bendzsedidet (1979–1992), eljátszották az algériai himnuszt és az algériai politikus is tiszteletét tette az ismeretlen katona sírjánál.⁹⁷ 1990-től a két ország együtt vett részt az 5+5 Párbeszédben, valamint 2008-tól a Mediterrán Unióban, Algéria ugyanakkor nem tagja a Frankofónia Nemzetközi Szervezetének, és az ország hivatalos nyelvének a klasszikus arab nyelvet választották, továbbá az algériai kormánypárt (FLN) továbbra is erősen franciaellenes retorikát folytat. A kilencvenes évek algériai polgárháborús viszonyait a franciák elleni terrormerényletek határozták meg. A kétezres években, Abd el-Aziz Buteflika (1999–2019) elnöksége alatt Algéria arra törekedett, hogy rendezze és újraindítsa a kapcsolatait Franciaországgal, amire francia részről is szándék mutatkozott. Jacques Chirac elnök és Lionel Jospin miniszterelnök mindent megtett azért, hogy Franciaország kedvezőbb pozícióba kerüljön Algériában. Az algériai elnök 2000-ben és 2003-ban látogatott Párizsba, a megbeszélések középpontjában a kétoldalú kapcsolatok fejlesztésének kölcsönös szándéka állt. Chirac Algériába látogatott 2003-ban, amit Sarkozy elnök látogatása követett, aki elismerte a francia gyarmatosítás és az algériai háború igazságtalanságait, de elutasította azt, hogy a franciák bocsánatot kérjenek. Az együttműködés keretében újraindították Algírban a francia konzulátust és a kulturális intézetet, 2003-ban pedig Algéria Évét rendeztek Franciaországban.

Napjainkban a két ország politikai-diplomáciai kapcsolatát az algériai háború emlékezet-politikája határozza meg.⁹⁸ Francia részről elismerték, hogy függetlenségi háború zajlott, és az eviani szerződés hatvanéves évfordulója alkalmából megnyitották a francia katonai levéltári iratokat, ami lehetővé teszi, hogy a két ország kapcsolatát megterhelő háború történéseit szakmai alapokon, de a politikai együttműködés érdekében feldolgozzák, a két ország kapcsolatát normalizálják. A Francia Nemzetgyűlés 2005. február 23-án elfogadta a gyarmatosítás – így Észak-Afrika gyarmatosítására is vonatkozó – pozitív oldalát elismerő törvényt, amit az algériaiak érzelmi alapon elutasítottak, kihangsúlyozva a gyarmatosítás negatív oldalát, és annak elítélésére vonatkozóan törvényt fogadtak el. A két ország kapcsolatát 2005–2010 között konfliktusok jellemezték, ami elsősorban a gyarmatosítás eltérő megítéléséből, az egymástól gyökeresen eltérő emlékezet-politikának volt köszönhető,

⁹⁷ J. Nagy – Ferwagner, 2021. 212–216.

⁹⁸ Benjamin Stora: *Mémoire de la colonisation et de la guerre d'Algérie*. Janvier 2021. 160.

miközben a francia elnökök elsősorban a kétoldalú kapcsolatok fejlesztésére kívánták a hangsúlyt helyezni. Az ellentétek súlyosságát mutatja, hogy míg az algériai elnök francia bocsánatkérését várt, addig 2010-ben Bernard Kouchner külügyminiszter hangot adott azon véleményének, hogy az algériai–francia viszony megítélésében addig nem lesz változás, amíg az a generáció, amely az algériai függetlenségi háború után hatalomra jutott, nem távozik az algériai politikai életből. A két ország kapcsolata Hollande elnöksége alatt javulni kezdett. 2012-ben Abd el-Azíz Buteflíka és François Hollande elnökök Algírban aláírták a barátsági és együttműködési nyilatkozatot, két közös bizottság (kormányközi és gazdasági) felállításáról hoztak döntést, és arról, hogy a külügy- és gazdasági minisztériumok képviselői rendszeresen találkozzanak egymással. Emellett közös harcot hirdettek a terrorizmus ellen, mivel mindkét ország érintett a mali háborúban, így katonai területen is együttműködtek egymással.⁹⁹ Macron elnök a 2017-es választási kampányban kijelentette, hogy a közös emlékezetpolitika területén a két ország szoros együttműködését szeretné elérni. A Franciaországhoz való viszony központi kérdésként jelent meg a 2019-es algériai választásokon is, és franciaellenes hangvételű beszédek hangoztak el az elnökjelöltek részéről, miközben közülük egyik sem vett részt a függetlenségi harcokban. Az új algériai elnök, Abd el-Madzsíd Tebbun (2019–) üdvözölte, hogy francia részről visszaadták 24 lefejezett mudzsahed harcos koponyáját, amivel újabb lépéseket tettek a megbékélés útján. Annak ellenére, hogy a francia elnök közvetlenül is foglalkozik az emlékezetpolitikai kérdésekkel, a két ország emlékezetpolitikája nem került közelebb egymáshoz. Abd el-Madzsíd Sikhi, az Algériai Nemzeti Levéltár főigazgatója, a függetlenségi háború veteránja, etnikai tisztogatással és fosztogatással vádolta meg a francia gyarmatosítókat. A két ország politikai kapcsolatai ismét mélypontra jutottak, Jean Castex miniszterelnök algériai útját egészségügyi rendelkezésekre hivatkozva lemondták, el-Hasemi Dzsaabub munka- és szociálisügyi miniszter Franciaországot nyilvánosan hagyományos és örök ellenségnek nevezte, miközben a franciák nyíltan a marokkóiak területi igényeit támogatják Nyugat-Szaharában a Polisario Frontot támogató algériaiakkal szemben.

A francia – algériai kapcsolatokat is megterhelik a migrációs kérdések. Francia részről csaknem 8000 algériai állampolgárt utasítottak ki, de az algériai hatóságok csak 22 személyt fogadtak vissza, ami a kiutasítottak alig 0,2%-át jelentette, és vízumháború robbant ki a két ország között. A két ország kö-

---

⁹⁹ J. Nagy – Ferwagner, 2021. 228.

zötti politikai-diplomáciai feszültség ismét megerősödött, Algéria visszahívta párizsi nagykövetét, és az algériaiak kijelentették, a diplomata csak akkor tér vissza, ha az algériai állam teljes tiszteletét tapasztalják Párizs részéről. Macron elnök ugyanakkor az algériai nemzet 1962 utáni problémájáról beszélt, amit az algériaiak a belügyeikbe való beavatkozásként értékelték és 2021. október 3-án megtiltották a francia katonai repülőknél, hogy átrepüljenek az algériai légtéren, miközben az algériai–marokkói konfliktus megerősödése tovább bonyolítja a helyzetet, és hatással lehet a Franciaországhoz való viszonyra.

A politikai-diplomáciai feszültség ellenére a két ország gazdasági kapcsolatai jónak értékelhetők, 2014-ben Kína után Franciaország volt a második legnagyobb befektető Algériában. Az Afrikába irányuló francia export 22%-a Algériába áramlik, a francia cégek aktívan tevékenykednek az országban. 2020-ban mintegy 450 cég működött Algériában, több mint 100 000 munkahelyet biztosítva. Algéria továbbra is Franciaország első számú kereskedelmi partnere, és a francia import elsősorban nyersanyagokra (kőolaj, földgáz) irányul, de a kőolaj és gázipari terület mellett az élelmiszeriparban, a közlekedésben és a gépkocsigyártásban van együttműködés. 2016-ban a francia befektetések összértéke 2,15 milliárd eurót tett ki. Hangsúlyozni kell, hogy jelenleg 440 000 algériai állampolgár kap francia nyugdíjat Algériában. Az oktatási kapcsolatok jelentőségét mutatja, hogy 2015-ben 22000 algériai tanult Franciaországban, ami a külföldön tanuló algériai diákok 90%-át jelentette. Az algériai közösség száma Franciaországban 2 és 5 millió közöttire tehető. A párizsi nagykövetség mellett Algéria 18 francia városban működtet konzuli szolgálatot, miközben Franciaországnak a nagykövetség mellett Oránban és Annabában van konzuli szolgálata. Az Algériából Franciaországba irányuló migráció is jelentős, nagy számban érkeznek algériai értelmiségiek, közöttük nagyon sok orvos, ami az algériai egészségügyi helyzet problémáit is mutatja.¹⁰⁰

A Tunéziai Köztársaság

A tunéziai állam a 19. század közepére fokozatosan meggyengült, az Oszmán Birodalom befolyása csökkent, de a tunéziai bejek számos hibás döntést hoztak, és politikai összeomlás felé vezették országukat. 1824-ben a britek és a franciák megtiltották a tunéziai bejnek, hogy kalózkodó hadjáratokat indít-

¹⁰⁰ Relations bilatérales. In: *France Diplomatie*. <https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/dossiers-pays/algerie/relation-bilaterales/> (Utolsó letöltés dátuma: 2023.09.04.)

son és az ország az Algériát meghódító Franciaország, valamint az Oszmán Birodalom közé szorult. Tunézia fokozatosan Franciaország függésébe került. Segítette a franciákat az, hogy I. Ahmad bej (1837–1855) modernizálni kezdte az országot, engedélyezte a keresztény iskolák működését és francia segítséggel megújította hadseregét, miközben a francia bankoktól hatalmas összeget vett fel, ami tovább növelte Tunézia függőségét.¹⁰¹

A tunéziaiak hibát követtek el azzal is, hogy részt vettek a franciák algériai hódító háborújában, ami meggyorsította a franciák beavatkozási szándékát. Az ország fokozatos függőségbe kerülését mutatja, hogy a tunéziaiak 1869-ben kénytelenek voltak elfogadni a franciák és az angolok ajánlatát, és a pénzügyi válsággal küzdő ország egy francia–angol pénzügyi bizottság alárendeltségébe kerül. 1878-ban Franciaország és Nagy-Britannia titkos megállapodást kötött, amely eldöntötte Tunézia sorsát. Ennek értelmében Franciaország belemagyarázott abba, hogy Ciprus angol fennhatóság alá került, és London hozzájárult ahhoz, hogy Tunézia francia fennhatóság alá kerüljön. 1881. május 12-én Tunézia a bardói egyezmény értelmében francia protektorátus lett.¹⁰² Tunézia gyarmatosításában elsődlegesen a bankszféra és a diplomácia játszott szerepet és a katonai tényező, szemben az algériai és részben a marokkói helyzettel, háttérbeszorult.¹⁰³

A második világháborúban Tunézia Vichy ellenőrzése alá került, és hadszíntérré vált, ahol a szövetségesek végül legyőzték Rommel tábornok német-olasz csapatait. A második világháború után a tunéziai függetlenségi mozgalom is megerősödött, aminek sajátosságát az adta, hogy azt a nemzeti szak-szervezet vezette.¹⁰⁴ Tunézia Marokkóhoz hasonlóan 1956-ban szerezte vissza a függetlenségét, 1959-től francia mintára megszervezett elnöki köztársaság lett, és alapvetően nyugatbarát politikát folytatott.¹⁰⁵ A belpolitikai küzdelmek után Habib Burgiba szerezte meg a hatalmat 1957-ben és 1987-ig tartó elnöksége alatt autoriter világi iszlám államot hozott létre, amelyet el-Ábidin ben Ali megdöntött, és nyugatbarát, diktatórikus rendszere az arab tavaszig (2011. január 14.) megmarad.

Tunézia és Franciaország kapcsolatát nem terheli meg olyan mértékben a gyarmatosító háborúk emléke, mint a francia–algériai kapcsolatokat. A két ország közötti viszony szorosnak értékelhető, és a francia elnök 2018. január

¹⁰¹ J. Nagy, 1995. 12–14.

¹⁰² Uo. 16.

¹⁰³ Uo.

¹⁰⁴ J. Nagy, 1997. 105.

¹⁰⁵ Uo. 106.

31. és február 1. között látogatott Tunéziába. 2020. június 22-én Macron elnök fogadta Párizsban a tunéziai elnököt, Kaisz Szaidot. A franciák hangsúlyozták a két ország közötti hagyományos baráti viszonyt, és a francia elnök további támogatásáról biztosította a tunéziaiakat az egészségügyi válság leküzdésére, valamint megerősítette, hogy a francia kormány három év alatt 350 millió euró támogatást ad Tunéziának az államigazgatási reform végrehajtására. 2017 októberében a miniszterelnök tunéziai kollégájával együtt vezette az első Francia–Tunéziai

Együttműködési Főtanácsot, a második találkozóra 2019 februárjában, a harmadik ülésre pedig 2021. június 3-án került sor Tuniszban, az utóbbi során mintegy húsz megállapodást írtak alá. A miniszterelnök ebből az alkalomból több tonna orvosi felszerelést is átadott Tunéziának a Covid-19 világválság elleni küzdelemben. Jean-Yves Le Drian európai és külügyminiszter is Tunéziát választotta első arab világbeli és egyben az első Európán kívüli látogatására (2017. június 4–5.). A francia külügyminiszter többször látogatott Tunéziába (2018. július 22., október 21–22., 2019. január 9., március 19., 2020. október 22.), miközben 2020 novemberében és 2021 márciusában fogadta kollégáját, Oszman Dzserandit. Ezeken a megbeszéléseken a kétoldalú kapcsolatok mellett a nemzetközi kérdések, elsősorban a líbiai helyzet került szóba.

Napjainkban Franciaország kiváltságos kereskedelmi és pénzügyi kapcsolatokat ápol Tunéziával. 2019-ben Tunézia volt Franciaország legnagyobb kereskedelmi partnere, a tunéziai export közel 29,1%-ának célországa, másrészt a tunéziai import 14,3%-ának a forrása. Franciaország a külföldi közvetlen befektetések vezető szolgáltatója is, és Tunézia kereskedelmi mérlege strukturálisan deficitese, Franciaországnak kétoldalú kereskedelmi hiánya van az országgal, amely 2019-ben 1,2 milliárd eurót tett ki. Az elmúlt években Franciaország veszített piaci részesedéséből és 2017-ben Olaszország megelőzte. A Tunéziába irányuló francia export 2019-ben elérte a 3,3 milliárd eurót (+1% 2018-hoz képest). A repülőtechnikai berendezések több éves szállítását leszállítva Franciaország Tunéziába irányuló exportja azonban csökken, miközben Kína és Törökország részesedése növekszik. 2021-ben 1413 francia cég több mint 140 000 embert foglalkoztatott Tunéziában, és a köztársasági elnök 2018-as párizsi látogatásán Macron elnök ígéretet tett a francia vállalatok tunéziai befektetéseinek megduplázására. Ez az ambiciózus célkitűzés erősíti az

együttműködést Franciaország és Tunézia között. Franciaország aktívan részt vesz Tunézia fejlesztésében, a Francia Fejlesztési Ügynökség 2022-ig tartó 1,7 milliárd eurós terve keretében. A Tunéziának nyújtott hitelek hozzájárulnak az ország fejlesztéséhez (régi városrészek felújítása, fiatalok vállalkozói tevékenységének támogatása az ország környezeti fejlődése érdekében).

A francia–tunéziai együttműködés fontos aspektusa az egészségügy, egy újgenerációs gafszai kórház építésének finanszírozásával, a Szidi Bú Zid kórház korszerűsítésével vagy az egészségügyi rendszerek digitalizálását és népszerűsítését célzó E-Health programban való részvétellel. Franciaország a Covid-19 egészségügyi válsággal összefüggésben pénzügyileg is támogatta Tunéziát 89 millió eurós gyorskölcsön megítélésével. A francia köztársasági elnök Szaíd elnök franciaországi látogatása alkalmával (2020. június 22.) bejelentette, hogy három évre 350 millió eurós kölcsönt nyújt a reformok támogatására. Francia részről a kulturális együttműködés prioritása a fiatalok és a civil társadalom támogatása. Ez tükröződik a művészeti eszmecserekből, vitákból és az új média támogatásában is. Szintén fontos területet jelent a múzeumi és örökségvédelmi együttműködés, valamint a fiatal művészek és kulturális szereplők támogatása. Az együttműködés fontos területét jelenti a francia nyelv oktatása, amit Tunéziában kiváltságos státuszú idegen nyelvként ismernek el és az iskolában tanítják. Ez hozzájárul a francia nyelv népszerűsítéséhez a Tunéziai Francia Intézet nyelvi központja és a külföldi francia nyelvoktató ügynökség (AEFE) iskolahálózatán keresztül. 2019. október 4-én a két felsőoktatási miniszter felavatta a Franco-Tunéziai Egyetemet Afrikáért és Mediterráneumért (UFTAM), a projekt kiemelt céljai Tunézia Afrika képzési központjaként való elismertetése és a francia nyelvű oktatás fejlesztése.¹⁰⁶

Összegzés

Franciaország kapcsolatai az általunk vizsgált három országgal sajátosnak és különlegesnek mondható. Mindhárom észak-afrikai ország fontos szerepet tölt be Franciaország Afrika-politikájában, de egyben hasonlóságok és eltérések is vannak. Összességében nézve megállapítható, hogy a három ország eltérő módon került francia függésbe. Marokkó és Tunézia esetében ez a folyamat lassan és viszonylag békésen ment végbe, miközben Algériában a katonai erő-

¹⁰⁶ Relations bilatérales. In: *France Diplomatie*. <https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/dossiers-pays/tunisie/relations-bilaterales/> (Utolsó letöltés dátuma: 2023.09.04.)

szak és a függetlenségi háború végig kísérte a gyarmatosítás időszakát. Marokkó viszonylag nagy autonómiát élvezett, amit elsősorban az államiságának és a dinasztianak köszönhetett, Tunéziát a franciák elsősorban pénzügyi eszközökkel „fogták meg” és tették függő viszonyba, miközben Algériában valójában soha nem sikerült megtörni az ellenállást. Ugyanakkor mindhárom észak-afrikai ország kapcsolatának meghatározó elemét jelenti a Franciaországhoz való viszony, és a történelmi múlt öröksége, amelyet eltérően értelmeznek. A kapcsolatok súlypontja napjainkban érezhetően a gazdasági-kereskedelmi és turisztikai együttműködésre helyeződött. A közös kulturális örökségnek, a társadalmak keveredésének (elsősorban a személyi és családi kapcsolatoknak köszönhetően) és a migrációnak a jelentősége meghatározó maradt.

POÓR PÉTER¹⁰⁷

Bimbózdó anarchoszindikalizmus Ázsia csendes-óceáni régiójában a 20. század első harmadában

A liberter mozgalom Japánban

A Meidzsi-reform után a kapitalizálódás útjára lépő Japánban a 20. század elejére az industrializáció és urbanizáció Ázsia csendes-óceáni régiójának többi országához viszonyítva a legelőrehaladottabb állapotban volt. A szigetország „Nyugathoz” való mind gyorsabb ütemű felzárkózását mi sem

¹⁰⁷ Poór Péter, PhD-hallgató, ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék.

mutatta jobban, mint az 1904–1905-ös orosz–japán háborúban elért első-rő győzelme.¹⁰⁸ Ilyen körülmények közepette aligha meglepő, hogy – bár a japán társadalom legnagyobb hányadát továbbra is a mezőgazdasági jellegű munkából élő vidéki lakosság tette ki – a századfordulón az ipari munkás-ság egyre fokozódó mértékben a szerveződés útjára lépett.¹⁰⁹ Az első szak-szervezeteket a fémmunkások, a vasúti dolgozók és a nyomdászok szervezték meg, akik körében az általános szocialista gondolatok között az anarchista eszme kifejezetten meghatározóvá vált. Európai nyelveket beszélő, az USA-ba és Nyugat-Európába ellátogató, s ott a helyi munkásmozgalmi szervezete-ekkel kapcsolatokat kiépítő, elkötelezett mozgalmárok (pl. Kotoku Suszui) hozták be magukkal többek között az anarchizmus és a szindikalizmus esz-méit (antiparlamentarizmus, direkt akció, általános sztrájk stb.) Japánba.¹¹⁰ A térség más országaihoz képest az anarchoszindikalizmust itt mindenekelőtt az ipar rohamos ütemű fejlődése és az ennek nyomán kibontakozó ellentmondások tették különösen vonzóvá. A felülről ösztönzött industrializáció ily módon folyvást a fiatal japán proletariátus öntudatos szerveződésével és harciasságával találta magát szembe.¹¹¹

A mozgalom ígéretes szárnybontását az 1910-es császár elleni merénylet¹¹² követő represszió egy időre visszavetette, s újbóli megerősödésére egészen 1918-ig kellett várni, mikor is az első világháború negatív hatásainak, s részben az oroszországi forradalom inspirációjának köszönhetően sor került az ún. rizslázadásokra, valamint tömeges sztrájkakciókra is, új életet lehelve

¹⁰⁸ Ez a győzelem persze másfelől az oroszországi társadalmi-gazdasági rendszer fejletlenségéből és válságából is táplálkozott.

¹⁰⁹ Crump, John: *The Anarchist Movement in Japan, 1906–1996*. 1996. <https://theanarchistlibrary.org/library/john-crump-the-anarchist-movement-in-japan-1906-1996> (Utolsó letöltés dátuma itt és a továbbiakban: 2023.07.24.)

¹¹⁰ Pelletier, Philippe: *Anarcho-syndicalism in Japan: 1911 to 1934*. 2013. <https://libcom.org/article/anarcho-syndicalism-japan-1911-1934-philippe-pelletier>

¹¹¹ Crump, 1996.

¹¹² 1910 tavaszán egy sikertelen robbantásos merényletkísérletre került sor Meidzsi császár ellen. Mivel kitervezésben és kivitelezésében több anarchista is részt vett, az eset kiterjedt letartóztatási hullámhoz vezetett az anarchisták körében, többszáz fő letartóztatását eredményezve, javarészt mondavacsinnált okokból. Az ún. „hazaárulási incidens” egy koncepció perben csúcsondott ki, melynek keretében 26 személyt ítélték el (az anarchistákon kívül más szocialistákat, sőt buddhistákat is, akiknek döntő többsége a valóságban egyáltalán nem volt érintett a császár elleni összeesküvésben), 12-t pedig ki is végeztek közülük. A per fő vádlottja Kotoku Suszui volt, akire radikális eszméi és tevékenysége miatt már évek óta vadászott a rendőrség, s akit nagy meglepedésükre 1911 elején végül sikerült akasztófára juttatniuk, csakúgy, mint Kanno Sugako anarcha-feminista újságíró és más elszánt társadalmi harcosokat. Tsuzuki, Chushichi: *Kotoku, Osugi, and Japanese Anarchism*. 1966. <https://theanarchistlibrary.org/library/chushichi-tsuzuki-kotoku-osugi-and-japanese-anarchism> Tsuzuki, Chushichi: Anarchism in Japan. In: *Government and Opposition*. 5 (4), 1970. 501–522. 502–503.

együttal a szakszervezeti mozgalomba. Az 1910-es években az események hatására a különféle szocialista áramlatok közötti együttműködés fokozatosan megbomlott, a liberter irányvonal megerősödött és a korábbinál fokozottabb mértékben saját eszmei irányvonalának érvényesítésére törekedett. Képviselői kezdetben a reformista szocialistákkal szemben igyekeztek fellépni, akár a bolsevikokkal összefogva is, 1921-től azonban a szovjet-oroszországi események, valamint a Komintern képviselőivel folytatott tárgyalásokon szerzett negatív benyomások hatására – akárcsak az európai liberter mozgalomban – megerősödött az antibolsevik orientáció. Mint azt Oszugi Szakae, a periódus egyik legbefolyásosabb anarchista teoretikusa csalódottan írta: „Mostanra még a szovjetek kormánya, vagyis a munkások és parasztok kormánya is ellenforradalmi tényezővé vált. Mindenki örömmel támogatja az orosz forradalmat; de ki tudja támogatni ezt a bolsevik kormányt?”¹¹³ A szabad föderáció és a szakszervezeti autonómia platformján álló anarchistákkal szemben végül egy 1922 szeptemberében megrendezett egységes szakszervezeti kongresszuson a reformista és bolsevik frakció szövetséget kötött egymással, az eszmei szakítást szervezeti hasadássá fokozva. Minderre a pont egy évvel később meginduló erőteljes kormányzati represszió előtt került sor, amely a radikális munkásmozgalmi militánsok bebörtönzéséhez és többek (köztük Oszugi Szakae) törvénytelen és kegyetlen meggyilkolásához vezetett. Mindez súlyos csapást jelentett a mozgalomra nézve, és egy politikai merényletekkel és azok következményeképp foganatosított újabb bebörtönzésekkel és kivégzésekkel teli periódust hozott magával. A helyzetet tovább tetézte, hogy egy 1925-ben elfogadott törvény bevezette a 25 éven felüli férfiak számára az általános választójogot, ezzel igyekezvén kifogni a szelet az antiparlamentarizmus talaján álló radikális munkásmozgalom vitorlájából.¹¹⁴

E folyamatok eredménye az 1920-as évek közepére az anarchista militánsokat taktikájuk revíziójára készítette, melynek nyomán új szervezetek és újságok születtek, továbbá újból teret nyert a proletár tömegakciókhoz való visszatérés gondolata és gyakorlata.

Az egyik újonnan létrehozott szervezet, a Fekete Ifjúság¹¹⁵ Szövetsége (Kokusoku Szeinen Renmei, röviden Kokuren) volt, melynek újságja 1926 áprilisa és 1931 februárja között jelent meg *Kokusoku Szeinen (Fekete Ifjúság)*

---

¹¹³ Idézi: Pelletier, 2013.

¹¹⁴ Uo.

¹¹⁵ Az „ifjúság” szó nem a tagok életkorára utalt elsődlegesen, hanem a szervezet és az újság újkélettiségére.

címmel. A lap az elmúlt időszak tanulságaival és az ebből fakadó taktikaváltással kapcsolatban a következőképpen fogalmazott: „Miután átgondoltuk múltunkat, megvizsgáltuk a jelent és előre láttuk a következményeket, úgy véljük, hogy egy kisebbség terrorizmusa kudarcra van ítélve. Ugyanakkor azonban mindig ugyanazzal a türelmetlenséggel várjuk a forradalmat, amelyet az egész nép tudatossága fog véghezvinni. (...) Ha a szakszervezetek, falvak, gyárak és városok föderációja létrejön, akkor a forradalom is megvalósul.”¹¹⁶ A Kokuren tokiói alapító kongresszusára 1926. január 31-én került sor 24 csoport (köztük 7 szakszervezet) részvételével, mintegy 700 résztvevővel, akik legnagyobb arányban Kantó régióból érkeztek. A kongresszus – az I. Internacionálé jelszavát visszahangozva – deklarálta, hogy „a munkásosztály felszabadítását magának a munkásosztálynak kell kivívnia”.¹¹⁷ Követelte az elmúlt időszak állami megtorló intézkedéseierő nagyban felelős ún. közbiztonság megőrzéséről szóló törvény hatálytalanítását. Emellett hangot adott tisztán anarchista nézeteinek is: a politikai mozgalmak és pártok, valamint a szakszervezeti korporativizmus elutasításán keresztül liberter föderalizmust követelt.¹¹⁸

A másik új szervezet a Szakszervezetek Szabad Általános Szövetsége (Zenkoku Rodo Kumiai Dzsiju Rengokai, röviden Zenkoku Dzsiren) volt, melyet – *Dzsiju Rengo* (*Szabad Szövetség*) című újságjával együtt – 1926 májusában alapítottak. Alapító kongresszusán 25 szakszervezet képviselőiben nagyjából 400 küldött vett részt, akik ekkor mintegy 8400 munkást képviseltek (napszámosokat, textil- és gumipari dolgozókat, gépészeket, nyomdászokat, alkalmi munkásokat stb.). A delegáltak által elfogadott program osztályharcos alapon állt, ugyanakkor elutasított mindenfajta politikai mozgalmat és központosított tekintélyelvűséget, pártolta a liberter föderalizmust, a proletariátust pedig nemzetközi szolidaritás gyakorlására szólította fel. Kifejezte továbbá tiltakozását az imperialista agresszió bármiféle formájával szemben.¹¹⁹

A szervezeti újjáéledéssel együtt járó taktikaváltás jó kifejezést nyert a még ugyanebben az évben fellángoló sztrájkmozgalomban, melyben az anarchoszindikalisták aktívan képviseltették magukat. A keiszei

¹¹⁶ Idézi: Uo.

¹¹⁷ Vö. Marx, Karl: A Nemzetközi Munkásszövetség szervezeti szabályzata és ügyviteli szabályzata. In: MEM 16. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1964. 482–485. 482.

¹¹⁸ Pelletier 2013

¹¹⁹ John Crump a Zenkoku Dzsiren programját a francia CGT híres 1906-os Amiens-i Chartájához hasonlította, de mint arra Philippe Pelletier rámutatott, az inkább a radikálisabb francia CGT-SR szellemiségét idézte. Vö: Crump, John: *Hatta Shuzo and Pure Anarchism in Interwar Japan*. St. Martin's Press, New York, 1993. 77.; Crump 1996.; Pelletier, 2013.

villamossztrájk, a kameidói Hitacsi gyárnál történt munkabeszüntetés, valamint a Hamamacsu hangszergyár dolgozóinak több mint száznapos sztrájkja mind szerves részét képezték ennek a folyamatnak.¹²⁰ Ezekben a megmozdulásokban a Kokuren és a Zenkoku Dzsiren aktivistái egymással együttműködve vettek részt, csakúgy, mint a nyomdaipari munkások fölötti munkahe-lyi kontroll fokozása és a munkafegyelem megszilárdítása céljából bevezetett „munkásnyilvántartó könyvek” elleni tiltakozóakciókban vagy a Sacco és Vanzetti támogatására szervezett nyilvános gyűléseken és demonstrációkon 1927 augusztusában. Hasonlóképpen az akcióegység jegyében valósult meg a Kína elleni fegyveres japán intervenciót elítélő tiltakozókampányuk is.¹²¹ Ezek az akciók nagyban növelték az új szervezetek társadalmi támogatottságát: a Zenkoku Dzsiren például rövid időn belül több mint egy tucatnyi szakszervezettel bővült, s ezáltal jelentősen kiterjesztette földrajzi és ágazati hálózatát éppúgy, mint ahogyan taglétszáma is közel megkétszereződött (túl-szárnyalva ezzel a bolsevik befolyás alatt álló, valamivel korábban létrehozott Japán Szakszervezetek Tanácsát).¹²²

A deklarált alapelvekből és a kezdeti közös fellépésből egyaránt jól lát-szik, hogy a két szervezet között nem húzódott világos ideológiai választó-vonal. A törésvonalak sokkal inkább az egyes szervezeteken belül futottak a kropotkini hagyományokat követő anarchista kommunista frakciók, vala-mint az anarchoszindikalista irányvonal képviselői között. A kibontakozó belső viták az 1907-es amszterdami kongresszus tiszta anarchistáinak és for-radalmi szindikalistáinak konfliktusát idézték.¹²³ Az anarchista kommunista szárnyat képviselő Hatta Suzo 1927-es brosúrájában például a szindikaliz-mus „történelmi kudarcáról” írt, mondván, képviselői az angol chartistáktól Szovjet-Oroszorszáig sehol sem tudták elkerülni a politikával való összefo-nódást. Azt állította továbbá, hogy a marxizmus erőteljes befolyással volt a

¹²⁰ Pelletier, 2013.

¹²¹ Crump, 1993. 80.

¹²² Pelletier, 2013.

¹²³ Az 1907-ben Amszterdamban megrendezett Nemzetközi Anarchista Kongresszuson többek kö-zött az olasz anarchista kommunista Errico Malatesta szüklátókörrűséggel vádolta a mozgalom szindikalista képviselőit, mondván a társadalom forradalmi átalakításának végcélját feláldozzák a mindennapi apró kö-vetelések oltárán. Figyelmeztetett továbbá a szakszervezeti bürokráciákban rejlő veszélyre, melyet az általa szintén elvetendőnek ítélt parlamentarizmushoz hasonlított. Guérin, Daniel: *Anarchizmus – az elmélettől a gyakorlatig*. In: Losoncz Márk – Poór Péter (szerk.): *Daniel Guérin antológia*. 2022. 17–177. 88–89. A kom-munák bázisán felépülő társadalmat vizionáló anarchista kommunisták azért is kritikusan viszonyultak a szakszervezetekhez, mert azokat az ipari kapitalizmus termékének tekintették, tartva tőle, hogy a jelenben létező munkamegosztás és ezen keresztül az elidegenedett viszonyok továbböröklődnének a jövő társadal-mába az anarchoszindikalista elgondolás realizálásakor.

szindikalizmusra, mely ezáltal a jövő társadalmára nézve is elfogadta az ipari munkamegosztás – szerinte hibás – koncepcióját, a vele együtt járó gépesítéssel és egy szükségszerűen kialakuló technobürokráciával együtt. Elvtársa, Ivasza Szakutaro még tovább vitte ezt a gondolatmenetet, ennél is súlyosabb rágalomokkal, illetve az anarchoszindikalistákat. 1931-es pamfletjében a szakszervezeti funkcionáriusokat a gengszterekhez hasonlította, azzal vádolva őket, hogy csupán a tőkésosztály pozíciójának megszerzésére törekednek a termelésben, s ez azzal fenyeget, hogy a jövő új uralkodó osztályává válhatnak. Lekicsinylően nyilatkozott továbbá az osztályharc anarchoszindikalista koncepciójáról, mondván, az „lényegét tekintve nem jelent alapvető szakítást a kapitalista rendszer kizsákmányolásával és elnyomásával. (...) valójában egy konzervatív reformista mozgalom, amely (...) képtelen a társadalom egészének emancipációjára.” Az osztályok harcával ellentétben ő az általános emberi emancipációért folytatott harc jelentőségét hangsúlyozta az elnyomás minden formájával szemben. A japán mozgalom anarchista kommunista teoretikusai az ipart és a mezőgazdaságot egyesítő kommunákat tekintették a jövőbeni társadalom bázisának, s a termelés egyoldalú előtérbe állítása helyett nagyobb hangsúlyt kívántak helyezni a fogyasztásra.¹²⁴ Szindikalizmuskritikájukban azonban végeredményben eljutottak egészen a tömegharc elvén alapuló szerveződések elutasításáig, ami nemzetközi összehasonlításban is meglehetősen sarkos álláspontnak számított akkortájt, s ezen konklúziójuk összességében kedvezőtlenül hatott a japán liberter mozgalom társadalmi aktivitási potenciáljára nézve.

Az anarchoszindikalista szárny képviselői a maguk részéről természetesen hevesen tagadták a fenti vádakot. Isikava Szansiro *Anarchizmus és szindikalizmus* című 1926–1927-es művében például a Hatta Suzo által írtakat cáfolva kijelentette: „A franciaországi anarchista mozgalom tapasztalatai alapján megállapítható, hogy minél jobban elkülönült az anarchista mozgalom a munkáscsoportoktól, annál valószínűbb volt, hogy teljesen kiszárad. (...) az anarchista mozgalom akkor érte el a csúcspontját, amikor összekapcsolódott a szindikalizmussal.”¹²⁵ Kubo Juzuru pedig 1928-as cikkében az osztályharc fogalmát kitágítva egy minden fronton vívott harcról írt a munkások emancipációja, s így az anarchista társadalom elérése érdekében.¹²⁶

¹²⁴ Damier, Vadim: *Anarcho-syndicalism in the 20th Century*. Black Cat Press, Edmonton, 2009. 109–110.; Pelletier, 2013.

¹²⁵ Idézi: Pelletier, 2013.

¹²⁶ Uo.

Ezek a viták végül akkora port kavartak, hogy felkeltették a nemzetközileg tájékozottabb európai anarchisták figyelmét is. Agustín Souchy 1927 októberében írt, s 1928 januárjában egy japán mozgalmi kiadványban nyilvánosságra hozott levele például nagyfokú aggodalomról, de egyúttal az IWA titkárának tapasztaltságáról és bölcsességéről is árulkodott: „Eltársak (...). Ha megengedik, hogy véleményt nyilvánítsunk, úgy gondoljuk, hogy ez nem a megfelelő pillanat arra, hogy ezen a kérdésen vitatkozzunk. Ez teljesen elméleti jellegűvé válik. (...) szeretnénk figyelmüket Argentínára és általában Dél-Amerika országaira irányítani. (...) Ezekben az országokban minden anarchista hősiiesen részt vesz a szindikalista mozgalomban, miközben ezzel egyidőben minden szindikalista az állam elnyomó gépezetének felszámolásáért küzd és a kapitalista kizsákmányolással szembeni ellenállást folytat. Szintúgy Spanyolországban, ahol az anarchisták és a szindikalisták gazdasági kérdésekre és az élet szellemi oldalára egyaránt fókuszálnak, oly módon, hogy elméleti viták fel sem merülnek.”¹²⁷

Ezek a jószándékú közvetítések azonban összességében nem találtak meghallgatásra. Bár a nemzetközi anarchoszindikalizmus fejlődése szempontjából tagadhatatlanul fontos fejleményt jelentett a Kokuren 1928. februári felvételkérelme az anarchoszindikalista internacionáléba (IWA/AIT) (melyre egyébként kisvártatva sor is került), az esetet beárnyékolta az ennek hátterében meghúzódó viszály, amelynek keretében a szervezet képviselői a Zenkoku Dzsiren tagjait – meglehetősen egyoldalúan és igazságtalanul – „áruló, opportunisták és imperialisták” szindikalistáknak bélyegezték. Nem sokkal ezután, a Zenkoku Dzsiren 1928 márciusában megtartott második konferenciáján, egy hosszú és heves vitát követően az anarchoszindikalisták végül kivonultak, teljessé és visszafordíthatatlanná téve a szakadást, mely ily módon nem csupán a szervezetet érintette, hanem egyúttal kiterjedt a mozgalom más szegmenseire is.¹²⁸ 1929 áprilisában az anarchoszindikalista szakadérok megalakították a Japán Szakszervezetek Liberter Szövetségi Tanácsa (Nihon Rodo Kumiai Dzsiju Rengo Kjojikai, röviden Dzsikjo) nevű munkásszövetséget, mely 1931-re közel háromezer tagot számlált, miközben a Zenkoku Dzsiren a kiválást követően már nem volt képest újból növelni a tagságát. A következő években a fokozódó gazdasági nehézségek és a politikai elnyomás mindkét szervezet támogatottságára kedvezőtlen hatást gyakorolt, ennek felismerése ugyanakkor 1934 elején újraegyesülésükhöz és kérészéletű

¹²⁷ Crump, 1996.

¹²⁸ Uo.

megerősödésükhöz vezetett. Végso soron azonban ez az egységpolitika sem volt képes meggátolni az anarchoszindikalizmus visszaszorulását és általában véve a radikális munkásmozgalom meggyengülését. Az 1930-as évek közepén foganatosított rendőrségi razziák és tömeges letartóztatások a liberter mozgalom számos militánsát fosztották meg szabadságától. A tisztogatási hullám keretében a még működő japán anarchista kommunista szervezetek zömét felszámolták, 1936-ban pedig az újraegyesített Zenkoku Dzsiren is kénytelen volt saját feloszlását kimondani.¹²⁹

A japán liberter mozgalmon belüli konfliktusok ellenére az 1920-as, 1930-as évek fordulóján sor került több pozitív fejleményre is, mindenekelőtt internacionalista dimenzióban. 1928-ban például koreai kezdeményezésre koreai, japán, kínai, formozai (tajvani), vietnami, valamint indiai részvétellel megalakult a Kelet-ázsiai Anarchista Föderáció, 1930-ban pedig sanghaji központtal létrejött a Dél-Kínai Koreai Ifjúsági Föderáció, melynek tagsága koreai, japán, kínai és mandzsúriai anarchistákból állt.¹³⁰ Tekintve, hogy Japán 1910-ben annektálta Koreát, 1931-ben pedig megszállta Mandzsúriát, az efféle nemzetközi összefogásoknak már pusztá léte is sokra értékelhető, s jelzi, hogy a japán militarizmus és imperialista külpolitika nem tudott éket verni a népek barátságát és a nemzetközi szolidaritást zászlajára tűző liberter mozgalom soraiba.

Társadalmi forradalmi kísérlet Koreában

Korea a korszakban gyarmatnak számított, méghozzá sajátos módon nem európai, hanem japán fennhatóság alatt álló területnek. Témánk szempontjából mindez két alapvető sajátossággal járt együtt. Egyrészt a koreai liberter mozgalomban természetes módon hangsúlyos szerepet kapott az antiimperializmus. Másrészt a koreai anarchisták közül sokan a Koreai-félszigeten kívül kényszerültek tevékenykedni (mindenekelőtt Kínában, Japánban és a korabeli japán imperialista agresszió egyik legfőbb célpontjának számító Mandzsúria tartományban), ami internacionalista attitűdjükből fakadóan nem eredményezett konfliktust a befogadó ország „öshonos” lakosságával. Mindebből fakadóan erős határokon átívelő mozgalmi kapcsolatokat és szolidaritási kötelekeket építettek ki mindenekelőtt a japán és kínai liberterekkel, eszmei egymásra hatásuk, valamint gyakori együttműködésük tisztán kimutatható

¹²⁹ Pelletier, 2013.

¹³⁰ Schmidt, Michael: *Cartography of Revolutionary Anarchism*. 2012. <https://theanarchistlibrary.org/library/michael-schmidt-cartography-of-revolutionary-anarchism#toc11>

ebben az időszakban (a koreai Forradalmárok Ligája például intenzív kapcsolatban állt a japán Kokurennel).¹³¹ A sajátos koreai viszonyok azonban öszszességében jobban kedveztek a központi kormányzattal szembeni ellenállás, illetve a vidéki önfenntartás kommunalista tradícióira építő anarchista kommunizmus terjedésének,¹³² mint a nagyobb fokú iparosodottságot feltételező anarchoszindikalizmusnak.¹³³ Előbbi áramlat ennél fogva az 1920-as, 1930-as évek fordulóján képesnek bizonyult forradalmi irányultságú tömegszervezettek létrehozására (legismertebb közülük a Koreai Anarchista Kommunista Föderáció volt), s egy decentralizált, föderatív struktúrán alapuló tartományi autonómia kiharcolására, ahol a társadalmi életet egy organikus módon, alulról felfelé szerveződő tanácsrendszer irányította.¹³⁴ Bár Kim Jva-Dzsin vezetésével a mozgalom anarchista militánsai függetlenségük és forradalmi vívmányaik megvédése céljából felállítottak egy gerillataktikát folytató hadsereget, továbbá nemzetközi támogatóakciókat is szerveztek, alternatív társadalmi kísérletek végül a szovjet sztálinizmus és a japán imperializmus harapófogójába zárva pusztulásra ítéltetett.¹³⁵

A liberter mozgalom Kínában

A liberter eszmék Japánhoz hasonlóan kezdetben a kínai munkásmozgalomban is domináns szerepre tettek szert, habár a később polgárháborúba süllyedő országban az anarchisták és anarchoszindikalisták fokozatosan háttérbe szorultak. Elméleti és gyakorlati téren elért eredményeik, valamint nemzetközi hálózatépítési kísérleteik azonban így is figyelemreméltó eredményeket produkáltak a 20. század első harmadában.

¹³¹ Adams, Jason: *Non-Western Anarchisms. Rethinking the Global Context.* 2014. <https://theanarchistlibrary.org/library/jason-adams-non-western-anarchisms>

¹³² Damjé, Vagyim: *Zabitij Internacional. Mezdunarodnoje anarho-szindikalisztkoje dvizsenyije mezsdu dvumija mirovimi vojnami. Tom 1. Ot revoljucionnogo szindikalizma k anarho-szindikalizmu 1918–1930.* Novoje Literaturnoje Obozrenyje, Moszkva, 2006. 221.

¹³³ Ez persze nem jelenti azt, hogy az anarchoszindikalista irányvonal képviselői teljesen hiányoztak volna a koreai liberter mozgalomból. Míg azonban a rendkívül nehéz körülmények között, elnyomás alatt fejlődő Koreán belüli mozgalomban sokan szimpatizáltak az anarchizmus szindikalista koncepciójával, addig a Kínába és Japánba emigrált koreai mozgalmárok zöme – döntően a fent említett „tisztá anarchizmus” teoretikusainak behatására – sokkal kritikusabban viszonyult ehhez, fogékonyabbnak bizonyult viszont az anarchista kommunista eszmék befogadására. Hwang, Dongyoun: *Korean Anarchism before 1945: a regional and transnational approach.* In: Hirsch, Steven J. – van der Walt, Lucien: *Anarchism and Syndicalism in the Colonial and Postcolonial World, 1870–1940.* Brill, Leiden / Boston, 2010. 95–130. 104.

¹³⁴ Adams 2014.

¹³⁵ Gelderloos, Peter: *Működőképes anarchia. Példák az anarchista elképzelések gyakorlati megvalósítására.* Vörös és Fekete, (Brno), 2022. 45.

A kínai liberter mozgalom első teoretikusa – s bizonyos értelemben az anarchista eszmék szintetizálója – Liu Sifu volt, aki az 1910-es évek első felében erőteljes propagandamunkát végzett, melynek során sikerült sokakat megnyernie az új eszméknek. Követői és elvtársai munkája nyomán jöttek létre Kína első szakszervezetei, melyek egyben az ország első sztrájkjaiért is felelősek voltak. Hasonlóképpen őhozzájuk köthető az első, teljes mértékben a munka kérdéskörével foglalkozó periodika megjelenítése is *Laodong* (*Munka*) címmel. Ehhez a laphoz kötődött az 1918-ban Kínában első ízben megrendezett május 1-jei tüntetés megszervezése, melyen ennél fogva az anarchisták részvétele meghatározó volt, akárcsak a következő évek hasonló megmozdulásain. Az 1920-as évek elején a kínai anarchisták fontos szerepet játszottak többek között a Munkások Kölcsonös Segítségnyújtási Társaságában, valamint a Hunan Tartománybeli Munkástársaságban. Utóbbi a munkaügyi harcok mellett az antiimperializmus jegyében 1921 decemberében tiltakozást szervezett a washingtoni konferencia ellen, amely tízezres tüntetéssé nötte ki magát. Aktivitásának köszönhetően a Társaság bázisa egyre nőtt: 1921 végére négy-ötezer, 1922 májusára pedig már hétezer embert tömörített, akik több mint 20 szakszervezethez tartoztak. A Társaság prominens alakja volt két anarchista diák, Huang Ai és Pang Rencsuan, akik bátorították a szervezeten belüli radikalizmust, amely többek között a gyakran megalkuvó és bürokratikus vezetéssel szembeni folyamatos konfrontációban, illetve a sztrájkok során elkövetett szabotázscelemekben (pl. géprombolás) nyilvánult meg. Tevékenységükkel azonban érthető módon magukra vonták a hatalmon lévők haragját: a Hua Si gyárban 1921–1922 fordulóján kitört sztrájk során a tárgyalással megbízott két fiataalt a tartományi kormányzó elfogatta és lefejeztette. Magát a Társaságot feloszlatták, kiadványait pedig betiltották. Bár a represzió érzékenyen érintette a kínai anarchista mozgalmat, szabad lábon maradt aktivistáinak tevékenységét összességében nem vetette vissza.¹³⁶

Az orosz forradalom győzelme nyomán Kínában is megszorodó bolsevik szervezetek kezdetben jó kapcsolatokat ápoltak az anarchistákkal, s utóbbiak közül egyesek idővel meggyőződéses bolsevikokká is váltak. Az 1921–1922-es év azonban – a japán példához hasonlóan – fordulópontot jelentett a két irányzat egymáshoz való viszonyában. Elméleti téren a fő nézeteltérés itt is a proletárdiktatúra fogalma, valamint az ezzel szoroson összefüggő, tekintélyalapú szervezeti modell körül alakult ki. Csen Duhsziu bolsevik vezető-

¹³⁶ Damjé, 2006. 232–237.

vel folytatott 1921-es vitájában az anarchista Vu Szengpai kifejtette, egyáltalán nem igaz az, miszerint mindenféle szervezatiséget tagadnának, csupán a szerveződések egyén feletti önkényuralmát utasítják el. Elismerte az erőszak alkalmazásának szükségességét a kapitalista társadalom megdöntése érdekében, hangsúlyozva ugyanakkor, hogy a létesítendő új rendnek a szabadság bázisán kell felépülnie, melynek letéteményesei nem lehetnek az állam (beleértve a bolsevikok által promotált proletárdiktatúrát is) és annak törvényei, hanem csakis az emberek szabad akaratán nyugvó megállapodások. 1922 végére aztán a viták, illetve a szovjet-oroszországi anarchista mozgalommal szembeni elnyomásról érkező hírek nyílt szakítást eredményeztek Kínában is a két irányzat között: ettől kezdve az anarchisták többsége a forradalom árulóiként tekintett a bolsevikokra, az általuk létrehozott rendszert pedig államkapitalizmusként aposztrofálta.¹³⁷

Ami kifejezetten a kínai anarchoszindikalistákat illeti, az 1924. március 8-án 24 helyi szakszervezet csatlakozásából létrejött Sanghaji Szakszervezeti Föderáció például kifejezetten ilyen orientációjú szervezetként értelmezhető. Egyszerre szállt síkra „a munkások továbbképzésének előmozdításáért, a magasabb bérek, rövidebb munkaidő stb. kivívásáért”, valamint távlati célként „a termelők világának (...) megteremtéséért”. Alapértéknek tekintette a federalizmust és a decentralizációt, deklarálta minden politikai párttól való függetlenségét, s a munkásokat „minden kapitalista és minden kormány elleni” harcra szólította fel.¹³⁸ Az akkortájt a kínai anarchista mozgalom centrumának számító Sanghaj 35 liberter szellemiségű munkásszervezete egyértelműen a bolsevik áramlattal szemben határozta meg magát, és a szakszervezetek 1925 májusára tervezett II. országos kongresszusának előestéjén pártdiktatúrától való félelmének hangot adó deklarációjában hívta fel a munkásokat a Kínai Kommunista Párt (KKP) törekvéseivel szembeni ellenállásra. Nem sokkal később a sanghaji liberter munkásszervezetek egy szeptemberig elhúzódó általános tiltakozó sztrájkba léptek a város japán tulajdonban levő gyáraiban tapasztalt, kínai munkásokkal szembeni elnyomó intézkedések, valamint egy május végi antiimperialista diáktüntetésen történt rendőri túlkapások miatt. A Sanghaji Szakszervezeti Föderáció kiáltványa hangsúlyozta, hogy fellépésük nem nacionalista, hanem egyértelműen antiimperialista indíttatású, de egyben állam- és kapitalizmusellenes töltetű is. A Föderáció internacionalista aspirációit jól jelzi, hogy kiáltványát a világ proletariátusához intézett

¹³⁷ Uo. 237–239.

¹³⁸ Idézi: Uo. 586.

felhívással zárta, egy óriási szövetség létrehozására buzdítva azt „a barbár kizsákmányolás és a politikai elnyomás megsemmisítése és az egész emberiség szabadságának és jólétének elérése céljából”.¹³⁹ Ezzel összhangban állt, hogy a Föderáció részt kívánt venni az IWA/AIT II. kongresszusán, melyet 1925-ben Amszterdamban rendeztek meg.¹⁴⁰ Az anarchoszindikalista internacionáléhoz való esetleges csatlakozását azonban az időközben kirobbanó polgárháború végül megghiúsította, s egyben megosztotta és ellentmondásos magatartásformákra sarkallta a kínai liberter mozgalom egyes képviselőit.

Bár voltak, akik taktikai okokból hajlandónak bizonyultak az egyik vagy a másik oldal mellé állni, a kínai anarchisták és anarchoszindikalisták többsége a polgárháborúban szembenálló két erőt (az északi tábornokok és a déli Kuomintang kormányát) végső soron egylényegűnek – az állam és a tőke jelentette elnyomást hasonlóképp fenntartó erőknek – tekintette, s ilyen alapon különutas politikát folytatott. Habár a Kuomintang hamarosan megszerezte az addigra már mintegy 50 ezres tagsággal rendelkező, s emiatt eszmeileg némiképp felhígult Sanghaji Szakszervezeti Föderáció fölötti irányítást, az anarchisták és anarchoszindikalisták 1926-ban egy szintén sanghaji központú új, forradalmi szervezetbe tömörülve egyesítették erőiket. Az ily módon létrejött Népi Fegyverek Föderációjának kiáltványa – az I. Internacionálé jelmondata jegyében, a japán Kokuren alapítódekrétumához hasonlóan – a proletariátus öntevékenységét hirdette, s a Kuomintangot és a KKP-t egyaránt elítélve kísérelt meg ellenállni a minden oldalról érkező nyomásnak, egyúttal fegyveres forradalmi felkelésre buzdítva a kínai munkásosztályt. A polgárháború nehéz körülményeinek dacára a mozgalom tagjai képesek voltak még nemzetközi szolidaritási akciók szervezésére is. Tüntetést rendeztek például Sacco és Vanzetti elítélése és kivégzése elleni tiltakozásul, valamint bojkottot hirdettek amerikai intézmények ellen. A Sanghaji Szakszervezeti Föderációhoz hasonlóan a Népi Fegyverek Föderációja is nagy hangsúlyt fektetett a hasonló eszmeiségű külföldi szervezetekkel való kapcsolatépítésre. Hogy a nemzetközi anarchoszindikalizmus céljait és harci módszereit népszerűsíteni tudja, az IWA/AIT-hoz fordult, s propagandaanyagot kért tőle, valamint képviselőin keresztül részt vett annak 1928-ban Liége-ben megrendezett III. nemzetközi kongresszusán, amely baráti státuszú szervezetként ismerte el őt.¹⁴¹

¹³⁹ Idézi: Uo. 588.

¹⁴⁰ Uo. 587.

¹⁴¹ Uo. 585–590.

Rá nézve tragikus módon azonban ekkorra már a kínai liberter mozgalommal szembeni elnyomás kritikus méreteket öltött, szervezeteit sorra felszámolták, számos képviselőjét pedig bebörtönözték vagy kivégezték. Mások kétségbeesésükben és kilátástalanságukban elfogadták a „kisebbik rossz” taktikáját, és beálltak valamelyik polgárháborús fél táborába. A szabadságukat még megőrző militánsok hiába próbálkoztak felhívást intézni európai elvtársaikhoz fogságba esett társaik kiszabadítása érdekében, a hatalmas távolság, az európai mozgalom nehéz helyzete és az adott kínai szituáció miatt a gyakorlatban ennek nem sok realitása volt. Hamarosan az IWA/AIT és a kínai liberter mozgalom közti rendszeres kapcsolat is megszakadt.¹⁴²

Anarchista tendenciák a délkelet-ázsiai gyarmatokon¹⁴³

Délkelet-Ázsiában a liberter mozgalom a fentiekhez képest lényegesen gyengébb beágyazottsággal és szervezettséggel rendelkezett, noha jelenléte a korszak munkásmozgalmában kimutatható. A 20. század első felében még gyarmati területnek számító régióban az európai behatások mellett figyelemreméltó japán, illetve kínai anarchista hatásokról is beszélhetünk, mindenekelőtt migrációs folyamatok következményeiként.

Az akkoriban brit gyarmatnak számító Malájföldön a munkásmozgalom fejlődésére a császári kormány fennhatóságától megszabadult, s ezért ellenzéki és forradalmi tevékenységet könnyebben folytató kínai (vendég)munkások gyakorolták a legnagyobb hatást, akik az 1910-es évek elején a félsziget lakosságának egyharmadát, s a városlakók többségét tették ki. Az 1913-ban létrehozott, s lényegében egész Délkelet-Ázsiára kiterjedő hálózatot fenntartó Munkáspárt¹⁴⁴ (Kungtong) – bár a sajátos körülményekből fakadóan jó kapcsolatokat ápolt a frissen megalapított Kuomintanggal és programjában a munkások elé egyik elérendő célként a politikai hatalom megszerzését állította – kezdetől fogva jelentős részben anarchista befolyás alatt álló szer-

¹⁴² Uo. 590–591.

¹⁴³ Terjedelmi okokból kifolyólag itt most nem térünk ki a régió minden térségére, csupán reprezentatív példákon keresztül igyekszünk láttatni a fontosabb folyamatokat. További részletekért és szélesebb kitékintésért lásd a Damjé–Limanov szerzőpáros legfrissebb, úttörő jellegű közös könyvét, mely elsőként kísérli meg egész Délkelet-Ázsia közösségi szocialista és anarchista mozgalmainak szintézisét adni: Damjé, Vagyim – Limanov, Kirill: *Obscsinnij szocializm i anarhizm v jugo-vosztocnoj Azii*. Izdatyel'sztvo Lenand, Moszkva, 2022.

¹⁴⁴ Nem a szó klasszikus értelmében vett politikai pártról, hanem sokkal inkább egyfajta munkásszövetségről volt szó. Vö: Damier, Vadim – Limanov, Kirill: *Anarchism in Indonesia*. 2017a. <https://theanarchistlibrary.org/library/vadim-damier-kirill-limanov-anarchism-in-indonesia>

vezetként működött. Különböző kínai liberter szervezetek erőteljes agitációs tevékenységet folytattak, melynek nyomán további anarchista csoportok formálódtak, a szingapúriak pedig kifejezetten elől jártak a radikális tevékenységek terén: az évtized végén ők vezették a térség első nagyobb sztrájkjait, valamint antikapitalista és antiimperialista jelszavak mentén tüntetéseket is szerveztek. 1919 májusától, a párizsi békekonferencia Kínára nézve kedvezőtlen döntései miatt erőteljes tiltakozómozgalom bontakozott ki, melynek egyik fő szervezője az anarchista Igazság Társasága volt, amely többek között tüntetéseken keresztül, japán tulajdonban levő gyárakban meghirdetett sztrájkok révén, valamint japán kereskedelmi termékek elleni bojkott formájában adott hangot elégedetlenségének.¹⁴⁵ Az események hatására rendőrségi hajsza vette kezdetét az anarchista agitátorok ellen, ami többek bebörtönzéséhez, s végül a Társaság feloszlásához vezetett. Noha a represszió visszavetette, meg nem törté az anarchista mozgalmat, mely – jelentős részben a folyamatos kínai bevándorlásnak és az élénk interregionális kapcsolatoknak köszönhetően – kisvártatva új csoportok megalakulása révén tovább folytatta tevékenységét, 1921-ben megtartva Malajzia történetének első május elsejei (illegális) nagygyűlését. Az 1920-as évek első felében különösen a nyomdászok és a tanárok körében volt erős az anarchisták aktivitása, ami megmagyarázza az ekkortájt kiadott újságok és rölapok nagy számát, valamint az agitáció fokozódását az iskolákban is. A mozgalom erősödését és támogatottságának növekedését azonban hirtelen megakasztották az 1925 januárjában egyes magasrangú gyarmati tisztviselők ellen elkövetett anarchista merényletek, majd az ezek nyomán (és részben ürügyén) megindított baloldal elleni átfogó rendőri intézkedések. Bár egyes anarchoszindikalista szervezetek jelenléte még az évtized második felében is kimutatható volt, a liberter mozgalom helyét összességében a bolsevikok vették át.¹⁴⁶

Holland Kelet-Indiában (a mai Indonéziában) a liberter mozgalom első propagálói európai gyökerű tolsztojánus, keresztény anarchisták voltak a szá-

¹⁴⁵ Fontos felhívni rá a figyelmet ugyanakkor, hogy a kínai anarchisták által ekkoriban terjesztett propaganda burkolt nacionalista felhívásokat is tartalmazott (*A Nép Javára* című anarchista újság például „Kína megmentésére szólított fel”, valamint „nemzeti önvédelmet” és „nemzeti önrendelkezést” hirdetett), emiatt – még ha a pekingi kormánnyal egyértelmű szembenállását is fejezte ki – ideológiailag nem tekinthető annyira letisztultnak, mint a fentebb ismertetett kelet-ázsiai anarchisták hasonló tematikájú írásai. Mint azt láthattuk, az ideológiai zavarosság más téren (a politikai hatalom megragadását célul kitűző Munkáspárthoz való csatlakozásban) is megnyilvánult. Úgy véljük, e következtetések okait alapvetően a térség – még Japánhoz és Kínához mérten is – elmaradott viszonyaiban kell keresnünk.

¹⁴⁶ Damier, Vadim – Limanov, Kirill: *Anarchism in Malaya, Singapore and Malaysia*. 2017b.

^b<https://theanarchistlibrary.org/library/vadim-damier-kirill-limanov-anarchism-in-malaya-singapore-and-malaysia>

zadelón, míg az 1910-es évektől kezdve az új anarchista sejtek és újságok már alapvetően kínai ösztönzésre jöttek létre. Ezek aktivitása – akárcsak a világforradalmi hullám által megérintett számos más országban – 1918-tól fokozódott, újságjainak hangvétele és aktivistáinak tevékenysége egyaránt radikálisabbá vált. A kéthetente megjelenő *Csenli Bao (Igazság Hangja)* 1919. május 1-jéről szóló cikkében például a „gazdagok rabszolgasorba taszító bilincseinek” lerázásáról írt, és kölcsönös segítségnyújtás gyakorlására és az anarchista kommunizmus megvalósítására hívta fel a világ munkásait. Ugyanebben az időszakban zavargásokra került sor egyes ültetvényeken, valamint támadások történtek a gyarmati adminisztráció egyes képviselői ellen. Bár a forradalmi agitációt a hatóságok nem nézték jó szemmel, s ennek következtében a fő hangadókat igyekeztek mihamarabb letartóztatni és az országból kitoloncolni, az 1920–1921-es szumátrai vasutas sztrájkokban az anarchisták is képviselték magukat, igyekezvén forradalmasítani az eseményekben résztvevő munkásokat. Sőt, a hatóságok szerint a sztrájkmozgalom kezdeményezője a bolseviknak titulált, valójában anarchista kommunista Csang Simei volt. Az 1920-as évek során az egyébként sem túl szilárd és erős liberter mozgalmat az állami elnyomás rendkívül súlyosan érintette, melyet a mozgalom hanyatlása Malajziában csak tovább tetéztet.¹⁴⁷

Összegzés

Jelen tanulmányunkban (valamint egy évvel korábban megjelent, kifejezetten a latin-amerikai térségre fókuszáló „párjában”)¹⁴⁸ röviden és töredékesen megkíséreltük felvázolni a „nyugati világon” kívüli anarchoszindikalizmus fejlődési pályáját a 20. század első harmadában, bemutatva egyes szervezetek gyakorlati tevékenységét és nemzetközi összefonódásait, valamint a mozgalmon belüli fontosabb elméleti viták némelyikét.

A fentiekből reményeink szerint jól kitűnik, hogy az anarchoszindikalizmus vagy tágabb értelemben az anarchizmus nem csupán egy kontinensen volt jelen, hanem éppen a vizsgált időszakban meghatározó szellemi tényezővé és tömegmozgalommá vált szinte az egész világon. Ahhoz, hogy mindez nyilvánvalóvá váljon, elég csupán egy pillantást vetnünk az anarchoszindikalista internacionálé tagsági összetételére annak 1922–1923-as megalapításakor, valamint alig néhány évvel később. Míg az IWA/AIT alapítókongresszusán az

¹⁴⁷ Damier – Limanov, 2017a

¹⁴⁸ Poór Péter: A latin-amerikai anarchoszindikalisták és az ACAT. In: *Évkönyv*. 2023. 46–55.

Európán kívüli munkásszervezetek közül csupán a mexikói CGT és az argentin FORA képviselte magát, továbbá a chilei IWW küldött delegációt (mely csak némi késéssel ért Berlinbe),¹⁴⁹ addig 1930-ra az internacionáléban már többségben voltak a nem európai szekciók.¹⁵⁰ Sőt, miközben különféle tényezők (a világorradalmi hullám apadása és ezzel párhuzamosan a reformista szociáldemokrácia megerősödése, valamint a világgazdasági válság kirobbanása és a (szélső)jobboldali mozgalmak előretörése) következtében az évtized során Európa legtöbb országában a liberter mozgalom fokozatosan visszaszorult, s az IWA/AIT európai alapítószervezeteinek tagállománya jelentősen megfogyatkozott, addig Latin-Amerikában és Ázsia csendes-óceáni régiójában, azaz általánosabban a világgazdasági perifériáján (melyhez egyébként a részben francia–spanyol gyarmati sorban sínylődő észak-afrikai térséget¹⁵¹ és bizonyos értelemben Kelet-Európát¹⁵² és a Balkánt¹⁵³ is hozzásorolhatjuk) a tendencia – bár közel sem konstans, lineáris módon – éppen az európai fordítottja volt. Ennélfogva az évtized végére a frissen társult munkásszervezetek révén az anarchoszindikalista internacionálé megújult és megerősödött, hálózata pedig nem csupán még inkább nemzetközivé, de kifejezetten globálissá vált, inspiráló példákat mutatva arra, hogy mennyire fontos a népek békés egymás mellett élésére való törekvés, a határokon átívelő szolidaritás

¹⁴⁹ Poór Péter: Anarchoszindikalizmus és nemzetköziség, avagy egy méltatlanul elfeledett internacionálé születése. In: *Évkönyv*. 2022. 85–111., 87–92.

¹⁵⁰ Az IWA/AIT szervezeti tagságának kezdeti 9 európai (dán, francia, holland, német, norvég, olasz, portugál, spanyol, svéd) és 3 nem európai (argentín, chilei, mexikói) szekciója 1930-ra 5 új európai (Ausztria, Belgium, Bulgária, Lengyelország, Románia), valamint egy tucatnyi, Európán kívüli országhoz kötődő (Bolívia, Brazília, Costa Rica, Guatemala, Japán, Paraguay, Peru, Uruguay) szekcióval, illetve ezen felül több más baráti státuszú munkásszervezettel egészült ki. (A felsorolt országok és szekciók száma abból kifolyólag nem azonos, mivel esetenként egy adott országon belül több szekció is formálódott.) *Die Internationale Arbeiter-Assoziation im Jahre 1930*. 1930. <https://www.anarchismus.at/texte-anarchosyndikalismus/internationale-arbeiter-assoziation-iaa/6604-die-internationale-arbeiter-assoziation-im-jahre-1930>

¹⁵¹ Lásd Lucien van der Walt és Michael Schmidt a térség liberter tendenciáira vonatkozó vázlatos összefoglalóját: van der Walt, Lucien – Schmidt, Michael: *The anarchist movement in North Africa: 1877–1951*. 2009. <https://theanarchistlibrary.org/library/lucien-van-der-walt-michael-schmidt-the-anarchist-movement-in-north-africa-1877-1951>

¹⁵² Az 1920-as évek lengyelországi anarchoszindikalizmusára vonatkozóan lásd: Polski Ruch Anarchistyczny. History of the Polish Anarchist Movement 1919–1929. In: *Rebel Worker. Special Supplement*. (é.n.) 1–5. (Eredeti megjelenés: *Die Internationale*. 1930. április), az irányzat romániai fejlődéséről pedig: Brătuleanu, Vlad: *A brief history of Anarchism in Romania*. Pagini Libere, 2018. Sajnálatos módon utóbbi tanulmány az 1920-as évekkal csak érintőlegesen foglalkozik, az 1930-ban az IWA/AIT-hoz csatlakozó romániai Anarchoszindikalista Propagandaszervezetről pedig említést sem tesz.

¹⁵³ A korszakban a liberter mozgalom legerősebb bástyája a Balkánon Bulgária volt, ahol az 1920-as, 1930-as évek fordulóján mintegy 40 csoport tevékenykedett az Anarchoszindikalista Országos Munkakonföderáció kötelekében, miközben a Bulgáriai Autonóm Szakszervezetek Föderációja az IWA/AIT szekciójává vált. Schmidt, Michael: *Bulgarian Anarchism Armed. The Anarchist-Communist Mass Line*. 2008. 10. https://www.academia.edu/42199386/Bulgarian_Anarchism_Armed

és kölcsönös segítségnyújtás gyakorlása még egy olyan korszakban is, melyet a gyarmati népek feletti uralom, az imperialista hódítás, a köldöknéző nacionalista ideológiák, a fasisztoid diktatúrák és az autarkias gazdaságpolitikák jellemeznek. Egy ilyen rendkívül kedvezőtlen periódusban az IWA/AIT szekcióinak tevékenysége egyszerre igyekezett válasszal szolgálni az országuk sajátos helyzetéből fakadó kérdésekre, valamint reflektálni a radikális munkásmozgalom nemzetközi problémáira, egyúttal egy alternatív társadalmi rendszer képét is felvázolva az emberiség számára.

A kapitalizmus globális hatásai, valamint az ezekre helyi szinten adott, de többnyire általános sémákat követő válságkezelési módszerek negatív hatásai alól azonban összességében ezek az Európán kívüli liberter szervezetek és mozgalmak sem tudták kivonni magukat. Sorsuk végső soron hasonlóképpen alakult, mint európai megfelelőiké, legfeljebb a kegyelemdöfésre valamivel később, az 1930-as évek folyamán került sor. Mindez a II. világháború időszaka végzetes válságba sodorta magát az anarchoszindikalista internacionálét is. Ennek a folyamatnak a bemutatása azonban már egy másik történet...

ESEMÉNYEK, ÉVFORDULÓK

HÁDA BÉLA¹

Dél-Ázsia a nagyhatalmi érdekek kereszttüzében

Dél-Ázsia – azaz nagyjából a Himalája és a Hindukus hegységrendszereitől délre, Irántól keletre, Miamartól nyugatra, az Indiai-óceántól pedig északra fekvő világrész – egyre fontosabb szerepet játszik a világgazdaság és a nemzetközi rend 21. század elején tapasztalható átalakulásának folyamatában. A térség súlyponti államát, Indiát a multipolárisra váló nemzetközi rend egyik pólusának szerepébe várhatjuk. Ezzel párhuzamosan új korszakába lépett a külső hatalmak térségbeli pozícióépítésének folyamata is, amely egyébként Dél-Ázsia javarészt 1947–48-ban lezajlott dekolonizációja óta megfigyelhető, intenzitása és főszereplői azonban időről-időre változtak az azóta eltelt több mint hét évtizedben. Ez a tanulmány a dél-ázsiai térséggel összefüggő nagyhatalmi érdekeket veszi górcső alá, különös tekintettel azokra a szempontokra, amelyek a nemzetközi rend napjainkban megfigyelhető, poszthegeemoniális fejlődési fázisára reflektálnak. A poszthegeemoniális állapot – Tóth Péter szavaival élve – akkor alakul ki a nemzetközi rendszerben, amikor az addig hegemon pozícióban lévő állam (napjainkban az Amerikai Egyesült Államok) világelsősége egy, vagy több, saját hatalmi pozíciója szempontjából jelentőséggel bíró szektorban megkérdőjeleződik, ezért az addigi hatalmi struktúra fenntartása részéről lehetetlenné, vagy éppen nemkívánatossá válik.² Ma még

¹ Hada Béla, történész, politológus, Nemzeti Köszolgálati Egyetem, Eötvös József Kutatóközpont, Stratégiai Védelmi Kutatóintézet.

² Tóth Péter: A Covid-19 világjárvány hatása a nemzetközi hatalmi rendre, In: Koltay András – Török Bernát (szerk.): *Járvány sújtotta társadalom*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2021. 423.

vita tárgya a téma kutatói részéről, hogy erre pontosan mikor kerülhet sor, abban azonban széles egyetértés mutatkozik, hogy a nemzetközi rend egy ilyen állapot felé tart, ha nem éppen az előttünk álló években fogja elérni azt.

A hidegháború után

A hidegháborús nemzetközi rend megszűnése és az Amerikai Egyesült Államok hegemón szerepének kialakulása (amelyet a világrend unipolaritásának időszakaként is szoktak jellemezni) Dél-Ázsia vonatkozásában is döntő változások forrása volt. Miután az addigi bipoláris szembenállás logikáihoz alkalmazkodó kapcsolatok leértékelődtek, a térségre irányuló figyelem is nagymértékben csökkent a hidegháborús győztes nyugati hatalmak fővárosaiban. Washington a Szovjetunió afganisztáni kivonulása után egyik évről a másikra felszámolta helyi szövetségesének, Pakisztánnak nyújtott segélyeket és tulajdonképpen magára hagyta az országot a radikális iszlám ideológiát hirdető szervezetekkel, akik a kommunizmus elleni harcra alkalmasnak tűntek ugyan, de a kilencvenes évekre egyértelműen destabilizáló tényezővé váltak nem csak Afganisztán és Pakisztán, de India relációjában is. Utóbbi számára a Szovjetunió felbomlása egyúttal legfőbb haditechnikai beszállítójának és szuperhatalmi támogatójának elvesztését is jelentette, az pedig egészen 1993-ig bizonytalan volt, hogy az Oroszországi Föderáció mit képes ebből továbbra is felvállalni. Újdelhi csak ekkor kapott újabb garanciákat Borisz Jelcin orosz elnöktől az együttműködés folytatására.³ Az egyetlen vezető hatalom, amely nem hanyagolta el dél-ázsiai kapcsolatait ezekben az években a Kínai Népköztársaság volt. Peking számára az Indiai-óceán északi vizei az ország energiahordozó-importja és késztermék exportja szempontjából is egyre nagyobb jelentőséggel bírt, köszönhetően gyors gazdasági fejlődésének. A hidegháború óta ápolt együttműködése Pakisztánnal ennek köszönhetően az indiaiak sakkban tartásán túlmutató stratégiai érdekeket szolgált a részéről. Dél-Ázsia második számú hatalma a kijutás lehetőségét ígérte számára az Indiai-óceánra, jöllehet egy erősebb kínai jelenlét és intenzívebb áruforgalom infrastrukturális feltételei sokáig nem álltak rendelkezésre. Iszlámábádban az amerikai kivonulás és az Indiával (a kasmíri felkelés, majd a nukleáris fegyverkezés nyomán) tovább romló viszony miatt különösen értékelték a kínai kapcsolatokat. A térségen kívüli hatalmak dél-ázsiai befolyásépítésében tehát a ki-

³ Naik, J. A.: *Russia's Policy Towards India - From Stalin to Yeltsin*. New Delhi, M D Publications Pvt LTD., 1995. 183.

lencvenes évektől Peking vette át Moszkva helyét a legerősebb „nem nyugati” tényezőként, ám a néhai Szovjetuniónál sokkal szélesebb körű kapcsolatokat épített itt ki. További fontos szabályosság, hogy a térséggel összefüggő nagyhatalmi számítások elválaszthatatlanná váltak az Indiai-óceán északi szállítási útvonalainak növekvő világgazdasági jelentőségétől. Dél-Ázsiában emellett folytatódó fegyverkezés és súlyos államokon belüli konfliktusok kínáltak lehetőséget a külső hatalmaknak helyi szövetségeik megerősítésére.

Összességében 1990 és 2014 között Dél-Ázsia katonai kiadásai reálértéken jóval a világszámot (50,8%) meghaladó mértékben, 83,1%-kal növekedtek. Ezen belül a két vezető állam, India és Pakisztán 165,5%-os, illetve 75,8%-os növekményt könyvelhetett el.⁴ Ennek okai a nukleáris fegyverkezés mellett a kettejük területi konfliktusának 1999–2003 közötti elmélyülése, India részéről pedig a nagyhatalmi program költségei voltak. Az indiai–pakisztáni ellentét mellett, az 1983 óta zajló srí lankai, valamint az 1996-tól dúló nepáli polgárháború szintén olyan közeget teremtettek ebben az időszakban, ahol a védelmi kiadások inkább növekedtek, mintsem csökkenhettek volna. Speciális eleme volt e folyamatnak az indiai és pakisztáni nukleáris fegyverkezés, amely a felszín alatt már a nyolcvanas évek végére intenzív szakaszába ért. A két állam 1998. májusi nukleáris kísérleteit követően pedig nyílt színen folytatódott a robbanófejek számának növelésével és a hordozóeszközök (ballisztikus rakéták, indiai részről pedig atomtengeralattjárók) fejlesztésével. A kilencvenes évek második felére India korlátozott globális hatalmi ambícióinak deklarálása, melyet alátámasztott intenzív fegyverkezése, gyors gazdasági fejlődése és részét képezte az ENSZ BT állandó tagsági státuszára megfogalmazott igénye, az ázsiai hatalmi viszonyok átalakulásának egyik sokat hivatkozott példája volt. 2001 szeptemberét követően azonban e folyamat újabb lendületet kapott.

Fordulat a 21. század első éveiben

Az ezredfordulót követően Dél-Ázsia egymástól független folyamatok egymást erősítő következményeként gyorsan visszakерült a nagyhatalmak érdeklődésének fókuszába. Ezek közül a folyamatok közül időrendben az első India és Pakisztán említett nukleáris fegyverkezési versenyének kibontakozása volt. Kettejük területi és ideológiai konfliktusa miatt a külföldi megfigyelők

⁴ Sandler, Todd – George, Justin: Military Expenditure Trends for 1960–2014 and What They Reveal. In: *Global Policy*. 2. sz. 2016. 174–184., 179–180.

általában nagyon súlyos kockázatokat láttak a két ország atomhatalmi státuszában, jóllehet, a katonai atomprogramjaik régóta ismertek voltak,⁵ és mivel sem India, sem Pakisztán nem csatlakozott az Atomsorompó-szerződéshez, a nemzetközi jogot sem sértette ezzel. A mélypontot az 1999. évi kargili háború jelentette, ahol elvi szinten felmerült az atomfegyverek bevetésének lehetősége is.⁶ A fegyvern nyugvás és az azt követő évek feszült indiai–pakisztáni nexusának kezelése megvilágította a térségen kívüli hatalmak befolyását. Előbbi az Egyesült Államok közvetítésével jött létre, díszleteit illetően egy 1999. július 4-i pakisztáni–amerikai csúcstalálkozó eredményeképpen.⁷ Washington ekkor még nem szándékozott komolyabban belefolyjni Dél-Ázsia államainak egymás közti viszonyaiba, de a háborús eszkaláció megelőzése és a nukleáris technológiák proliferációjának akadályozása érdekében állt. Az indiai–pakisztáni feszültség enyhítését és a regionális stabilitás helyreállítását a további évek folyamán a 2001 után erősödésnek indult amerikai kapcsolatok gazdasági és politikai hasznának maximalizálása is indokolta mindkét állam részéről. Kevesebb említést szokott kapni, hogy a térség stabilitásában Kína is érdekelt volt és kifejezetten arra ösztönözte a korabeli pakisztáni kormányt, hogy a háborús megoldási kísérletek helyett a megállapodást keresse Indiával. Pekingnek nem csekély szerepe volt abban, hogy 2004-től a két dél-ázsiai hatalom fokozatosan rendezte viszonyát.⁸

A nukleáris erődemonstrációkat követően három évvel, a 2001. szeptember 11-i terrortámadások újra ráirányították a szélesebb nyugati közvélemény figyelmét Dél-Ázsia biztonságpolitikai problémáira. Afganisztán amerikai katonai beavatkozással kikényszerített rezsimváltása és az USA fegyveres erőinek tartós jelenléte az afgán–pakisztáni térségben egy olyan időszak nyitányát jelentette, amely során Washington dél-ázsiai befolyása a kilencvenes évek „apályát” követően még a bipoláris korszakban jellemzőt is felülmúlta. Ezzel párhuzamosan kibontakozott egy, az afganisztáni politikai átmeneten és stabilitáson messze túlmutató célkitűzés is, amely a felemelkedő kínai szuperhatalom Ázsián belüli féken tartását foglalta magába az Egyesült Államok

⁵ Bővebben: Háda Béla: A pakisztáni nukleáris fegyverkezési törekvések és az amerikai külpolitika 1979–1990. In: Majoros István et. al. (szerk.): *Hindu istenek, száiami tigrisek - Balogh András 70 éves.* ELTE BTK, Budapest, 2014. 201–214.

⁶ Sagan, Scott D: The Perils of Proliferation in South Asia. In: *Asian Survey.* 6. sz. 2001. 1071.

⁷ Hussain, Syed Rifaat: Pakistan’s Changing Outlook on Kashmir. In: *South Asian Survey.* 2. sz. 2007. 199.

⁸ Garver, John W.: *China’s Kashmir Policies.* In: *India Review.* 1. sz. 2004. 10.; China Tempers Support for Pakistan. In: *BBC News.* 2002. január 4. http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/1741349.stm (Utolsó letöltés dátuma: 2021.06.12.)

részéről. Dél-Ázsia és az Indiai-óceán északi vizei tehát újra a szuperhatalmi versengés terepévé váltak, de két lényeges különbséggel a hidegháború időszakához képest. Egyrészt, India gazdasági és katonai vonatkozásban is egyre jelentősebb hatalommá fejlődött az évek előre haladtával, ez pedig egy új, korlátozott globális ambíciókat mutató szereplő felemelkedését jelentette, amely bizonyos mértékig önállóan is képes korlátozni a külső hatalmak tevékenységét a saját közvetlen stratégiai környezetében.

Másrészt pedig Oroszország immár marginális szerepet játszott a térségben, fontossága mindössze néhány termékcsoport kereskedelmében elfoglalt helyére korlátozódott. Legjelentősebb tételt utóbbiak sorában a fegyverrendszerek Indiába irányuló exportja volt. A Kínai Népköztársaság ugyanakkor a volt Szovjetunióhoz képest jóval óvatosabban, első sorban a gazdasági érdekeken keresztül fejlesztette helyi kapcsolatait. A továbbiakban e három külső hatalom dél-ázsiai politikájának néhány jellemzőjét emeljük ki az ezredfordulótól napjainkig.

Kínai Népköztársaság

Peking számára a dél-ázsiai térség összetett problémák forrásává vált az 1990-es évek végétől. India ambiciózus – bár mint később kiderült, nem mindig megfelelően haladó – fegyverkezési tervei, nagyhatalmi identitásának erősödése a himalájai határok bizonytalansága és az Indiai-óceán tengeri szállítási útvonalaira való kínai ráutaltság miatt jelentettek kihívást.

Emellett az iszlám ideológiai bázisú terrorszervezetek afganisztáni és pakisztáni tevékenysége összekapcsolódott a Kína hszincsiangi területeinek elszakításáért küzdő ujjur szeparatizmussal. A tálibok körében ujjur szélsőségesek is támogatásra leltek, amely arra készítette Kínát, hogy kiemelt figyelmet szenteljen a problémának. A kínai politikai terminológia szerinti „három gonosz erő” – a terrorizmus, szeparatizmus és vallási extrémizmus – elleni küzdelem a pakisztáni kapcsolatokban is megjelent, és a kétezres évek folyamán szinte valamennyi kínai –pakisztáni csúcstalálkozóinak témája volt a terrorizmus elleni küzdelem közös erőfeszítéseinek értékelése, illetve továbbfejlesztése.⁹ Nem volt alaptalan a kínaiak aggodalma, amit az is jelzett, hogy több

⁹ Bővebben: Háda Béla: Pakisztán és Kína stratégiai kapcsolatai Pervez Musarraf elnöksége idején (1999–2008). In: Majoros István (főszerk.): *Háborúk, békék, terroristák – Székely Gábor 70 éves.* ELTE BTK, Budapest, 2012. 247–272.

magas rangú ujjur terrorista vezetőt (pl. Hasszan Mahszúm, Abdul Sakur al-Turkisztáni) azonosítottak pakisztáni területen.¹⁰

Illeszkedve a kínai befolyásépítés említett módjához, Peking és Iszlámábád kapcsolataiban is megjelentek a jelentős gazdaságdiplomáciai eredmények. Ilyenként tartják számon a Kínai–Pakisztáni Szabadkereskedelmi Megállapodás aláírását, amelyre még 2006 novemberében került sor.¹¹ A két állam közötti áruforgalom összértéke (a fegyvereket nem számítva) 2000–2010 között meghétszereződött.¹² Mindez azonban jelentős egyensúlytalanság mellett ment végbe, növekvő pakisztáni deficitet eredményezve. Iszlámábád az elsők között csatlakozott a 2013-ban meghirdetett Egy Övezet, Egy Út (később Övezet és Út) kezdeményezéshez is, mégpedig a Kína–Pakisztán Gazdasági Folyosó (China–Pakistan Economic Corridor – CPEC) projekten keresztül. Ennek alapötlete igen korán, még 2013-ban megfogalmazódott, a megvalósításról szóló egyezményt pedig 2015-ben írták alá.¹³

Kína dél-ázsiai jelenlétének erősödése gyökeresen eltérő reakciókat vált ki a két vezető helyi állam elitjeiből. Indiai szemszögből nézve a kínai gazdasági befolyás növekedése egy tágabb stratégiai koncepció részét képezi, amely egyrészt Peking tartós indiai-óceáni jelenlétének megalapozását, másrészt India bekerítését szolgálja. A CPEC infrastruktúra-fejlesztései kapcsán is él ez a gyanú, a pakisztáni Gvádar kikötője pedig akár a Népi Felszabadító Hadsereg Haditengerészetének bázisául is szolgálhat majd a jövőben. Hozzá tartozik a tényekhez, hogy utóbbi aggodalmat a pakisztáni fél is tudatosan szította néhány esetben. Az indiai nézeteket nagyban meghatározták a kínaiak kisebb dél-ázsiai államokban (Banglades, Srí Lanka, Maldív-szigetek) eszközölt, főként a kikötői és repülőtéri infrastruktúrát érintő befektetései, amelyeket a politikai szlengben „gyöngysor” névvel, illetve sokan egy indiai-óceáni támaszponthálózat elemeinek, egyúttal az érintett államok kínai függésbe hozása eszközeinek tekintettek.

Pakisztán viszont éppen abban a reményben, hogy lassú gazdasági fejlődését dinamizálni tudja, valamint minél érdekelttébbe teheti Kínát biztonsá-

¹⁰ Military Confirms Killing Chinese 'Terrorist'. In: *Dawn*, 2003. december 24. <https://www.dawn.com/news/131032/mly-confirms-killing-chinese> (Utolsó letöltés dátuma: 2015.03.14.)

¹¹ *Free Trade Agreement between the Government of the IRP and the Government of the PRC*. World Bank, 2006, november 24. <https://wits.worldbank.org/GPTAD/PDF/archive/China-Pakistan.pdf> (Utolsó letöltés dátuma: 2022.01.13.)

¹² Khan, Rashid Ahmad: The Pakistan–China Strategic Partnership. In: *China.org.cn*. 2011. május 20. http://www.china.org.cn/opinion/2011-05/20/content_22605398.htm (Utolsó letöltés dátuma: 2021.03.12.)

¹³ Günsberger Dóra: A Kínai–Pakisztáni Gazdasági Folyosó biztonsági aspektusai: külső és belső kihívások. In: Salát Gergely et. al. (szerk.): *Veszélyes vizeken*. Typotex. 2019. 232.

gának szavatolásában, szinte kritikátlanul fogadta annak gazdasági kezdeményéseit és így kezeztetett minél több befektetést vonzani a területére.

India az Övezet és Út kezdeményezésben nem csak konkrét biztonságpolitikai, hanem egész hatalmi szerepfelfogásával szembeni kihívást látott. Várható volt ugyanis, hogy a kezdeményezésben rejlő gazdasági lehetőségek sok tőkehiánnyal küzdő ázsiai állam számára vonzóak lesznek, ám részvételük Peking elsőségét erősítené meg a kontinensen, miközben India tartós háttérbe szorulását eredményezné. India egy különálló, a kínaival legalábbis egyenrangú szerepre hivatott civilizáció centrumának tekinti önmagát, melynek történelmi öröksége Dél-Ázsia és az Indiai-óceán térsége legjelentősebb hatalmának szerepét játszani, és nem fogadhatja el a perifériára sodródást még Kínával szemben sem. Újdelhi elvben persze nem zárkózott el a kétoldalú kereskedelem további fejlesztésétől, azt viszont kontrollált és egyenrangú felek között zajló folyamatként látta szívesen, amelyből India is profitál, de nem válik igazán függővé az északkeleti szomszédától. Ezzel szemben az elmúlt évek folyamán a kínai-indiai kereskedelemben is jelentős egyensúlytalanság keletkezett India kárára, Kína viszont eddig nem mutatott nagy hajlandóságot a 2022-ben már 100 milliárd dollárt meghaladó indiai deficit kiegyensúlyozására.¹⁴

Mindent egybevetve az Övezet és Út kezdeményezés viszonylagos nyitottságra lelt Dél-Ázsiában is. India és a Kínával területi vitában álló, Újdelhi felé nagyon erősen elköteleződött Bhután kivételével valamennyi helyi állam csatlakozott hozzá.

Amerikai Egyesült Államok

Mint érintettük, az Egyesült Államok érdeklődésének felélédeése új szakaszt nyitott a nagyhatalmak dél-ázsiai befolyásért zajló versenyében. A térség két vezető államához azonban merőben eltérő számítások fűződtek Washingtonban. Pakisztán a 2001. szeptember 11. után meghirdetett terrorizmus elleni háború és az afganisztáni amerikai jelenlét biztosítása szempontjából volt fontos. Bizalom viszont nem alakult ki a két politikai elit között, amit amerikai részről egyrészt a pakisztáni nukleáris fegyvertechnológia proliferációja, másrészt pedig a tálibok és egyéb, India ellen is felhasználható dél-ázsiai ter-

¹⁴ India-China trade climbs to USD 135.98 billion in 2022, trade deficit crosses USD 100 billion for the first time. In: *The Economic Times*. 2023. január 13. <https://economictimes.indiatimes.com/news/economy/foreign-trade/india-china-trade-climbs-to-usd-135-98-billion-in-2022-trade-deficit-crosses-usd-100-billion-for-the-first-time/articleshow/96969775.cms> (Utolsó letöltés dátuma: 2023.08.16.)

rorszervezetek fennmaradt pakisztáni támogatása indokolt. Pakisztáni oldalról a társadalom többségének Amerika-ellenes érzelmei és a múltbéli tapasztalatok – összekapcsolódva a politikai elit korlátozott ráhatásával a katonai szféra működésére – alapot adtak ennek a gyakorlatnak. Iszlámábádban éppúgy nem bíztak az amerikaiak lojalitásában, ahogy utóbbiak sem a pakisztániakéban. Washington a modern haditechnika szállítójaként, valamint komoly összegű segélyek donorként azonban nagyon fontos szerepet játszott az ezredfordulótól és noha 2017 után ezek a segélyek túlnyomórészt felfüggesztésre kerültek a pakisztáni Afganisztán-politika miatt, a 2020-as évek elején is fennmaradt a meglévő amerikai eredetű pakisztáni fegyverrendszerek üzemben tartására irányuló együttműködés.

Az USA afganisztáni kivonulása és a tálibok újbóli hatalomátvétele 2021 nyarán látszólag a pakisztáni magatartást igazolta, Iszlámábád biztonsági helyzete ennek ellenére nem javult számottevően, mivel az új tálib hatalom eltúrte a területén a Pakisztánban 2007-ben létrejött testvérszervezetének, a Tehrik-i-Talibán-i-Pakisztánnak a működését. Ez utóbbi célja Pakisztán politikai és társadalmi destabilizálása a terrorizmus eszközével és egy, az afganisztánihoz hasonló rendszer felépítése itt. Joe Biden kormánya a kivonulással viszont jelentős presztízsvesztést szenvedett el ugyan, de felszámolt egy olyan elkötelezettséget Dél-Ázsiában, amely már nem szolgálta az USA stratégiai prioritásainak megvalósítását. Utóbbi szempontból az indiai kapcsolat jelentősége azonban nemhogy csökkent volna, de fokozatosan felértékelődni látszott.

A kétezres évektől az amerikai-indiai politikai kapcsolatok a közös stratégiai érdekek mentén gyorsan erősödtek. George W. Bush kormánya (2001–2009) nem csak az iszlám bázisú terrorizmus elleni fellépésben, de a kínai hatalmi építkezés korlátozásában is látta ezt a kölcsönös érdekeltséget a világ „legnépesebb” és „leghatalmasabb” demokráciái között. Egyúttal az amerikai fél azt is felmérte, hogy India hatalmi törekvései végső soron nem ütköznek automatikusan amerikai érdekekkel, így azok jelentősebb kockázat nélkül támogathatók Washington részéről. 2006-ban az Egyesült Államok békés célú nukleáris együttműködési megállapodásban ismerte el India de facto atomhatalmi státuszát és engedett számára hozzáférést a nukleáris alapanyagok és technológiák nemzetközi piacához – mindezt anélkül, hogy az ország aláírta volna az Atomsorompó-szerződést. A 2010-es évektől Barack H. Obama elnök (2009–2017) Pivot to Asia jelszó alatt összefoglalt, az USA hatalmi építkezésének ázsiai stratégiai főirányát nyíltan hirdető politikája India különleges partneri státuszát még jobban felértékelt. Ekkorra Újdelhi az USA

számára a szerződéses katonai szövetséges államok (Japán, Dél-Korea, Thaiföld és a Fülöp-szigetek) körén kívüli legfontosabb ázsiai reláció lett. A 2017 decemberében kiadott amerikai nemzetbiztonsági stratégia kimondta, hogy az Egyesült Államok támogatja India nettó biztonságsgazdálkodó szerepét az Indiai-óceán térségében – tehát voltaképpen az indiai tengeri nagyhatalmi státuszt. Emellett a dokumentum üdvözölte India globális hatalmi szerepvállalását is.¹⁵ Noha a 2022. évi nemzetbiztonsági stratégia ezt így nem ismételte meg, a Négyoldalú Biztonsági Párbeszéd szerepének méltatása azt sugallja, hogy egy átfogóbb biztonsági együttműködés részeként Washington továbbra is kiemelt szerepet szán Újdelhinek.¹⁶ Kettejük szoros kapcsolatát az amerikai kormány részéről külön is megerősítették, dacára az orosz–ukrán konfliktussal összefüggő nézeteltéréseknek.

Oroszországi Föderáció

A Szovjetunió felbomlását követően Oroszország dél-ázsiai kapcsolatrendszerre jelentősen leépült, de a védelmi-technológiai együttműködés terén sikerült megőriznie a múltban is legerősebbnek számító indiai relációját itt. Moszkva fegyverexportja az 1993-as megállapodásokat követően nem csak fennmaradt, de az indiai haditechnikai importon belüli részarányát is megőrizte. Utóbbi 1955–1991 között 66% volt, míg 1992–2021 között 65%.¹⁷ Közrejátszottak ebben a közös fejlesztési programok is, amelyeknek köszönhetően, ha erős orosz befolyásról nem is lehetett beszélni Indiában, de mindenképpen különleges kapcsolat maradt fenn a két hatalom között, melyre az indiaiak növekvő gazdasági erejük és katonai potenciáljuk birtokában már teljes joggal tekinthettek egyenrangú felek együttműködéseként, és hosszabb távon számítottak a fennmaradására.¹⁸

Moszkva az összeköttetést biztosító infrastruktúrák (pl. földgáz- és kőolajvezetékek) hiánya miatt nem tudott olyan fontos tényezővé emelkedni India energiahordozó-importjában, mint ahogy az Közép-Európa esetében tapaszt-

¹⁵ White House: *National Security Strategy of the United States of America*. 2017. december. 46–47. <http://nssarchive.us/wp-content/uploads/2017/12/2017.pdf> (Utolsó letöltés dátuma: 2020.01.22.)

¹⁶ White House: *National Security Strategy*. 2022. október, 37–38. <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf> (Utolsó letöltés dátuma: 2023.08.21.)

¹⁷ Menon, Rajan – Rumer, Eugene: *Russia and India: A New Chapter*. Carnegie Endowment, 2022. szeptember 20. <https://carnegieendowment.org/2022/09/20/russia-and-india-new-chapter-pub-87958> (Utolsó letöltés dátuma: 2023.08.14.)

¹⁸ Uo.

talható volt. Mindössze az indiai atomerőművek üzemanyagának első számú szállítójaként könyvelhetett még el különleges szerepet, minden más tekintetben aránylag könnyen pótolható lett volna. Általánosságban jellemző, hogy az orosz állam komoly hatalmi tényezőként nem tud megjelenni a dél-ázsiai szintéren, inkább gazdasági nyereségét igyekszik biztosítani, illetve lehetőség szerint fokozni itt. A 2020-as évek elejének válságai, különösen az élelmiszerkrízis kialakulása egyes dél-ázsiai államokban e tekintetben Oroszország számára is lehetőségek forrásává vált. Az orosz–pakisztáni kapcsolatok éppen az ukrajnai konfliktus 2022 februári eszkalációjával egyidőben értek újabb mérföldkőhöz Imrán Hán miniszterelnök moszkvai útjával.¹⁹ Noha Oroszország az energiahordozók és élelmiszerek exportjának növelésére is nyitott volt a térség országaiba, ennek a helyi fizetőképesség hiánya komoly akadályt képezte. Egyúttal a történetek egyszerre hozták felszínre a Nyugattal szembeni elégedetlenség – esetenként kifejezett gyűlölet – hangjait és az orosz hatalmi státuszából való kiábrándulást a régióban.

A poszthegeionális világ perspektívái

Az Egyesült Államok globális hatalmi elsőségének gyengülése és dominanciájának legalább bizonyos területeken jelentkező, várható elolvadása Dél-Ázsiában is jól ismert folyamat, ez azonban a helyi államok számára önmagában nem járt eddigi stratégiai vonalvezetésük gyors és radikális felülvizsgálatának kényszerével. Pakisztán már a kétezres évek folyamán tett arra célzásokat, hogy a kínai kapcsolatait az amerikaiak elé sorolja, amennyiben törésre kerülne sor a két hatalom között.²⁰ A 2020-as évek elején azonban az elsődleges tájékozási pont továbbra is az indiai hatalmi fölény ellensúlyozása volt a részéről.

India kapcsán valójában régóta közhely, hogy a 21. század egyik vezető hatalmának szerepe vár rá, ám az indiaiak erre – Kínához hasonlóan – a normális rend helyreállásaként tekintenek, ami jellemezte a világot az európaiak gyarmatosító tevékenységét megelőzően. A multipoláris világ épülése ilyen perspektívából nem csak természetes, de igazságos folyamat is, aminek következtében megszűnik egy központ abnormálisan nagy szerepe az emberség életének formálásában. A poszthegeionális állapot felé mutató fejlődés

¹⁹ Mohan, C. Raja: Imran Khan Goes to Moscow as Pakistan Romances Russia. In: *Foreign Policy*. 2022. február 23. <https://foreignpolicy.com/2022/02/23/imran-khan-pakistan-russia-putin-india-geopolitics/> (Utolsó letöltés dátuma: 2023.08.11.)

²⁰ Afridi, Jamal – Bajoria, Jayshree: *China-Pakistan Relations*. Council on Foreign Relations, 2010. július 6. <http://www.cfr.org/china/china-pakistan-relations/p10070> (Utolsó letöltés dátuma: 2012.04.23.)

magától értetődő kísérőjelensége ugyanakkor az addigi hegemon kihívójának erősödése, ami indiai szemszögből egy jóval kevésbé kívánatos eredményt hoz. Ez a rivális Kínai Népköztársaság befolyásának gyors növekedése, nem csak globális összefüggésekben, de regionális szinten is, olyan térségekben (Délkelet-Ázsia, Közel-Kelet, Közép-Ázsia), amelyekhez Indiának is stratégiai érdekei kapcsolódnak. Anélkül, hogy jóslásokba bocsátkoznánk azonban rá kell mutatni, hogy az orosz–ukrán, és ezzel összefüggően az orosz–nyugati ellentétek kiéleződése minden bizonnyal változást hozott az átalakulás dinamikájába.

Újdelhi szemében Oroszország minden közismert gazdasági-strukturális és demográfiai problémája ellenére olyan állam, amelynek természetes helye van a multipoláris nemzetközi rend „pólusai” között. Társul ehhez az a várakozás, hogy az orosz nagyhatalmi identitás arra ösztönzi majd a moszkvai elitet, hogy Kínával szemben is megőrizze stratégiai autonómiáját és legalább bizonyos, Indiának fontos ügyekben lehet számítani a támogatására Pekinggel szemben. Ám az orosz–ukrán konfliktus 2022. február 24-ével kezdődött nyílt háborús eszkalációja – a konfliktus ezen szakaszának alakulásától és annak katonai interpretációitól függetlenül – nagy valószínűséggel tartósan elvágtá Oroszországot a nyugati gazdasági és politikai relációinak döntő részétől, egyúttal külkapcsolataiban korábban példátlan mértékben felértékelte a Kínai Népköztársaságot. Utóbbi immár – ha mellőzzük a stratégiai nukleáris fegyverek pusztá számának önmagában semmit sem mondó összehasonlítását – minden tekintetben az erősebb fél kettejük viszonyában. India számára ez egyértelműen negatív elmozdulás ahhoz az állapothoz képest, ami az eszkalációt megelőzően jellemző volt. Az indiai kormány az energiahordozók fokozott vásárlásával igyekezett akadályozni Peking kizárólagos térnyerését Oroszország átstrukturálódó kereskedelmi kapcsolataiban. Nem mellesleg a kőolaj és kőszén erős diszkonttal való beszerzésének lehetősége a 2020-as évek elejének válságaival küzdő indiai gazdaságnak is jól jött. Köszönhetően ennek, 2022-re Oroszország a korábbi 6-7. helyről India első számú kőolaj-behozatali forrásává lépett elő.²¹ Moszkva szorult helyzetét Pakisztán is igyekezett kihasználni, szóltak tervek arról is, hogy az ország olajimportjának kétharmadát innen fedeznék. Jelentős hátránya volt azonban Indiához képest a szerény fizetőképessége, különösen, miután az ország 2023-ra gyakorlatilag az államcsőd határára jutott. Ráadásul a diszkontáron leszerződött

²¹ Verma, Nidhi: India's July Russian oil imports dip; Saudi import down to 2-1/2-yr low –trade. In: *Reuters*. 2023. augusztus 22. <https://www.reuters.com/world/india/indias-july-russian-oil-imports-dip-saudi-import-down-2-12-yr-low-trade-2023-08-22/> (Utolsó letöltés dátuma: 2023.08.24.)

orosz olaj pakisztáni felhasználásával kapcsolatban finansiális és technológiai problémák is felmerültek.²² A gabonaimport a másik kiemelt terület, amiben ugyanakkor a 2022/23. évben jelentős előrelépés volt tapasztalható: Pakisztán az Ukrajnából kieső búzabehozatalát teljes egészében Oroszországból pótolta és az orosz búza ötödik legnagyobb importőrévé vált.²³

Kínai részről számos nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó szakértő úgy tekint az orosz–ukrán háborúra, mint egy proxy konfliktusra a két legnagyobb nyertes, az Egyesült Államok és Kína között.²⁴ Ez egyúttal annak elfogadását is sugallja a részükről – amiről a kínaiak a szóban forgó időszakban nyíltan nem beszéltek – hogy a háború eredményeképpen az orosz–kínai viszony már nem egyenértékű felek relációja, ugyanakkor Peking támogatni fogja Moszkvát egy súlyos, társadalmi és politikai rendjét megrengető végkifejtet elkerülésében annak érdekében, hogy továbbra is támaszkodhasson rá az USA globális vezető szerepének leépítését célzó erőfeszítéseiben. Emellett a háború nagyon fontos, széles körben elemzett tapasztalatok forrása a modern hadviselésről, a haditechnikai eszközök gyakorlati alkalmazhatóságáról és a nyugati szankciópolitika hatásairól. Ezek a tapasztalatok Kína további lépéseinek tervezését, illetve az ezekre való felkészülés folyamatát is befolyásolják.

Konklúziók

E sorok születésének idejére (2023. augusztus) megállapíthatjuk, hogy a 21. század harmadik évtizedének elejére a nemzetközi rend átalakulása nagy valószínűséggel egy felgyorsultabb szakaszába ért, az ezen időszakot jellemző válságok gazdasági és stratégiai következményei pedig összetett kihívás elé állították a dél-ázsiai térség államait is. India számára Oroszország globális pozíciójának átalakulása, nyugati kapcsolatrendszerének drasztikus leépülése, ennek ellenhatásaként pedig keleti viszonylatainak felértékelődése a kí-

²² Aamir, Adnan: Pakistan eyes deeper discounts as Russian oil imports hit snag. In: *NIKKEI Asia*. 2023. augusztus 19. <https://asia.nikkei.com/Economy/Pakistan-eyes-deeper-discounts-as-Russian-oil-imports-hit-snag> (Utolsó letöltés dátuma: 2023.08.20.)

²³ Iroanya, Vivian: Pakistan's wheat imports from Russia surge eightfold on supply disruption from Ukraine. *S&P Global*. 2023. március 15. <https://www.spglobal.com/commodityinsights/en/market-insights/latest-news/agriculture/031523-pakistans-wheat-imports-from-russia-surge-eightfold-on-supply-disruption-from-ukraine> (Utolsó letöltés dátuma: 2023.05.12.)

²⁴ Bachulska, Alicja – Leonard, Mark: *China and Ukraine: The Chinese debate about Russia's war and its meaning for the world*. European Council on Foreign Relations, 2023. július 11. <https://ecfr.eu/publication/china-and-ukraine-the-chinese-debate-about-russias-war-and-its-meaning-for-the-world/?fbclid=IwAR0fPbPpFVwfbWFzjv0TqGcljtt24IP5y2r2-DVhQc-psBANS0fOUvOarXyY> (Utolsó letöltés dátuma: 2023.08.03.)

nai befolyás radikális növekedésén keresztül hátrányosan érinti Újdelhi azon stratégiai érdekét, miszerint Moszkvából a multipoláris világ minél önállóbb hatalmi centrumát irányítsák. A történelmi távlatokban legalábbis küszöbön álló poszthegeemoniális időszak ezen várható fejleménye a Kínai Népköztársaság hatalmi súlyának gyorsabb növekedését eredményezheti, ami Peking dél-ázsiai törekvéseire is hatást gyakorol, főként az indiai-óceáni jelenlétének erősödése által. India számára hosszú távú dilemmaként jelenik meg Oroszország jövőbeli viszonya Kína vezető hatalmi szerepéhez, illetve képessége az addigi védelmi együttműködés folytatására. A háború természetes velejárója volt az orosz fegyverexport leállása India felé, az viszont már kevésbé volt magától értetődő, hogy a szovjet/orosz eredetű haditechnika ennyi gyengesége derül ki a hadszíntéri tapasztalatok fényében, így – hangsúlyozottan távlatilag – az indiai fegyveres erők átfegyverzése is indokoltta válhat. Az India által favorizált hazai gyártókon túl a fejlett haditechnikai rendszerek forrásának számító amerikai, japán, esetleg európai és dél-koreai partnerek bevonása ebbe a folyamatba ugyanakkor az ország nyugati kapcsolatainak erősödését, míg – ha nem is szándékoltan – orosz relációinak gyengülését hozhatják.

Pakisztán a nagyhatalmakkal ápolt kapcsolataitól döntően az ország további fejlődéséhez szükséges technológiai és pénzügyi források, az India elleni minél hitelesebb biztonsági garanciák megszerzését, valamint esetleg atomhatalmi státuszának elismerését reméli. Utóbbit – Indiával ellentétben – még senkitől sem kapta meg.

Az indiai – pakisztáni ellentét az elmúlt években éppúgy, mint várhatóan az előttünk álló évtizedben is a dél-ázsiai hatalmi viszonyok elsődleges törésvonalát alkotja majd, amire a rivális nagyhatalmak igyekezhetnek rájátszani saját helyi befolyásuk erősítése érdekében. Mindkét dél-ázsiai állam érdekelt ugyanakkor abban, hogy ne égesse fel maga mögött a hidakat az ellenérdekelt fél felé sem, így legalábbis bizonytalan, hogy milyen mélységben lesznek hajlandók elköteleződni valamelyik fél oldalán. Utóbbira Pakisztán részéről van nagyobb esély, az Indiával összefüggő félelmei és korlátozott belső erőforrásai miatt. A kisebb dél-ázsiai államok (főként Nepál, Banglades, Srí Lanka és a Maldív-szigetek) India befolyásának ellensúlyozása és beruházások elnyerése érdekében nyitott a kínai kapcsolatok fejlesztésére. Különös stratégiai kockázatokat ez napjainkra Srí Lanka és a Maldív-szigetek részéről vet fel a kínai vállalatok térryerése és az erősödő gazdasági dependencia miatt.

Az Amerikai Egyesült Államok a kétezres évektől egyre egyértelműbben Indiát preferálja dél-ázsiai kapcsolataiban, amelyben éppúgy közrejátszanak

a gazdasági megfontolások, mint a Kínai Népköztársaság ázsiai feltartóztatására irányuló hosszabb távú stratégiai érdekek. Washingtonban nem látunk érdemi kihívást India nagyhatalmi törekvéseiben saját globális hatalmi pozíciójukra nézve, ezért támogatják azok érvényesülését. Kína befolyásának növekedése ugyanakkor arra készítette Washingtont, hogy szorosabbra vonja az együttműködést ázsiai partnerei és szövetségesei között, lehetőség szerint minél jobban megerősítve a létező kooperációk biztonság- és védelempolitikai dimenzióit. Ennek eredménye az AUKUS létrejötte és a Négyoldalú Biztonsági Párbeszéd tagállamainak intenzívebbé váló katonai együttműködése is. Utóbbinak India is tagja, így a szervezet jövőjének egyik nagy kérdése lesz, hogy a dél-ázsiai ország mennyit hajlandó áldozni stratégiai autonómiájából a kínai hatalmi építkezés hatékonyabb, koalíciós keretben zajló ellensúlyozása érdekében? Az erre adott majdani válasz a nagyhatalmak dél-ázsiai befolyásának jövőjére is alapvető hatással lesz.

STEMPLER ÁDÁM²⁵

Baloldali politikai mozgalmak Brit Malájföldön a japán megszállástól a Malájföldi Föderációig

Brit Malájföldön²⁶ a második világháborút megelőző időszakban a nacionalizmus nem vált meghatározó tényezővé. Ráadásul a közvetlen és közvetett brit uralom párhuzamos létezése további megosztottsághoz vezetett az egyébként is gyenge maláj nacionalizmuson belül. A Szingapúrból, Melakából és Penang szigetéből létrehozott ún. Straits Settlements („Tenger-szorosok Terü-

²⁵ Stempler Ádám, egyetemi tanársegéd, ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék

²⁶ Eredeti nevén British Malaya, a Maláj-félszigetre utaló brit megnevezés.

letei”)²⁷ térségében, ahol közvetlen brit uralom érvényesült, a helyi uralkodók és a hagyományos elit jelentősen kisebb hatalommal rendelkeztek, mint a többi maláj államban. Ezzel szemben az ún. „rezidens-rendszer”²⁸, vagyis a közvetlen brit uralom bevezetése a hagyományos feudális társadalmak konzerválásához vezetett a Szövetségi²⁹ és a Nem Szövetségi³⁰ Maláj Államokban. A tradicionális társadalmi hierarchia megőrzése azáltal, hogy a szultánok kezében hagyták a vallással és szokásokkal kapcsolatos ügyeket, egy olyan gyarmati közösség kialakulásához vezetett, amely sokkal lojálisabb volt a gyarmati adminisztrációhoz és kevésbé volt fogékony a rendszer átalakítását célzó kísérletekre. Jelentős változást majd csak a második világháború időszaka hozott. Mind a megszálló japán csapatok, mind a háborút követően visszatérő brit adminisztráció immáron egységes területként kezelte a Maláj-félszigetet, mely elősegítette a maláj nemzettudat kialakulását. Ekkor azonban még nem volt egyértelmű, hogy a térség 1957-es függetlenségétől egészen a 2018-as általános választásokig hatalmon lévő Egyesült Maláj Nemzeti Szervezet (United Malays National Organisation, UMNO) fogja dominálni a politikai színteret. Mi több, egy közös maláj identitás kialakításának igénye éppen a baloldali radikális maláj pártok körében jelent meg először. Jelen tanulmány arra a kérdésre keresi a választ, hogy Malájföld japánok általi megszállásától egészen a Malájföldi Föderáció kihirdetéséig milyen céljaik voltak a baloldali mozgalmaknak, hogyan próbálták leküzdeni a brit gyarmati rendszer által kialakított megosztottságokat, illetve, hogy milyen okok húzódtak meg sikerelenségük mögött.

Előzmények

A bevezetésben említett közvetett és közvetlen uralom párhuzamos létezése mellett fontos kiemelni a britek által kialakított rendszer egy másik markáns elemét, mely jelentős hatással volt a maláj nacionalizmus alakulására. A 20. század elejétől a gyarmati adminisztráció nagy számban telepített be indiai és kínai vendégmunkásokat, mely a maláj társadalom marginalizálódásához

²⁷ Balogh András: *Bevezetés Délkelet-Ázsia történelmébe*. Budapest, 2015. 168.

²⁸ A rezidens-rendszer alapját az 1874-es pangkori egyezmény teremtette meg, melynek értelmében egy brit tanácsadó került a helyi uralkodó mellé.

²⁹ Eredeti nevén Federated Malay States. Ide tartoztak Selangor, Perak, Pahang és Negeri Sembilan maláj államai. A berendezkedést Kuala Lumpur szövetségi központból irányították.

³⁰ Eredeti nevén Unfederated Malay States. Johor, Kelantan, Kedah, Perlis és Terengganu államok kollektív megnevezése a brit gyarmati uralom időszakában.

vezetett. A társadalmi megosztottság fenntartására törekvő brit gyarmatpolitika végül kétféle „nacionalizmus” kialakulását eredményezte. A jobboldali, konzervatív álláspontot képviselő nacionalisták a „Malájföld a malájoké” jelszó alatt sürgették a gyarmati hatóságokat, hogy mielőbb korlátozzák az indiai és kínai vendégmunkások beáramlását és gazdasági szerepét. A növekvő sérelmek ellenére a nacionalisták ezen csoportosulása a későbbiek során is hűséges maradt a brit uralomhoz. Velük szemben a baloldali, radikális nacionalisták már a teljes függetlenséget szorgalmazták, méghozzá Holland Kelet-Indiával, vagyis a későbbi Indonéziával való egyesülés révén. Az „összes elnyomott maláj”³¹ felszabadítását hirdető radikális nacionalisták Ibrahim Jaakob vezetésével 1938-ban megalakították az Ifjú³² Malájok Szövetségét (Kesatuan Melayu Muda, KMM). Az imperializmusellenes álláspontra helyezkedő politikusok bírálták az uralkodókat és helyi főnököket, amiért engedték a „rezidens-rendszer” bevezetését. Továbbá szintén hibáztatták az angol oktatásban részesülő és magasabb rangú közigazgatási pozíciókat betöltő elit tagjait is, amiért csak saját boldogulásukkal, nem pedig az alsóbb osztályok képviselésével foglalkoztak. Emellett lényeges megemlíteni, hogy míg a jobboldali nacionalizmus elsősorban a különálló maláj államok szintjén jelentkezett, a baloldali radikalisták elítélték a konzervatív csoportosulások provincializmusát, és egy egységes, az egész térségre kiterjedő maláj nemzetudat kialakítását tűzték ki egyik legfőbb céljukként.³³ Külön figyelmet érdemel az 1930-ban alakult Malájföldi Kommunista Párt (MKP), mely ugyancsak imperializmusellenes álláspontra helyezkedett. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a párt a második világháborút megelőző időszakban szinte végig illegálisan működött, habár az 1930-as évek második felétől egyre jelentősebb szerepet játszott a szakszervezeti mozgalomban. Mindazonáltal a kommunistákat nem lehet a különböző maláj csoportosulásokkal egy lapon említeni, mivelhogy túlnyomórészt kínaiak alkották a párt tagságát, így mindenekelőtt kínai érdekeket képviseltek a brit gyarmat területén. Ezenfelül az MKP irányvonalát tekintve végig meghatározó maradt az anyaország, illetve a Kommunista Internacionálé befolyása. Jelentős változást majd csak a második világháború időszaka, illetve a japán megszállás hozott.

³¹ Beleértve az indonézeket is.

³² Az „ifjú” megnevezés az ifjútörök mozgalomra utal.

³³ Sani, Rustam A.: *Social Roots of the Malay Left: an Analysis of the Kesatuan Melayu Muda*. Petaling Jaya: SIRD, 2018. 59.

A japán megszállás időszaka

Az 1930-as évek végétől kezdve a radikális KMM egyes tagjai kifejezetten segítették a gyarmati uralom alóli felszabadítást hirdető japán csapatokat abban a reményben, hogy viszonzásként a kelet-ázsiai hatalom is hozzájárul majd a maláj nemzeti mozgalom céljainak megvalósításához. Együttműködésükért cserébe a radikális politikusok hamarosan magasabb és befolyásosabb pozíciókba kerültek a japánok által kialakított gyarmati adminisztrációban, mint a maláj arisztokrácia és az angol oktatásban részesülő hivatalnokok. A hagyományos maláj elit természetesen nehezményezte, hogy a KMM vezetői együttműködtek a japánokkal, ami tovább mélyítette a maláj nacionalizmus két irányzata közötti ellentétet. A baloldali radikálisok azonban nem élvezhették túl sokáig gyorsan jött befolyásukat, mivel attól tartva, hogy más csoportosulások is hasonló kiváltságokra tarthatnak igényt, a japánok 1942 júniusában betiltották a pártot.³⁴ A japán vezetésből kiábrándulva, a KMM felszólította tagjait, hogy működjenek együtt a Malájföldi Kommunista Párttal. Tekintve, hogy a KMM együttműködött a japánokkal, a britekhez lojális jobboldali, konzervatív nacionalisták körében pedig nem jött létre jelentősebb összefogás, a gyarmati erők rá voltak kényszerülve, hogy ha ideiglenesen is, de kiegyezzenek a kommunistákkal. 1941 végére a Malájföldi Kommunista Párt Központi Bizottsága is jóváhagyta a britekkel való együttműködést, valamint határozott egy egységes, fegyveres ellenállási mozgalom felállításáról.³⁵ 1942 közepére létrejött a Malájföldi Népi Japánellenes Hadsereg (Malayan Peoples' Anti-Japanese Army, MPAJA), melyben egyértelműen a kommunisták befolyása érvényesült.³⁶ Egyes becslések alapján az egységes japánellenes mozgalom, melyhez a kommunisták mellett kisebb ellenállási csoportosulások is csatlakoztak, megközelítőleg 10.000 tagot számlálhatott.³⁷ A MPAJA széles körű támogatást élvezett a kínaiak körében, akik leginkább ki voltak téve a japán atrocitásoknak. Mindazonáltal a mozgalomnak indiai és maláj tagjai is voltak. Utóbbiak száma a KMM betiltása után jelentősen megugrott. Tehát míg a kommunisták elsősorban a japánellenes harcokban vettek részt, a

³⁴ Kheng, Cheah Boon: *The Japanese Occupation of Malaya, 1941–45: Ibrahim Yaacob and the Struggle for Indonesia Raya*. In: *Indonesia* (Ithaca), 1979. vol. 28. 79.

³⁵ Arditti, Roger C.: *Counterinsurgency Intelligence and the Emergency in Malaya*. Cham, Switzerland, 2019. 91–92.

³⁶ Uo. 91–92. o.

³⁷ Abdullah, Abdul Rahman: *Gerakan anti penjajahan di Malaysia 1511–1950: pengaruh agama dan tarikat*. Kuala Lumpur, 1994. 99–100.

feloszlattott KMM korábbi tagjai ezzel szemben különböző, a lakosság mobilizálása céljából létrehozott japán önvédelmi szervezeteket igyekeztek felhasználni a nemzeti mozgalom népszerűsítésére. Abban mind a kommunisták, mind a maláj radikálisok egyetértettek, hogy a háború utáni rendezés időszakának egyik legfontosabb célkitűzése a különböző etnikumok közötti egyenlőség biztosítása lenne. A független állam berendezkedéséről azonban másként gondolkodtak. Az MKP a brit gyarmati uralom alatt álló területek felszabadítását követően a Malájföldi Demokratikus Köztársaság létrehozását vizionálta, míg Ibrahim Jaakob és köre továbbra is a Holland Kelet-Indiával történő egyesülésen dolgozott.³⁸ A holland gyarmattal való egyesülés a kommunistáknak nem kedvezett volna, mivel a kínaiak egyértelmű kisebbségbe kerültek volna. Ezzel szemben a brit gyarmaton a kínaiak aránya meghaladta a 35%-ot, így jelentős befolyással rendelkeztek volna a Maláj-félszigetre kiterjedő független államban.³⁹ A második világháború alakulása kezdetben a maláj radikálisoknak kedvezett.

A korall-tengeri, illetve a Midway-szigeteki csatát követően egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a japánok nem fognak tudni lépést tartani a szövetséges erők ellentámadásával. 1943-tól kezdve a kelet-ázsiai hatalom fokozatosan egyre több engedményt tett a maláj nemzeti mozgalomnak, hogy továbbra is biztosítsa törekvései támogatását. 1945 februárjában a japán adminisztráció a maláj függetlenség lehetőségét is kilátásba helyezte, melynek során a szintén japán megszállás alatt álló Holland Kelet-Indiával történő egyesülés is felmerült, mint opció.⁴⁰ A hír hallatára Ibrahim Jaakob vezetésével létrejött a Fél-szigeti Indonéz⁴¹ Népi Szövetség (Kesatuan Rakyat Indonesia Semenanjung, KRIS), mely az egyesülés folyamatát volt hivatott lebonyolítani. A KRIS tagjai elsősorban attól tartottak, hogy a visszatérő brit gyarmati adminisztráció „oszd meg és uralkodj” politikája továbbra is a betelepített vendégmunkások előnyben részesítését, valamint a hagyományos elit támogatása által, a maláj társadalom folytatólagos megosztottságát eredményezné.⁴² A két térség egyesülésének a Malaka-szoros túloldalán is voltak támogatói, a japán kapi-

³⁸ Kheng, Cheah Boon: *From PKI to the Comintern, 1924-1941: the Apprenticeship of the Malayan Communist Party: Selected Documents and Discussion*. Ithaca, 1992. 122.

³⁹ Kheng, Cheah Boon: *Red Star over Malaya: Resistance and Social Conflict During and after the Japanese Occupation of Malaya, 1941-46*. Singapore, 2012. 3.

⁴⁰ Kratoska, Paul H.: *Southeast Asian Minorities in the Wartime Japanese Empire*. London, 2002, 105.

⁴¹ Az „indonéz” megnevezés a két gyarmat népességének összetartozására, rokonságára utal.

⁴² Yaacob, Ibrahim Haji: *Sekitar Malaya merdeka*. Jakarta, 1957. <https://arie-widodo.blogspot.com/2012/10/sekitar-malaya-merdeka-ibrahim-yaacob.html?q=ibrahim+yaacob> (Utolsó letöltés dátuma: 2023.10.10.)

tuláció azonban azonnali cselekvésre kényszerítette az indonéz nacionalista mozgalmat. Az indonéz függetlenség kikiáltásával lényegében eldőlt, hogy a két korábbi gyarmat területe nem fog egy független, az egész indonéz-maláj szigetvilágra kiterjedő államban egyesülni. Annak ellenére, hogy a maláj függetlenség kikiáltására, valamint sem a kommunisták, sem a maláj radikálisok által elképzelt háború utáni berendezkedés megvalósítására nem kerülhetett sor, a japán megszállás időszakának volt két hagyatéka, mely alapjaiban változtatta meg a maláj nacionalizmus jellegét. Egyrészt, megszűnt az egyes etnikumok, a brit gyarmatosítás alatt szándékosan kialakított elszigeteltsége. Ez a későbbiekben lehetővé tette a párbeszédet a különböző etnikumok vezetői között a faji, politikai és gazdasági különbségek áthidalásáról. Másrészt, a japán kormányzás alatt a maláj államok olyan mértékű centralizációja valósult meg, ami a történelem során korábban nem létezett. Míg a britek tudatosan törekedtek a gyarmat megosztottságának fenntartására, a japán központosító törekvések jelentős mértékben hozzájárultak a maláj nemzettudat megerősödéséhez. Ahogy az látható lesz, a második világháborút követően már nem állami szinten, hanem össz-maláj viszonylatban jelentkeznek a nacionalista törekvések.

A II. világháború végétől a Malájföldi Unióig

Japán feltétel nélküli kapitulációját követően már csak idő kérdése volt, hogy mikor jelennek meg az első brit katonák, melyre végül 1945. szeptember 12-én került sor.⁴³ Közel három hétig tehát a MPAJA egységei jelentették a legfőbb hatalmat Malájföldön, mely időszakot sikeresen kihasználták befolyásuk kiterjesztésére. Ahogy korábban is említésre került, az egységes ellenállási mozgalomban a kommunisták domináltak, akiknek 1943 óta a Malájföldi Demokratikus Köztársaság kikiáltása volt a legfőbb céljuk. A japán kapitulációt követően a párt militáns szárnya ezt továbbra is fegyveres úton kívánta elérni, még akkor is, ha az a brit katonai erők elleni fellépést jelentette volna. Végül azonban a Lai Tek vezette mérsékeltek kerekedtek felül, akik 1945. augusztus 27-én kijelentették, hogy továbbra is fenntartják a britekkel való együttműködést, vagyis a jövőben alkotmányos eszközökkel igyekeznek politikai előnyökre szert tenni.⁴⁴ Lai Tek azzal indokolta döntését, hogy a kommunista párt nem rendelkezett kellően széles hatalmi bázissal, külö-

⁴³ Mohd. Isa, Othman: *Sejarah Malaysia, 1800–1963*. Kuala Lumpur, 2002. 311.

⁴⁴ Kheng, 2012. 296.

nösen a maláj közösségen belül, hogy fegyveres úton átvegye a hatalmat.⁴⁵ Fontos azonban megemlíteni, hogy a japán megszállás előtt Lai Tek a britek ügynöke volt és később a japánokkal is együttműködött. Valószínűsíthető, hogy a kommunista vezető, tartva a retorziótól, igyekezett mindent megtenni,

hogy a briteknek minél inkább érdekében álljon eltekinteni a második világháború alatti kollaboráns tevékenységétől.

Annak ellenére, hogy a kommunisták a britekkel való együttműködés folytatásáról döntöttek, a MPAJA fegyveres ellenállási mozgalom egyértelmű fenyegetést jelentett a gyarmati hatalom számára. Egyrészt a japán invázió megdöntötte a brit erők legyőzhetlensége körül kialakult mítoszt.

Másrészt a lakosság saját szemével tapasztalhatta, hogy a MPAJA alakulatai voltak azok, akik ténylegesen felvették a harcot a megszálló japán csapatokkal. A Brit Katonai Adminisztráció (BMA) 1945 decemberi jelentésében a következő megállapítás olvasható: „A gerillák nagyon hasznos szolgálatot tettek ebben az időszakban, de meg kell mondani, hogy az ideiglenesen rájuk ruházott hatalmat vezetőik hajlamosak voltak úgy tekinteni, mintha az ország irányításában olyan politikai felelősséget ruháztak volna rájuk, amely vetekszik a brit katonai közigazgatásával.”⁴⁶ A jelentésben foglaltaknak megfelelően hamarosan kezdetét vette a MPAJA feloszlata. Ami a Malájföldi Kommunista Pártot illeti, a BMA arra a következtetésre jutott, hogy a kommunisták egyelőre kerülnek a nyílt konfliktust a hatóságokkal és a párt „(...) céljait alkotmányosnak mondható módon követi.”⁴⁷ A Maláj Biztonsági Szolgálat (MSS) 1946 májusában közzétett jelentése azonban határozottan árnyaltabb képet nyújt: „A Malájföldi Kommunista Párt politikája egyértelműen britellenes, és végső célja a malájföldi kormány megdöntése (...) az első lépés a szakszervezetek ellenőrzése és rajtuk keresztül a tömegek feletti ellenőrzés megszerzése.

⁴⁵ Uo. 93.

⁴⁶ Arditti, 2019. 126.

⁴⁷ Uo. 94.

Az MKP már most is nagymértékben ellenőrzi a szakszervezeteket.⁴⁸ Tehát az, hogy a kommunisták lettek az azonnali fegyveres felkelésről és céljaik alkotmányos úton történő elérését hangoztatták, még nem jelentette azt, hogy ne próbálták volna meg kihasználni a társadalom körében létező, esetleg kreált, felerősített sérelmeket a „békés népfront-stratégiájuk” előmozdítása érdekében. Ezenfelül a Maláj Biztonsági Szolgálat, illetve a brit malajziai Főparancsnokság (GHQ) jelentéseiből az is kiderül, hogy az MKP rendszeres összeköttetésben állt más kommunista pártokkal világszerte, valamint küldött párttagokat nemzetközi kommunista konferenciákra és kiképzőtáborokba.⁴⁹ Az MSS 1947 júniusában már arról számolt be, hogy az MKP egy össz-maláj jellegű, minden etnikumot és osztályt felölelő szervezetet igyekszik kialakítani, mely végső soron képes lesz a teljes függetlenség kivívására.⁵⁰ A leírtak alapján megállapítható, hogy a Malájföldi Kommunista Párt csak a narratíva szintjén igyekezett alkotmányos módszerekkel megvalósítani céljait, a valóságban kiváráásra játszott, hogy minél szélesebb tömegbázist tudhasson maga mögött a brit gyarmati uralom megdöntéséhez. A második világháború utáni kaotikus állapotok, az általános elégedetlenség, illetve a Malájföld-szerte tapasztalt megélhetési nehézségek nagyban hozzájárultak a szervezőtevékenység eredményességéhez. A szűkös anyagi források, valamint a brit gyarmati hatóságok növekvő gyanakvása azonban a kommunista párt politikai szerepvesztéséhez vezetett. Jóllehet, számos hírszerzési jelentésben arról lehet olvasni, hogy a kommunista központok fokozatos bezárása ellenére a párttagok továbbra is aktívan pénzt gyűjtöttek.⁵¹ Ez alapján arra lehet következtetni, hogy a párt maga nem szűnt meg, hanem egyre inkább titkos, földalatti tevékenység folytatására tért át. A kommunisták a különböző szakszervezetekbe már rögtön a második világháborút követően beszivárogtak és szervező-, illetve bomlasztó tevékenységüket a későbbiekben is folytatták. Ezenfelül az MSS 1947-es jelentései arról tanúskodnak, hogy a kommunisták befolyásuk kiterjesztésével más baloldali pártokat is igyekeztek felhasználni céljaik elérésére. Ezen baloldali pártok közül érdemes kiemelni a Maláj Nacionalista Pártot (Partai Kebangsaan Melayu Malaya, PKMM⁵²).

Miután a megszállás időszaka alatt a japán vezetés az összes maláj politikai pártot feloszlatta, a kapitulációt követően minden kétséget kizáróan a

⁴⁸ Uo. 95.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Uo. 91–92.

⁵¹ Uo. 95.

⁵² A párt nevét gyakran rövidítették MNP-ként, mint Malay Nationalist Party.

Malájföldi Kommunista Párt dominálta a helyi politikai színteret. A malájokat tömörítő politikai csoportosulásoknak hetekbe, bizonyos esetekben hónapokba tellett míg újjá tudtak szerveződni. A maláj baloldali radikálisok végül október 17-én alakították meg a Maláj Nacionalista Pártot, melyhez azonban szükség volt a kommunisták jelentős közbenjárására. Egy 1949-es brit jelentés a következőképpen számol be a párt létrejöttéről: „1945 októberében egy Mokhtaruddin⁵³ nevű, Moszkvában kiképzett indonéz kommunista csatlakozott Dr. Burhanuddinhoz, hogy előkészítse a párt megalapítását, melyhez egy 100.000 dolláros támogatását hozott magával a Malájföldi Kommunista Párttól.”⁵⁴ A kommunisták tisztában voltak azzal, hogy a kezdeti népszerűségük nem elegendő a hatalom megszerzéséhez. Egy biztos tömegbázis kiépítéséhez a maláj népesség támogatására is szükségük volt, melyet a segítségükkel megalakult PKMM-en keresztül igyekeztek elérni. A jelentős kezdeti MKP befolyás ellenére azonban hamarosan a maláj radikálisok kerültek a legmagasabb pozíciókba.⁵⁵ A változás ellenére a Malájföldi Kommunista Pártnak továbbra is feltett szándéka volt felhasználni a PKMM tömegbázisát céljai megvalósítására. Törekvéseiket segítette, hogy a Maláj Nacionalista Párt esetében szintén egy baloldali csoportosulásról volt szó, ráadásul a vezetőség és a tagság köreiben is meghatározó volt azok száma, akik szimpatizáltak a kommunista nézetekkel. A két párt között tehát elsősorban nem ideológiai különbségek húzódtak. A PKM és a PKMM támogatóinak etnikai háttere mellett fontos szempont volt, hogy míg a Malájföldi Kommunista Pártra elsősorban a Kínai Kommunista Párt és a Komintern volt számottevő hatással, addig a maláj baloldali radikálisok esetében túlnyomórészt az indonéz kommunisták befolyása volt meghatározó.

Említésre méltó, hogy kezdetben a PKMM-nek is származott abból haszna, hogy a PKM politikai eszközként igyekezett felhasználni a maláj pártot, hiszen a kommunistákkal való együttműködés egyben lehetőséget teremtett befolyásuk kiterjesztésére a nem maláj etnikumok körében. A konzervatív irányvonalat követő, jobboldali maláj nacionalistákkal szemben ugyanis kizárólag az idegen etnikumokkal való együttműködés révén volt lehetőségük. A PKMM kettős stratégiáját kiválóan tükrözi a párt novemberben tartott

⁵³ Mokhtaruddin bin Lasso a MPAJA ellenállási mozgalomban is fontos szerepet töltött be. Később nézeteiért a brit gyarmati hatóságok bebörtönözték és feltételezhetően kivégezték.

⁵⁴ Adam, Ramlah: *Gerakan radikalisme di Malaysia (1938–1965)*. Kuala Lumpur, 2004. 82.

⁵⁵ Burhanuddin al-Helmi mellett még Ahmad Busztamam, illetve Ishak bin Hadzsi Mohamed vették át a párt vezetését.

kongresszusa is, melyen mintegy 300-an vettek részt.⁵⁶ A nem maláj népekkel való baráti kapcsolatok fenntartásáról hozott határozatok a kommunistákkal való együttműködést voltak hivatottak biztosítani, míg az indonéz–maláj összetartozás és a legfőbb jövőbeli célként kitűzött egységes állam létrehozásának a látványos hangsúlyozása pedig épp, hogy a kommunista befolyás ellensúlyozását szolgálta. Habár a Maláj-félsziget két legjelentősebb baloldali csoportosulása kölcsönösen függött egymástól, érdekeik összeegyeztetésére, valamint közös fellépésükre eleinte nem került sor. A brit kormány alkotmánytervezete e tekintetben is fordulópontra jelentett.

A Malájföldi Unió-tervezete és a közös ellenállás kezdete

A brit vezetés már az 1930-as évektől kilátásba helyezte a helyi uralkodók által vezetett, különálló államokból álló hagyományos struktúra átalakítását Malájföldön. A terv kivitelezésére a széleskörű helyi ellenállás következtében azonban nem volt lehetőség. A korábbi brit gyarmatpolitikával szöges ellentétben a japánok egy központból, egyetlen integrált területként kormányozták Malájföldet. Emellett a megszállás időszaka alatt a korábban különálló államok szultánjainak presztízse jelentős mértékben csökkent. Tényleges hatalommal a 20. század eleje óta nem rendelkeztek, azonban a brit uralom alatt törekedtek a látszat fenntartására, hogy biztosítsák a helyi uralkodók együttműködését. Kihasználva a második világháború alatti fejleményeket, Sir Edward Gent, a Gyarmati Hivatal tisztviselője 1943-ban összehívott egy tervezőbizottságot, melynek legfőbb feladata az unitárius szisztéma részleteinek körvonalazása, valamint a rendszer bevezetéséhez szükséges körülmények megteremtése volt.⁵⁷ Szemben a háború előtti brit gyakorlattal, amely kettős kormányzati struktúrát, vagyis a közvetlen és a közvetett kormányzást párhuzamosan alkalmazta, a Malájföldi Unió-tervezet két gyarmat létrehozását helyezte kilátásba a Maláj-félszigeten: Szingapúr különálló gyarmatát, illetve a félsziget összes többi területét, Malájföldi Unió néven. A brit tervezet értelmében, a *ius soli* elve alapján minden Maláj-félszigeten születő személy automatikusan „malájföldi” állampolgárrá vált volna.⁵⁸ Tehát a nem

⁵⁶ Firdaus bin Haji Abdullah: *The Origins and Early Development of the Radical Malay Opposition Movement in Malaysian Politics*. 1987. 139–140.

⁵⁷ Wah, Yeo Kim: The Anti-Federation Movement in Malaya, 1946–48. In: *Journal of Southeast Asian Studies*. 1. sz. 1973. 31.

⁵⁸ Stockwell, A. J.: The Formation and First Years of the United Malays National Organization (U.M.N.O.) 1946—1948. In: *Modern Asian Studies*. 4. sz. 1977. 488.

maláj etnikumokhoz tartozó személyeket ugyanazon politikai jogok illeték volna meg, mint a malájokat. Ezenfelül a korábban különálló államok integrálása megfosztotta volna a helyi uralkodókat területi szuverenitásuktól és minden egyéb kiváltságuktól. Értésülve a tervezett alkotmánymódosításról, mely veszélyeztette az arisztokrácia hagyományos szerepét, a konzervatív nacionalisták az Egyesült Maláj Nemzeti Szervezet (United Malays National Organisation, UMNO) köré tömörültek. Az UMNO-t vezető Dato' Sir Onn bin Dato' Dzsafaar kijelentette, hogy továbbra is a Brit Birodalom keretein belül képzeli el a malájok jövőjét. Ugyanakkor felvetette, hogy amennyiben a hagyományos uralkodó osztály hatalmát nem garantálják, és az „idegen etnikumok” ugyanolyan jogokat kapnak, mint a malájok, akkor az UMNO tagjainak nem lesz más választásuk, mint Indonézia felé tekinteni.⁵⁹

Ironikus módon, míg a hagyományosan lojális, konzervatív malájok élesen támadták a brit javaslatot, az indonéz–maláj összetartozást hangoztató, radikális és erősen imperializmusellenes Maláj Nacionalista Párt kezdetben támogatta a Malájföldi Unió-tervezetet. A maláj radikálisok ugyanis előnyösnek vélték, hogy a brit tervezet felszámolná a helyi uralkodók által képviselt provincializmust egy egységes gyarmat létrehozásával. Ezenfelül a különböző etnikumok közötti egyenlőségre vonatkozó törekvéseik egyaránt teljesültek volna. Mindazonáltal, amikor Dato Onn vezetésével – a Malájföldi Unió-terv kihirdetése után másfél hónappal – 1946. március 1-jén kezdetét vette az alkotmánymódosítás hatására összehívott pánmaláj kongresszus, a radikális mozgalmak is képviseltették magukat.⁶⁰ Eltérő nézeteik ellenére a PKMM tagjai sokkal szívesebben működtek volna együtt a konzervatív maláj csoportosulásokkal, mint a brit gyarmati hatalommal. Másrészt, a konferencia lehetőséget nyújtott mind a jobboldali, mind a baloldali nacionalisták számára, hogy a maláj nemzeti mozgalom élére álljanak. A több mint 40 szervezetet tömörítő kongresszuson mindenekelőtt két kérdés volt napirenden: a maláj nemzeti mozgalom megszervezése, illetve a Malájföldi Unió-tervezet elutasítása.⁶¹ A kezdeti együttműködés ellenére azonban hamar felszínre törtek az ellentétek. A konzervatív malájok vezéregyénisége, Dato Onn, elfogadtatta a jelenlévőkkel azt a kikötést, hogy a kongresszuson csak bejegyzett szervezetek vehessenek részt, illetve, hogy minden csoportosulás legfeljebb hat küldött delegálására jogosult. Ez egyértelműen a balolda-

⁵⁹ Abdullah, 1987. 155.

⁶⁰ Stockwell, 1977. 491–492.

⁶¹ Uo. 492.

li radikális mozgalom ellehetetlenítését célzó törekvés volt, hiszen a PKMM legtöbb szövetségese nem volt hivatalosan bejegyezve. A betérés elfogadását követően egyértelművé vált, hogy a kongresszus Dato Onn mögött áll, így a PKMM képviselői kivonultak a kongresszusról és két hónappal később az UMNO-val⁶² is szakítottak, mely így már kifejezetten a tradicionális elit érdekeit képviselte.⁶³ A végső szakítást a Maláj Nacionalista Párt azon javaslata idézte elő, miszerint az indonéz piros-fehér lobogó legyen a „malájföldi” nemzeti zászló is. Dato Onn, a brit vezetéshez intézett fenyegető kijelentése ellenére a hagyományos maláj elit soha nem támogatta volna az Indonéziával való egyesülést, hiszen az éppúgy hatalmuk és presztízsük devalválódását vonta volna maga után, mint a Malájföldi Unió kivitelezése.

Habár a retorika szintjén a nemzet zászlójának kérdése vezetett a szakításhoz, valójában a kezdetektől fogva összeegyeztethetetlen álláspontok hiúsították meg egy egységes maláj nemzeti mozgalom létrejöttét, ami érthető módon megkönnyebbülést jelentett a gyarmati adminisztrációnak. Mindazonáltal azon maláj radikálisok háttérbe szorulásával – akik legfőbb célkitűzésüknek a brit gyarmati uralom megdöntését tekintették – sem enyhült a tervezet kapcsán kialakult általános elégedetlenség, hiszen az UMNO tagjai éppúgy ellenezték azt. A brit vezetés nem kockáztathatta meg a korábban lojális hagyományos arisztokrácia elidegenítését, így bejelentették egy Alkotmányozó Munkabizottság felállítását a Malájföldi Unió-tervezet felülvizsgálatára. A 6 brit kormánytagot, 4 maláj uralkodót, illetve 2 UMNO képviselőt tömörítő bizottság összeállítása egyértelmű manifesztációja volt a brit gyarmatpolitika arra irányuló törekvésének, hogy maguk mögött tudhassák a konzervatív elit támogatását.⁶⁴ A tárgyalások eredménye lett a Malájföldi Föderáció-javaslat, mely immáron biztosította a tradicionális helyi arisztokrácia pozícióját. Miután a széleskörű elégedetlenség hatására a britek beleegyeztek, hogy nyílt párbeszédet kezdeményezzenek a szultánokkal és az UMNO-val, az ellenzéki csoportosulások, beleértve a baloldali maláj és nem maláj etnikumok szervezeteit is, egyre határozottabban léptek fel a gyarmati uralommal szemben.

Ahogy a gyarmati adminisztrációhoz lojális, konzervatív nacionalisták kérései fokozatosan teljesültek, a PKMM nekilátott, hogy tömeges támogatást gyűjtsön ügye, vagyis a teljes függetlenség kivívása és az Indonéziával való

⁶² A szervezet hivatalosan egy 1946 májusában tartott kongresszuson jött létre, amelyen a baloldali politikusok már nem vettek részt.

⁶³ Wah, 1973. 35.

⁶⁴ Abdullah, 1987. 158.

egyesülés mellé. A radikális vezetés igyekezett együttműködni minden olyan szervezettel, amely erős antiimperialista álláspontot képviselt. A pártból hamarosan kinőtte magát egy még inkább radikális, sőt egyenesen militáns szervezet. Az Ébredő Ifjúsági Szervezet, vagyis az API⁶⁵ létrehozása Ahmad Busztamam nevéhez köthető, aki ekkor az ifjúsági tagozat központi bizottságának volt a vezetője. A PKMM-en belül azonban nem mindenki támogatta az API militáns irányultságát, így a párton belül egyre mélyebb szakadék alakult ki a mérsékelt és a radikális tagok között, míg végül az API hamarosan kivált a pártból. A párt vezetésének mérsékelt elemei nélkül a militáns szervezet tagjai immáron teljesen szabadon fejthették ki, még a PKMM-hez képest is radikális nézeteiket. Ahmad Busztamam 1946 decemberében közölte az API manifesztóját, melyben kijelentette, hogy „(...) az API a szülőföld nemzetének függetlenségéért akar küzdeni, minden rendelkezésünkre álló eszközzel, ha lehet, szeliden, ha rá vagyunk kényszerülve, erőszakkal.”⁶⁶ Az egyre inkább radikális célokat hangoztató Ahmad Busztamam folyamatos megfigyelés alatt állt. 1947 áprilisában bebörtönözték a maláj vezetőt, majd a következő év júliusában az egész szervezetet betiltották a gyarmati hatóságok. Ezáltal az API lett az első politikai csoportosulás, melyet hivatalosan betiltottak a második világháború utáni időszakban.

Fontos hangsúlyozni, hogy a Malájföldi Unió körüli elégedetlenséget követően felállított Munkabizottság tevékenységének hatására a baloldali pártok közül nemcsak a malájok részéről figyelhető meg a határozottabb fellépés. A 20. század kezdetétől fogva a helyi gazdaság egyre inkább a jómódú kínai lakosság kezébe került. Értelemszerűen a kínai népesség ezen része teljesen eltérő módon viszonyult a brit gyarmati uralomhoz, mint a Malájföldi Kommunista Párt támogatottságát kitevő kínai lakosság. 1946-ban, tehát a Malájföldi Unió-tervezet kihirdetését követően, a kínai kereskedelmi körök elsősorban a japán megszállás időszaka alatt súlyosan megsínylelt üzleti vállalkozásaik helyreállításával voltak elfoglalva. Emellett a különböző kínai érdekképviselői csoportosulások és újságok sokkal fontosabbnak vélték a kettős állampolgársághoz való jog garantálását, mint a korábbi brit uralmi rendszerhez képest jóval kedvezőbb tervezet támogatását.⁶⁷ Miután az alkotmánymódosítás kihirdetését követően nem sokkal az MKP főtitkára minden kétséget kizáróan visszautasította a tervezetet, a kommunista nézeteket valló kínaiaknak

⁶⁵ A rövidítés jelentése malájul: tűz.

⁶⁶ Boestamam, Ahmad: *Testament Politik API – Merdeka Dengan Darah*. Kuala Lumpur, 1946. 7.

⁶⁷ Wah, 1973. 33.

sem maradt túl sok mozgásteret a nem maláj lakosság megszervezésére. Ezenfelül, ahogy az korábban is kifejtésre került, a kommunisták ekkoriban már inkább a háttérből, más baloldali pártokban és szakszervezetekben szerzett befolyásuk révén kívánták alakítani az eseményeket. Tehát a kínai közösségek jórészt közömbösen álltak a tervezethez. Az MKP elsősorban a szakszervezetek és sztrájkok szervezésére, illetve a gyarmati uralom elleni tömegbázis kiépítésére összpontosított. A nem maláj csoportosulások közül egyedül az 1945 decemberében megalakuló Malájföldi Demokratikus Unió (Malayan Demokratik Union, MDU) próbálkozott érdemi politizálással.⁶⁸ A túlnyomórészt angol nyelvű oktatásban részesülő nem maláj etnikumokból álló baloldali párt mindenekelőtt polgári szabadságjogok és alkotmányos reformok bevezetését sürgette. Tekintve, hogy a Malájföldi Unió-tervezet által az egyik legfőbb, a különböző etnikumok közötti egyenlőségre vonatkozó követelésük megvalósult volna, kezdetben a PKMM-hez hasonlóan támogatták a brit alkotmánymódosítási javaslatot. Ugyanakkor felszólaltak Szingapúr különálló gyarmattá szervezése ellen, hiszen a félsziget déli csücske volt a legfejlettebb térség, valamint itt volt a legnagyobb a kínai lakosság népességen belüli aránya. A konzervatív maláj elit körében tapasztalható ellenállás azonban egyértelművé tette a párt vezetése számára, hogy a Malájföldi Unió-tervezetben foglaltak megvalósítása feltehetően nem fog bekövetkezni. A *ius soli* állampolgárságra vonatkozó javaslatot továbbra is támogatva, az MDU felszólalt a britek által felállított Munkabizottság ellen. Nemcsak, hogy egyetlen baloldali szervezet sem volt képviselve, a bizottságban egyetlen nem maláj személy sem kapott helyet, holott az „idegen népesség” aránya szinte megközelítette a maláj lakosságét. Rövidesen a brit hatóságok összehívtak egy elsősorban konzervatív európai és nem maláj képviselőkkel álló Konzultatív Bizottságot is, hogy meghallgassák a nem malájok véleményét az alkotmánymódosítás kérdéséről.⁶⁹ Mivel a Konzultatív Bizottság elsődleges célja a nem maláj népek megbékéltetése volt, malájok nem vehettek részt az üléseken.

Miután azonban egyértelművé vált, hogy a Konzultatív Bizottságnak tényleges szerepe nem lesz a módosított tervezet kialakításában, az MDU egyik vezéregyénisége, John Eber, bejelentette a Közös Akciótanács (Council of Joint Action, CJA) megalakulását.⁷⁰ Kezdetben a Tanács nem egyfajta ellenzé-

---

⁶⁸ Uo. 34.

⁶⁹ Abdullah, 1987. 158.

⁷⁰ Soviep, Mohamed Noordin: *From Malayan Union to Singapore Separation: Political Unification in the Malaysia Region, 1945-65*. Kuala Lumpur, 2005. 38.

ki fórumként, hanem kifejezetten konzultatív céllal jött létre, mégpedig, hogy hozzájáruljanak az alkotmánymódosításról folyó diskurzushoz. Tekintve, hogy a CJA eleinte kizárólag szingapúri szervezeteket tömörített, hamar előtérbe került a szövetség kiszélesítésének gondolata. A Tanácsban vezető szerepet betöltő MDU és MKP a kínai tömegek támogatásának megszerzése által igyekezett jelentősebb befolyásra szert tenni. Az említett megfontolásoknak megfelelően, rövidesen az egész félszigetre kiterjesztették a Tanácsot, mely ettől kezdve a Pánmalájföldi Közös Akciótanács (Pan-Malayan Council of Joint Action, PMCJA) nevet viselte. A szakszervezeti mozgalom erejét, valamint a kommunista befolyás mértékét mutatja, hogy a PMCJA-t támogató 400.000 személyből 300.000-en a Szakszervezetek Pánmalájföldi Szövetségéhez (Pan-Malayan Federation of Trade Unions) tartoztak.⁷¹ Az új formáció titkára John Eber, az MDU vezetője lett, míg elnöknek a befolyásos kínai üzletembert, Tan Cseng Lokot választották, hogy ezzel is próbálják növelni a PMCJA népszerűségét a nem maláj és nem kommunista irányultságúak köreiben.⁷² Az újonnan létrejött koalíciónak három fő célkitűzése volt: 1) Szingapúrt is magába foglaló egységes Malájföld; 2) felelős önkormányzás egy szabadon választott központi törvényhozószerven keresztül; 3) egyenlő állampolgári jogok azoknak, akik Malájföldet tekintik állandó otthonuknak.⁷³

A következő hónapok során a PMCJA levelekkel árasztotta el a maláj sajtót, rendszeres tömegfelvonulásokat és tüntetéseket szerveztek, azonban a későbbiekben sem sikerült jelentősebb tömegbázist kialakítaniuk. Helyzetüket jelentős mértékben megnehezítette, hogy a félszigeten található Egyesült Kínai Kereskedelmi Kamarák (Associated Chinese Chambers of Commerce, ACCC) nevű szervezet ekkor még nem volt hajlandó együttműködni a határozottan baloldali koalícióval. Emellett nagy csapást jelentett a PMCJA számára, hogy a kezdetben kooperáló Maláj Nacionalista Párt is hamarosan elhagyta a formációt. Az UMNO politikusai, illetve a párthoz közeli lapok előszeretettel hangoztatták, hogy a PKMM elárulja a maláj érdekeket azáltal, hogy egy túlnyomórészt kínai koalíció tevékenységét segíti. Miután a PKMM arra irányuló terve, hogy összefogja a maláj nemzeti mozgalmat meghiúsult az 1946-ban tartott pánmaláj kongresszuson, a radikális párt vezetése nem engedhette meg magának, hogy további maláj támogatókat veszítsen az

⁷¹ Ali, Husin: *The People's Constitutional Proposals for Malaya: 70th Anniversary Edition*. Selangor, 2017. 43.

⁷² Omar, Ariffin: *Bangsa Melayu: Malay Concepts of Democracy and Community 1945-1950*. Kuala Lumpur, 1993. 198.

⁷³ Sopiee, 2005. 39.

UMNO-val szemben, akik ekkorra már nyíltan együttműködtek a britekkel. Ennek érdekében a PKMM vezetése létrehozott egy, a PMCJA felépítéséhez hasonló, baloldali maláj szervezeteket tömörítő koalíciót. A Néphatalmi Központ (Pusat Tenaga Rakyat, PUTERA), mely a jelentősebb radikális maláj pártok mellett megközelítőleg 80 kisebb csoportosulást is tömörített, hivatalosan 1947. február 22-én kezdte meg a működését Burhanuddin al-Helmi vezetése alatt.⁷⁴

Út a Malájföldi Föderáció felé és az együttműködés utolsó szakasza

Ahogy látható, 1947 elejére a baloldali maláj és nem maláj csoportosulások is létrehoztak egy-egy koalíciót, melyek elsődleges célja az alkotmányozási folyamat befolyásolása volt. Jóllehet, mindkét formációnak szüksége volt a másik tömegbázisára. Ebből a szempontból a PMCJA volt kiszolgáltatottabb helyzetben. A malájok támogatottsága nélkül esélyük sem volt alternatívát nyújtani a konzervatív helyi elittel szemben. Emellett a kínai kereskedelmi körök a Konzultatív Bizottsággal való együttműködés mellett döntöttek. Egyrészt a britek garantálták gazdasági érdekeltségeik biztosítását, másrészt pedig tartottak a PKMM és a PKM túlzott befolyásától, habár utóbbi hivatalosan egyik koalíciónak sem volt a tagja. Hiába voltak valamivel jobb helyzetben, mint a PMCJA, a PUTERA koalíciónak is szüksége volt a nem maláj tömegek támogatására. A kölcsönös érdekek végül a PUTERA–PMCJA koalíció létrejöttéhez vezettek 1947 márciusában.⁷⁵ A PUTERA szempontjából azért is volt előnyös az együttműködés, mert a PMCJA kiszolgáltatottságából fakadóan jelentős befolyással rendelkeztek az együttes koalícióban belül. A két formáció együttműködésére létrehozott Közös Munkabizottság élén is a Maláj Nacionalista Párt elnöke, Burhanuddin al-Helmi állt.⁷⁶ A PUTERA és a PMCJA együttesen – a tagszervezeteiken keresztül – megközelítőleg 600.000 tagot számlált. Ehhez a politikailag jelentősebb befolyással bíró PUTERA kevesebb mint feleannyi, hozzávetőlegesen 150.000 fővel járult hozzá, mint a túlnyomórészt kínaiakat tömörítő koalíció.⁷⁷

Figyelembe véve, hogy a PUTERA–PMCJA összefogás kezdetben alapvetően baloldali pártok és kommunista frontszervezetek meglehetősen laza,

⁷⁴ Abdullah, 1987. 168–169.

⁷⁵ Omar, 1993. 198–200.

⁷⁶ Wah, 1973. 39.

⁷⁷ Ali, 2017. 44.

a Malájföldi Föderáció-tervezet ellenzésére épülő koalíció volt, időbe tellett, míg az együttes fellépés érdekében sikerült közös célokat megfogalmazniuk. E célból 1947 áprilisában kineveztek egy vegyes bizottságot, melynek feladata egy, a Malájföldi Föderációval szemben alternatívát kínáló alkotmányjavaslat kidolgozása volt. A vegyes bizottság két konferenciát tartott a nyár folyamán, melyek eredményeként megszületett a Népi Alkotmányjavaslat Malájföldre (People's Constitutional Proposal for Malaya) című dokumentum. Időközben a PMCJA formáció neve Össz-Malájföldi Közös Akciótanácsra (All-Malayan Council of Joint Action, AMCJA) változott 1947 augusztusában, mivel a koalíció nevében szereplő „pánmaláj” kifejezés mind a kínai kereskedelmi körök, mind a Maláj Nemzeti Párt részéről tiltakozást váltott ki.⁷⁸ Előbbiek az elnevezés kommunista konnotációját sérelmezték, míg a maláj radikálisok kifogásolták, hogy a túlnyomórészt kínaiakból álló koalíció pánmalájként hivatkozik magára. A Népi Alkotmányjavaslatot tehát már a PUTERA-AMCJA tette közzé, melynek alapja a koalíció 10 alapelve volt: 1) egységes Malájföld, beleértve Szingapúrt is; 2) nép által választott központi törvényhozás és állami tanácsok egész Malájföld számára; 3) egyenlő politikai jogok mindazok számára, akik Malájföldet tekintik valódi hazájuknak; 4) a maláj szultánok vállalják a teljes jogú szuverén és alkotmányos uralkodói pozíciót, kizárólag a nép demokratikus intézményeinek, nem pedig a brit „tanácsadó” határozatait elfogadva; 5) A muzulmán vallás és a maláj szokások ügyei kerüljenek a malájok kizárólagos ellenőrzése alá; 6) külön rendelkezések a malájok politikai, gazdasági és oktatási előmenetelének elősegítése érdekében; 7) a maláj nyelv legyen az ország hivatalos nyelve; 8) a külkapcsolatok és a védelem kérdései a maláj és a brit kormány közös hatáskörébe tartozzanak; 9) a „melaju” kifejezést kell használni az állampolgárság és a nemzeti státusz tekintetében Malájföldön; 10) a nemzeti zászló a hagyományos maláj színeket tartalmazza.⁷⁹

Az alkotmánytervezet tehát egy teljes mértékben autonóm Malájföld létrejöttét körvonalazta, szövetségi törvényhozással és egy helyi miniszterekből álló kabinettel, amelyet a tizennyolcadik életévüket betöltött polgárok választanak. A fent említett pontok alapján megállapítható, hogy az 1947 augusztusában nyilvánosságra hozott dokumentum a két koalíció közötti érdekegyensúly fenntartására törekvő kompromisszum eredménye, mely elsősorban a kormányzásban való népi részvétel koncepciójának bevezetésére, valamint a

⁷⁸ Adam, Ahmat: Partai Kebangsaan Melayu Malaya: sebuah mimpi nusantara. In: *JEBAT: Malaysian Journal of History, Politics and Strategic Studies*. Vol. 28. 2001. 69.

⁷⁹ Ali, 2017. 20–21.

brit javaslat elutasításának közös, mindkét formáció által támogatott elemére épült. A maláj nyelv használata, a malájok boldogulását előírányzó elv, a közös brit-maláj szuverenitás, valamint az a kitétel, miszerint a maláj képviselők aránya 55%-ban legyen meghatározva a szövetségi törvényhozás első 3 ciklusára⁸⁰ vonatkozóan, egyértelműen a radikális malájok érdekeit tükrözte.⁸¹ Viszonzásképpen pedig a PUTERA lemondott az Indonéziával való egyesülés évtizedes követeléséről, illetve beleegyezett a minden etnikumra kiterjedő közös állampolgárság bevezetésébe. A PUTERA azonban ragaszkodott ahhoz, hogy a közös állampolgárság és nemzetiség megnevezése ne a britek által használt „malájföldi” („Malayan”), hanem a „melaju”, vagyis maláj kifejezés legyen. A törekeny érdekegyensúly fenntartása érdekében bizonyos biztosítékokat bevezetéséről is határoztak, mint például az etnikumok közötti Faji Konferenciáról. Továbbá azt a kikötést is elfogadták, hogy az alkotmány módosításához kétharmados többségre legyen szükség.⁸² A dokumentum alapján szintén megállapítható, hogy a Népi Alkotmányjavaslat megszövegezői nem a brit gyarmati uralom megdöntésére törekedtek, hanem egy olyan javaslat összeállítására, mely figyelembe veszi azon csoportok érdekeit is, melyek nem a konzervatív elithez tartoznak. A koalíció kompromisszumra való törekvése ellenére is, értelemszerűen voltak olyan pontok, amikbe a britek semmilyen körülmények között sem egyeztek volna bele. Például míg a brit föderáció-tervezet kimondta, hogy Malájföld egy maláj állam, addig a Népi Alkotmányjavaslat egy többnemzetiségű állam koncepcióját helyezte kilátásba, melynek alapja a közös „melaju” állampolgárság és nemzetiség lett volna. Ezzel szemben a föderáció-tervezet sem közös, minden etnikumra kiterjedő nemzetiségről, sem egyenlő politikai jogokról nem rendelkezett. Szintén jelentős eltérés volt, hogy az Alkotmányozó Munkabizottság javaslata alapján a maláj uralkodók szuverenitása, valamint a maláj államok különállása valósult meg. Ahogy azt az alkotmánytervezet első pontja is mutatja, a koalíció ezzel szemben egy egységes, unitárius Malájföld létrejöttét fogalmazta meg, mely Szingapúrt is magában foglalta volna. Legjelentősebb különbségnek azonban az autonómia kérdése tekinthető. Míg a britek csak fokozatosan, sorozatos alkotmányreformokon keresztül terveztek önkormányzati jogokat biztosítani Malájföldnek, addig a koalíció ezt már rögtön az új alkotmány bevezetésével igyekezett megvalósítani.

---

⁸⁰ 9 év.

⁸¹ Ali, 2017. 88.

⁸² Uo. 88.

Annak ellenére, hogy a PUTERA–AMCJA egy hozzávetőlegesen reális alternatívával állt elő, a brit gyarmati közigazgatás nem tulajdonított különösebb jelentőséget a dokumentumnak. A koalíció létrejötte óta rendszeresen tartott tömegdemonstrációknak sem volt kézzelfogható hatása, pedig a föderáció-tervezet közzétételét követően még a rendkívül jelentős befolyással bíró Egyesült Kínai Kereskedelmi Kamarák szervezete is csatlakozott a megmozdulásokhoz. A legjelentősebb közös sztrájkra 1947. október 20-án került sor, melyet szándékosan arra a napra időzítettek, amikor a brit parlament megkezdte tanácskozását a föderáció-tervezet elfogadásáról. A sztrájk abból a szempontból kifejezetten sikeres volt, hogy jelentős tömegeket volt képes felsorakoztatni, azonban az események alakulásán nem tudott változtatni. Ráadásul hamarosan a koalíció egysége is megbomlott. Az egyre inkább kiéleződő belső konfliktusok mellett az együttműködés szűkös anyagi háttere is nehezítette a helyzetet. A sorozatos próbálkozások ellenére a baloldal minden reménye szertefoszlott, amikor 1948. február 1-jén kihírdették az új alkotmányt és megalakult a Malájföldi Föderáció. Ráadásul amikor néhány hónappal később 3 európai ültetvényest kommunistának vélt kínaiak meggyilkoltak, a fokozódó kommunista veszélyre hivatkozva a britek kihírdették a rendkívüli állapotot, mely egészen 1960-ig tartott. A baloldali pártok tevékenysége hamar ellehetetlenedett, még júliusban betiltották mind a Malájföldi Kommunista Pártot, mind a Maláj Nacionalista Pártot. A radikálisnak vélt szervezetek feloszlásával az UMNO pártján keresztül megtestesülő brit-maláj szövetségnek a függetlenség elnyeréséig nem maradt számottevő baloldali ellenzéke.

Összegzés

Brit Malájföldön nem létezett egységes baloldal. A túlnyomórészt kínaiakból álló Malájföldi Kommunista Párt egy többnemzetiségű szocialista köztársaságot szeretett volna létrehozni a Maláj-félszigeten, ahol a különböző etnikumok teljes egyenlőséget élveztek volna. A Malájföldi Unió-tervezet okozta széleskörű elégedetlenség egy rövid ideig magában rejtette egy egységes maláj nemzeti mozgalom kialakulásának lehetőségét, azonban az alapvető belső ellentétek hamar megmutatkoztak. Ahogy létrejött – a Malájföldi Föderáció kidolgozására összehívott Alkotmányozó Munkabizottságon keresztül – a britek és a hagyományos, konzervatív maláj vezetés közötti szövetség, a baloldali mozgalmaknak nem maradt más opciója, mint a teljes ellenzék összefogása.

Habár az említett összefogás megvalósult a PUTERA–AMCJA koalíció révén, a maláj és nem maláj csoportosulások nem tudták leküzdeni alapjaiban eltérő nézeteiket és céljaikat.

Minden bizonnyal kijelenthető, hogy az Alkotmányozó Munkabizottság felállítását követően a baloldali mozgalmaknak már nem volt semmilyen reális esélye a brit–maláj szövetséggel szemben. Végül a Malájföldi Föderáció bevezetését követően, maguk mögött tudva a jobboldali maláj nemzeti mozgalom támogatását, a britek elérkezettnek látták az időt, hogy felszámolják a jelenlétüket fenyegető baloldali radikális mozgalmakat Malájföld területén.

BALOGH ANDRÁS⁸³

A palesztin–izraeli háború néhány közel-keleti vonatkozása, különös tekintettel a zsidó történelmi szerepvállalásra

Az elmúlt napok⁸⁴ nemzetközi politikai fejleményei között különleges helyet kap a palesztin–izraeli háború.

Ennek a háborúnak még nem látjuk a végét, és azt sem tudjuk, milyen következményei lesznek a nagyhatalmak egymáshoz való viszonyára. Az alábbiakban a világpolitika kardinális problémáihoz közvetlenül kapcsolódó, de a nemzetközi érdeklődésben nem különleges helyet elfoglaló közel-keleti vo-

⁸³ Balogh András, történész, professor emeritus, ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történelmi Tanszék.

⁸⁴ [A kézirat 2023. november közepén készült. – A szerkesztők]

natkozások néhány történeti és nemzetközi politikai összefüggését helyezzük középpontba.

Nem vitatható, hogy ez a háború mélyreható változásokat hozhat a világ demokratikus fejlődésében, beleértve a kisebbségi és a munkásmozgalmi aspektusokat. A közel-keleti vonatkozások közül három földrajzi és történelmi egységre koncentrálunk: Mahacskalára és vele Dagesztánra, Perzsiára, valamint a Kaukázus térségére.

Az elmúlt hetekben a világpolitikának egy újabb különleges súlyú és beláthatatlan következményekkel járó fordulata kezdődött. A Hamasz vérengzése 2023. október végétől, majd az izraeli fegyveres erők gázai megtorló akciója egy olyan folyamatot erősítenek meg, amely jóval túlmutat Izrael és a palesztinok közötti szokásos feszültségek és összecsapások fejezetén. Ma még senki nem tudja, hogy Izraelen és a szomszédos országokon kívül mely államok fognak közvetlenül belekeveredni a konfliktusba, mikorra várható bármiféle, akár rövidtávú megoldás, mennyire fogják a gázai események befolyásolni a nagyhatalmak egymáshoz való viszonyát. Az ugyanis nem kétséges, hogy a Gázában zajló események egy szélesebb háború, egyes elemzők szerint akár világháború veszélyét hozhatják közelebb. A párhuzamosan zajló, ugyancsak veszélyes fejlemények Ukrajnában, Tajvanon és a világ más részein egyáltalán nem szigetelhetők el az izraeli–palesztin háborútól.

A mahacskalai zavargások

Az alábbiakban egy távoli és a külvilág előtt kevéssé ismert feszültséggócra, az Oroszországhoz tartozó Dagesztánban 2023. október legvégén elindult és néhány napig tartó etnikai és vallási összecsapásokról, egy hozzá kötődő antiszemita kampányról és ennek a világ számára egyáltalán nem érdektelen történelmi és nemzetközi politikai hatásairól szólnak. Úgy érezzük, hogy Dagesztán és legnagyobb városa, Mahacskala múltjának, etnikai, nemzeti kisebbségi és vallási sajátosságainak feltárásával rá tudunk világítani arra, hogy milyen elképesztően bonyolult és izgalmas összefüggéseket tárhatunk fel, és ez közelebb visz nemcsak a közel-keleti, hanem általában a világpolitikai válsággócok megértéséhez is.

Mi is történt október végén, november elején Mahacskalában?

Kevesebb mint kétezer fiatal muszlim körülvette a mahacskalai repülőtérrel, hogy kiráncigálják – az információik szerint – nagyszámú izraeli és más zsidó utast a repülőgépről, hogy bosszút álljanak a muszlim palesztinok

elleni izraeli rendőri és katonai akciók miatt. A támadók a gépre följutottak, igazoltatták az utasokat, a gépet kővel dobálták, és tiltakoztak az ellen, hogy Tel-Aviv és Mahacskala között közvetlen járat létezik. Az incidensnek szerencsére halálos áldozata nem volt, de szinte hisztérikus reakciókat váltott ki a külvilágban, és a legjelentősebb amerikai, európai és távol-keleti lapok is hírt adtak a mahacskalai incidensről. De ahogyan az megszokott, a tudósít

tásokból nem derült ki, hogy miért van rendszeres repülőjárat Tel-Aviv és Mahacskala között, mint ahogyan az sem, hogy Dagesztán, ez az isten háta mögött lévő Kaszpi-tengeri terület ugyan mivel vonzza az izraelieket, hogyan keveredtek bele a vitákba az oroszok, amerikaiak, izraeliek és irániak.

Az első megválaszolható kérdés az, hogy kik is Dagesztán lakói. Miért ját

szik Dagesztán és legnagyobb városa, Mahacskala szerepet Izrael külkapcsolataiban, különösen az Oroszországgal és a muszlim világgal fenntartott kapcsolataiban. Jelenleg Dagesztán lakossága alig több 3 milliónál, s ebből 300 ezren Mahacskalában laknak. A CNN szerint a dagesztáni antiszemita megmozdulásokért Oroszország felelős, úgy fogalmazva, hogy „a zsidóellenes zavargások az oroszországi Dagesztán régióban mutatják Putyin Hamasszal kapcsolatos egyensúlyozó politikájának kockázatait”⁸⁵. A CNN hírére Izraelben is átvették (pl. a *Jerusalem Post*). Oroszország hasonlóan megalapozatlan állításokkal rukkolt ki, nevezetesen, hogy az antiszemita megmozdulásokban nyugati ügynököknek volt szerepük. Dagesztán lakosságának több mint 90%-a muszlim, az oroszok aránya mindössze 3,6%. Bár Dagesztán lakossága rendkívül megosztott nemzetiségileg, 14 hivatalos nyelvet tartanak számon, és a legnagyobb létszámú nemzetiség, az avarok, 30%-át sem teszik ki az összlakosságnak. Érdeemes fölidézni azt, hogy az etnikai széttagoltság ellenére az

⁸⁵ Hodge, Nathan: An anti-Jewish riot in Russia's Dagestan region shows the risks of Putin's balancing act on Hamas. CNN. 2023. október 31. <https://edition.cnn.com/2023/10/31/europe/dagestan-riot-putin-hamas-balancing-act-analysis-intl-hnk/index.html> (Utolsó letöltés dátuma: 2023.11.19.)

iszlám megtartotta és talán növelte is befolyását és nagyon erős a lakosság vallási kötődése. 2010-ben a moszkvai metrót a csecsenek melletti elkötelezettség jegyében dagesztániak támadták meg.

A következő kérdés, amire választ kell adnunk, hogy mivel magyarázhatóak a rendszeres izraeli kapcsolatok. Nos, ennek egyik oka az, hogy Dagesztánban hosszú idő óta él egy egykor igen jelentős szerepet játszó zsidó közösség. A dagesztáni zsidók „perzsa zsidók”, akik saját magukat – szomszédaikhoz hasonlóan – „hegyi zsidóknak” nevezik, vallásukhoz szívósan ragaszkodtak, és sokáig nem adták fel perzsa nyelvüket, amelyet több mint két és félezer éven át használtak. Bár a számuk erősen csökkent: egy részük Oroszországba ment, többségük pedig egyre inkább Izraelbe. A legutóbbi népszámlálási adatok szerint Mahacskalában mindössze 403 állampolgár tartja magát zsidónak. Az Izraelben élő dagesztáni zsidók gyakran járnak őseik földjére, és Oroszországba történő utazásaik során szívesen használják a mahacskalai repülőteret, ugyanis így a lényegesen olcsóbb belső járatot tudják igénybe venni Moszkvába és más orosz városokba. Sokan látogatják a még mindig szép és jól karban tartott négy dagesztáni zsinagógát. A dagesztáni zsidók története az általános zsidó történelem igen izgalmas, jól dokumentált és figyelemre méltó része. A zsidó jelenlét Dagesztánban összefügg a zsidók iráni történetével, amely az i. e. 8. századtól folyamatosan nyomon követhető. Dagesztánban a zsidókat, éppen úgy, mint a kaukázusi területeken, Azerbajdzsánban, Grúziában és Örményországban, dzsuhurónak vagy dzsuburinak hívják.

A perzsa örökség

A dagesztáni zsidóság története része a zsidók kiemelkedő iráni szerepének. Ennek magyarázata az, hogy a dagesztáni zsidók, éppúgy, mint a kaukázusi zsidók nagy része, Perzsiából került új szálláshelyére, joggal nevezték őket a Kaukázusban és a Kaszpi-tenger vidékén perzsa zsidóknak, hiszen történelmük összefonódott a perzsa történelemmel: évszázadokon keresztül perzsául beszéltek, a perzsa uralkodók szolgálatában álltak, mint sikeres katonák és kereskedők. A zsidók iráni jelenlétéről több mint 2700 éve(!) vannak adataink.

A zsidó történelem egyik kiemelkedő pontja a babiloni fogság, valamint a babiloni fogságból való kiszabadulás – ez utóbbi is Perzsiához kapcsolódik. Ugyanis i. e. 727-ben a perzsák vereséget mértek a babiloniakra, és ez lehetővé tette, hogy felszabadítsák a zsidókat. Számos perzsa, babiloni és egyéb forrás erősíti meg azokat az információkat, amelyeket az Ótestamentumban is meg-

találunk. A zsidók babiloni fogságának Kürosz perzsa uralkodó vetett véget és tette lehetővé, hogy a zsidók visszatérjenek Jeruzsálembe, sőt egyik utóda, a mesés gazdagságáról ismert Dáriusz segített nekik a második templom megépítésében is.

A perzsa történelem egyik fénykorát jelző Szászánida periódusban (i. sz. 226–634), amikor Zoroaszter hívei meghatározó pozíciókat foglaltak el, a Perzsiában maradt zsidók társadalmi és gazdasági státusza kifejezetten kedvező volt.

Az i. sz. 7-13. század közötti arab hódítás idején ugyan a zsidóság helyzete romlott, de a keresztényekkel és a Zoroaszter-hívőkkel együtt továbbra is nagy súlyuk volt a kereskedelemben és a tudományok terén. Ettől az időtől kezdve a zsidókat mint a „könyv népét” említik. A 13. század közepétől a 14. század elejéig tartó mongol uralom idején minden vallást egyenlőnek tekintettek.

Fordulatot az 1501-től kezdődő belső iráni vallási változások hoztak, amikor is a perzsák elfogadták az iszlám síita interpretációját. Ez a vallási reform hosszútávon hatást gyakorolt Iránra.

Sok Nyugat-barát szerző szerint a 20. században a fénykort az 1925–1979 között regnáló Pahlavi-dinasztia jelentette a zsidók számára. Nem volt többé semmilyen hátrányos megkülönböztetés, a zsidók a gazdasági életben és a tudományban egyaránt kiemelkedő pozíciókat tölthettek be.

Az Iszlám Köztársaság létrehozását követően (1979) ez a kegyelmi állapot a zsidók számára megszűnt. Nagy részük eltávozott Perzsiából, de elég sokan maradtak, és igyekeznek kihasználni az együttműködés továbbra is meglévő lehetőségét, amelynek kereteit Khomeini ajatollah szavai jelölték ki: „Elismerjük, hogy a mi zsidóink [azaz a perzsa zsidók – B.A.] alapvetően különböznek az istentelen, vérszomjas cionistáktól.” Manapság a perzsa teokratikus állam vallási kisebbségnek tartja a zsidókat, csakúgy, mint a keresztényeket és Zoroaszter kisszámú követőjét. A hivatalos iráni politikában rendszeresen hangsúlyozzák, hogy ezen közösségek számára helyet biztosítanak az iráni parlamentben.

Ennek a helyzetnek az ellentmondásossága és bonyolultsága magyarázza a zsidó lakosság nagy részének távozását, egyben sokak maradását, akik hosszútávon is folytatni akarják több évezredes iráni jelenlétüket. Ma a zsidó népesség mintegy 10 ezer főt számlál.

A kaukázusi „hegyi zsidók”

A geográfusok szerint a Kaukázus vidéke Európa része, ám történelmi, kulturális és nemzetközi politikai tekintetben inkább a Közel-Kelethez tartozik. Ezért indokoltnak látjuk együtt tárgyalni a dagesztáni és a perzsa (iráni) alfejezetekkel.

Szerencsére a Kaukázus-vidék és államai közvetlenül még nem keveredtek bele az izraeli–palesztin háborúba, de érintettségüknek nemcsak történelmi, hanem egészen mai aspektusai is vannak.

A jelenlegi helyzetet jól érzékelteti egy jó tollú és jószemű újságírónak (Evan Pheiffernek) a *New Lines* amerikai magazinban ez év októberében megjelent esszéje. A „Hogyan tartanak ki az azerbajdzsáni zsidók?” számos olyan problémát jár körül, amelyek megértésével talán világosabb képet kapunk a bonyolult kaukázusi hatalmi és etnikai kérdésekről, különös tekintettel az ottani zsidóság túlélésére. A szerző szerint: *„A dél-kaukázusi hegyekben az azerbajdzsáni hegy lábánál él Európa egyik legérdekesebb közössége, a Vörös Falu hegyi zsidói. Évtizedeken át Izraelen és az Egyesült Államokon kívül a világon ez volt az egyetlen település, amelyet kizárólag zsidók laktak a holokauszt és a második világháború után. A Vörös Falut oroszul Krasznaja Szlobodának, azeriül Quirmizi Qasabának hívják. A virágzó és pragmatikus közösség lakói egyszerre három világban [orosz, azeri és perzsa – B.A.] érzik magukat otthon.”*

Az esszé rávilágít arra, hogy a lakosság jó módban él, szabadon tartja a kapcsolatokat a világ különböző részeivel. Az itt élő családok elképesztően mobilisak, közvetlen családtagjaik élnek Moszkvában, Brooklynban, Izraelben és másutt. A világ különböző részeire költözött családtagok egy része fényes pályát futott be, ketten a moszkvai pénzügyi elithez tartoznak, többen neves tudósok lettek. A közösség számos kitűnő matematikust adott, csakúgy, mint jól ismert sakknagymestereket (Garri Kaszparov és Tejmur Radzsabov). A külföldre távozottak egy része máig Moszkvában él.

Az azerbajdzsáni zsidók múltja sem érdektelen. Sokan tudnak arról, hogy míg a kaukázusi muszlim közösség 350 ezer tagja csatlakozott a második világháború idején a Wehrmachthoz, a „hegyi zsidók” a Vörös Hadsereg katonái lettek. A teljesebb képhez hozzátartozik: a kaukázusi muszlimok többsége sem lett Wehrmacht katona, 3,5 millió kaukázusi muszlim a Vörös Hadsereg soraiban harcolt.

Van egy elképesztő tulajdonságuk a kaukázusi zsidóknak: különleges nyelvismerettel rendelkeznek. Többségük igen kitűnően beszél egymástól tá-

vol álló nyelveket (orosz, perzsa, azeri, török, ivrit, angol és több kaukázusi nyelv).

Figyelemre méltó, hogy Azerbajdzsánból és néhány más kaukázusi területről a zsidó lakosság körében a mozgékonyág ellenére nem túl jelentékeny a kivándorlás. A zsidóság igen jó kapcsolatokat ápol az azeri muszlim közösséggel.

A zsidók számára azonban az élet a Kaukázusban sem könnyű. Nem függetleníthetik magukat az izraeli–palesztin háborútól, Oroszország ellentmondásos szerepétől és a térségben érdekelt nagyhatalmak nehezen átlátható érdekeitől.

Tanulság

A zsidóságnak több évezredes tapasztalatai halmozódtak föl a külső hatalmakkal való kapcsolatok kezelésében. Mindaddig sikeresen túlélték az időnként a zsidók teljes felszámolására törekvő szuperhatalmokat. (Babilónia, Asszíria, Római Birodalom, spanyol katolikus királyok, német Harmadik Birodalom.) Néhány zavaros fejű teoretikustól eltekintve a zsidó közösség kiemelkedő gondolkodói tudják, hogy a történelemnek nincs vége, hacsak az emberiség nem keveredik önpusztító nukleáris háborúba.

Az elmúlt 2700 év alatt a zsidóság egy nagyon figyelemre méltó, izgalmas és különleges szerepet játszott a Közel-Keleten. Óriási veszteség lenne Irán, Dagesztán és a Kaukázus vidék vallási és etnikai sokszínűségéről lemondani, hiszen itt olyan értékről van szó, amely különleges és egyedülálló, és megtartása óriási eredmény lenne a világ sokszínűségének és toleranciájának megőrzésében. Nem nagyon lehetünk büszkék a harmadik évezredre, hiszen ma sokkal rosszabb a helyzet az egyes közösségek megtartásában, mint az elmúlt 3000 évben, amikor a Közel-Kelet, a nem ritkán előforduló üldözések ellenére sok tekintetben türelmesebb, biztonságosabb és emberibb volt, mint a világ számos más része.

Kis Aladár hagyatékából¹

Az alábbiakban közreadott újságcikkek eredetileg a *L'Ordine Nuovo* hetilapban jelentek meg 1919–1920 során. Tematikájukat tekintve a korabeli európai forradalmi folyamatok elemzésével, valamint az Olasz Szocialista Párt (PSI) fejlődési lehetőségeivel foglalkoztak. A szovjet-oroszországi bolsevik rendszert sok tekintetben mintának tekintő Antonio Gramsci a párt egyik olyan frakciója nevében írta őket, amely kritikusan lépett fel az akkori reformista pártvezetéssel szemben, s amely közreműködött Olaszország Kommunista Pártjának (PCdI) létrehozásában.²

Antonio Gramscitól az évek során számos írás és gyűjteményes kötet megjelent már magyar nyelven,³ s a Magyarországon kiadott, róla szóló tanulmányok és monográfiák száma sem csekély.⁴ A most közölt újságcikkek

¹ A kéziratokat digitalizálta, válogatta és jegyzetekkel ellátta, valamint eredeti változatokkal egybevetette és szükség esetén javította: Poór Péter. További dokumentumokat az *Évkönyv* 2025. évi számában közlünk – a szerkesztők.

² Gramsci szerepe az új párt megalakításában és irányításában a széles körben elterjedt mítoszok ellenére egyébként limitáltabb volt: az 1921-es livornói alapítókongresszuson például fel sem szólalt, a kezdeményezés ott és akkor elvtársa és egyben riválisa, Amadeo Bordiga kezében volt, aki 1923 elején bekövetkezett letartóztatásáig a párt valódi irányítójaként tevékenykedett, s akinek baloldali kommunista frakciója egészen az 1926-os lyoni kongresszusig domináns maradt a párt irányvonalában. Ezzel kapcsolatban lásd például: Bourrinet, Philippe: *The „Bordigist Current” (1919–1999). Italy, France, Belgium*. 5.; Damen, Onorato: *Gramsci between Marxism and Idealism. An analysis by a revolutionary who was part of the earliest opposition to Stalinism*. Prometheus Publications, London, 2019. (E. Rayner előszavával) 5–7., 70.; Guillamón, Agustín: *Cronología de Bordiga. Vida, pensamiento y militancia de Amadeo Bordiga, fundador en 1921 del Partido Comunista de Italia*. <https://serhistoricos.files.wordpress.com/2022/01/cronologia-de-bordiga.pdf> (Utolsó letöltés dátuma itt és a továbbiakban: 2022.10.20.)

³ A teljesség igénye nélkül most csak néhány ilyen szövegválogatást említenénk: Gramsci, Antonio: *Filozófiai írások*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1970.; Gramsci, Antonio: *Ifjúkori írások 1914–1926*. MKKE Társadalomelméleti Kollégium, Budapest, 1987.; Gramsci, Antonio: *Politikai írások 1916–1926*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985.; Huszár Tibor (szerk.): *Olasz marxista filozófusok írásaiból*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1970.

⁴ Egy-két nagyobb terjedelmű írás és tanulmánykötet magyar nyelven különböző történelmi periódusokból, melyek alapvetően Gramsci életével, politikai tevékenységével és politikafilozófiájával foglalkoznak:

azonban mindeddig nem jelentek még meg magyarul. Kéziratossá vált az ELTE BTK Új- és Legújabbkori Egyetemes Történelmi Tanszékén, a későbbiek során pedig emellett oktatott az MSZMP Központi Bizottságának Pártfőiskoláján, valamint a Marxizmus-Leninizmus Esti Egyetemén. Egy időben a Római Magyar Akadémia igazgatói tisztségét, továbbá Magyarország római nagykövetségének kulturális tanácsosa pozícióját is betöltötte. Kutatói tevékenysége során mindenekelőtt a két világháború közötti Olaszországra, valamint a korszak diplomácia- és nemzetközi munkásmozgalom-történetére fókuszált. A részben általa szerkesztett *Történelmi Szemle*, valamint egyetemi jegyzetek és forráskiadványok mellett számos tanulmányt és monográfiát publikált. Legismertebb könyvei *Az olasz fasizmus története*, *Olaszország története 1748–1968*, illetve *A duce* címmel jelentek meg.⁵

Kis Aladár (1930–2002) történelmi pályafutását az 1950-es években kezdte az ELTE BTK Új- és Legújabbkori Egyetemes Történelmi Tanszékén, a későbbiek során pedig emellett oktatott az MSZMP Központi Bizottságának Pártfőiskoláján, valamint a Marxizmus-Leninizmus Esti Egyetemén. Egy időben a Római Magyar Akadémia igazgatói tisztségét, továbbá Magyarország római nagykövetségének kulturális tanácsosa pozícióját is betöltötte. Kutatói tevékenysége során mindenekelőtt a két világháború közötti Olaszországra, valamint a korszak diplomácia- és nemzetközi munkásmozgalom-történetére fókuszált. A részben általa szerkesztett *Történelmi Szemle*, valamint egyetemi jegyzetek és forráskiadványok mellett számos tanulmányt és monográfiát publikált. Legismertebb könyvei *Az olasz fasizmus története*, *Olaszország története 1748–1968*, illetve *A duce* címmel jelentek meg.⁵

A forradalom fejlődése⁶

A Kommunista Internacionálé alapvető téziseit a következőkben így lehetne összefoglalni:

1. Az 1914–18-as világháború a modern történelem fejlődési folyamata szörnyűségének azon mozzanatát jelenti, amelyet Marx így fejezett ki: a kapitalista világ összeomlása.

2. Csak a dolgozó osztály tudja megmenteni az emberi társadalmat a barbár pusztítástól és a gazdasági összeomlástól, amely felé a magántulajdonnal bíró osztályok dühödt és szertelen erői taszítják. Csak a munkásosztály tudja megmenteni a társadalmat akkor, ha uralkodó osztállyá szerveződik, azért, hogy a saját diktatúráját politikai-ipari területen megteremtse.

3. A proletárforradalom szükségszerűen és nem előre beütemezetten következik be. A háború által teremtett körülmények (a kollektív és egyéni élet alapvető szükségleteinek kielégítésére fordított gazdasági erőforrások teljes

Pankovits József: *Gramsci és kora, Gramsci és a korunk. Tanulmányok*. Magyar Lajos Alapítvány, 2019.; Radice, L. Lombardo – Carbone, G.: *Antonio Gramsci élete*. Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1952.; Szabó Tibor: *Gramsci politikai filozófiája*. Szegedi Lukács Kör, Szeged, 1991.; Szalai Zoltán (szerk.): *Tanulmányok Gramsciról*. MKKE Társadalomelméleti Kollégium, 1987.

⁵ <https://www.nevpont.hu/palyakep/kis-aladar-21908>;
oktatoink.t.4516?m=1973

<https://ujett.elte.hu/content/>

⁶ Eredeti megjelenés: Lo sviluppo della Rivoluzione. In: *L'Ordine Nuovo*. 1919.09.13. 1–2.

kimerülése, a termelőeszközök és a nemzetközi áruforgalom koncentrációja a birtokosok egy kis csoportjának a kezében, a világ minden országának gyarmati leigázása az angolszász kapitalizmus által, a tulajdonos osztály politikai erőinek nemzeti összefogása) vezethetnek ezekhez a következményekhez:

a) Vagy a dolgozó osztály megszerzi sajátos eszközeivel és módszereivel a társadalom fölötti hatalmat azért, hogy megállítsa a civilizált világ felbomlását és azért, hogy egy új társadalmi rend alapjait megvesse. Ez a társadalom majd lehetővé teszi, hogy az értékes emberi tevékenységek kibontakozzanak és ezáltal meginduljon egy erőteljes és gyors fellendülés a termelés és az együttélés magasabb formái felé.

b) Vagy a dolgozók nagy része elpusztul az éhezés és kimerültség miatt.

c) Vagy állandósul a pusztulás, a társadalom megtizedelődik mindaddig, amíg újra kialakul egy megfelelőbb viszony a kapitalista módon vezetett termelés és a fogyasztó tömegek között.

A Kommunista Internacionáléhoz való csatlakozás ezért azt jelenti, hogy meg vagyunk győződve a proletárdiktatúra megteremtésének égető szükségességéről. Ezért a proletármozgalmat a legmegfelelőbb formákban és módzatokban

kell beállítani abból a célból, hogy a proletár politikai rendszer a munkások és parasztok által megvívott osztályharc szükséges és morális szakaszába lépjen. Az Internacionáléhoz való csatlakozás azt is jelenti, hogy „a proletariátus akciója és ereje” – eltérően attól, amit az Olasz Szocialista Párt által jóváhagyott 1892-es genovai program állít⁷ – ebben a kettős arculatban fog kifejezésre jutni:

1. A munkások és parasztok szerveződése termeléseiként (gyár, mezőgazdasági üzem, falu, város, tartomány, nemzet) abból a célból, hogy a tömegek egy időben szokjanak hozzá az önkormányzathoz, mind politikai, mind ipari téren.

⁷ Az 1892. augusztusi genovai program az olasz munkások elé egyfelől az életfeltételeik azonnali javításáért vívott küzdelmet tűzte ki célul munkakamarák és szakmai egyesületek munkája révén, másfelől a proletariátus emancipációjának megvalósítását hirdette a közhatalom meghódítása útján, ennek részeként pedig az uralkodó osztály gazdasági és politikai kisajátításán keresztül. A párt genovai programjának pontjait lásd itt: <https://www.socialismoitaliano1892.it/2017/09/26/congressi/>

2. A kommunistáknak rendszeres és állandó propagandahadjáratot kell kifejteniük, hogy gyorsan hatalmukba tudják keríteni az ezen proletárszervezetek fölötti irányítást. Egy újfajta államban (a munkás- és paraszttanácsok államában) kell ezeket összevonni. Ebben az államban megvalósul a proletárdiktatúra a burzsoá politikai-gazdasági rendszer felbomlása után.

Ezeket az alapvető újításokat kell bevezetni az 1892. évi programba, mint olyan eredményeket, melyeket Oroszország, Magyarország, Ausztria és Németország munkásainak konkrétan átélt tapasztalataiból vontunk le, amikor azok megkísérelték a forradalom megvalósítását. Ezeket az újításokat úgy kell felfogni, mint a világgazdasági termelés ipari fejlődésének szükségszerű velejáróit, mert ezeket már az angol és amerikai munkások megvalósították, függetlenül az általános politikai helyzet előnytelen alakulásától (katonai vereség stb.). Ezeket a tapasztalatokat tehát a legfejlettebb kapitalista államokban szerzett osztályharc természetes reakciójaként kell felfognunk.

A nemzetközi munkásosztály konkrét forradalmi tapasztalatai a következő tézisekben foglalhatók össze:

1. A proletariátus diktatúrája a dolgozó, munkás- és paraszti osztály szervezeti életének legfőbb alkotóeleme. A proletariátus diktatúrájának kell a kommunista államot megteremtteni, amely megszünteti az osztályokat és véget vet a kapitalista társadalom kibékíthetetlen ellentéteinek.

2. A proletárosztály jelenlegi szervezeti rendszere nem alkalmas arra, hogy kommunista módon megszervezze a termelést, sem arra, hogy benne megvalósuljon a proletariátus diktatúrája. Ez a szervezeti rendszer a következő: vannak foglalkozás szerinti egyletek (szakszervezetek), gyári egyletek (föderációk), továbbá a helyi és országos termelés együttesét összefogó szervezetek (Camera del Lavoro⁸ és Confederazione Generale del Lavoro⁹). Ez a rendszer azért jött létre, hogy rendet teremtsen az áru, a munkáltató és a munkavállaló közötti versenyben. Éppen ezen versengési jellege miatt nem alkalmas a pro-

⁸ A Camere del Lavoro (Munkakamarák) az Általános Munkakonföderáció (CGdL) szakszervezeteinek területi alapú tömörülései voltak az 1890-es évek elejétől kezdve. Feladatuk a tőke és a bérmunka közötti közvetítés volt.

⁹ Az 1906-ban alapított Confederazione Generale del Lavoro (Általános Munkakonföderáció, CGdL) a PSI fontos támaszaként szolgált. A fasiszta rendszer fokozódó elnyomó intézkedéseinek hatására 1927-ben feloszlatták, bár egyes elkötelezett aktivistái illegálisban vagy száműzetésben tovább folytatták tevékenységüket. 1944 nyarán különböző baloldali csoportok kezdeményezése útján, Olasz Általános Munkakonföderáció (CGIL) néven újjászerveződött. A napjainkig működő szervezet Olaszország egyik legjelentősebb szakszervezeti konföderációjának számít.

letárdiktatúra megvalósítására. A szakszervezet hatásos eszköz volt a munkások védelmére, minthogy ezzel a szakszervezetnek sikerült korlátoznia a kapitalista osztályok hatalmi túlkapásait és önkényeskedéseit azáltal, hogy rájuk kényszerítette az elnyomottak jogainak elismerését munkaidő és munkabér kérdésében. Ez a szervezet adminisztrációs szervezetként a proletárdiktatúrában és a szocialista társadalomban is folytatja majd ennek a feladatnak az elvégzését, amely a különböző szakmák közötti érdekellentéteket kiegyenlíti, illetve hazai és nemzetközi vonalon egységesíti a kommunista bérátlagokat.

3. A dolgozóknak az a szervezete, amely majd gyakorolja a kommunista társadalomban a hatalmat és amelyben megvalósul a proletárdiktatúra, csak a tanácsok olyan rendszere lehet, amelynek tagjait a munkahelyeken választották meg. Ezeknek a tanácsoknak olyan rugalmasaknak kell lenniük, hogy egyformán tudjanak igazodni az ipari és mezőgazdasági termeléshez. Ezek a tanácsok helyi és országos viszonylatban egymás mellé és fölé vannak rendelve, oly módon, hogy ezáltal meg tudják valósítani a dolgozó osztályok egységét a munkamegosztásból eredő szakmai egységen felül.

Ez az egysítés most is megvan a Camere del Lavoro-ban és a Confederazione-ban [CGdL], de hiányzik a tömegek összetartó ereje, mert mind a kettő központi hivatalok és egyes vezető személyiségek szervezetlen és rendszertelen kapcsolata csupán. Ez az egysítés a munkahelyeken ellenben nagyobb hatásfokú és állandó lesz, mert a maga élő közvetlenségében az ipari folyamat harmonikus és tagolt rendszeréből ered, mert az alkotó tevékenységre épül majd, amely testvéri egységet teremt és közös nevezőre hozza a termelők érdekeit és érzéseit.

4. Csak ilyen típusú szervezeteknek (tanácsoknak) sikerül majd tudatosá tenni az egyes munkáscsoportokat, hogy képesek legyenek megteremteni és gyakorolni is a gyár fölött a legfelső vezetést (a legfelső vezetés a gyárban folyó munka egyik funkciója), anélkül, hogy szükségük lenne a kapitalistára és a politikai hatalom által kijelölt megbízottakra. Csak ilyenfajta szervezet teszi tudossá a termelőket, hogy az ő szervezett kis közösségük képes legyen helyettesíteni a tulajdonost és bérenceit az anyagi javak termelésének általános folyamatában, valamint a történelmi alkotás folyamatában mind a gazdasági vezetés, mind a termelésért vállalt felelősség terén.

5. Ezeknek a munkáscsoportoknak majd magasabb szervekben is együtt kell működniük, mert helyi érdekek vagy a termelés ugyanazon területén működő gazdasági osztályok kötik őket egymáshoz. Így alakul ki a tanácsok rendszere. Ezek a magántulajdonosok helyébe lépő termelői kommunák fog-

ják majd kiküszöbölni a konkurenciát és a rosszul értelmezett szabadságot. Ezáltal lerakják a szabadság és a kommunista civilizáció alapjait, mivel a kölcsönös kapcsolatok sűrű hálójá védi mindenkinek a munkából fakadó jogait és érdekeit.

6. A termelésben végzett közös munka bensőségesen összeforrasztja a dolgozókat, akik maguktól eljutnak odáig, hogy jogot formáljanak a vezetéshez, olyan arányban, amilyen arányban részt vesznek a termelésben. Gyorsan lehull majd a félig proletárgondolkodásúakról az összes misztikus, utópista, vallásos és félpolgári ideológia. Gyorsan és állandó jelleggel megszilárdul a kommunista lelkiállapot, ami a forradalmi lelkesedésnek állandó élesztője, kitartó állhatatosságra tesz szert a munka vasfegyelmében, és az ilyen kommunista ellenáll a múlt minden nyílt vagy alattomos támadásának.

7. A kommunista pártoknak nem lehet vetélytársa a munka belső világában. Az osztályharc jelenlegi szakaszában virágznak az álforradalmi pártok: a keresztényszocialisták (akiknek könnyű a dolguk a parasztság között), az „igazi” szocialisták (frontharcosok, kispolgárok és mindenféle újdonságra éhes nyugtalan szellemek), az anarchisták (a kielégítetlen hiúságnak és a szeszélyes és zűrzavaros elgondolásoknak a gyülekezete). Ezek a pártok elárasztották a terepet és süketre beszélnek a választókat semmitmondó frázisokkal és felelőtlen ígéretekkel, miközben fölkorbácsolják a legaljasabb szenvedélyeket. Ezeknek a pártoknak nem lesz könnyű dolguk az ipari dolgozók körében, ha ezek a dolgozók majd jogot formálnak a társadalom vezetésére, többé már nem a parlamenti vásár zaja és zűrzavara közben, hanem a munkáskommunában, a gép mellett, amelynek a munkások a rabszolgái, de amelyek majd őket fogják szolgálni.

8. A forradalom nem csoda révén jön létre, a forradalom a történelmi fejlődés dialektikus folyamata. Az ipari és mezőgazdasági munkások tanácsa, amely a munkások csoportjaiból születik meg, kiindulópontja ennek a fejlődésnek és már egy valódi lépés a kommunizmus felé. A kommunisták jelenlegi feladata: elő kell mozdítani a munkás- és paraszttanácsok keletkezését és megszaporodását. Meg kell teremteni ezek összehangolását és szerves elrendezését egészen addig, amíg a nemzeti egységet egy általános kongresszus formájában elérjük. Ennek érdekében erős propagandát kell kifejteni a többség megszerzéséért. A nagy munkástömegekből ellenállhatatlanul előretörő hatalomnak gyors kibontakozása fogja eldönteni a két osztály heves összecsapását, valamint a proletárdiktatúra megszilárdulását. Ha a forradalom alapjait nem a termelőmunka belső világába helyezzük, a forradalom csak

üres szólam, ködös mítosz, hazug Fata Morgana, délibáb marad. A zűrzavar, a munkanélküliség, az éhség fogja felfalni és elpusztítani a legjobb szándékú és a legéleterősebb proletár energiákat.

Olaszország és az Egyesült Államok¹⁰

Nitti, a Minisztertanács elnöke¹¹ közzétette Basilicata választópolgáraihoz írt levelét, közzétette az olasz uralkodó oligarchia békeprogramját a nemzeti parlament XXIV. ülészsaka¹² számára. Ugyanakkor az Egyesült Államokban kitört és végigsöpört egy ellenállhatatlan, szakszervezetektől kiinduló sztrájkvihar, mely a gyáripar millió és millió munkását akarja egy óriási általános sztrájkban egyesíteni.¹³ Az olasz uralkodó oligarchia békeprogramját az amerikai események tükrében lehet és kell megvitatni. Az amerikai események azt bizonyítják, hogy ma az Egyesült Államok is háború dúlta ország. Plasztikusan bizonyítják, hogy ma az egész világot feldúlta a háború, nemcsak Európát. Az olasz válságot, melyet Nitti programja akart megoldani, egész félelmetes mélységében csak akkor lehet megvizsgálni, ha beleillesztjük a kapitalista termelés politikai és gazdasági rendjének világméretekben is feldúlt szisztémájába.

Olaszország nem termel eleget saját magának. Olaszország össztermelése az olasz lakosságnak csak 60%-át elégíti ki. Európa tengerparti államai, a szabad tengerektől, valamint a Balti- és Földközi-tengerektől övezett országok nem termelnek eleget önmaguknak. Kivételt képez Oroszország, mely eleget

¹⁰ Eredeti megjelenés: Italia e Statil Uniti. In: *L'Ordine Nuovo*. 1919.11.08. 2.

¹¹ Francesco Saverio Nitti 1919. június 23. és 1920. június 15. között töltötte be ezt a tisztséget.

¹² Az Olasz Királyság XXIV. törvényhozó testülete 1913. november 27. és 1919. szeptember 29. között ülésezett.

¹³ 1919. szeptember 22-én kezdetét vette a vas- és acélipari munkások egészen a következő év január 8-áig elhúzódó országos sztrájkja, mely mintegy 365 ezer munkás részvételével zajlott. November 1-jén 400 ezer szénbányász munkabeszüntetésével a sztrájkmozgalom még nagyobbá és kiterjedtebbé vált. A munkások tömeges fellépésére az érintett vállalatok igazgatói, az igazságügyminiszter és az állami erőszakszervezetek egyaránt keményen reagáltak, helyenként statáriumot is hirdettek. A represszió nem csak a sztrájkolókat érintette érzékenyen, hanem mindazokat a – kommunista, anarchista és más – munkásszervezeteket és aktivistákat, amelyek, illetve akik agitátorként vagy potenciális támogatóként veszélyt jelenthettek a fennálló rendre nézve. Foster, William Z.: *The Great Steel Strike and its Lesson*. B. W. Huebsch, New York, 1920. 1.; Weiner, Tim: *Az FBI története. Ellenség az egész világ*. Gabo Kiadó, Budapest, 2013. 52–56.

termel önmagának, mely csupán saját erőforrásaiból él a blokád miatt, még akkor is, ha ez az élet olyan, mint egy börtön, mint egy lassú haldoklás.

Európa múlt júliusi össztermelése (Herbert Hoover¹⁴ békekongresszuson tett jelentése szerint) csak a lakosság 70%-ának volt elegendő Európa ezen részein. Európa termelésének deficitjét Amerika fedezte, Európa pedig a jövő évi termelésre vonatkozó jelzáloggal fizette meg. Az amerikai kapitalisták azért segítették, mert Európa gazdasági csődje

az ő csődjüket is jelentette volna. Európát Amerika abban a reményben segítette, hogy Európa termelőképesége fellendül majd, és rövid időn belül képes lesz az árut áruval megfizetni és a világexport számára termelni. A fellendülés azonban nem következett be. Európa tovább rohant a szakadék felé, a deficit nőtt. A kapitalista világrendszer fogaskerekének részeként az amerikai tőkés is a szakadék felé rohannak. Az amerikai termelőképeség már a katasztrófa felé siet. A kapitalista termelési és elosztási rend képtelen kielégíteni a munkástömegek testi igényeit, és ezek a tömegek megállítják a termelési folyamatot. Az amerikai gazdasági élet képtelen segíteni az európai gazdasági életen, nem tudja kikerülni az európai gazdasági csődöt, tehát meggyorsítja az amerikai termelés bukását, sietteti az amerikai kapitalista gazdasági élet rohanását a szakadék, a katasztrófa felé.

Az olasz uralkodó oligarchia szerint (Nitti írja ezt, amit Giolitti,¹⁵ Salandra,¹⁶ Luzzati¹⁷ vagy Raimondo¹⁸ írta, vagy bárki más is írhatja a „hivatásos” politikusok szűk köréből, hogy élvezze az olasz királyi ház és az olasz

¹⁴ Hoover a szóban forgó időszakban az Egyesült Államok Élelmiszerügyi Hivatalának igazgatója volt, s jelentését ilyen minőségben készítette el.

¹⁵ Giovanni Giolitti 1892 és 1921 között öt ízben is az Olasz Királyság miniszterelnöke volt, továbbá több alkalommal betöltötte a belügy- és pénzügyminiszteri tárcát.

¹⁶ Antonio Salandra 1914 márciusában Giolittit váltotta a miniszterelnöki székben és 1916 júniusáig volt hatalmon.

¹⁷ Luigi Luzzatti 1910 és 1911 között volt Olaszország kormányfője, korábban pedig gazdasági és pénzügyi tárcákért felelt.

¹⁸ Orazio Raimondo olasz szocialista parlamenti képviselő – a szabadkőművességet összeegyeztethetetlennek tartva párttagságával – 1914-ben kilépett a PSI-ből. A háború után nacionalista színekben ismét képviselővé választották.

vagyonos osztályok bizalmát) a nemzet az ijesztő helyzetből, amelybe a fegyverszünet után jutott, csak akkor tud kilábalni, ha az olasz termelők növelik az ország agrár- és ipari apparátusának hozamát. De tudja-e növelni ezt a hozamot az olasz munkásoknak csupán a „jóindulata”? Az olasz munkások, még ha kényszermunkára is ítélnék magukat, még ha le is mondanának a nemzeti tőke mindenfajta segítségéről, még ha annyira lealjasodnának is a kapitalista kizsákmányolás következtében, hogy magukat alsóbbrendű lényeknek tartanák, akik csak izomerőt tudnak kifejteni, még akkor is, ha mindezek a feltételezések megvalósulnának „Szent Liberalizmus” és „Szent Demokrácia” csodája folytán, az olasz munkások még akkor sem tudnák döntően növelni a nemzeti termelőképeséget.

A háború az egész világon helyrehozhatatlanul megbontotta a kapitalista termelés egyensúlyát. A háború előtt a kereskedelmi kapcsolatok sűrű hálózatát hozták létre az egész világon. A világ gazdasági szempontból egy olyan élő szervezetté vált, amelynek a vérkeringése igen felgyorsult. A kapitalisták óriási munkát végeztek; hajtva az egyéni nyereségvágytól, a világon millió és millió ember évtizedeken keresztül azért dolgozott, hogy kapcsolatokat létesítsen, s hogy ezeket a kapcsolatokat rendezzék, hogy gazdag vérkeringést indítsanak meg, s ezeken a vénákon és ütőereken keresztül forgott körbe a világ gazdasági élete a sokféle „szív” ösztönzése révén: a különféle nagy termelői és fogyasztói piacok ütőerein keresztül. A világ gazdasági életének ez a rendszerre véletlenül alakult ki számtalan egyéni kezdeményezés összhatásaként, olyannyira, hogy csak egy elvont kifejezéssel lehet összefoglalni: az egyéni érdekek ösztönzőereje, a magántulajdon utáni vágy, vagy ahogy a politikai gazdaságtan bérencei mondják, a szabadság.

A véletlen és az egyéni szabad kezdeményezés korszakára a XX. században az imperialista szakasz következett, a nemzetgazdaságok szakasza, amely a katonai hatalom birtokában megszervezett egységként tör a világpiacok, az egész világ meghódítására. Ez a szakasz a háborúban jut tetőfokára, és elpusztítja a szabad gazdálkodás feltételeit, lerombolja a kapitalizmus létfeltételeit. A sűrű kereskedelmi kapcsolatok hálózatát, amely a világot életben tartotta, erőszakkal szétszaggatják. A világ testének vénáit és visszereit elvágják. Németországot, Ausztria–Magyarországot és Oroszországot, a világgazdaság három nagy „szívét” megfojtják. Az egész világ gazdasági életének egyensúlya felborul és csak egy borzalmas seb tátong, amelyből piros cseppekben hull a vér. Európa minden országában, egész Európában gazdasági válság van. A termelésre irányuló minden erőfeszítés, az újrakezdés iránti minden lendület megtörik ennek

a leszakadásnak a következtében. A gazdasági „törvények” játéka többé már nem érvényes, szörnyű, felfoghatatlan dolgok történnek, melyek félelmet és pánikot keltenek. Az a kevés értelem, amelyet az uralkodó osztály megmentett a háború pusztításaitól, most elhallgat. Nem látják át a helyzetet. Hajtóvadászatot indítanak a felelősök ellen; úgy látják, hogy mindenért a munkásosztály a felelős, mert lusta és elpazarolja az élelmiszereket. Megfélemlítik a munkásosztályt épp akkor, amikor azt akarják, hogy többet termeljen, azaz olyan körülmények közé akarják juttatni, hogy többet tudjon termelni. A még meglevő javak eltözlése tovább folyik. Azokhoz a milliókhoz, akik a termelőmunkából kiestek, mert az imperialisták megölték őket a háborúban, most millió és millió munkanélküli csatlakozik, mert kívül maradnak a termelési renden. Folytatódnak a háborúk, folytatódnak a kereskedelmi blokádok. A pániktól görcsbeszorult kezek elmélyítik a világgazdaság véres szakadékát. Tovább folytatódik a boszorkánytánc, amely újabb termelési kiesést okoz, újabb pazarlást, újabb zavart az áruforgalomban és a kereskedelemben. Közben pedig egyre azt üvöltik: többet kell termelni! Többet kell termelni!

Az amerikai sztrájkokkal a világgazdaságnak egy újabb szakasza zárult le. Az európai kapitalizmus szervezetlensége ártott az Egyesült Államoknak. Árut adni és papírt vagy ígéreteket kapni érte, nem jó kapitalista üzlet. Drágán adnak el, uzsorára adnak pénzt, dagad a pénztárca, vasutakra, kikötőkre, egész Európára kölcsönöket adnak. Ez még nem minden. Az áruknak árukkal kell kicserélniük, vagy különben csődbe jutnak. Az európai gazdasági katasztrófa mélységbe rántja az Amerikai Egyesült Államokat. Az Egyesült Államok kapitalistái az amerikai proletariátust arra akarják kényszeríteni, hogy kilépjenek a szakszervezetekből, és hogy világosan foglaljanak állást és megfelelő módon viselkedjenek, hogy újra meginduljon a vérkeringés, hogy új gazdasági „törvények” működjenek a világ népei között fennálló kapcsolatokban.

A német forradalom¹⁹

A „katonai diktatúra”²⁰ a német „demokráciát” támadta hátba, nem pedig a parlamenti állam szervezeteit dőfte hátba, amelyek nem is léteztek a katonai diktatúrán kívül; nem is a nemzetgyűléshez és az általános választójoghoz hű katonaságot támadta meg, hanem a munkásosztályt, amely egy pillanatra megállította Németország gazdasági életét, a munkásosztályt, amely fegyverrel a kézben felkelt, hogy megvédje szabadságát és történelmi jövőjét. A „demokrácia” egy pillanatig sem állt ellen, szépen megszökött²¹ Ludendorff²² menetelő ezredeinek első hírére. A német demokrácia csak a munkásosztály-

lyal szemben volt könyörtelenül erős, és csak a munkásosztálytól kívánta meg a kötelező tiszteletet. Akkor mindjárt talált hathatós fegyvereket és hűséges katonaságot, amikor a munkásosztály szabadságot és jogokat követelt. A demokrácia csupán eszköz volt a katonai diktatúra kezében, jó eszköz volt a polgárháború idején, mert hiszen a

demokráciát mindjárt félre lehet tenni, mihamelint nincs szükség rá többé, amikor már útban van, vagy esetleg azzal a veszéllyel jár, hogy az ellenfél kezébe kerül.

Ludendorff veresége tehát nemcsak a német katonai kasztnak a veresége, hanem ugyanakkor a német forradalom fejlődési folyamatának egyik legfon-

¹⁹ Eredeti megjelenés: La Rivoluzione tedesca. In: *L'Ordine Nuovo*. 1920.03.20. 2.

²⁰ 1920. március 13-án Berlinben átvette a hatalmat egy konzervatív érületű katonai csoport, melyet Wolfgang Kapp vezetett, akit ezt követően diktátorrá kiáltottak ki. Az esemény heves ellenérzéseket váltott ki a német munkásokból, akiknek sztrájkakciója fontos szerepet játszott a Kapp-puccs pár nappal később bekövetkezett bukásában. Csoma Lajos: A németországi baloldali radikalizmus a forradalmi események időszakában, 1918–1923. In: *Múltunk*. 2013/4. 144–185. 169.

²¹ A szökés szó szerint értendő: a katonák államcsíny-kísérletére válaszul a Friedrich Ebert és Gustav Bauer vezette kormány azonnal elmenekült a fővárosból, majd amnesztiát ígérve a puccsistáknak kiegyezett velük. A munkások sztrájkját azonban már nem tudta ilyen könnyen és pusztán tárgyalás segítségével leszerelni, ezért kemény, fegyveres fellépésre szánta el magát, melyet a sztrájk leverése után megtorlások követtek. Ironikus módon ebben a hadsereg azon egységei is részt vettek, amelyek napokkal korábban még a legitim kormány elleni puccs résztvevői voltak. Uo. 169–171.

²² Erich Ludendorff nyugalmazott német katonatiszt a Kapp-puccs aktív résztvevője volt, s később hasonlóképp fontos szerepet vállalt az 1923. novemberi hírhedt „sörpuccsban” is.

tosabb szakasza, mert azt mutatja, hogy a proletárhatalom a burzsoá állam hatalma fölé kerekedett, mert azt mutatja, hogy Németországban az erőviszonyok egyensúlyi helyzete eltolódott a munkásosztály javára. A német forradalom újból fellángol: vele lezárult a világforradalom és az európai proletárforradalmak egyik lényeges szakasza, minthogy a német proletariátus továbbra is a világtörténelem főszereplője marad, mint ahogyan az előző szakaszban a német polgárság volt főszereplője a világtörténelemnek.

A demokratikus stagnálás ezen évéhez Németországban sok ábrándot és sok reményt fűztek. Egyesek azt várták, hogy Németországban megérlelődik a bizonyíték arra, hogy az orosz forradalom csak orosz forradalom, és nem a proletár világforradalom egyik mozzanata. Mások azt várták, hogy bizonyítást nyerjen az a felfogás, miszerint Oroszországban a munkásosztály diktatúrája Oroszország sajátos anyagi körülményeinek és egy olyan politikai ideológiának volt az eredménye, amely csak Oroszországban születhetett meg a cári önkényuralomra adott reakcióként. Németországra várt az a feladat, hogy az orosz forradalmat és a tanácsok rendszerét kiterjessze Európára. A nyugati kispolgárság könnyedén foglalta el új, köztes osztályhelyzetét a kommunista proletariátus és a konzervatív, reakcióssá és militaristává lett kapitalizmus között. Ideológiai téren ennek az új pozíciónak a jellemzője a szociálreformizmus. Miután a kispolgárság tökéletesen beleilleszkedett új történelmi helyzetébe, azonnal teremtett magának egy új alkotmányelméletet és egy új típusú államot. Arról volt szó, hogy összebékítse a polgárságot a proletariátussal, az általános választójog alapján választott parlamenti rendszert a tanácsok rendszerével. Arra gondoltak, hogy a proletariátus és a polgárság viszonyában meg lehet ismételni ugyanazt az egyensúlyi helyzetet, amelyet a polgári forradalmak hoztak létre a földbirtokos nemesség és a kapitalista gyárosok demokráciájának a viszonyában, mint ahogy ez Angliában a modern polgári állam megszületéséhez vezetett. Ahogy a két házzal, a Lordok Házával és az alsóházzal megadta a modellt a többi európai állam felépítéséhez, ugyanígy Németország majd a legmodernebb, kétkamarás államot fogja kialakítani, amelyben egy politikai és egy gazdasági parlament lesz, a tőkés parlamentje és a munkástanácsok rendszere. A kispolgárság meg volt győződve róla, hogy ez majd minden társadalmi osztálynak boldogságot hoz: a munkásosztálynak meg lesz a hatalma vitatkozni, fecsegni, előkészíteni törvényjavaslatokat és „gyökeres” reformokat; a tulajdonos osztály pedig szépen visszanyeri a nyugalalmát, és majd élvezheti, ahogyan nő a profitja a nagyobb termelékenységnek köszönhetően, amelyet a munkásosztály önként vállalt

fegyelme és a „munka öröme”, s az ipar feletti hatalom „megosztása” hív életre a gyári tanácsok létrehozását követően. Az okos kispolgárság is kivette volna a részét az általános örömből, hiszen az új szervezetek létesítése és igazgatása megsokszorozta volna a bizalmi állásokat, hivatalokat, helyettesi tisztségeket, és különbizottságokat.

A Kommunista Internacionálé teoretikusainak nagy erőfeszítéseket kellett tenniük, hogy lerombolják ezt az ideológiát, hogy kiűzzék a német proletariátus köréből ennek a téves ideológiának a hirdetőit. Nagy erőfeszítéseket kellett tenni, hogy a német proletariátus agyába beverjék, hogy a parlamenti és a tanácsrendszer, a polgári és proletárdiktatúra között nem lehet semmiféle békés együttélés. Az első német forradalom által kivívott szilárd eredmény a gyári tanács volt a munkásosztály részére. A forradalmárok és a kispolgári opportunisták közötti harc a gyári tanácsok problémája körül forgott és végül is a fegyveres konfliktusig éleződött. A munkásosztály nem akart abba belenyugodni, hogy a parlament a gyári tanácsok forradalmi lendületét letörje, és hogy már csírájában elfojtsák azt a hatalmat, amelyet a munkásosztály gyakorolt a gyári termelés fölötti ellenőrzés jogával. A tőkés abszolút hatalma a gyárban a militarizmus és az imperializmus gazdasági előfeltétele. Ha a tőkésosztály kiváltságát a termelés terén korlátozzák és ellenőrzik, akkor attól az egész polgári állam szenved, és a militarizmus úgy érzi, hogy elvesztette a talajt a lába alól. A német militarizmus erőszakosan reagált a fenyegetésre; minden hatalomtól megfosztotta a parlamentáris államot, amely a fennálló rendre nézve ilyen veszélyes vitákat és cselekedeteket tett lehetővé, s nyíltan törekedett a maga diktatúráját érvényesíteni.

Így zárul Németországban a demokratikus stagnálás időszaka. Újra fel-lángol a polgárháború. A német proletariátus sokkal kedvezőbb helyzetben van, mint 1919 januárjában. Azokat a tapasztalatokat, amelyeket a nyugati kispolgárság a német „néptől” várta, ma a nyugati proletariátus a német proletariátustól várja, mégpedig konkrétan a szovjetrendszer kidolgozását és kialakítását, amely a proletárdiktatúra alapja és annak az elkeseredett harcnak az eszköze, amelyet a munkásosztálynak a kommunista társadalom megvalósítása érdekében meg kell vívnia.

ÉLETRAJZOK

PANKOVITS JÓZSEF¹

Armando Cossutta (1926–2015)

Fiatalon lett kommunista vezető: antifasiszta ellenállási múltjával 19 évesen, 1945-től az ipari fellegvár, Milánó jellegzetes munkáskülvárosában, Sesto San Giovanni-ban az OKP helyi titkára – látszatra nem nagy országos funkció, azonban Sestóban párttitkárnak lenni előiskola országos tisztségekre, ugyanis Sesto San Giovanni az „olasz Sztálingrád”, oda politikai ellenfél ostrommal sem hatolhat be, szóhoz nem juthat, a párt választói ereje többnyire meghaladta a 70 százalékot. Ha Milánó ipari fellegvár, a külváros, Sesto San Giovanni a kommunista mozgalom fellegvára, és Milánó sem gyenge munkásmozgalmi szempontból. Sestóban a szövetséges szocialisták is alárendelt szerepbe kényszerülnek, amit a szintén odavalósi Bettino Craxi szenvedve élt meg, örök életére nyomot hagytak lelkében az ottani élményei. A helyi körülményeket ismerők leírták, hogy a politikai pályafutásának elején Craxi, aki egyben a szocialista pártszervezet titkára volt, ahhoz, hogy irodájába eljusson egy, a kommunistákkal közösen bérelt épületben, hosszú folyosón kellett átbaktatnia a hátsó traktusban lévő szobához, mialatt az épület nagy részét elfoglaló kommunisták dekoratív plakátjait, propaganda díszleteit volt kénytelen nézegetni, olvasgatni, és megfogadta, hogy nyomasztó, fintorogva megtett sétái miatt elégtételt vesz majd rajtuk. Ez meg is történt a '80-as években a Berlinguerrel való politikai pengeváltásai során – mindkét párt kárára egyébként.

---

¹ Pankovits József, történész, kandidátus, Politikatörténeti Intézet.

Cossutta Sesto San Giovanni homogén kommunista tömbjéből előbb a milánói föderáció vezetője lett, innen katapultált a párt Központi Bizottságába, s annak választott Titkárságában is helyet kapott – ekkor Rómában, a Via delle Botteghe Oscure-n levő központi székházból a párt valamennyi szervezete fölött diszponált (természetesen nem egy személyben, de ő fogta össze a párt struktúrájának szektorait, szekciókat, a föderációkat és az alapszervezeteket, a szervezést, a pártépítést. Funkciója az informális hierarchia igen magas posztja). Alkalmassága erre a beosztásra vitathatatlan volt – részben mivel munkakörnyezetben, a párt „bázisán” alapozta meg szervezési és politikai tapasztalatait, vezetői tudását és jártasságát, részben mert Sesto San Giovanni, mint a pártélet politikai modellje, példaértékű, országos dimenzióra vetíthető: az ipari telepekre és más területekre, ahol a szervezeti élet, a tagtoborzás fejlesztést kívánt, a választói támogatottság kiterjesztése kívánnivalót hagyott maga után. Cossutta már Sestóban, azután Milánóban, a lombardiai régióban vezetőként irányította a párt tevékenységét, majd ugyanezt végezte országos hatáskörrel Rómában. Munkája révén a párt karakterét meghatározó munkásbázis egyik legmegbecsültebb alakja lett, mondani sem kell, ebből a közegből csak a párt baloldalára lehetett helyeződni, Cossuttának a párt ún. jobbszárnyához nem lehetett köze. Nem ő volt a balszárny „történelmi” vezetője – talán intellektualitása nem predesztinálta erre, nem rendelkezett teoretikus adottságokkal, nem olvasható tőle számottevő elméleti munka vagy igényesebb esszéisztikus írás politikáról, társadalmi problémákról, következőképp az OKP esetében fontos kulturális és értelmiségi terep, az értelmiséggel való kapcsolattartás, szövetségpolitika nem volt az ő világa, inkább gyakorlatias vezető, gyakorlati politikus volt; érvelése világos, tömör és logikus, áttekinthető volt, semmi intellektuális rafinéria vagy körmönfonság nem jellemezte, az olasz politikában, a „machiavellizmus” hazájában, vagy nevezzük úgy, ahogy ez a polgári demokráciákhoz illik, nem jellemző rá a hazudozás művészete, ami Itáliában szokatlan és magasabb szinten sajnálatosan hathatósan érvényesülő sajátosság. Cossutta, persze, nem zavartatta magát, bevált módszereit követte és a pártban hosszú időn át érvényesültek erényei, érvényesült a rendíthetetlen munkásbázisú, mondhatni „proletár” baloldaliságából eredő politikai tőke, befolyás a pártban.

Nehéz tetten érni azt a pillanatot, amikor a szovjetbarátságával egyező baloldaliságában – körülbelül 1968-ban a csehszlovák helyzet vitáiban – talán megingott, ám azután mereven elzárkózott ennek a túlzásaitól, illetve az általa túlzásnak tartott megnyilvánulásoktól. Ezt a pillanatot esetleg a doku-

mentumok tüzetes tanulmányozásával lehetne fellelni, részemről ezúttal közvetett személyes benyomásokra hagyatkozhatok. 1968 őszén ösztöndíjjal Rómában tartózkodtam és többek között megismerkedtem Cossutta feleségével, az „Emy”-nek becézett Emilia Clementével, aki gondolom, akkor a férjével összhangban egyetértett az OKP-nak a Varsói Szerződés országainak csehszlovákiai beavatkozását bíráló álláspontjával, a Gramsci Intézet kávéautomatájánál ismétlődő beszélgetésekben szenvedélyes elkötelezettséggel vállalta az olasz kommunisták kritikáját, férje valószínűleg higgadtan és fenntartásokkal viszonyult a szovjet–olasz pártközi és a családon belüli nézetkülönbsőségekhez. (NB! A párt nem volt egységes a csehszlovák kérdésben, az olasz kommunisták körében is akadtak szép számmal „tankisták”, „okkupálók”, később „kabulisták”, akik minden helyzetben kiálltak a Szovjetunió külpolitikai lépései mellett, és voltak, akik – mint Emilia Cossutta 1968-ban, mások máskor – szovjetbírálatukat keményen megfogalmazták.)

Lehetséges, hogy Armando Cossuttának sem volt ínyére a csehszlovákiai beavatkozás, azonban mi sem állt távolabb tőle, mint szembeszállni a nemzetközi kommunista mozgalom főszereplőjével, vezető erejével, az elméleti-ideológiai problémák számára ebben az összefüggésben is másodlagosak lehettek. Pártfunkcióiból és politikai álláspontjaiból is következtek szoros kapcsolatai a szovjet pártvezetéssel, és nyilván egyike volt azoknak, akik letéteményesként gondozták a moszkvai összekötéseket, beleértve a „guruló rubelek” virtuális vagy kézenfekvő átvételét és felhasználását az olasz párt céljaira. (NB! A guruló rubelek körüli hajcihő a jobboldali médiafőlényben nem adott lehetőséget a baloldalnak, hogy szóvá tegye a jobboldali pártoknak, a kereszténydemokratáknak adományozott guruló dollárokat, kommunikációs témává csak a rubelek avansáltak, a '90-es években mind az amerikai, mind az olasz sajtóban megjelentek az őszinte beismerések.)

Eltelkintve sok rosszízú kampánytól, végső soron az olasz párt életében előálltak azok a fordulatok, amelyek radikális választást idéztek elő a szov-

jetbarátság ideológiai és minden egyéb szervezeti-politikai értékei, valamint a nyugati demokrácia értékei között, és a választás egyfajta szakítást eredményezett az elfogult szovjetbarátsággal, amit Cossutta nem osztott, következőképp a berlingueri szűkebb vezetésben nem jutott neki hely. A Központi Bizottságban megőrizte tagságát, ugyanígy a parlamenti mandátumát (1972–2008 között képviselő, illetve egy időben szenátor is volt). Személye körül csoportosult egy kisebb befolyással bíró szovjetbarát áramlat, amely nem tett szert jelentősebb kisugárzásra. Moszkva a '80-as évek közepe felé még pénzelte Cossutta *Interstampa* néven működő orgánumát és csoportját, ám a sikerről Cossuttával együtt le kellett mondaniuk, mivel a szovjet befolyás világszerte elapadt. A folyamat vége ismert. Időközben az OKP fő sodrásában és zömében teljesen letért 1917 nyomvonaláról, úgy tűnt, betagozódik a nyugat-európai szociáldemokrata közösségbe, bár Berlinguer haláláig (1984) ragaszkodtak a kommunista ideológiai tradícióhoz, a tradíció legfontosabb tételeihez, de Cossuttát ez nem elégítette ki és elkeseredett tanújává vált a párt szervezeti felbomlásának, bár ellene nem tehetett semmit.

Az OKP átalakulásakor egyértelmű volt, hogy a Rifondazione Comunista (Kommunista Újjáalapítás, RC) utódpártba igazolhat, s úgyszintén vele tartott a párt több nagy „öregje”, illetve sok hívük és követőjük. Kezdetben az új párt szellemének vitathatatlan vezetője volt, ám a belső megpróbáltatások, az ország általános helyzetének problémái őt is örölték. Az állandósuló változások és viták hatása alatt 2007-ben az RC-ből elnökségével kivált az Olasz Kommunista Pártjának alakzata, melynek később a titkári tisztét is betöltötte ugyan, de a további kilátástalan viták folyamányaképpen lemondott, sőt kilépett a pártból.

A guruló rubelek ügyében politikai ellenfelei a lejáratására, amolyan szándékolt kegyelemdőfésként, több pert indítottak ellene, azzal a váddal, hogy személyes bankszámláját is hizlalta a szovjet forrású összegekből, de Cossutta minden pert megnyert, a vádak összeomlottak. Politikai tisztességén nem esett csorba. 2015-ben előzvegyülve halt meg, felesége 70 évi házasság után előbb távozott el az élők sorából. Három gyermeküknek nehéz feladat a cossuttai típusú kommunista zászlót újra fölemelni.

J. NAGY LÁSZLÓ²

Szadek Hadzseresz (Sadek Hadjeres), 1928–2022

„Az algériai baloldal történelmi alakja távozott.” Így kezdte a tekintélyes *Le Monde* francia napilap a Szadek Hadzseres életútját felvázoló cikkét 2022. november 7-én, néhány nappal a halálhír ismeret után. Valamennyi francia és algériai lap hasonló hangnemben írt a 94 éves korában Párizsban elhunyt algériai kommunista politikusról, aki a nemzeti felszabadító háború kezdetétől az 1990-es évek elejéig aktív politikai szereplője volt Algéria politikai életének. Annak ellenére, hogy ezeket az évtizedeket, a függetlenség elnyerését követő néhány évet kivéve, illegalitásban, állandó üldözésnek kitéve, hazájában töltötte. Egyik párizsi találkozásunkkor megkérdeztem tőle, milyen volt az illegalitás, hogyan viselte? Keze mozdulatából láttam, éreztem, hogy gyorsan túl akar lépni a kérdésre adandó válaszon: „Isten verte sorscsapás.” Az illegalitás éveiben végzett politikai tevékenységéről viszont szívesen beszélt.

Szadek Hadzseresz a kabíliai Larba Nath Irathenben (a gyarmati korban Fort Nationalnak nevezték) született, egy hét gyermekes család legidősebb gyermekeként. Apja, sőt a nagyapja is tanító volt, gyakorló muzulmán, a tanítók szakszervezetének a tagja. Szadek az elemi iskolai tanulmányait a szülővárosában végezte, de emellett a helyi iszlám szabadiskolában (medersa) elsajátította a Korán és az iszlám civilizáció alapjait is. Ismereteinek bővítését segítette apja kis házi könyvtára. A középiskolát Medeában és Blidában kezdte. Ez utóbbi városban meg kellett szakítania tanulmányait – illetve levezelőre váltani – mert az 1942 novemberi angol–amerikai partraszállás után az iskolát kórházzá alakították át. Végül középiskolai tanulmányait a főváros külső kerületének, Ben Aknounnak híres líceumában, amelynek diákjai több-

² J. Nagy László, történész, professor emeritus, SZTE BTK Újkori Egyetemes Történelmi és Mediterrán Tanulmányok Tanszék

ségében algériaiak voltak, fejezte be 1946-ban. Érettségi után beiratkozott az Algíri Egyetem orvosi fakultására, ahol 1953-ban szerezte meg diplomáját, a következő évben pedig megvédte doktori dolgozatát. El Harrache-ban, Algír elővárosában praktizált, ezalatt pedig még mikrobiológiai kutatásokat is folytatott az Algíri Egyetemen. Mindössze ketten voltak az országban, akik ilyen jellegű kutatásokat végeztek. Mindeközben már serdülő korától aktívan politizált.

1943-ban a muzulmán cserkészegylet tagja, politikai szocializációja ezután mélyült el. Egy évvel később az akkor még illegális radikális nacionalista Algériai Néppártnak (Parti du peuple algérien – PPA) lett a tagja. A párt egyes tagjai részt vettek az 1945-ös májusi kelet-algériai felkelésben, amelynek kegyetlen vérbe fojtása megrázta, ugyanakkor erősítette nacionalizmusát s növelte politikai elszántságát a hazája függetlenségéért vívott harcban.

A végérvényesen betiltott PPA 1946-ban Mozgalom a demokratikus szabadságjogok diadaláért (Mouvement pour le triomphe des libertés démocratiques – MTLD) néven alakult újjá, s a hatóságok engedélyezik működését. 1948-ban Sadek Hadjeres-t a párt egyetemi szervezetének a vezetőjévé választották. Az egyetemi szekció tagszervezete volt az Észak-afrikai muzulmán egyetemisták társaságának, ahol Szadek Hadzseresz egyre fontosabb tisztségeket töltött be, 1949–50-ben választott elnöke. Ekkor írták róla az egyik rendőrségi jelentésben, hogy „az egyik legveszélyesebb egyetemista.” 1950 végén elhagyta az MTLD-ét. Nem tudta elviselni vezetőjének, Messzali Hadzsnak a diktatórikus, minden kritikát, önálló reflexiót elfojtó stílusát és szüklátókörű arabo-islamista nacionalizmusát. Távozásának közvetlen oka a pártban kirobbant ún. berber krízis volt.

Az MTLD-ben az 1940-es évek végén, tulajdonképpen már az 1945 májusi felkelés vérbe fojtása óta, teljes zűrzavar uralkodott, sem doktrinális, sem konkrét politikai programja nem volt. A vezetőség ad hoc politizált, tagjai élükön a karizmatikus vezetővel, Messzali Hadzssal eksztatikus beszédeket tartottak, s jelszavakat hangoztattak az egyetemes muzulmán közösséghez és az arab hazához tartozásról, amellyel szemben megnyilvánuló bírálatot, vagy akárcsak egyszerű észrevételt drasztikusan, olykor a fizikai létet veszélyeztető fenyegetést sem mellőzve elnyomtak. A párt működését a demokrácia teljes hiánya jellemezte. Ez ellen lázadt fel Szadek Hadzseresz és néhány társa, amikor, – hogy demokratikus vitát provokáljanak a pártban – megírták *Az Algéria élni fog* c. politikai pamfletet. (Később *Éljen Algéria* címen szándékoztak publikálni). A vitairat olyan alapvető, ám tisztázatlan problémákról

formált véleményt, mint a nemzeti identitás (mi az algériai nemzet?), a függetlenséghez vezető forradalmi út és az MTLD-ének, mint a nemzeti mozgalom legbefolyásosabb pártjának a politikai, szociális és kulturális programja. Ezek közül a legnagyobb vihart kavarta, s e vezetőség határozott elutasítását váltotta ki az algériai nemzet meghatározására vonatkozó kérdés.

A szerzők először azt szögezték le, hogy mi *nem* a nemzet. Az se nem *faji* (lehet több etnikumból álló), se nem *vallási* (nem kizárólag muzulmán vagy keresztény) közösség. A nyelv sem meghatározó (pl. Csehszlovákia esete). Négy tényező *együttes* megléte alkot egy nemzetet: terület, gazdaság, nemzeti jellem (mentalitás, életmód), a múlthoz való viszony. S mind ebből a történelmi folyamat formál egy nemzetet. (Nem csupán ezen megállapításon, de az egész szövegen, az elemzésen érződik a szerzők által ismert, olvasott Sztálin *Marxizmus és nemzeti kérdés* c. írása, de nem, mint sematikus utáncsat.) Eszerint az „egy és oszthatatlan Algéria” egyszerre arab és berber, beszélnek ezeket a nyelveket, de emellett létezik s használt is, a valláshoz kötődő gyakorlatban, a többség által nem beszélt klasszikus arab nyelv. A nemzeti jellemhez kötődő közös jegyként említi a kuszkus nevű ételt, illetve az andalúz gyökerű népzeneét. A közös múlt az ország önállóságáért folytatott harcnak és a nemzet sajátosságainak formálásában szerepet játszó jelentős eseményekhez és személyekhez kötődik.

A vezetőség nem volt hajlandó vitát nyitni a felvetett problémákról, a szerzőket elítélte, a nemzet megosztásával, „berber szeparatizmussal”, sőt „berber marxizmussal” vádolta őket. Elutasította a nyelvi-etnikai pluralizmust, mint ahogy a politikait is, az algériai nemzetet, merítve a francia jakobinizmusból is, egységes, homogén arab s muzulmán nemzetként határozta meg. Az egymillió európaival kapcsolatos álláspontjuk azonosnak mondható a vezetőségével, maradhatnak, tolerálják őket. Integrálódásuk az algériai nemzetbe csak a függetlenség után történhet meg. A gyarmati korszakban privilegizált, uralkodó helyzetben vannak, az algériaikétől teljesen elkülönült társadalmat alkotnak. Ekkor még mind az algériai, mind a francia kommunistáknak nem ez volt az álláspontja, de már történt elmozdulás ebbe az irányba. A fordulat csak 1956 után következett be, s az 1958-ban közzétett *Értekezés az algériai nemzetről* c. tanulmány tette egyértelművé. Eddig viszont, bár egyre kényszeredettebben, még tartották magukat Maurice Thorez 1939-ben megfogalmazott álláspontjához: az algériai nemzet még csak alakulóban van, létrejötté akkor történik meg, amikor az algériaik és az európaiak „keveredése”, asszimilációja teljes lesz.

Miután az MTLD vezetősége nem volt hajlandó demokratikus vitát folytatni, *Éljen Algéria* címmel publikálták véleményüket. A párt vezetősége minden elérhető példányt begyűjtött, a szerzőket megfenyegette, majd kizárta őket a pártból.³

Egy évvel később, 1950 végén Sadek Hadjeres belépett az AKP-ba, látva annak egyre erőteljesebb „nacionalizálódását”. (Belépése feltételeként szabta meg, hogy a párt határozottan és nyilvánosan álljon ki Algéria függetlenségének követelése mellett.) A párt az 1940-es évek végén – 50-es évek elején jutott el odáig, hogy legfontosabb céljaként a *nemzeti függetlenség* kivívását jelölte meg, vagyis lemondott arról, hogy a szocialista forradalomnak meg kell előznie a nemzeti forradalmat, a gyarmat szuverén nemzetállammá válását, mert csak ebben a keretben lesz képes sikerre vinni a szociális forradalmat, olyan társadalom megteremtését, amelyben a „berber krízis” kiobbantói szerint is megszűnik „az embernek ember általi kizsákmányolása”.

Szadek Hadzseres az egyetemi alapszervezet tagjaként az értelmiségiek körében végezte munkáját, de kapcsolatát továbbra is megőrizte nacionalista barátaival. 1952-ben a központi, 1954 elején pedig a politikai bizottságnak a tagjává választották. A pártvezetés megbízásából 1952–54 között szerkesztője lett a *Progrès* c. folyóiratnak, amelyben főleg Algéria s az arab-izlám civilizáció történetét taglaló cikkek jelentek meg. 1953-ban részt vett Bukarestben a Világifjúsági találkozón.

Éppen korábbi személyes kapcsolatainak megőrzése miatt is különösen fontosnak tartotta a nemzeti mozgalom egységének a megteremtését. Nem kis szerepe volt abban, hogy ez 1951 júliusában meg is történt a valamenynyire irányzatot tömörítő (nacionalisták, kommunisták, vallási reformerek, az ulemák) *Algériai Front* megalakításával. A résztvevők egyetértően deklarálták, hogy céljuk a demokratikus közélet megteremtése. A nagyon ígéretes kezdeményezés azonban, amely később elmélyülhetett volna a nemzeti függetlenség követelésével, igen hamar megroppant és szétesett. Az MTLD javasolta, hogy az 1951 augusztusi kantonális választásokat, tekintettel a korábbi választási csalásokra, bojkottálják. Az AKP központi bizottságának többsége, benne Szadek Hadzseres, támogatta a javaslatot. A párt egyik titkára, André Moine⁴ azonban elérte, hogy az ülést ismételjék meg az FKP (Francia Kommunista Párt) képviselőjének a részvételével, aki „baráti tanácsaival” elérte a

³ Hadjeres, Sadek: La crise du PPA-MTLD de 1949. In: *El Watan*. 1998. július. <https://www.socialgerie.net/spip.php?article70> (Utolsó letöltés dátuma: 2023.01.11.)

⁴ Lásd: *Évkönyv*. 2023. 177–187.

korábbi határozat felülbírálatát és a párt részvételét a választásokon. A döntés rendkívül káros volt az egész nemzeti mozgalom számára, újabb érvet szolgáltatott a nacionalistáknak ahhoz a már régóta hangoztatott vádhoz, hogy az AKP nem nemzeti párt, s ha harcol is a függetlenségért, akkor azt „*az ország szovjetizálásáért teszi*”.⁵

Az 1954. november 1-én kirobbant felkelés váratlanul érte Szadek Hadzsereszt, de megértéssel fogadta. Ám ő is az egész pártvezetéssel együtt habozott, még nem döntötte el, hogy a legalitás keretei között folytatja a harcot vagy közeledik az FLN-hez s vállalja a fegyveres harcot. Egyre inkább ez utóbbi álláspont erősödött, de a párt még részt vett az 1955 február-márciusi részleges kantonális választásokon, ahol Szadek Hadzsereszt a mérsékelt nacionalista jelölttel szemben meg is választották.

Ekkorra már a legszűkebb pártvezetésben megérlelődött az elhatározás, hogy csatlakozni kell a felkelőkhöz, amit több párttag már a felkelés másnapján megtett. A titkárság 1955 februárjában döntött saját, *Felszabadítás harcossai* (Combattants de la libération – CDL) nevű fegyveres egységének, a létrehozásáról. Basir Hadzs Ali⁶ ezt követően kérte fel Szadek Hadzsereszt, hogy vegyen részt a szervezésben. A május elején tartott politikai bizottsági ülésen, ahol már teljes jogú tagként vett részt, az elért eredményekre támaszkodva döntöttek a szervezés folytatásáról. A még legális párt utolsó, ám titkos központi bizottsági ülésén, június 20-án, pedig arról határoztak, hogy a CDL tevékenységét azokra a térségekre koncentrálják, ahol a felkelőknek még nem sikerült gyökeret eresztenie (Oran megye és Algír környéke), s ahol a kommunisták befolyása viszonylag jelentős.

1955. szeptember 13-án a belügyminiszter betiltotta a kommunista pártot. Szadek Hadzseresz két hónapig még gyakorolta legális praxisát, illetve végezte kutatásait az egyetemen. Decemberben azonban, miután egyre több kommunistát tartóztattak le, úgy döntött, hogy illegalitásba vonul. A háború alatt mindvégig Algériában maradt, s Basir Hadzs Alival együtt irányította az AKP tevékenységét.

Az FLN a fegyveres harc támogatása ellenére is bizalmatlan maradt a kommunistákkal szemben, akik, hogy bizonyítsák elkötelezettségüket, megszervezték az ún. Maillot hadműveletet. Henri Maillot tartalékos alhadnagy, az AKP tagja, a rábízott és a francia egységnek szánt teherautónyi fegyvert és lőszert juttatott el 1956. április 4-én a Felszabadítás harcossaihoz és a Nemzeti

⁵ *Algérie libre*, 1952. november 1.

⁶ Lásd: az *Évkönyv* 2021. évi számát. 247–257.

Felszabadítási Hadsereg (Armée de libération nationale – ALN) katonáihoz. Az egész művelet megszervezője Szadek Hadzseresz volt.⁷ Egy hónappal később francia katonák rajtaütöttek a zsákmányolt fegyverekkel felszerelt csoporton, s valamennyiükkel, köztük Henri Maillot-val, végeztek.

A látványos és hősi akció után az FLN hajlandó volt tárgyalni az AKP-val. A titkos találkozóra Algír belvárosában került sor. Szadek Hadzseresz jól ismerte a tárgyalópartnereket, Benjuszef Benkeddát, a fegyveres felkelést kirobantó szűk vezetőség tagját, még a „berber krízis” idejéből, amikor szemben álltak egymással, Abane Ramdane-t, az FLN politikai vezetőjét pedig a blidai középiskolából. A szívélyes üdvözlés után azonban heves szócsata bontakozott ki, az FLN teljes behódolást követelt az AKP-tól, gyakorlatilag a megszüntetését. Ezt Szadek Hadzseresz és Basír Hadzs Ali határozottan visszautasította. Végül is abban állapodtak meg, hogy a CDL fegyveresei július 1. után beolvadnak az ALN-be, s ott a kommunisták „semmilyen szervezett politikai vagy szervezeti kapcsolatot nem fognak fenntartani az AKP-val a felszabadító háború végéig, ami azonban nem jelenti azt, hogy politikai meggyőződésükről és ideáljukról lemondanának.”⁸ A kommunisták az FLN határozott, szinte már fenyegető követelése ellenére sem voltak hajlandók feloszlítani a pártot, mert úgy vélték, hogy ez múltjuk megtagadását jelentené. A korrekt megállapodás ellenére a kommunista harcosok számos esetben szenvedtek el olykor még a fizikai likvidálást is magában foglaló diszkriminációt egyes ALN parancsnokok részéről. Sőt az egy hónappal később tartott illegális (Soummanvölgyi) FLN kongresszus dokumentumai a kommunistákat nem létező politikai erőnek nevezte.⁹

Szadek Hadzseresz feladata 1956-tól a párt kiadványainak (rölapok, újságok), a fontosabb dokumentumoknak, valamint a *Recherches algériennes et marxisme* c. elméleti írásokat tartalmazó, a körülményekhez képest viszonylag rendszeresen megjelenő kiadvány szerkesztése, előállítása és terjesztése volt. Közreműködött néhány szabotázsakció megszervezésében is. Ezért nevezte „piromániás orvosnak” a rendőrség. 1957-ben az AKP több tagja és vezetője elleni perben – távollétében – 20 év kényszermunkára ítélték.

⁷ Szadek Hadzseresz: 1956. április 4.: a CDL – Henri Maillot hadművelet. Az AKP-FLN megállapodás előjátéka. In: *Acta Historica*. T. CXXVI. Szeged, 2007. 117–126.

⁸ Az Algériai Kommunista Párt központi bizottságának levele a Nemzeti Felszabadítási Front vezetőségéhez, 1956. július 12. Lásd az *Évkönyv* 2006. évi számát, 291–294. Az AKP ragaszkodott a megállapodás írásban történő rögzítéséhez, amelyet az FLN ellenkezése miatt levél formájában tett meg. A levél közzétételének elhalasztását viszont elfogadta, s egy évvel később, az FLN számára kedvezőbb nemzetközi helyzetben tette meg.

⁹ *El Moudjahid*, 4. sz. 1956. november.

A pártkiadványokat előállító csoport tagja Eliette Loup egyetemista, aki élettársa, majd miután 1962-ben, a már független Algériában házasságot kötnek, a felesége lett. Két gyermekük született, a harmadik pedig egy öt éves korában örökbefogadott fiú volt. Azonban sem a családi, sem a politikai élete nem volt zavartalan a gyarmati elnyomástól megszabadul hazájában.

Az AKP működését a szocializmust hirdető, ám a politikai pluralizmust elutasító, az egypártrendszer kodifikáló új hatalom 1962. november 29-én betiltotta. Az FLN az 1964 áprilisában tartott kongresszusán a szocialista társadalom felépítésének a programját fogadta el. Ekkor mind az arab kommunista pártok, mind a nemzetközi kommunista mozgalom nagy reményeket fűzött az algériai szocialista opcióhoz. Úgy vélték, hogy az ország egy „afrikai Kuba” lehet. Ezért az egyiptomi kommunisták példáját követve, s szovjet ösztönzésre is, a központi bizottság többsége – közte Szadek Hadzseresz is – úgy döntött, hogy a párt beolvad a „szocialista élcsapattá” minősített FLN-be.¹⁰ A döntés hibásnak bizonyult, ugyanis súlyos csapást mért az arab világ legrégebb, leghatalmasabb és legbefolyásosabb kommunista pártjára. Ez azt követően vált nyilvánvalóvá, hogy Bumedien hadügyminiszter 1965. június 19-én eltávolította a hatalomból Ben Bella államfőt, s kommunistaüldözés vette kezdetét. Ehhez a kommunista párt egyes vezetőinek a hirtelen, kellően át nem gondolt reakciója is hozzájárult, amikor a Népi Ellenállás Szervezetének (Organisation de la Résistance Populaire – ORP) a megalakításával a frontális ellenállást választották a politikailag és ideológiailag nagyon heterogén összetételű forradalmi tanáccsal szemben. Szadek Hadzseresz kitartásának és hallatlan bátorságának, szervező képességének köszönhetően – egyébként az 1962-es betiltás után az ő javaslatára kidolgozott illegális struktúrára támaszkodva – félévvel később sikerült felszámolni a balos extrémizmust és újjászervezni a pártot Algériai Szocialista Élcsapat Párt néven, amely azonban csak néhány évvel később, miután megszilárdult s gyökeret eresztett, vált a nemzetközi kommunista mozgalom teljes jogú tagjává. Ezt a kommunista és munkáspártok budapesti konzultatív tanácskozásán résztvevő Larbi Buhali jelenléte demonstrálta 1968-ban.

A '60-as évek végén a hatalom haladó szellemű intézkedéseket jelentett be (földreform, nemzeti nagyipar megteremtése stb.), amelyekből joggal gondolták a kommunisták, hogy az együttműködés lehetőségét is magukban foglalják. Szadek Hadzseresz megragadva ezt a kedvező változást sugalló helyzetet,

¹⁰ J. Nagy László: Az algériai „specifikus szocializmus” 1962–1978, a Ben Bella – Bumedien kísérlet. In: *Évkönyv*. 2016. 28–40.

levelet intézett Bumediennél 1968. szeptember 14-én.¹¹ Javasolta, hogy a súlyos összeütközés ellenére is a kommunisták készek a dialógusra, amelynek célja egy olyan minimum elfogadása, illetve egy erre támaszkodó „széles demokratikus és népi Front” kialakítása lehetne. Az AKP akkor tudna igazán hatékonyan részt venni ennek a Frontnak a munkájában, ha legálisan működne. Egyes tagjai, felelős posztokon lévén (oktatásban, vállalatok vezetésében), ezt már ma is így teszik.

Az elnök természetesen nem válaszolt a levélre, de egy beszédében utalt rá, valójában ismertette a tartalmát. Az 1970-es évek elején mély társadalmi átalakulás kezdődött a meghirdetett ún. hármas forradalom eredményeként az iparosítás, az agrárreform végrehajtása és a kultúra területén. Kiépült az állami struktúra egész vertikuma. 1976-ban pedig társadalmi vitára bocsátották, majd népszavazáson szentesítették a Tripoli programban és az Algíri Chartában foglaltak elmélyített, továbbfejlesztett változatát, a *Nemzeti Chartát*. A társadalmi vita mellőzte a spontaneitást, az emocionális motivációt, amely meglehetősen szokatlan jelenség egy arab országban. A szocialista opció megerősödött Algériában.

Az 1970-es évtizedben, Bumediennél (1978) Algéria valóban az ún. harmadik világ egyik leghaladóbb országa volt, amely azonban még nem a szocializmust építette, amint azt az FKP és főtitkára, Georges Marchais állította.¹² Megalapozottnak és reálisnak tűnik viszont Szadek Hadzseresz azon megállapítása, amely az említett évtizedet az algériai szocializmus „legpozitívabb, legerősebb és legantiimperialistább korszakának” nevezte.¹³

A Bumediennel követő Sadli elnök fokozatosan, ám határozottan leállította a progresszív reformokat, így a lakosság legnagyobb részét érintő az agrárforradalomnak nevezett, a kollektív tevékenységet ösztönző földreformot, és liberális fordulatot hajtott végre.¹⁴ Bár továbbra is szocializmusra hivatkozott a megújított Nemzeti Chartában, amelyet 1986-ban ugyancsak népszavazással legitimáltak. Szadek Hadzseresz nem javasolta ennek a Nemzeti Chartának a támogatását, hosszas indoklását az iraki kommunisták lapjában tette közzé.¹⁵

¹¹ *Lettre du Parti de l'Avant-Garde Socialiste au Président Boumedienn*. Algéria, 1968. szeptember 14. <https://www.socialgerie.net/spip.php?article117> (Utolsó letöltés dátuma: 2023.01.12.) A levelet röplap formájában terjesztették azután, hogy a címzett megkapta.

¹² Pásztor Antal – Nemes János: *Az európai kommunista és munkáspártok konferenciája, Berlin 1976. június 29–30.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1976. 221.

¹³ Sadek Hadjéres: *Réflexions autour de trois décennies de "socialisme spécifique" en Algérie.* In: Francis Arzailler (szerk.): *Expériences socialistes en Afrique 1960–1999.* Paris, 2010. 130.

¹⁴ Omar Bessaoud: *Agriculture et paysannerie en Algérie.* Éd. Quatifa-APIC, Alger, 2019.

¹⁵ Grand entretien avec Sadek Hadjéres. *Le Soir d'Algérie.* 2007. június 1–2.

Ekkor Szadek Hadzseresz már nem tartózkodott Algériában. Az 1980-as évek elején érzékelhető volt, hogy a párttagok egyre nehezebben viselik az illegális életet, s ennek hangot is adtak, amit a vezetés tudomásul vett. Sokan a legalitást választották, ami kompromisszummal járt, s ez erodálta a pártszervezetet. Mások külföldre távoztak. 1983-ban Szadek Hadzseresz is elhagyta Algériát, s az évtized végéig Prágában élt, élettársával a görög kommunista közgazdással, Alik Papadomichelakival, az algériai Sonatrach nagyvállalat alkalmazottjával, akit feleségül vett miután házasságát törvényesen felbontották. A gyerekeit is sikerült kijuttatnia kelet-európai országokba. Az anya viszont Algériában maradt, nem volt hajlandó elhagyni szülőföldjét „Az én országom Algéria” – jelentette ki többször is.

1989-ben visszatért Algériába, s nyomban bekapcsolódott a párt újjászervezésébe. Azonban a progresszív táborban eluralkodó politikai-ideológiai zűrzavar, az új pártgenerációt jellemző személyes ambíciók s a vele járó intrikák, a hatalom manipulációs tevékenysége, amely együtt járt a régi, történelmi gárda mellőzésével, arra az elhatározásra bírták, hogy 1990 októberében lemondjon első titkári tisztségéről, két évvel később minden pártelkötelezettséget megszakított.

1991-ben végérvényesen elhagyta Algériát, élete ezután Athén és Párizs között zajlott. A francia fővárosban az Université-Paris VIII. Egyetemen az Yves Lacoste vezette geopolitikai csoportban dolgozott, cikkeket írt, konferenciákon tartott előadásokat. Elkezdte írni visszaemlékezését, amelynek első kötete *Amikor egy nemzet felébred (1928-1949)*¹⁶ címen 2015-ben jelent meg Algériában. A második 2022 tavaszán *1949 crise berberiste ou crise démocratique* ugyancsak szülőhazájában. Elkezdte szerkeszteni a *socialgerie.net* portált, amelynek fontosságát, értékét az ott publikált dokumentumok, elemzések, interjúk okán nem lehet eléggé hangsúlyozni. A portál az algériai kommunista mozgalom legfontosabb forrása.

Még közel a 90. évhez is hallatlan dinamizmus, fiatalokat megszégyenítő kíváncsiság, szellemi frissesség és nem szűnő optimizmus jellemezte, a rendíthetetlen hit az igazságos világ eljövetelében. Hamvait Algír külvárosában orvosi praxisának színhelyén helyezték örök nyugalomra, harcostársai, ismerősei, volt betegei jelenlétében.

A hatalom furcsán reagált a halálára. Abdelhamid Tebboune, köztársasági elnök a nemzeti mozgalom résztvevőjének nevezte és őszinte részvétét nyilván-

¹⁶ Ismertetését lásd: *Évkönyv*. 2017. 310–311.

nította a családjának. A párizsi Algériai Kulturális Központ 2023. január 21-re tervezett emlékestét viszont három nappal a rendezvény előtt különösebb indok nélkül (meg nem nevezett fenyegetésekre hivatkozva) lemondta. Később francia és algériai történészek, harcostársak szervezésében és részvételével megtartották a filmvetítéssel egybekötött emlékestet a párizsi École normale Supérieure-ben 2023. február 28-án.

Publikációi:

Sadek Hadjéres: *Quand une nation s'éveille. Mémoires Tome 1, 1928-1949*. Inas Éditions, Alger, 2014.

Sadek Hadjéres: A felszabadítási fronttól az alkotás frontjáig. In: *Béke és Szocializmus*. 1. sz. 1975. 119–127.

Sadek Hadjéres: Quatre générations, deux cultures. In: *La Nouvelle Critique*, 112. sz. 1960.

Felhasznált irodalom

Algérie: engagements sociaux et question nationale. De la colonisation à l'indépendance de 1830 à 1962. In: René Gallissot (szerk.): *Dictionnaire biographique du mouvement ouvrier Maghreb*. Les Éditions de l'Atelier, Paris, 2006.

SZÉKELY GÁBOR¹⁷

Franz Koritschner (1892–1941)

1924, Lenin halálának éve, egyben a szovjet pártban és a nemzetközi munkásmozgalom baloldalán kibontakozott éles viták kezdete volt. Ebben a környezetben kapott jelentős szerepet Franz Koritschner. (Unokaöccse, Rudolf

¹⁷ Székely Gábor, történész, professor emeritus, ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történelmi Tanszék.

Hilferding nála is nagyobb befolyású politikus, az egyik legbefolyásosabb ausztromarxista közgazdász, később német miniszter volt.)

A bankárcsaládban született Koritschoner még egyetemi évei alatt kapcsolódott be a szocialista ifjúsági mozgalomba. Jó anyagi körülményei hozzásegítették, hogy támogassa baloldali lapok megjelenését, illetve olyan írókat, amelyek a szociáldemokrata radikális irányzatot képviselték. Az I. világháború idején került kapcsolatba olyan

háborúellenes személyiségekkel, mint Vlagyimir Lenin, akitől segítséget kért abban, hogy megjelentesse radikális szerzők, így Karl Radek, Grigorij Zinovjev, Henriette Roland Holst, valamint Anton Pannekoek írásait németül.

Már ekkor jellemző volt Koritschonerre, hogy igyekezett a tarka baloldal minden irányzata felé tájékozódni. Az általa is támogatott *Die Verbote* volt az a fórum, amely a zimmerwaldi mozgalom szócsöveként közvetítette az antimilitarista nézeteket.

Amikor Lenin londoni emigrációba kényszerült, akkor is tartotta vele a kapcsolatot. Így Lenin nála érdeklődött az ausztriai helyzetről és arról, hogy Friedrich Adler alkalmas lehet-e az osztrák forradalmi mozgalom vezetésére.¹⁸

Koritschoner Svájcból Németországba utazott, ahol Brémában és Hamburgban baloldali radikális körökkel vette fel a kapcsolatot. 1917 végén visszatért Ausztriába, ahol az illegális Szakszervezeti Tanács egyik kezdeményezője lett. Koritschoner szerepet játszott a Monarchiában 1918-ban kirobbant háborúellenes sztrájkok szervezésében. Az osztrák mozgalom radikalizálódásakor, 1918-ban egyik szervezője volt a kormányellenes sztrájkmozgalomnak. Ezért 1918 márciusában börtönbe került.

Kiszabadulása után, már az Osztrák–Magyar Monarchia szétesése idején, kezdeményezte, hogy Ausztriában is alakítsanak tanácsköztársaságot. A fegyveres összecsapásokban megsebesült. A bonyolult helyzetre jellemző,

¹⁸ Lenin Koritschonernek írt levelét lásd: *Évkönyv*. 2023. 138–140.

hogy amikor a kommunista párt megalakításáról döntöttek, Koritschner a baloldal másik vezetőjével, a *Der Weckruf* (Ébresztő)¹⁹ pártlap szerkesztőjével együtt a kommunista párt megalakítása ellen szavazott, mivel annak létrehozását korainak ítélték. Ekkor Koritschner a baloldali radikálisokhoz tartozott, azonban ebben a csoportban is csalódott. Miután részt vett a vitákban, s hozzájárult a kommunista párt irányvonalának megváltoztatásához, belépett a pártvezetésbe.²⁰

Ezután részt vett mind a párt, mind pedig a szakszervezeti szövetség munkájában. 1918 decemberében lépett be a Kommunista Pártba együtt azokkal a fiatalokkal, akiket még a háború alatt kizártak a Szociáldemokrata Ifjúsági Szövetségből. (Ekkor lett a KP tagja Johann Kopenig a párt későbbi főtitkára is.)

Az új vezetőségárda ugyanakkor érzékelte, hogy az erősen baloldali szociáldemokrata párttal nem versenyezhet, ezért hangsúlyt a szakszervezeti mozgalomra helyezte.

A Kommunista Internacionálé alakuló kongresszusán Koritschner már az osztrák párt egyik vezetőjeként vett részt.

1921-től 1923-ig a pártot képviselte a Kommunista Internacionálé végrehajtó bizottságában, azonban a párton belüli frakcióharc kiújulásakor hátralepett. Miután nem választották be a párt hazai vezetésébe, tevékenységét a szakszervezeti munkára korlátozta. A *Vörös Szakszervezetek* című lap felelős szerkesztője lett, amely munkát 1926-ig látta el. Ez szorosan összefüggött a Lenin betegségét, majd halálát követő frakcióharcral, amelynek során egyre inkább elszigetelődött. Történt ez annak ellenére, hogy Szolomon Lozovszkij, a Vörös Szakszervezeti Internacionálé²¹ vezetője közvetlen munkatársai közé tartozott.

Igyekezett a háttérben dolgozni, egyre kevesebbet szerepelt az Internacionálé központi fórumain. A szakszervezeti munka mellett, gyakran helyette, folytatta német nyelvű kiadói munkáját is Harkovban, majd pedig Kijevben, ahol a Népművelési Minisztérium (Népbiztosság) irodalmi osztályát vezette.

¹⁹ Az osztrák *Der Weckruf*, a Kommunistische Partei Deutsch–Österreichs központi lapja volt, amely 1918. november 25-től 1919. január 11-ig jelent meg.

²⁰ Az osztrák kommunista párt 1918. november 3-án alakult meg még Ausztria és Németország Kommunista Pártjaként. Az elképzelések szerint Friedrich Adler lett volna a vezetője, ezt javasolta Lenin, de Adler ezt nem vállalta. A párt vezetője így Elfriede Friedländer és Karl Steinhardt lett.

²¹ A VSZI történetének áttekintését lásd: *Évkönyv* 2021. 134–141. Szolomon Lozovszkij életútját lásd e kötet Életrajzok rovatában.

Részt vett Lenin műveinek német nyelvű kiadásában, valamint szerkesztője volt az osztrák párt lapjának, a *Die Rote Fahne*nek.

1936-ban (más források szerint 1937-ben) mint a Vörös Szakszervezeti Internacionálé egyik vezetőjét tartóztatták le különféle vádakkal a sztálini koncepciós perekben. Egészségi állapota meggyengült, ennek ellenére 1940-ben, a

Molotov–Ribbentrop-paktumban megkötött megállapodás alapján 16 német kommunistával együtt kiszolgáltatták a német hatóságoknak. Előbb Bécsbe, majd áprilisban „különleges fogolyként” a rendőrség Moritzplatz téren levő fogdájába került. Innen szállították 1941. június 9-én az auschwitzi koncentrációs táborba, ahol kivégezték.²²

1955-ben rehabilitálták. A politikai rehabilitációt azonban csak 1991-ben követte a jogi rehabilitáció, addig ugyanis a koncepciós perben elítéltekhez és kivégzettekhez hasonlóan csak késve ismerték el e perek teljes alaptalan-ságát.²³

²² Koritschoner életútjának legrészletesebb nyomon követője a 2001 májusában elhunyt Herbert Steiner volt. Koritschoner, Franz: *Opportunistische und radikale Tendenzen in der Sozialdemokratie Österreichs* <https://sites.google.com/site/sozialistischeklassiker2punkt0/vorbote/franz-opportunistische-und-radikale-tendenzen-in-der-sozialdemokratie-oesterreichs> (Utolsó letöltés dátuma: 2023.11.01.) Herbert Steiner: Franz Koritschoner. In: G. Botz et al. (Hrsg.): *Bewegung und Klasse. Studien zur österreichischen Arbeitergeschichte*. Wien–München–Zürich, 1978, 159skk.

²³ McLoughlin, Herbert – Schafranek, Hans – Szevera, Walter: *Aufbruch – Hoffnung – Endstation. Österreicherinnen und Österreicher in der Sowjetunion 1925–1945*. Verlag für Gesellschaftskritik, Wien, 1997, 471–490.

ZALAI ANITA²⁴

Clara Campoamor (Madrid, 1888 – Lausanne, 1972)

Clara Campoamor neve egybeforrott Spanyolország jelenkori történelmének egyik meghatározó pillanatával, a női választójog bevezetésével 1931-ben. Hosszú és tevékeny élete, ügyvédi pályája során azonban nemcsak a nők jogaiért küzdött következetesen és fáradhatatlanul, hanem a mindennemű társadalmi igazságtalanságok enyhítéséért, a marginalizálódott csoportok érdekeiért is harcba szállt. A női választójog törvénybe iktatása a Második Köztársaság – egyben a spanyol történelem első – demokratikus alkotmányában kétségkívül Clara Campoamor szakmai pályájának és feminista elhivatottságának csúcspontját jelentette. Ennek jelentőségét a kiemelkedő spanyol konzervatív államférfi, Antonio Cánovas del Castillo 1872-ben elhangzott kijelentése tükrözi a legerzékletesebben, amely mintha már előre jelezte volna azokat a nagy horderejű változásokat, amelyek a nők jogainak kiszélesítésével kezdődtek el: *„Legyünk elégedettek, hogy annyi évszázadon át mi, férfiak irányítottuk a világot, néhány rövid életű, és melleleg gyakran szerencsétlen sor-sú királynétől eltekintve; törődjünk bele, hogy a választójog, melyet kizárólag mi gyakoroltunk (...) egyszer általánossá váljék; legyünk elégedettek, hogy még mindig csakis mi hozzuk a törvényeket mindkét nem számára, és csaknem monopolizáltuk a tudományokat és a művészeteket (...). Ijesztő belegondolni, hogy egy nap majd a nők rendelkezésére állhat mindaz a számos eszköz, amely eddig nem, mindaz, ami a tudásból és az egyéni szabadságjogokból fakad.”*²⁵ Ezekre a változásokra azonban bő fél évszázaddal később került sor Spanyolországban.

²⁴ Zalai Anita, történész, docens, SZTE JGYPK Történelmi Tanszék.

²⁵ Zalai Anita: A nőkérdés Spanyolországban a második köztársaság idején (1931–1939). In: *Világ-történet*. 2012. 3–4. sz. 243–256. 244. https://tti.abtk.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/vilagortenet/vt_2012_3-4/243-256_zalai.pdf (Utolsó letöltés dátuma: 2023.10.27.)

A fordulatban viszont elvülhetetlen szerepe volt a nők jogaiért kitartóan és elkötelezetten küzdő Clara Campoamornak.

Clara Campoamor Rodríguez 1888. február 12-én született Madridban, egy alsó középosztálybeli családban. Nagyanyja portás volt abban a házban, amelynek földszintjén laktak. A kislány eredeti születési neve Carmen Eulalia volt, a nővérét hívták Clarának, aki azonban meghalt agyhártyagyulladásban, amikor kishúga egyéves volt. A szülők ezt követően az elhalt gyermekük nevét a kisebbik lányuknak adták. Clara kétéves volt, amikor megszületett öccse,

Ignacio Eduardo. Édesapjuk, Manuel Campoamor liberális beállítottságú ember volt és egy madridi újság titkáráként dolgozott, emellett a Föderalista Köztársasági Párt aktív tagja volt. Amikor Clara 10 éves lett, újabb vesztés érte a családot. 43 éves édesapja váratlanul elhunyt tífuszban. Halála óriási csapást jelentett az édesanyának,

aki varrónőként próbálta eltartani gyermekeit. Clara ekkoriban egy francia apácák által működtetett bentlakásos iskolában tanult az Atocha pályaudvar közelében. Két évvel apja halálát követően azonban édesanyja kénytelen volt kivenni őt az iskolából, hogy munkába állva segíthessen a család fenn tartásában. A 12 éves Clara először édesanyja mellett segédkezett, majd más varrodákban és egy belvárosi ruhaüzletben dolgozott eladónőként. 1909-ben, 21 évesen egy esti iskolában gyors- és gépirői végzettséget szerzett és sikeresen megpályázott egy állami tisztviselői állást, s néhány éven keresztül egy telefonközpontban dolgozott Zaragozában, majd San Sebastiánban. 1914-ben visszatért Madridba és ismét sikerrel pályázott meg egy Közoktatásügyi Minisztérium által meghirdetett gyors- és gépirás oktatói állást a felnőtteket képző iskolákban. Ezzel párhuzamosan a *La Tribuna* újság igazgatójának titkárnője lett, s ily módon kapcsolatba került az újságírással, más újságokkal is. Megismert számos értelmiségit, politikust és feminista aktivistát. Ő maga is írni kezdett, több cikket is publikált, melyekben már megmutatkozott irodalmi vénája és a nők jogaiért harcba szálló feminista elhivatottsága egyaránt. Még a francia apácák iskolájában sikerült olyan magas szinten elsajátítania a francia nyelvet, hogy irodalmi fordításokat is publikált. 1916-ban belépett a

híres madridi Ateneóba, amely a korszak legfőbb szellemi műhelye volt, politikusok és szónokok iskolája.²⁶

Írásaiból egy társadalmi problémákra érzékeny, nyitott, autodidakta nő képe rajzolódik ki, akit mindenekelőtt azok a névtelen, hétköznapi nők érdekeltek, akik a hagyományos női társadalmi szerepekkel szemben igyekeztek saját elképzeléseiket megvalósítani: diákok, munkásnők, feministák, művészek. Ugyanakkor írásaiban a társadalom peremére szorult legszegényebb rétegek helyzetét is elemző módon vizsgálta.

1922-ben leérettségizett, miután 6 év tananyagát 6 hónap alatt elsajátította, majd beiratkozott a jogi egyetemre. Mindössze két év alatt végezte el az egyetemet, így módon 1924-ben, 36 évesen jogi diplomát szerzett. 1925-ben kezdett praktizálni, saját ügyvédi irodát nyitott, ezzel Victoria Kent után Clara Campoamor lett Spanyolország második női ügyvédje. Társadalmi és szellemi „felemelkedése” ma is példa értékű lenne, de annál inkább kivételesen minősült a 20. század első évtizedeiben Spanyolországban.²⁷

Campoamor hamarosan elismert ügyvéd lett és szintúgy elismert alakja a spanyol feminista mozgalomnak. Az 1920-as években ügyvédi és közéleti tevékenysége során kiállt az emberi jogok védelmében, a társadalmi igazságosság szükségyszerűsége mellett, síkra szállt a nemek közötti egyenlőség megvalósításáért. Miguel Primo de Rivera 1923-tól fennálló katonai diktatúrája idején kapcsolatba került az akkoriban szerveződő köztársasági pártokkal és női szervezetekkel, majd pedig a Manuel Azaña vezetésével megalakuló polgári baloldali Köztársasági Akció Párt Országos Tanácsának is tagja lett. Clara Campoamor ideálja a liberális, demokratikus republikanizmus volt, ebből kifolyólag a XIII. Alfonz király monarchiájához kapcsolódó bármiféle kinevezést vagy elismerést következetesen visszautasította. 1926-ban például visszautasította az Ateneo új, Primo által kinevezett Igazgatótanácsában való közreműködést. 1927-ben a Királyi Akadémia Jogi Tagozata neki ítélte oda éves díját, Clara Campoamor azonban nem vette át az ezzel járó XII. Alfonz Nagy Keresztje kitüntetését.²⁸ Ennek ellenére szakmai elismeréseinek száma egyre növekedett. Ő volt az első ügyvédnő, aki felszólalt a Legfelsőbb Bírósá-

²⁶ Ruiz Franco, Rosario: *Clara Campoamor. Una vida dedicada a la justicia social y a la defensa de los derechos de las mujeres* <https://e-revistas.uc3m.es/index.php/FEMERIS/issue/view/692> (Utolsó letöltés dátuma: 2023. 08.30)

²⁷ Valcárcel, Amelia: Clara Campoamor: Historia de una mesa. In: *Revista de las Cortes Generales*. Núm. 111, Segundo semestre (2021) 28. <https://revista.cortesgenerales.es/rcg/issue/view/112/RCG%20N.%20C2%BA%20111> (Utolsó letöltés dátuma: 2023.08.23.)

²⁸ Ruiz Franco, 2023.

gon és ő képviselte Spanyolországot a Népszövetségben. Ez utóbbihoz kiváló francia nyelvtudása is hozzájárult. 1930-ban pedig ő volt a védőügyvédje a monarchia ellen 1930 decemberében kirobbantott, majd kudarcot vallott jacai köztársasági katonai felkelés néhány résztvevőjének, köztük a saját öccsének, Ignaciónak.²⁹

A Második Köztársaság kikiáltása 1931. április 14-én új fejezetet nyitott az ügyvédnő politikai szerepvállalásában. Az 1931. június 28-i alkotmányozó gyűlési választás előtt kilépett a Köztársasági Akció Pártból és a választási kampányban már az Alejandro Lerroux által vezetett – szélesebb tömegbázissal rendelkező és centrista beállítottságú – Radikális Párt listáján indult. Miután bekerült a parlamentbe, képviselőként részt vett a köztársasági alkotmány tervezetének előkészítéséért felelős bizottság munkájában, melynek elnöke a tekintélyes büntetőjogász, Luis Jiménez de Asúa volt. Clara Campoamor azonban egyedüli nőként nem csupán résztvevője volt az előkészítési munkának, hanem eltökéltségének és kitartásának köszönhetően az 1931-es Alkotmány számos cikkelye az ő szellemiségét hordozza, mindenekelőtt a nők és a gyermekek jogaira vonatkozók, de a halálbüntetés eltörléséről szóló cikkely hasonlóképpen.

Minden kétséget kizáróan Clara Campoamor pályájának csúcspontját az alkotmányozó gyűlésben a női választójogért folytatott kitartó és sikeres küzdelme jelentette.

A köztársaság kikiáltásával valóban gyökeres változások kezdődtek a nők társadalmi, gazdasági helyzetét és jogait illetően: már nemcsak közhivatalt vállalhattak, számos jogot nyertek a házasság és a család vonatkozásában is, valamint az oktatás terén. A legfontosabb és hatalmas vitát kiváltó téma azonban a női választójog kérdése volt, amely a köztársaság alkotmánytervezetének vitája kapcsán került a figyelem középpontjába. A kérdés óriási feszültséget és heves vitákat generált a parlamentben, mivel e témában még a reformok mellett egyébként erősen elkötelezett polgári baloldal pártjai sem mutatkoztak egységesnek. Az álláspontok azonban nem a hagyományos politikai bal- és jobboldal tengelye mentén fogalmazódtak meg.

A női választójog legfőbb védelmezője Clara Campoamor volt, aki a nők emancipációjáért szállt síkra, melynek legelső és elengedhetetlen lépésének a női választójog azonnali bevezetését tekintette. Véleménye szerint a demokrácia és a patriarchális hatalom összeegyeztethetetlenek. Azzal érvelt, hogy

---

²⁹ Uo.

ha nem fogadják el a nemek politikai jogegyenlőségét, a köztársaság, mint demokratikus rendszer hiteltelenné válik, mivel a patriarchális rendet védelmezi. Campoamor számára az egyetemes polgárjog jelentette a demokrácia alapját.

Clara Campoamor álláspontjával azonban nemcsak a politikusok jelentős része nem értett egyet, de még saját pártja, a centrista Radikális Párt parlamenti csoportja sem. A parlamenti vita felszínre hozta a magukat demokratának valló politikusok közötti feszültségeket és nézetkülönbségeket. A női választójog bevezetését ellenzők táborában többféle érvelés létezett. Az állampolgárság és a polgárjog értelmezésével kapcsolatban ellentmondásos vélemények hangzottak el. Az ellenzők egyik nagy táborát a polgári baloldali pártjai (a radikális szocialisták, a Manuel Azaña vezette Köztársasági Akció) és a centrista radikálisok alkották, akik a női választójog gyakorlásának politikai következményeitől tartottak. Ennek hátterében erőteljes egyházellenesség állt, és az a szilárd meggyőződés, miszerint a nők „reakciós” módon gyakorolnák választójogukat. Mindannyian a köztársaság jövőjét féltették a női szavazóktól.³⁰

A női választójogról szóló parlamenti szavazást megelőzően heves vita bontakozott ki az alkotmányozó gyűlés két képviselőnője között, ugyanis a női választójog legharcosabb támogatója és vele szemben, egyik legfőbb ellenzője is nő volt. Clara Campoamorral szemben a radikális szocialista párt képviselője, Victoria Kent – az egyetlen nő pártjának képviselői között – azt az álláspontot képviselte, hogy korai lenne kiterjeszteni a választójogot, mivel a nők még nincsenek kellően felkészülve a választójog gyakorlására: „...néhány év szükséges ahhoz, hogy a nők megtapasztalják, mennyivel jobb a köztársaság, mint a monarchia.” Véleménye szerint a demokráciára és a köztársaság sorsára nézve veszélyes lenne azonnal megadni a választójogot a nőknek.³¹

Victoria Kent felszólalására válaszolva Clara Campoamor ismét határozottan kiállt a kérdés pozitív eldöntése mellett: „*Én, képviselő urak, elsősorban nem nőnek, hanem állampolgárnak érzem magam, és úgy vélem, súlyos politikai hiba lenne megadni ezt a jogot a nőknek, a nőknek, akik reménykednek és bíznak bennetek; a nőknek, akik – ahogy az a francia forradalom idején az új erővel történt –, vitathatatlanul az új erő lesznek, amely jogokra tesz szert és éppen ebben kell támogatni őket, hogy folytassák az útjukat. (...)*

³⁰ Avilés Farré, Juan: *La izquierda burguesa en la II República*. Espasa-Calpe, S. A., Madrid, 1985. 94.

³¹ *Diario de Sesiones de las Cortes Constituyentes de la República española (A spanyol Köztársaság Alkotmányozó Gyűlésének Parlamenti Naplója)* a továbbiakban: DSSC. 1931. október 1.

*Ne hagyjátok, hogy a nők, ha elmaradottak, azt gondolják, hogy a reményük a diktatúrában volt; ne hagyjátok, hogy a nők, ha haladók, azt gondolják, hogy az egyenlőség iránti reményük a kommunizmusban van. Képviselő urak, ne kövessétek el ezt a rendkívül súlyos következményekkel járó politikai hibát. Megmentitek a Köztársaságot, segítitek a Köztársaságot, ha magatokhoz vonzzátok és összekapcsolódtok azzal az erővel, amely szorongva várja megváltásának pillanatát.*³²

1931. október 1-jén, a női választójogról szóló döntő szavazás előtt Victoria Kent még tett egy utolsó erőfeszítést: módosító indítványt terjesztett be, amelyben azt javasolta, hogy a nők csak akkor vehessenek részt a parlamenti választáson, ha előtte már két egymást követő községtanácsai választás során érvényesítették választójogukat. Ezt az indítványt azonban elutasították.³³

A szocialisták álláspontját e témában nagymértékben befolyásolta az a körülmény, hogy a munkásnőket sokkal kevésbé tudta a befolyása alá vonni a katolikus egyház. Végül – az alkotmányozó gyűlés legnagyobb létszámú parlamenti csoportjaként – támogató szavazataikkal el is döntötték a kérdést. A női választójog kérdésében a szocialisták és a jobboldal egyformán szavazott. Ennek eredményeként az Alkotmányozó Gyűlés, második körben és elég szoros többséggel, 161 igen és 121 nem szavazattal a női választójog azonnali bevezetése mellett foglalt állást. Az 1931-es alkotmány 36. cikkelye értelmében „a 23 év feletti egyik és másik nemhez tartozó állampolgárok a törvény értelmében azonos választójoggal rendelkeznek.”³⁴ Ily módon Spanyolország ebben a tekintetben Európa egyik leghaladóbb országává lett.³⁵

Clara Campoamor a női választójog hatásosan érvelő és kitartó védelmezőjeként vonult be a történelembe. Ezt követően, még 1931 őszén létrehozta a Női Köztársasági Uniót, azzal a céllal, hogy felkészítse a nőket állampolgári kötelességeik gyakorlására és a Köztársaság támogatására.

A női választójogért folytatott küzdelme országosan ismertté tette Campoamort. Ünnepezték, számos interjút készítettek vele a sajtó számára, ám óriási politikai árat fizetett ezért a sikerért. Az 1933-as választáson nem jutott be a parlamentbe, az 1936-os választáson pedig nem is indulhatott. Az ő szavait idézve, a „halálos bűne”, azaz a női választójog kivívása a politika másodvonalába számúzta. 1933-ban Alejandro Lerroux centrista kormánya jóté-

³² DSSC. 1931. október 1.

³³ Uo.

³⁴ *Constitución de la República Española 1931*

³⁵ A női választójogot először Ausztráliában vezették be 1902-ben, majd Finnországban 1906-ban és Norvégiában 1913-ban.

konysági és szociális segélyügyi főigazgatóvá nevezte ki. Erről a megbízatásáról azonban lemondott az 1934. októberi asztúriai forradalom véres leverését követően. 1935-ben pedig a Radikális Pártból is kilépett. Ezt követően már hiába próbált tevékeny részese és formálója maradni a köztársasági politika alakításának, erőfeszítései kudarcot vallottak. Szeretett volna belépni Manuel Azaña új pártjába, az Egyesült Baloldal (Izquierda Unida) elnevezésű formációba, de jelentkezését visszautasították. Hasonló kudarccal járt, amikor az 1936. februári választások előtt a Népfront elnevezésű baloldali választási koalíciót alkotó politikai szervezetek blokkjába jelentkezett.³⁶

1936 júliusában kitört a Második Köztársaság megdöntésére irányuló katonai lázadás, amely végül – sikertelensége okán – polgárháborúhoz vezetett. Clara Campoamor éppen Londonban tartózkodott, de ekkor még visszatért hazájába. 1936 szeptemberében viszont végérvényesen elhagyta Spanyolországot. Távozásának okáról így írt: *„Szeptember elején hagytam el Madridot. A kormány tehetlensége miatt a fővárosban eluralkodó anarchia és a személyi biztonság teljes hiánya, beleértve a liberálisan gondolkodókat is – talán főképp az övékét – erre az óvintézkedésre készített engem.”*³⁷ A menekülése előtt Madridban tapasztalt élményeiről 1939-ben Párizsban adott ki egy könyvet, melynek *A spanyol forradalom egy republikánus nő szemével* címet adta. Ebben így írt a háború első hónapjainak borzalmairól: *„A nap nap után főként Madridban és Barcelonában történt események vizsgálata, a Casa de Campón, a Casa de San Isidró, az Egyetemi Városban és végül a város utcáin naponta talált holttestek száma alapján a három hónap alatt meggyilkolt állampolgárok számát – csak a Köztársaság fővárosában – minimum napi száz halottra lehet kalkulálni, azaz, végösszegét tekintve túlmegy a tízezeren.”* Majd ehhez hozzátette: *„A leggyűlöletesebb ezekben az undorító gyilkosságokban az volt, ahogyan – szokásos módon – a nőkkel végeztek, akiket gyakran megverték és megbecstelenítettek, mielőtt elvették az életüket.”*³⁸

Alicante kikötőjén keresztül, viszontagságos körülmények között hagyta el Spanyolországot Olaszország irányába, idős édesanyja és kisgyermek unokahúga társaságában. Élete végéig tartó emigrációjának első állomása a svájci Lausanne volt, ahol barátnője, Antoinette Quinche ügyvédi irodájában dolgozott. Később hosszú éveket Argentinában élt és dolgozott. Ügyvédi munkája mellett írt, irodalmi fordításokat készített, előadásokat tartott. 1955-ben

³⁶ Valcárcel, 2021. 35.

³⁷ Uo. 36.

³⁸ Uo. 38.

visszatért Lausanne-ba, majd ott halt meg 1972. április 30-án. Hamvait utóbb a végakarata szerint Spanyolországban, San Sebastiánban helyezték végső nyugalomra, abban a baszkföldi városban, ahol fiatalon telefonközpontos kisaszonyként dolgozott, és amelyhez különleges kapcsolat fűzte. 1936 után többé nem térhetett vissza Spanyolországba, bár többször is kísérletet tett rá. A Franco-diktatúra hivatalos szervei azonban ezt megtagadták tőle a Második Köztársaság idején folytatott politikai tevékenységére és a szabadkőművességgel, főként egy madridi női szabadkőműves páhollyal fenntartott kapcsolatára hivatkozva.

Clara Campoamor egész életét az emberi jogok védelmének és a társadalmi igazságtalanságok elleni küzdelemnek szentelte. Alacsony származása és a korszak nehezítő körülményei ellenére kiváló szellemi képességeivel és kitartó munkájával kivételes életutat járt be.

SZÉKELY GÁBOR³⁹

Lozovszkij, Szolomon Abramovics (1878–1952)

A Lozovszkij nevet az illegálításban kapta, családi neve eredetileg Dridzo volt.

Jekatyerinovszlavban született, az akkori orosz birodalom ukrán kormányzóságában. Édesapja tanító volt, a Talmudot olvasta és héber verseket is írt. Lozovszkij először jiddisül, majd az ukrán nyelv mellett oroszul tanult. (Édesanyja írástudatlan volt.) Iskolai tanulmányait a katonai szolgálat szakította meg. Itt került kapcsolatba szociáldemokratákkal és lépett be az

³⁹ Székely Gábor, történész, professor emeritus, ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék

Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspártba (OSZDMP). Leszerelése után a mozgalomban a vasúti munkások szervezetében vállalt munkát, itt vette fel illegális nevét, ami a Harkov (ma Harkiv) közeli városka nevéből ered.

Hamar kitűnt szervezői képességével, s került 1903-ban a szentpétervári vasutasok szervezetéhez. Azonban hamarosan lebukott, előbb börtönre, majd száműzésre ítélték, amit Kazany városkában töltött. Itt értesült a OSZDMP-ban történt pártszakadásról. A forradalom idején már a bolsevikokhoz csatlakozott vasutasok képviselőjeként érkezett Szentpétervárra. A forradalom leverését követően Irkutszkba száműzték (1906–1908), ahonnan, mint sok más száműzött, sikeresen megszökött. Ezt követően előbb Svájcba, majd Párizsba utazott, ahol továbbra is részt vett az illegális munkában, eközben tanult és dolgozott.

A francia munkásmozgalomban egységes munkáspárt, a Szocialista Munkáspárt (SFIO) mintájára az orosz munkáspárt két szárnyának, a bolsevikoknak és a mensevikeknek az egyesítésén fáradozott, amit meg is valósított a helyi szakszervezetben.

Az oroszországi forradalom hírére visszatért Pétervárra, ahol nem adta fel elképzelését a bolsevik és mensevik irányzat egyesítéséről. Amikor ennek szükségességéről nem sikerült meggyőznie az irányzat vezetőit, új pártot alapított Nemzetközi Szociáldemokrata Párt néven. A rövidéletű párt mindezekelőtt némi szakszervezeti befolyással rendelkezett. Ekkor, 1918. januárjában kizárták a bolsevik pártból. A konfliktushoz persze hozzájárult az a nézeteltérése is, amikor a bolsevikok leszavatták álláspontját, amelyben nem értett egyet az Ideiglenes Nemzetgyűlés szétkergetésével.

Lozovszkij hamarosan belátta, hogy vállalkozása reménytelen, így viszályozott a bolsevik pártba. A szakszervezetek körében kivívott népszerűségének köszönhetően hamar visszakerült a szakszervezetek országos tanácsába, amelynek vezetője Mihail Tomszkij volt. Lozovszkijt mindenekelőtt nyelvtudása és nemzetközi kapcsolatai miatt felkérték egy új forradalmi szakszervezeti központ létrehozására, amelynél, úgy tervezték, hogy az csatlakozni fog a már létező Nemzetközi Szakszervezeti Szövetséghez, ami így egy minden irányzatot magában foglaló szerveződés lett volna, amelynek legerősebb tagszervezetét az Oroszországi Szakszervezetek Tanácsa alkothatta

volna Tomszkij vezetésével. Ez nem valósult meg, így a Vörös Szakszervezeti Internacionálé (Profintern), Lozovszkij elképzeléseivel ellentétben külön alakult meg, kizárólag a kommunista pártok befolyása alatt álló szakszervezetek részvételével.⁴⁰ Annak ellenére történt ez így, hogy az NSZSZ kongresszusán Lozovszkij javaslatára, a francia Benoît Frachon, valamint a spanyol Largo Caballero felszólalt a két szakszervezet közös fellépése mellett. Az NSZSZ kongresszusán elfogadott kompromisszumos javaslat szerint végül a jobboldal lemondott a teljes elzárkózástól, s nem zárta ki a tárgyalásokat. A Profintern viszont hozzájárult az országos szakszervezeti központok külön tárgyalásaihoz, megegyezéséhez. Végül Lozovszkij erőfeszítései hiábavalóak voltak. Moszkvában és Londonban is úgy döntöttek, hogy maradjon külön a két irányzat. Ez azonban nem jelentette azt, hogy egyes akciókban, mint például az 1926-os brit általános sztrájk, majd később a spanyol polgárháború idején, ne sikerült volna, ha részlegesen is, a két nemzetközi szakszervezeti csoportosulás együttműködése. Ez megfelelt Lozovszkij céljainak és támogatásra talált a reformista oldalon a legnagyobb szakszervezeti egyesülésnél, az Edo Fimmen⁴¹ vezette nemzetközi szállítómunkás szövetségénél.

1936–37-ben, amikor végleg lekerült a napirendről, jórészt Hitler hatalomra jutása következtében a „szociálfasizmus taktika”, Moszkvában úgy döntöttek, hogy felszámolják a szakszervezeti nemzetközi különállást. Ezt Lozovszkij támogatta. A Profintern 1937-ben megszüntették és a baloldali-kommunista szakszervezeteket felszólították az együttműködésre a reformista szakszervezetekkel.

Lozovszkij ekkor már a Kommunista Internacionálé legszűkebb vezetésében is tagságot nyert, előbb a Profinternben keresztül, majd a Komintern VB tagjaként. Ezt követően külügyminiszter-helyettes lett, a „Szovinformbüro”, a külföldieknek szóló tájékoztató iroda helyettes vezetője, emellett az SzKP Pártfőiskolájának tanszékvezetője volt.

Tagja és egyik vezetője volt a Zsidó Antifasiszta Bizottságnak. A Bizottság egyik vezetője, Szolomon Mikhoels⁴² javaslatát támogatta, mely szerint, a Krímben hozzanak létre a Szovjetunió részeként egy zsidó önkormányzatot.

⁴⁰ A Profintern megalakításáról és történetéről lásd: Székely Gábor: *Profintern krónika*. Kossuth Könyvkiadó, 1982. Ebben a Nemzetközi Szakszervezeti Szövetségről lásd: 20–22.

⁴¹ Edo Fimmen életútját lásd: *Évkönyv*. 1981. 220–221.

⁴² Szolomon Mikhoels (1898–1948) rendező, színész, a Zsidó Antifasiszta Bizottság vezetője, Minszkben gyilkolták meg, feltételezhetően Sztálin utasítására. Wasserstein, Bernard: *On the Eve: The Jews of Europe Before the Second World War*. Simon & Schuster, New York, 2012. 292.

A javaslatot eljuttatták Sztálinhoz is, aki azonban, miután döntés született Izrael Állam létrehozásáról, a javaslatot levetette a napirendről.

A Zsidó Tanács tagjait ezt követően letartóztatták és bíróság elé állították. Lozovszkij 1949-ben került börtönbe és annak ellenére, hogy a legkegyetlenebb kínzásoknak vetették alá, nem tett terhelő vallomást Mikhoelsre és a per más vádlottjaira, saját bűnösségét sem volt hajlandó elismerni. Példátlan módon perét két alkalommal is félbe szakították, de reménye, hogy felmentik őt és a többi vádlottat, nem igazolódott be: 1952. július 18-án 13 társával együtt kivégezték. 1956-ban a személyi kultusz áldozatainak többségével rehabilitálták, perének jegyzőkönyvét azonban csak 1994-ben hozták nyilvánosságra – szerkesztett formában.⁴³

PANKOVITS JÓZSEF⁴⁴

Pietro Ingrao (1915–2015)

Az Olasz Kommunista Párt kiemelkedő alakja hosszú életútján sokféle mozgalmi-politikai tapasztalatot szerzett, és maga is első számú, népszerű szereplője lett a mozgalmi kezdeményezéseknek, a politikai élet aktív részese volt. Elismerés övezte a pártjában és hazájának közéletében is, az OKP-ban a bal szárny „történelmi” vezetőjének számított. (A magasztosnak ható, többnyire zsurnalisztikai, esetleg „politológusi” jelző azokat illeti, akik évtizedeken

⁴³ Gould, Bob: *The Communist Party and Stalinism. An open letter to the CPA and The Guardian*. 2003. <https://www.marxists.org/archive/gould/2003/20030801.htm> (Utolsó letöltés dátuma: 2023.10.30.)

⁴⁴ Pankovits József, történész, kandidátus, Politikatörténeti Intézet.

keresztül következetesen képviselik meghatározott orientációjukat és vezetői tekintélyük folytán megkülönböztetett figyelmet érdemelnek ki.)

Ingrao is, mint a legtöbb kortársa, mint leendő olasz politikus a fasiszmus idején ismerkedett meg későbbi élethivatásával, a politikával, mi több bizonyos fokig a '30-as években marginálisan részt vett a fasiszta rendszer egyetemi szerveződéseiben – tagja a fasiszta egyetemisták csoportjának (GUF), bölcsészeti tanulmányai közepette elindult a hivatalosan kiírt és a fasiszmus követelményeinek megfelelő tanulmányi pályázatokon, ami azonban nem akadályozta felfogásának és meggyőződésének antifasiszta érlelődését. 1939-ben már az antifasizmus oldalára állt, 1940-ben lépett be az akkor illegális kommunista pártba, partizán a német- és az olasz fasiszták elleni küzdelemben, a fegyveres ellenállásban. Politikai

döntéseiben, céljainak megválasztásában szerepet játszott családjának – főként szicíliai nagyapjának – liberális beállítottsága, demokratikus elvisége, szülőföldjének, a Nápoly környéki Lenola kisvárosának lehangoló nyomorúságos körülményei által determinált szociális érzékenysége, fogékonysága a társadalmi kérdésekre. Ez a tulajdonsága végigkísérte a pályáját, alázattal, körültekintő empátiával viseltetett az elnyomottak, a kizsákmányoltak sorsa iránt, a felemelésükért és a megbecsülésükért küzdött.

A háború után a Togliatti vezette kommunista párt szervezői, „káderesei” azonnal észrevették a fiatalember politikusi rátermettségét és 1947-ben nem kisebb feladatot bízta rá, mint a párt napilapjának (*l'Unitá*) szerkesztését – felelős főszerkesztőként 1957-ig dolgozott az újságnál. Erélyes és erényes vezető, kiváló publicista, színvonalas, elkötelezett cikkeivel széles körben megismertette a nevét, miközben maga és az *Unitá* köré gyűjtötte a fiatal, az újságíráshoz vonzó értelmiségieket, s valamennyien a párt katonáivá nevelődtek a keze alatt, őt viszont Togliatti nevelte és vont be – főszerkesztői funkciójánál, alkalmasságánál fogva – a párt vezetésébe. Togliatti és a párt a háború után a speciális olasz helyzetre szabott, demokratikus irányzatú politikát folytatott, amit társított a szigorúan vett „filoszovjet” internacionalista antikapitalista, atlantizmus ellenes, NATO-ellenes vonallal, a szovjetbarát „békeharccal”, a „legyőzhetetlen béketáborba” vetett hittel – kiállásuk elveik mellett legendás volt Nyugat-Európán kívül is. Ismeretesek az '50-es évek nemzetközi kom-

munista mozgalmának dogmatikus és szektás vonásai, az olasz párt sem volt kivétel, bár nehéz elképzelni Ingraót ezekben az ártalmakban, azt az embert, aki általában szem előtt tartotta a társadalmi és a nemzetközi élet rezdüléseit, melyekben a kornak, és benne Itáliának bőven volt része: lokális háborúk, az antikolonializmus győzelmei, heves, nem egyszer véres belpolitikai összecsapások, valamint folytonos konfrontációk. Fegyelmezetten vállalta és képviselte – az újságnál, a közéletben – a párt iránymutatását, ennek tudható be, hogy 1956 őszén a magyarországi eseményekről az *Unitába* írt vezércikkében a szovjet állásponthoz igazodva elítélte az „ellenforradalmat” – mint írta „vannak pillanatok, amikor a barikád egyik oldalát kell választanunk”, és erről elvtársak ne feledkezzünk meg. Ingraóból ekkor Togliatti beszélt, Togliattiból pedig a Szovjetunió, ami a kor kommunista mozgalmasában nem lehetett másként, ez csakis történelmi távlatból, mai szemmel alakulhatott volna másképp. Ingrao és az olasz párt később (az események melegében a párt egy nem jelentéktelen hányada) eltért az ’56-ra vonatkozó „hivatalos” nézetektől, mivel a viszonyok, az értékelési szempontok és a politikai érdekek megváltoztak. Az olasz párt lépést tartott a változásokkal és hallatlan energiákat, elvi és gyakorlati újításokat vitt véghez, óriási erőfeszítéseket tett politikájának korszerűsítéséért, hatalmas tömegpárttá növesztve magát – egyébként a Szovjetunió egyik első kritikusának – Togliattinak és a körötte csoportosuló második generációjú kommunista vezetőknek, mint épp Ingraoznak, Amendolának, Berlinguernek és a többieknek köszönhetően, valamint, a szovjeteket ért olasz kritikák ellenére, a Moszkvából folyósított anyagi támogatás révén. Sorolhatnánk a frissülő pártvezetés további pregnáns neveit, akik együttesen alkották a megújult pártvezetés magját; a legfőbb vitapartnerén, Amendolán kívül (ő a „történelmi” jobbszárny vezetője, aki minősítése ellenére szovjetbarát),⁴⁵ a középütt elhelyezkedő Berlinguert, akit a Togliatti utáni vezető, Luigi Longo javasolt utódjának, a még fiatalabb, önálló személyiségű vezetőknek. Az OKP általuk fejlődött több mint 30 százalékos választói támogatottságú, kormányzás közeli párttá, ők szervezték, irányították, mozgatták és vitték harcba nap mint nap a tömegeket; ahogy Gramsci mondotta: „a forradalmat naponta kell megvívni.”

Ingraoznak ebben a folyamatban elévülhetetlen érdemei vannak: 1975-ig a szűk pártvezetés nélkülözhetetlen és fáradhatatlan tagja, emellett 1950-től 1992-ig folyamatosan megválasztott parlamenti képviselő, és amikor 1976-

⁴⁵ A párton belüli jobb és bal megkülönböztetések alapvetően belpolitikai kérdésekből fakadtak.

ban a választásokon 34 százalékot kaptak a kommunisták, a kiszélesedő befolyásuk alapján Ingrao lett a képviselőház elnöke, 1979-ig töltötte be a hivatalát. Ezután a párt az államreformokat kutató tudományos intézetében az állami struktúrák átalakítására irányuló vizsgálódások irányítója, a fiatal kutatók mestere. A kérdéses időszakban az OKP befolyása az állam intézményeire igen nagy jelentőségű és Ingrao kutatói gárdája hatékonyan működött, hozzájárult konkrét politikai intézkedések meghozatalához. Ő maga nagyívű, terjedelmes publikációkkal gazdagította az intézet tevékenységét, megnyilatkozott elméleti vénája, de továbbra is szoros kapcsolatban maradt a mozgalmi élet formáival, támogatta a környezetvédőket, a feministákat, a kezdeményezőseiket, a mozgalmi élet megnyilvánulásait, és az új irányzatokat.

Korábban, az 1968/69-es megrázó események és viták idején, noha elvetette a szélsőbaloldali „Il Manifesto” csoportnak a pártra nézve káros szakadarságát, szervezeti fegyelemből a kizárásukra szavazott, mégis fenntartotta velük baráti emberi kapcsolatait, annál inkább, mivel mindegyiküket a nevéhez kapcsolt „balszárnyhoz” sorolták. Jellemzően az *Il Manifesto* kommunista hetilapként a mai napig megjelenik és viaskodik, polemizál a jobboldallal (a lap elnevezése – *A Kialtvány* – az 1848-as marxi dokumentumra utal, megjelenése azért is különös, mert az őket kizáró „anyapárt”, az OKP 1991-ben megszűnt.)

Ingrao az 1989-cel bekövetkező változásokkal nem igazán békélt – ellemezte az eredeti kommunista párt átnevezését a „baloldal demokratikus pártjává”, az azóta bekövetkezett formai és tartalmi metamorfózist. Csatlakozott ugyan az új párthoz, de 1993-tól függetlenként politizált, majd 2005-ben átiratkozott a Kommunisták Újjáalapítás (Rifondazione Comunista, RC) nevű, az 1991-es szakadéskor létrejött másik utódpártba. A további alakváltozások nem kímélték az RC-t sem, ezeket Ingrao egy ideig még követte, azonban életének utolsó éveiben már csak publicisztikákkal és verseléssel foglalkozott szívesebben. Műveit kiadták.

Említést kell tennünk a magánemberről: az olasz képviselőház volt elnöke egy szerény bérlakásban élt, idegen volt tőle minden hivalkodás, feltűnés. 1944 nyarának elején, nem sokkal Róma felszabadulása után vette feleségül a mozgalomban megismert Lombardo Radice családból Laurát (sógora Lucio Lombardo Radice egy korai Gramsci-életrajz szerzője), aki megbonthatatlan házasságukban öt gyermeküknek adott életet. Mind az öten húek apjuk elvi-politikai örökségéhez.

ROMSICS GERGELY⁴⁶

A tanácskommunista alternatíva: Karl Korsch (1886–1961)

Karl Korsch élete során a fábiánus szociáldemokrácia „szociálfasizmusától” másfél évtized leforgása alatt egészen a „baloldali elhajlásig” jutott – ha elfogadjuk annak a Kominternnek a szóhasználatát, amelynek magyarul is megjelent hivatalos szovjet története nem is említette a renegát teoretikust.⁴⁷ A kötetből annak ellenére maradt ki, hogy Grigorij Zinovjev Komintern-vezető 1924 júliusában Lukács Györggyel együtt a bolsevizmust fenyegető „idealista” revizionizmussal vádolta a németországi radikális baloldal egyik meghatározó gondolkodóját, egyben a húszas évek pártszakadásaiban és –fúzióiban fontos szerepet játszó politikust.⁴⁸ Korsch szovjet agyonhallgatását talán az indokolhatta, hogy a hivatalos doktrína formálói utóbb maguk sem tudták eldönteni, pontosan miként is lenne lehetséges a bolsevizmus ellenségei között elhelyezni a húszas évek végére nemcsak a szovjet rendszer gyakorlatából, de annak elveiből is végképp kiábránduló jogászprofesszort. 1961-es halála után Korsch recepciója ezért elsődlegesen ott zajlott, ahol a tanácskommunizmus hagyománya erősen hatott, illetve ahol és amikor a tág értelemben vett ún. „nyugati marxizmus” alternatívája baloldali értelmiségiek számára vonzóan tűnt. Az elsősre példa egyes német baloldali körök mellett a hispán világ és különösen Dél-Amerika, míg az utóbbi esetet nemcsak Korsch NSZK-beli fogadtatása példázza, de az is, hogy a budapesti iskola, különösen Vajda Mihály,

⁴⁶ Romsics Gergely, történész, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének főmunkatársa, az ELTE Bölcsészettudományi Karának docense.

⁴⁷ Szobolev, Alekszandr Ivanovics et al.: *A Kommunista Internacionálé története*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1971.

⁴⁸ Goode, Patrick: *Karl Korsch: A Study in Western Marxism*. MacMillan, London – Basingstoke, 1979. 103–104.

majd utóbb a Lukács György-értelmezésén munkálkodó Mesterházi Miklós miatt fordult érdeklődéssel életművének kora-középső, legfontosabb korszaka felé 1968 nyomán s a hetvenes évek elején.⁴⁹

Korsch mérsékelt jólétben élő középosztályi német hivatalnoksaládból származott. A fiatal jogászhallgató pályafutásának kezdetei leginkább a Gallei-kör polgári fiataljainak indulására emlékeztettek: a diákszövetségek ellen, a szabad tanuláért fellépő fiatal Korsch egyértelműen a progresszió eszméi iránt vonzódott, ám ekkor még nem volt hithű marxista. A szocializmushoz 1912 és 1914 közötti angliai tartózkodása során került közelebb, tanulmányai és katonai szolgálata után, azonban ekkor sem a II. Internacionálé „ortodox” irányzata, hanem a békés és fokozatos gazdasági-társadalmi átmenet lehetőségét kereső brit Fábíánus Társaság révén.⁵⁰ A fábíánusok között ekkoriban meghatározó volt az az irányzat, amely az ipar társadalmi tulajdonba vétele, szocializációja révén kívánta a változást elősegíteni – ez a gondolat Korsch egész életművét végigkísérte, beleértve radikálisnak mondott, s a bolsevik vezetők által (névleg) ezért elítélt korszakát is.⁵¹

Az első világháború egyelőre másféle „radikalizmusának” bizonyítására szolgáltatott alkalmat: a munkásszolidaritás eszméje által fűtött fiatal jogász-kutató önkéntesként beállt a hadseregbe, ahol azonban szinte azonnal felszólalt Belgium semlegességének megsértése ellen. Így a tartalékos hadnagy hamarosan káplárként harcolt tovább, míg sérült bajtársainak ismételt megmentéséért tiszti rangjába vissza nem helyezték. Már ha harcolt egyáltalán: a Korsch-legendárium elterjedt, de minden kétséget kizáróan nem bizonyítható története szerint ugyanis a fiatal tartalékos tiszt nemcsak szóban bizonyult pacifistának – fegyver nélkül indult bajtársaival rohamra, s sérült meg többször.⁵²

A háború végén tü링iai ezredében a pacifista és szocialista nézeteiről időközben ismertté vált, ám a Vaskeresztrel két ízben is kitüntetett Korsch a helyi katonatanácsok szervezésében játszott vezető szerepet, majd 1918/1919 fordulóján már a bányák társadalmasításán dolgozó berlini munkástanács

⁴⁹ Vajda Mihály: Kötés és oldás. In: Uő.: *Utam Marxtól: Vajda Mihály Válogatott Művei 2.* Pesti Kalligram, Pozsony, 2015. 179–300.; Mesterházi Miklós: *A messianizmus történetfilozófusa: Lukács György munkássága a húszas években.* Lukács Archívum – MTA Filozófiai Intézete, Budapest, 1987.

⁵⁰ Kellner, Douglas: Korsch's Revolutionary Marxism. In: Uő. (szerk.): *Karl Korsch: Revolutionary Theory.* University of Texas Press, Austin, 1977. 7–8.

⁵¹ McBriar, Alan I.: *Fabian Socialism and English Politics, 1884–1918.* Cambridge University Press, Cambridge, 1962. 108–111.

⁵² Halliday, Fred: Introduction. In: Uő. (szerk.): *Karl Korsch: Marxism and Philosophy.* Monthly Review Books, New York, 1970. 9.; Kellner, 1977. 7–8.

tagjaként egyre határozottabban bekapcsolódott a magas politikába is. Először a független szociáldemokratákhoz csatlakozott, ám hamarosan a kommunistákkal való fúzió álláspontjára helyezkedett, s amikor a terv 1920-ban elbukott, számos párttársával átlépett Németország Kommunista Pártjába (KPD).⁵³ A KPD tübingiai kádereként 1923 őszén rövid ideig miniszter volt a tartományi kormányban, majd 1924-től a Reichstag képviselője lett. Ekkorra kivívta több szovjet vezető haragját: az ún. német október (1923) idején a tübingiai és szász munkásság a gyárok révén, a baloldali szociáldemokratákkal egyeztetve végrehajtott, lényegüket tekintve békés akciók mellett foglalt állást, s elutasította a pártelitiek által végrehajtott általános forradalmasítás taktikáját.⁵⁴ Az események nyomán Korsch és az októberi események során hozzá hasonlóan eljáró többi kommunista tartományi minisztert Trockij a burzsoázia csábításának engedő pártelithez sorolta, míg Zinovjev a szociálfasizmus ekkor formálódó sztálini tézise alapján kollaboráns magatartásáért, Buharin pedig túlzott, a pártfegyelmet kikezdő értelmiségi attitűdjéért ítélte el az alig néhány hétig miniszteri tárcát kapó professzort.⁵⁵

1924-ben még „csak” Zinovjev személyes dorgálása, 1926-ban viszont már a pártból való kizárása volt eretnek álláspontjának politikai következménye. A Korsch és az újabb KPD-vezetés közötti konfliktus kiéleződése idején alapított, az angol irodalomban sokszor intranzigensnek fordított Korsch-platform (*Entschiedene Linke*) baloldali elhajlásnak minősült, ám sok szempontból – mai szemmel – mérsékelt tanácskommunista kezdeményezésként írható le. Nemcsak szorgalmazta más baloldali pártokkal az együttműködést, de a pártelit által kiépítendő átmeneti diktatúra gondolatát is elvetette. Ellentétben Lukáccsal, véleményét nem változtatta meg, nem gyakorolt önkritikát, s 1926-tól egyaránt támadta a szociáldemokraták egyezkedő politikáját és a sztálini államkultuszt. A Jénai Egyetem professzorát otthon nem a kommunisták, hanem a hatalomra jutó jobboldali kormányok igyekeztek ellehetetleníteni, ez azonban nem sikerült: Korsch a nácik hatalomra jutásáig taníthatott, még ha munkajogi perek árán is. Ezt követően Dániába, majd 1936-ban az Egyesült Államokba költözött, ahol *tenure*-t nem kapott, de több egyetemen is előadhatott. Ekkor születtek legfulminánsabb sztálinizmus- és

⁵³ Goode, 1979. 18–20.

⁵⁴ Kellner, 1977. 41–43.

⁵⁵ Korsch 1924–1925 során egyre élesedő, eleinte szovjet–oros, utóbb német kommunista kritikáihoz, a kizáráshoz vezető út állomásaihoz lásd: Weber, Hermann: *Die Wandlung des deutschen Kommunismus*. Vol. I. *Die Stalinisierung der KPD in der Weimarer Republik*. Europäische Verlagsantalt, Frankfurt a.M., 1969. 82–83., 101–103, 151. Lásd még Kellner, 1977. 44–47.

náciellenes írásai, mígnem a második világháború utáni időszakban Korsch először csak – kényszerűségből – elnémult, majd súlyosan megbetegedett, és több évnyi szenvedés után 1961-ban elhunyt.

1945 után Korsch sokáig Bertolt Brecht és mások egykori marxista „tanítójaként” volt a legismertebb, azonban a (nyugat-)német újbaloldal talán legfontosabb és legkorábbi tömegszervezetében, a *Sozialistische Deutsche Studentenbund*ban az 1950-es évektől zajló intellektuális erjedés részeként az ő munkásságát is egyre inkább felfedezte a kialakulóban levő, markánsan antikapitalista, egyben azonban a szovjet állammal szemben is bizalmatlan platform. Németországi hatásának és munkásságának a spanyol világban kibontakozó recepciója dacára sem vált ugyanakkor Lukács György-höz és különösen nem Antonio Gramscihoz hasonló referenciaponttá sem a modern baloldal alakzatai, sem a filozófia- vagy ideológiatörténet művelői számára. Megmaradt a tanácskommunizmus hagyományán belüli elsődleges vonatkoztatási pontnak, akinek munkássága is elsősorban ebben a kontextusban értelmezhető: a társadalmak önszerveződési képességét hangsúlyozó, ám az anarchoszindikalizmust is elutasító olyan életmű, amely a marxi ortodoxia adaptálásával kísérletezett.

Korsch munkásságát éppen ezek a kísérletek kötik kortársainak tevékenységéhez. Generációs tapasztalatot, egyben megválaszolendő dilemmát jelentett a kommunista értelmiség egész nemzedéke számára, hogy az imperialistának tekintett háborút követően, amely a tőkés nagyhatalmakat kivéreztetete és válságba sodorta, miért nem győztek a forradalmak Európában. Sőt, a forradalmak elmaradását a jobboldali megújulások sorozata követte, részben mérsékelt, centrista, részben autoriter vagy akár radikális, erőszakos új ideológiák jegyében, míg a háború utáni baloldali „konjunktúra” fokozatosan kimerülni látszott.⁵⁶ Ebben a helyzetben a II. Internacionálé két szociáldemokrata áramlata, a revizionizmus és az ortodoxia (elfogadva itt Korsch és sok más kortárs szóhasználatát) többszörös kritika célpontjává vált. A bernsteini

⁵⁶ Erre vonatkozóan lásd visszatekintését: Korsch, Karl: *Marxism and the Present Task of the Proletarian Class Struggle* [1937]. In: Mattick, Paul Jr. (szerk.): *The Council Communist Reader*. Pattern Books, s.l., 2021. 113.

„revizionizmus” látszólag nem mondott csődöt, hiszen a munkásság szociális jogai jellemzően bővültek 1918 után Európában, ám a nagy társadalmi átalakulás ígérését a távoli jövőbe tolta. A Karl Kautsky és mások fémjelezte „ortodoxia” a forradalmi átalakulás szükségszerű bekövetkeztében bízott, azonban annak siettetését lehetetlennek mondta, s éppúgy elítélte, mint a marxi utópiáról való elvi lemondást.

Korsch Leninhez, de Gramscihoz is hasonlóan mindkét megközelítést hibásnak tartotta. 1918-19 csalódásai nyomán a determinisztikusnak vélt ortodoxia beletörődő álláspontjával szemben a harcos kommunista elméleteknek „ágensekre” volt szüksége, amelyek a történelmi folyamatok a nagy átalakuláshoz önmagában elégtelennek bizonyult áramát képesek lehettek volna más irányba fordítani, s egyben a jövőbeli átalakulás ígérését is magukban hordozták. Mint Vajda Mihály megfogalmazta, az 1918 utáni „korszak nyugat-európai kommunista filozófusainál-teoretikusainál – Lukácsnál, Korschnál és Gramscinál – közös a kísérlet, hogy leküzdjék a II. Internacionálé marxizmusában uralkodóvá lett fatalizmust, s azt hangsúlyozzák: a szocializmus megvalósulása nem »természettörvény«, az ember tudatos hozzájárulása nélkül nem lehetséges.⁵⁷ E közös kiindulópontból azonban számos irányba lehetséges volt elindulni. Érdekes, hogy a bolsevik elmélettel szemben úgy Gramsci, mint Korsch és Lukács eleinte a munkástanácsokban látták a megfelelő forradalmi ágenst. Korsch teljes korai tevékenysége a német munkástanácsok feletti ellenőrzésért folyó politikai harc kontextusában értelmezendő, amelyet a hozzá hasonló radikálisok 1923 végére végérvényesen elvesztettek.⁵⁸ Korsch felfogása szerint ezek a munkástanácsok egyszerre hajthatták volna végre a társadalmisítás forradalmi feladatát – vérontás nélkül –, s váltak volna az öntudatos munkáspolitikai új, önszerveződő színhelyeivé, a parlamenti politizálás alternatíváivá.⁵⁹ Ebben a kérdésben hasonlóan vélekedett a torinói munkástanácsok támogatása mellett 1919-20-ban a végletekig kitaró Gramsci, és a párhuzamos hatalom elméletét – éppen orosz példák nyomán – kidolgozni igyekvő Lukács is.⁶⁰ Ebbéli igyekezeteik *ab ovo* eretnokséget jelentettek: Lenin már 1919-ben elítélte a „Däumig-féle” álmodozókat, akik a munkásosztály

⁵⁷ Vajda Mihály: *Változó evidenciák. Útban a posztmodern felé*. Cserépfalvi Kiadó – Századvég Kiadó, Budapest, 1992. 103.

⁵⁸ Halliday, 1970. 9–12.; Goode, 1979. 46.; Frankel, Emil: *The German Works Councils*. *Journal of Political Economy*. 31. 5. 1923. 708–736.

⁵⁹ Korsch, Karl: *Was ist Sozialisierung? Ein Programm des praktischen Sozialismus*. Hannover, Freies Deutschland, 1919.; Utóbb Korsch, Karl: *Wandlungen des Problems der politischen Arbeiterräte in Deutschland*. [1921]. In: Uő.: *Politische Texte*. Europäische Verlagsanstalt, Köln, 1974. 22–32.

⁶⁰ Lukács György: *Történelem és osztálytudat*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2023. 145.

önmaga által összehangolt felkelésében hittek – Ernst Däumig pedig azoknak a független szociáldemokratáknak volt társelnöke, akiknek pártjához (USPD) Korsch is tartozott.⁶¹

További közös pont a három teoréta ekkori gondolkodásában, hogy a politikai ágencia problémájának mérlegelése során – ha különböző módokon és mértékben is – a társadalmi képzetek reáliaként való értelmezésének szükségességét tételezték. Ez a felfogás Marx műveiből is levezethető volt, de a kor domináns szociáldemokrata és bolsevik értelmezésével egyértelműen szembefordult.⁶² Jól ismert, hogy a strukturális hatalom koncepcióinak kidolgozása során Gramsci számára vált a kollektív kognitív tényezők jellege és dinamikája leginkább központi kérdéssé, ám Lukács – az 1923-as *Történelem és osztálytudat*ban – maga is leszögezte: a „fetisiztikus tárgyiségformák reflexiók meghatározásainak ... az a funkciójuk, hogy történelemfeletti lényegekként láttassák a tőkés társadalom jelenségeit,” azaz a kapitalista társadalmat magyarázó szinoptikus elméletek a tőkés rendet szükségesnek és/vagy jónak mutatják, akadályozva a megváltoztatására irányuló kísérletek társadalmi térnyerését.⁶³ Korsch éppen ugyanabban az évben tette közzé *Marxizmus és filozófia* című, ma legtöbbet idézett szintézisét, amelyben Lukácshoz nagyon hasonlóan értékelte a totális praxisként felfogott marxizmust és az ideológikaként leleplezett „filozófiákat”.⁶⁴ Ahogy két kortársa, Korsch maga is felismerte, hogy az ideológiák nem pusztán termelési viszonyok függvényei, az ideációs sík és társadalmi leképeződései – intézmények, társadalmi szervezetek és maga az állam – egyaránt rendelkeznek autonómiával és tehetetlenségi nyomatókkal is. Ezért fordult ekkoriban dühödten a „vulgármarxisták” ellen, akik „máig sem ismerték el, még elméletben sem, hogy a szellemi élet és a társadalmi tudat formái elemezhető valóságot alkotnak. Marx és különösen Engels egyes állításait idézve egyszerűen eljelentéktelenítik az intellektuális-ideologikus struktúrákat és magát a társadalmat, mint valami pszeudovalóságot, amely csak az ideológusok fejében létezhet hibaként, fantáziaként vagy illúzióként, valódi tárgyiasultság nélkül.”⁶⁵

⁶¹ Weir, Todd H.: Religious Politics in the German Revolution: Secularism and Socialist Opposition 1914 to 1923. *Central European History*. 56. 1. 2023. 46–70. kül. 65.

⁶² Vajda Mihály: A közvetítés mítosza és valósága. In: Márkus György – Vajda Mihály: *A Budapesti Iskola 2: Tanulmányok Lukács Györgyről: Alternatívák*. Argumentum Kiadó, Budapest, 1997. 280.

⁶³ Lukács, 2023. 72.

⁶⁴ Korsch, Karl: *Marxism and Philosophy*. [1923]. In: Halliday, Fred (szerk.): *Karl Korsch: Marxism and Philosophy*. Monthly Review Books, New York, 1970. 50–51.

⁶⁵ Korsch, Karl: *Kernpunkte der materialistischen Geschichtsauffassung: Eine quellenmassige Darstellung*. Vereinigung interner Verlagsanstalten, Berlin, 1922. 72.

A kibontakozó „nyugati marxizmust” meghatározó tapasztalatok hatása érezhető ezekben a gondolatokban éppúgy, mint Korsch ahhoz való ragaszkodásában, hogy az elméleti tevékenységével párhuzamosan kibontakozó politikai pályafutása csúcspontján, türingiai igazságügyminiszterként az 1923-as „német október” idején a kommunista forradalmasítás helyett a szociáldemokrata balszárnyal való együttműködés és az üzemi tanácsok szabad cselekvési joga mellett állt ki. A Ruhr-vidék francia megszállása nyomán kialakult általános válság körülményei közepette megindult, szászországi és türingiai központú munkásmozgalomban Moszkva nagy lehetőséget látott, s Korschnak soha nem bocsátották meg tévedését. A tanácsok jelentőségének kiemelése anatómává vált, amint azt Lukács is megtapasztalhatta. Zinovjev már hivatkozott 1924-es kirohanása pedig azt jelezte, hogy a szovjet vezetés és a III. Internacionálé vezérkara azelőtt szakított Korsch-sal, hogy ő maga végleg leszámolt volna a bolsevizmussal kapcsolatos, illúzióknak bizonyult elképzeléseivel.⁶⁶

A húszas évek második felétől Korsch egyre határozottabban fordult szembe nemcsak a sztálini valósággal, de Lenin örökségével is. *Anti-kritika* címen ismert pamfletjében az 1923-as munkáját támadó kommunistákkal szembefordulva immár a teljes lenini konstrukcióra is nemet mondott, mivel meglátása szerint az nem lehetett alkalmas a társadalom valódi megértésére és megváltoztatására.⁶⁷ Nézőpontjából az ortodox szociáldemokraták és a leninisták ugyanabba a hibába esnek: Hegel marxi meghaladása helyett annak idealizmusát egydimenziós materializmussal váltják fel, és elzárják annak lehetőségét, hogy elméletben a marxizmus az ideációs – de nem idealista – dimenzióval is bíró világ megértésén nyugvó forradalmi-kritikai praxis alapja legyen, s különösen megakadályozzák azt, hogy a munkásság önfelszabadító, emancipatorikus politikai tettek révén valóban a maga szabad társadalmának építéséhez lásson.⁶⁸ Materializmusuk ugyanis kizárja annak mérlegelését, hogy emberi közösségek – így a munkástársadalmak – reflexív és konstruktív szellemi munka révén magukat és környezetüket is megváltoztathatják. Így aztán nem marad más alternatíva, mint a szociáldemokrata fatalizmus és a

⁶⁶ Halliday, 1970. 18–19.

⁶⁷ Korsch, Karl: The Present State of the Problem of Marxism and Philosophy – An Anti-Critique. In: Halliday, Fred (szerk.): *Marxism and Philosophy*. Monthly Review Press, New York, 1970. 108–111.

⁶⁸ Watson, James: Karl Korsch: Development and Dialectic. *Philosophy & Social Criticism*. 8. 3. 1981. 289.

tőkés renddel való együttélés, vagy a bolsevikok által választott út, pártdikta-túra és államkapitalizmus elege, valódi önfelszabadítás nélkül.⁶⁹

Korsch a harmincas évek második felétől az Egyesült Államokban egy-szerre igyekezett a szovjetrendszer elhibázottságára és a fasizmus, a nemze-tiszocializmus fenyegetésére felhívni a figyelmet.⁷⁰ Marx-monográfiája (1936) ellenére ugyanakkor többé nem nyerte vissza azt a befolyást, szellemi súlyt, amellyel a húszas években rendelkezett, s megindult azon az úton, amely örök-ségének sokféle, de egyenetlen recepciójához vezetett. Gramsci utóbb elfogad-ta a forradalmi párt fontosságának tézisé, Lukács ismert módon önkritikát gyakorolt, Korsch ugyanakkor kizárta magát a kommunista hagyomány fő-áramából. Talán éppen ezért találjuk meg örökségének nyomait mintegy szét-szórva: szimpatikusnak bizonyult recepciója a spanyol anarchoszindikalista hagyományban (amelyet a sztálini intervencióval szemben támogatott már a polgárháború idején is),⁷¹ de még Hannah Arendt demokrácia-utópiájában is, amelyben utóbbi a tanácsok örökségét antik demokráciákkal is rokoní-totta.⁷² Korsch az elsők között tört lándzsát Marx munkásságának történeti kontingenciája mellett, s törekedett felszabadítani a 19. század a jelenben már nem alkalmazható fogalmi alakzatai alól korának baloldali gondolkodását.⁷³ Ezért is mondható el legáltalánosabb értelemben: amikor munkássága máso-dik időszakában minden doktriner elmélettel szembefordulva a korszakhoz igazított emancipatorikus, alulról szerveződő praxisok mellett állt ki, annak a széles baloldali hagyománynak a forrásvidékein jelölte ki a maga helyét, amelynek fókuszában a forradalmi-politikai kollektív ágensek, a cselekvő sokaság mibenlétének és lehetőségfeltételeinek megragadása áll, s amely az olyan „eretnekek” közvetítésével hat tovább, mint Ernesto Laclau vagy Anto-nio Negri.⁷⁴

⁶⁹ Korsch, Karl: The Passing of Marxian Orthodoxy. In: Mattick, Paul Jr. (szerk.): *The Council Communist Reader. Pattern Books*, s.l., 2021. 107.

⁷⁰ Watson, 1981. 296–300.

⁷¹ Giles-Peters, Andrew R.: Karl Korsch: Az anarchizmus marxista barátja. In: Karl Korsch: *Tíz tézis a mai marxizmusól és egyéb írások*. Veszprém, AK Kiadó, 2009. 5–12.; Korsch, Karl: Economics and Politics in Revolutionary Spain. In: Kellner, Douglas (szerk.) *Karl Korsch: Revolutionary Theory*. University of Texas Press, Austin, 1977. 224–230.

⁷² Medearis, John: Lost or Obscured? How V. I. Lenin, Joseph Schumpeter, and Hannah Arendt Misunderstood the Council Movement. *Polity*. 36. 3. 2004. 468–472.

⁷³ Baring, Edward: Marxism of, by, and for the People: Karl Korsch and the Problem of Worker Edu-cation. *Modern Intellectual History*. 20. 1. 2023. 10. és 18–21.

⁷⁴ Davidson, Miri: *Negri on Hegemony: Gramsci, Togliatti, Laclau*. Verso Books Blog, 2015. aug. 20. (Utolsó letöltés dátuma: <https://www.versobooks.com/en-gb/blogs/news/2179-negri-on-hegemony-gramsci-togliatti-laclau> 2023.11.12.)

KÖNYVISMERTETÉSEK

VÖRÖS ISTVÁN¹

Az igen lezüllesztése

Bertolt Brecht: Állítsátok meg Arturo Uit!

Fordította: Báthori Csaba. Fekete Sas Kiadó, Budapest, 2021.

A művészet helye és szerepe tagadhatatlanul változik napjainkban is. A tiszta, éteri, magas művészet létjogosultságát sokan megkérdőjelezzik, mert mindent a pragmatikus szemlélet ural el. A pragmatizmus gazdaságközpontúságot jelent, a gazdaságközpontúság elembertelenedést, bevált szóval elidegenedést. A közmegegyezés által jóváhagyott elidegenedés kedvez a diktatúrának. A diktatúra nem kedvez a művészetnek, mivel a művészet teljes szabadságot teremt és igényel. Bár a politizáló művészet kétségtelen kap inspirációt a demokráciahiány folyamataitól és rituáléitól. Akár a pragmatikus, akár a diktatórikus dominanciának alávetett közélet elsősorban szórakoztatást és okulást vár a művésztől, de az okulást álokosság tölti fel mondanivalóval. A mondanivaló keresése általában maga a didaktikus okulás. Sokszor az ellenkultúra is hasonló szándékokkal lép fel, a politizáló irodalom és politizáló színház iránti igény megnő, az erre becsatornázható pénz mennyisége csökken, az öncenzúra és félelem a gagyi üzletiesség felé tudja nyomni a művészetet, a színházat.

Bertolt Brecht nem túl hosszú életét olyan körülmények között élte le, hogy többnyire valamilyen diktatúrával kellett együtt élnie vagy az elől menekül-

---

¹ Vörös István, József Attila-díjas költő, író, irodalomtörténész.

nie. Még az amerikai demokrácia is vésztorvényszék elé hívta (McCarthy-korszak). Bertolt Brecht, a 20. századi dráma egyik legnagyobb alakja, úgy tudta a színpadi játékot és a színpadi szöveget megújítani, hogy a színi előadás nyíltságát felhasználva erőteljesen politikai tartalmakat jelenített meg. Ez irányú törekvéseinek egyik legsikerültebb darabja az *Állítsátok meg Arturo Uit!* Ebben a munkájában esszére, sőt tanulmányra jellemző alaposággal és pontossággal tárja föl a Németországra fokozatosan rátelepedő náci párt hatalmi manipulációit, küzdelmeit, az erők sötét eszközökkel való koncentrációját. Az eredeti német cím (*Der aufhaltsame Aufstieg des Arturo Ui*) azt sugallja, hogy ez a folyamat nem szükségszerű, sőt megállítható; a magyar pedig egyenesen felszólít ennek megtételére.

Nem téved ebben Brecht? Megállítható a szabad verseny csalások által való álszabad álversennyé való manipulálása? Vagy szükségszerű ez a folyamat, és akkor elkerülhetetlen. „Bertolt Brecht mondta egyszer, hogy »nem a kommunizmus radikális, hanem a kapitalizmus az«. A kapitalizmus az, ami szétrombol minden hagyományt.” – idézi és kommentálja Owen Hatherley.² Brecht válasza a címmel és a dolog kiismerhető módon való felmutatásával tehát a: *nem* szükségszerű. De lehet, hogy nem jó szót választottunk, és Brecht fenti mondatából a radikalizmust kellene kiemelnünk? A szabadság fedezékébe behúzódó szabad verseny, ha radikalizálódik, lerombolja a szabadságot. A szükségszerűségről, annak szubjektív (tehát elhazudható) voltáról szóljon egy versidézet Brechtől:

*A Führer szavatolja, hogy a Harmadik Birodalom
harmincezer évig marad fenn. Magasabb
helyen ehhez kétség sem férhet. Kétség
csak ahhoz férhet, hogy a Harmadik Birodalom
túléli-e a jövő telet?*

(Meddig marad fenn a Harmadik Birodalom?
Eörsi István fordítása)

Bár a darabban nem Hitler és társai szerepelnek, a folyamat Amerikába, Chicago és Cicero városába van áttéve, mégis arra utal, hogy amit bemutat újra és újra megismétlődhet. Ugyanakkor, hogy ne higgyük azt, valami mesébe, színpadi fikcióba feledkezhettünk bele önfeledten, és így akár szórakozha-

² Hatherley, Owen: Újragondolva a „modernitás” fogalmát, „kabátját”. In: *Évkönyv*. 2014. 225–226. 225.

tunk is (ahogy az a színházban illik a gyakori elvárások szerint), hogy ebből a nézőtéri álmovilágból felébredjünk, az előadás állandóan emlékeztet a színpadi események és a valóság szoros párhuzamára. A jelenetek között transzparensek szerepelnek, melyek gyorsan megfejtik a párhuzamosságokat. Például a két amerikai város, a megapolisz és a kisváros Németországnak és Ausztriának felel meg, Arturo Ui – Adolf Hitler, Dullfeet – Dollfuss, Ernesto Roma nem más, mint a meggyilkolt és elárult SA-vezér: Ernst Röhm, az öreg Dogsborough – Hindenburg. Nekünk mégse az a legfontosabb, hogy a náciizmus kiépülésének konkrét fázisaira ráismerjünk. Vagyis nem pusztán, nem magában az. Brecht elsősorban nem történelmi leckét ad, hanem a maga jelenkorának szóló leckét. Ezek szerint az új fordítás viszont nekünk szóló mai lecke lenne?

Egy, már ismert szöveg újrafordítása mindig a célnyelv és kultúra erejéről tesz tanúbizonyosságot, de sosem pusztá szellemi erőfitogtatás, hanem konkrét igényt elégít

ki. Ez a konkrét igény fölmerülhet egy kiadóban vagy a fordítóban. Hogy Brecht darabját miért érezte fontosnak elővenni Báthori Csaba, az sejthető. És épp ez a műfordító üzenete. Báthori Csaba korunk egyik legtermékenyebb és legjelentékenyebb műfordítója, Rainer Maria Rilke háromnegyed életművét lefordította, újrafordított Shakespeare-darabokat. Nem véletlenül a *Macbeth*-et és a *Julius Caesart*, láthatólag foglalkoztatják az irodalom hatalom-elemzési lehetőségei. Az ilyenféle kíváncsiságnak mindig is a színház, a dráma tudott legjobban eleget tenni. A sok szereplőt mozgató színdarabok elsősorban a közösség dinamikájáról szólnak, Shakespeare a királyok, Brecht a gazemberek és mindkét esetben a hálójukba keveredő elgazemberesedő átlagemberek sorsa felől tárják fel a társadalmi mozgásokat. Ezek a mozgások az emberekkel két dolgot tehetnek, vagy elgazemberesítik őket, vagy egy katartikus pillanatban felébresztik őket a rájuk hullott rémálomból.

Shakespeare a *Macbeth*-ben a személyes rémálmom létrejöttét és bukását rajzolja meg, Brecht az *Arturo Ui*-ban a rémálmom-világ kiépülését. Ut a cím megállíthatónak mondja, de a darabban manipulációja és terrorja megállít

hatatlanul hullámzik előre, és sajnos a cím ajánlata ellenére nem tudjuk meg, mit kéne tenni, hogy sikerüljön feltartóztatni mindezt. Vagy nagyon is megtudjuk? Mindenkinek csak határozott nemet kellene mondania akkor, amikor bizonytalan igent nyög ki – vagy félelmében vagy váratlanul támadt anyagi érdeke következtében. Arturo Ui beszélő név, a francia oui keveredik benne Hitler nevének sejtelmével. De itt most fontosabb az igen, ami a névből kihallatszik. Igent mondani alapvetően pozitív dolog, ezzel élnek vissza az Ui-k (Oui-k?), akik azt akarják, hogy ne merjünk nemet mondani. Átalakítják az igent, a pozitív szót paródiává züllesztik. (Brechtnek különben van egy darabja ezen a címen: *Aki nemet mond, Der Neinsager*, 1930.) Az ember általában nem szeret nemet mondani, és szívesen veszi, ha igent mondhat. Szívesen mond igent, ha megmagyarázhatja magának, hogy ez az érdeke. Vagy maga az igen magyaráz neki. Állítsátok meg az igeneket!

Báthori ambíciója nem az volt, hogy kijavítsa, vagy meghaladja, az előző, Hajnal Gábor-féle fordítást.³ Nem akarta a mai nyelvhez közelíteni a szöveget. Inkább jelentős költészetet látott benne. Hajnal fordításában a darab első négy sora így hangzik:

*Tisztelt közönség! Eljátsszuk önöknek
Csend legyen ott hátul! Zörögnek!
Tegye le a kalapját! Fiatalasszony, a magáét! –
A nagy, történelmi gengszterparádét!*

Ugyanezt Báthori Csaba így adja vissza:

*Hölgyek, urak, ma legelőször megmutatjuk –
De ott, csöndet! ott hátul, egy mukk
se, kérem! És levenné kalapját a szép
kis hölgy? – a nagy történelmi gengsztermesét!*

Ez a fordítás mintha tartózkodna az újrafordítások legkínosabb ambíciójától, hogy feltétlen jobbnak érezze magát az előzőnél. Nem versenyez. Csak újraterezt. Fordítóként a fél világirodalmat magáénak tudhatja egy rátermett alkotó. Nem érheti el, hogy színpadra kerüljön ez a darab, de újrafordíthatja, és külön kötetben kiadhatja. Báthori Csaba megtette ezt. Brecht újra a miénk,

³ Brecht, Bertolt: *Színművek*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1961. 387–484.

mai szerző. Nem maibb a nyelv, amin szól, de talán emelkedettebb. Nem is kell maibb legyen, mert az igény mai rá, még ha nem is sejtí mindenki, hogy újra Brecht korát éljük.

Miben áll Brecht kora? 1989 után abban reménykedtünk, hogy a történelem véget ért. De a történelem nem egy műsorszám, nem egy jól megkomponált dráma, főleg nem komédia, aminek a végén ott van valami pozitív. A történelem a kényszeredett igenek kimondásának kora. Néha ezek a kényszerek szünetelnek, de csak azért hisszük az ilyen szüneteket tartós befejezésnek, mert nem figyelünk eléggé az idő különböző ritmusaira. A mindennapok ritmusa, az emberi élet ritmusa, és a történelem ritmusa különböző hullámhosszú. A mindennapok érzékelésének formája a jelen, tudatunk ebben van elhelyezve, mint preparált agyvelő az üvegben. Az emberi élet ritmusát csak nehezen fedezzük fel, gyerekként örökre gyerekek képzeljük magunkat, a felnőtteket mindig is felnőttnek, az öregek pedig az öregség tartományának örök lakói. A történelem ritmusát akkor érzékelhetjük egyáltalán, mikor a töredező, szakadozva haladó történelem egy-egy törésvonala elszalad mellettünk. Vagy mi a törésvonal mellett, esetleg fölött. A korokat történelmi törésvonalak határolják körbe, annak a szerzőnek vagy politikusnak van kora, aki áthalad egy vagy több ilyen törésvonalon, és közben átalakul, vagy az új korban másnak látszik még ha ugyanolyan marad is. Brecht a Német Császárságban születik, gyerekkorától elvágja az I. világháború. A Weimari Köztársaság pezsgő légkörének egyik legjellegzetesebb alakja és legdurvább katalizátora. Kabarékban lép fel, formabontó színházat csinál.⁴ Frivol hangját a Weimari Köztársaság idejében alakítja ki, illetve részben az ő frivol hangja alakítja szellemi értelemben a Weimari Köztársaságot. A császárkorban ott ragadt kényszeres alattvalók számára a szabadságnak ez a légköre elviselhetetlen, és meg is kezdik ellene lázadásukat.⁵ Brecht Augsburgból indul, az újra-rendteremtők Münchenből. Ez a rendteremtési folyamat az, amit Brecht drámájában megörökít. De már emigrációban, mert kora és hazája őt egyszer csak már nem tudja elfogadni. A haza 1933-tól más kort fordít a felszínre. És a kor egy másik hazát. Ami nem haza már. A Weimari Köztársaságba beáramlottak a különböző kétes egzisztenciák: művészek, ön-, valóság- és élvezetkeresők. A Harmadik Birodalom viszont ellenük jött létre. Emigrációba kényszerít

⁴ Erről lásd Kesting, Marianne: *Brecht*. Rowohlt, Reinbeck bei Hamburg, 1959. Különös tekintettel: 11–69.

⁵ Erről lásd: Székely Gábor: A német jobboldal másodvirágzása – Weimartól Hitlerig. In: Uő.: *Háborúk, forradalmak és a fasizmus kora. Válogatott tanulmányok és írások*. Volos Kiadó, (h.n.), 2014. 408–416.

tette Brechtet is. „Az író számára, aki »nemzeti« térből érkezik, lényegében kulcspozíciót jelent az emigráció.” – mondja Pascale Casanova *Az irodalom világköztársasága* c. könyvében.⁶ Miközben igen gyakran hallunk arról, hogy az író nem szakadhat el szülőföldjétől, és így anyanyelvétől, Casanova egész mást mond. Egy európai léptékben gondolkodó alkotó a nemzeti kultúra ke-
reténél jobban kötődik az általános értékekhez és fogalmakhoz. Ez éppúgy igaz a komolyan megélt kereszténységre vagy a vallásosságra általában, mint a valamilyen társadalmi mozgalomhoz való tartozása.

Brecht drámájával korántsem az egyén szerepét felszámoló közösséghez tartozást (nacionalizmus) akarja elemezni és kipellengérezni, nem a német néplelket világítja át, hogy megtudja, mi vezetett el a náciizmus sikeréhez. Megteszi ezt például Heinrich Mann *Az alattvaló* című regényében. Brecht egy torz társadalmi formáció, a teljes közösségen felülkerekedő agresszív csoport létrejöttének és eluralkodásának lépéseit mutatja be. Nem vádolja meg és leckézteti a németeket azzal, hogy épp azt kapják, amit megérdemelnek. Nem is beszél németekről, Chicago városáról beszél.

Miért érdemelték a húszas években a Weimari Köztársaságot, 1933-ban a náciakat a többé-kevésbé ugyanazok a németek? És amikor nem volt egységes államuk, a sokféle kisállam melyik vezetőjét érdemelték épp? Nem nemzetben gondolkodik Brecht, így nem is teszi felelőssé a népet azért, ami létrejött. Hogy aztán az elkövetett bűnökben ki mennyiben felelős, az egy másik kérdés.⁷ A keletkezés folyamata nem annyira etikai kérdés, inkább a butaság és a gyávaság ügye. Persze ha a butaságot nem adottságnak tekintjük, hanem egy helyzetben való alkalmatlan viselkedésnek, akkor a saját butaságunkért igenis felelősek vagyunk. Ezt a butaságot támogatja aztán a gyávaság. Ha nem merünk nemet mondani. Akkor a legjobb úgy tenni, mintha azt se tudnánk, miről van szó. És már ki is főzte a gyávaság a butaságot, a butaság a gyávaságot. Bár megállíthatnánk, de úgy teszünk, mintha nem látnánk a módját hogyan, az Arturo Uikat.

A köztársaságnak egy hátránya van, hogy bárki hatalomra juthat. A bűnözők észreveszik, hogy nincs olyan pozíció, ahova ne kerülhetnének be, hiszen egyik sem születési előjog többé. Arturo Ui betaktikázza magát a hatalomba, mert mindenkit egyesével vagy megvesz vagy valamilyen módon félresöpör.

⁶ Casanova, Pascale: *La République mondiale des Lettres*. Editions du Seuil, Paris, 2008. Az általam olvasott kiadás: *Uő: Světová republika literatury*. Ford.: Čestmír Pelikán. Karolinum, Praha, 2012. 141. (Az idézetet saját fordítás.)

⁷ Hasonló brechti gondolatból indítja az *Évkönyvben* ismertetett kötetét William Pelz. Székely Gábor: William A. Pelz: A People's History of Modern Europe. In: *Évkönyv*. 2017. 305–309.

Hosszan tévóvázik, nem fog addig bele, amíg taktikai érzéke azt nem mondja, hogy már lehetséges. Ez nem a német néplélek megnyilvánulása, hanem a sunyiságé, mely a legjobban érti a butaság otthonos tapasztalatát, és magáé a butaságé, mely kollektív és globális. A butaságnak nincsenek kételyei, ezért rövidtávon gyorsabb. Hitlert 12 év kellett utolérni. Ha Brechtet többen olvassák és hallgatják, nem pusztán irodalomnak és színháznak veszik, ha Churchill makacs Hitler-ellenességét nem hisztériának tekintik⁸, akkor talán kevesebb is elég lett volna. Jóval kevesebb. Vagy azonnal megállítjuk az Uikat, vagy szükséges a 12 év. Ez a 12 év persze kb. 2 milliárd ember⁹ 12 évnyi életideje, tehát igazából 24 milliárd elvesztegetett év. Vagy ha csak a háború éveit számítjuk akkor is 12 milliárd.

Brecht ebben a darabjában rendkívül világos, józan és bölcs. Nem bölcseledik, nem világosít föl, de talán kijózanít. Ausztria talán olyan kormányt érdemelt, mint amilyen a szomszédjában volt, és az Anschluss révén aztán megkapott? Ezekben a helyzetekben az embereknek sokszor nincs önálló mozgásterük, ha egyszer a gépezetbe belépnek, lehetlenség nemet mondaniuk.

A fordító úgy mondhat nemet, hogy igent mond valamire, ami az igentmondás tagadása. Kevésbé talányosan: lefordíthatja Brecht darabját, mely a bűnözés polgárosodásáról szól. Bárki kerül kancellári pozícióba, a normáit polgári erényeknek nyilváníthatja, pusztán azért, mert pozíciója a polgárság vezetésére kötelezné. Brecht még csak nemet se kell mondjon, a művész elég, ha ábrázol. A nemet az olvasó vagy a néző mondja ki, a mű hatására. A fordító nem-je az, hogy épp ezt a könyörtelen művet fordítja újra magyarra. De ez egyben már igen is. Csak más erőkre. Nem lehet folyton nemet mondani. Ilyen-e Magyarország a huszonegyedik század második-harmadik évtizedében? Hogy mennyire illik ránk mindez, abban már nem segítenek kis színházi tábláscskák, amilyeneket Brecht előadásán felmutattak. A magyar olvasónak okosabbnak kell lennie. A hasonlóság felismerésére igent, a lezajló folyamatokra nemet kell mondania. Állítsátok meg a ki se mondott, de gondolt igeneket, a *ja*-kat, *oui*-ket, *da*-kat; Ui-kat! Igen?

⁸ Erről lásd Haffner, Sebastian: *Churchill*. Ford.: Györi László. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2003. Főként az „Egy mindenki ellen” c. fejezet, 108–127.

⁹ Körülbelül ennyien éltek ekkoriban a földön. Lásd pl. József Attila *Flóra* c. versének 3. darabját (*Már két milliárd*).

DALOS RIMMA¹⁰

Bruno Groppo: Az Olasz Kommunista Párt és történetírói

(Die Kommunistische Partei Italiens und ihre Historiografen, Jahrbuch für Historische Kommunismusforschung)

A szerző a Párizsi Politikai Tudományok Intézetének (Sciences Po) munkatársa, főként a faszizmus és antifaszizmus problémáival, az európai munkásmozgalom kérdéseivel foglalkozik. Ezeknek a problémáknak a vizsgálata kapcsán jutott el az Olasz Kommunista Párt (OKP) történetét taglaló művek áttekintéséhez. Megjegyzendő, hogy az utóbbi időben nem sokan foglalkoztak az OKP historiográfiájával, egészen más történelmi események számítanak a „trendi” témának.

Groppo tehát arra vállalkozott, hogy sorra vegye az OKP-val foglalkozó munkákat. Jóllehet, ez a párt mindössze hetven éven át létezett (1921–1991), mégis olyan hatalmas történelmi örökséget hagyott hátra, amely csak a Szovjet Kommunista Párt történelmi hagyatékához mérhető. Groppo külön-külön számba veszi az OKP történetéhez kapcsolódó életrajzokat, memoárokat, forrásokat, továbbá ezen hagyományos források és műfajok mellett figyelemmel kíséri az utóbbi évek szociológiai és kulturális antropológiai kutatásait is. Érdekes a periodizálás is, amelynek keretében a szerző kibontja témáját: a pártalapítás, a faszizmus időszaka, a második világháború, az ötvenes–hatvanas évek, a párt történelmi fordulata, majd feloszlata és az utóélete.

Groppo Antonio Gramscit tekinti az OKP történetírása atyjának, aki igen sokat tett a párt történetének feldolgozásáért. Később egész sor szerző foglalkozott a témával, akik közül Giorgio Galli, Paolo Spriano, Giorgio Amendola,

¹⁰ Dalos Rimma, költőnő, műfordító.

Renzo Martinelli és Aldo Agosti nevét érdemes kiemelni. Természetesen kö-zük tartozik maga Bruno Groppo is. Munkájukat kezdetben megnehezítet-te, hogy a levéltári anyagok sokáig zárva voltak, s a párt archívuma csak a nyolcvanas években vált könnyebben hozzáférhetővé. Az említett szerzők mindazonáltal vaskos kötetekben írták le az OKP történetét, amely egyben az ország történetének és az olasz közgondolkodásnak is a kincsesládája.

Groppo szerint a korai műveket csak fenntar-tással lehet történettudományosnak tekinteni, mi-vel ezek egy még a fiatal, pályájának kezdetén álló párttal foglalkoztak, és inkább népszerűsítő célzat-tal íródtak vagy párton belüli kérdéseket tárgyaltak.

Különös szerepet tulajdonít Groppo a fasizmus éveihez kötődő párttörténetnek, hiszen akkor az OKP, Mussolini pártján kívül, valamennyi politi-kai párttal és szervezettel együtt be volt tiltva, ami-kor az OKP tagjainak egy része illegálisba, más része pedig emigrációba vonult. Ezeknek az évek-nek a kiadványai a Komintern égisze alatt jelentek meg s leginkább a vezetők, így Amadeo Bordiga, Antonio Gramsci és Palmiro Togliatti cikkeit, tanulmá-nyait adták közre.

Gazdagabb anyagot tartalmaztak az antifasiszta ellenállási mozgalmat és benne a kommunisták szerepvállalását megörökítő tanulmányok. Igaz, ezek már a negyvenes, ötvenes és hatvanas években jelentek meg. Ez volt az OKP aranykora, a közéletre gyakorolt befolyásának kiteljesedése. Akkoriban a szo-cializmus és a kommunizmus eszméi igen sok értelmiségire hatottak, s a szel-lem emberei készséggel vállalták az olasz proletáriátus melletti kiállást. Ezt a korszakot öleli fel Paolo Spriano monumentális, ötkötetes munkája, amely egyben az OKP regionális szervezeti életére és a nemzetközi munkásmozga-lomban betöltött szerepére is kitékintést nyújt.

Történetírói feladatokra vállalkoztak azok a pártvezetők is, akik a sztáli-nizmus éveiben kifejtett tevékenységüket magyarázták, nem ritkán a történeti folyamatok sztálinista értelmezési keretében. Az újságíró és történész Giorgio Bocca volt – s ez teljesen egybevág Groppo felfogásával –, hogy az OKP-val foglalkozó 1956 előtti történeti munkák a pártegység jegyében és a pártpoli-tika elvárásainak megfelelően íródtak. Sztálin halála és az 1956-os esztendő eseményei után történt némi elmozdulás az addigi párttörténeti megközelí-

téshez képest. Jó példa lehet erre az Ignazio Silone emigrációs tevékenységéről indított vita, amely egyszerre érintette Silone írói és pártmunkási értékelését. Hasonlóképpen fontos epizód volt az Angelo Tasca párton belüli szerepéről, a pártból való kizárásáról, a történeti tanulmányairól szóló vita, ami a levéltári forrásokra és a magánarchívumok anyagaira irányította a figyelmet.

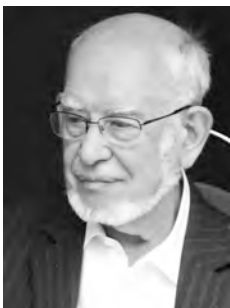
A hatvanas évektől kezdődően új jelenséggel találkozunk: olyan történészek léptek színre (Fulvio Bellini, Giorgio Galli), akik nem álltak közvetlen kapcsolatban az OKP-val, és nagyobb érdeklődést mutattak a társadalmi folyamatok, így a szakszervezeti tevékenység iránt is, s emellett szakítottak a történelemszemlélet kanonizált formáival. Groppo itt külön említi Edward P. Thompsont és Eric Hobsbawnt, akik új megközelítést javasoltak a munkásmozgalom történetének ábrázolásához. Ekkoriban nagy jelentőségre tettek szert az OKP elméleti folyóiratai, így a *Movimiento operaio*, a *Movimiento operaio e socialista*, a *Rivista storica del socialismo* és a *Problemi del socialismo*. Ezek egy részét különféle, a párthoz csak közvetve kapcsolódó kutatóközpontok adták ki, csakúgy, mint a szerkesztett *Rivista storica del socialismo-t*. A folyóirat „rendet kívánt teremteni” a politikátörténet, munkásmozgalom történet és a párttörténet körül, hogy kialakuljon egy „új kánon”. Ennek a folyamatnak eredményeként született meg Spriano ötkötetes OKP története.

Groppo úgy véli, hogy az OKP mozgósító potenciálja a hatvanas-hetvenes években érte el tetőpontját. A fiatal történészek közül is sokan fordultak akkor a munkásmozgalom-történet és a párttörténet felé. Fontos életrajzok jelentek meg a pártvezetőiről, élénk szakmai disputák folytak, amelyek egyúttal tükrözték a párton belüli vitákat is. Ezekben az években már irányzatok, csoportosulások is jelentkeztek az OKP-en belül és körül, mint például az II Manifesto csoport és az azonos nevű újság körül, amelyet leginkább Rossana Rossanda publicisztikai tevékenysége félmjelzett. Groppo más irányzatokat és csoportosulásokat is felsorol, amelyeknek Luigi Cortesi, Giuseppe Berti, Aurelio Lepre, Silvano Levrero, Renzo Martinelli, Tommaso Detti, Franco de Felice és mások voltak a hangadói. Közülük többen az OKP feloszlása után is folytatták munkásmozgalom- és párttörténeti munkásságukat.

Az OKP történetének kutatásához új ösztönzést jelentett a szovjet levéltárak megnyitása, minthogy ezekben bőséges anyag dokumentálta az OKP és a Komintern viszonyát, illetőleg Moszkva befolyását az OKP sorsára. Groppo ugyanakkor kitér a párt fokozatos hanyatlására is, amellyel párhuzamosan a párt története iránti érdeklődés is alábbhagyott. A hivatásos történészek mind kevesebbet foglalkoznak az OKP problémáival, átengedve a terepet az

újságíróknak, a politikai csemegék kedvelőinek, akik kizárólag az olasz kommunizmus „fehér foltjait” keresik vagy „A kommunizmus fekete könyve” műfajban szorgoskodnak.

Bruno Groppo tetemes munkát végzett, több mint száz, az Olasz KP történetével foglalkozó művet ismertetett. Az ítéletalkotás igénye nélkül leírta, milyen körülmények, történelmi keretek között íródtak ezek a művek, s milyen álláspontot képviseltek az egyes szerzők. Aki az OKP történetét kutatja, bizvást folyamadhat e historiográfiai tanulmányhoz és haszonnal meríthet belőle.

HAJDU TIBOR¹¹

Az orosz forradalom Kerenszkij szemével

Alekszandr Fjodorovics Kerenszkij, az 1917. februári forradalom igazságügy-minisztere, majd miniszterelnöke, nem volt politikus, csak lazán tartozott egy politikai párthoz (NSz, „népi szocialisták”). Védőügyvéd volt, főleg ellenzéki, baloldali politikai szereplők kiváló és bátor védője. Ennek köszönhette kivételes népszerűségét éppen baloldali körökben, bár maga nem volt kimondottan baloldali. Mint írja, valamiféle szocialista voltam, de semmiképpen sem marxista. Demokratikus gondolkodású, a cárizmusnak nem éppen elvi ellensége, hiszen szerinte voltak jó cárok is, de II. Miklós a legrosszabbak egyike, aki gyenge egyéniségével vissza akarta fordítani a történelmet.

¹¹ Hajdu Tibor, történész, az MTA doktora, az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa.

A februári forradalom után rögtön megválasztották a pétervári Munkás-tanács elnökségének tagjává. Mikor meghívták az Ideiglenes Kormány igazságügy-miniszterének, ezt azzal a feltétellel vállalta el, ha a Pétervári Szovjet hozzájárul. Politikai helyzetét tehát nem egyszerű meghatározni. Az 1963-as szovjet lexikon szerint eszer, a burzsoá Ideiglenes Kormány feje, aki a november 7-i forradalom után megszökött Pétervárról, és Krasznov tábornokkal együtt szovjetellenes felkelést kezdett. A Who is Who szerint „mérsékelt szocialista és polgári politikus. Kormányában nem tudott megfelelni a társadalmi elvárásoknak és fokozatosan elvesztette népszerűségét.”

Az 1912-es Duma-választás előtt a nem túl jelentős, kispolgári-szocialista „Népi Szocialista Párt”, hogy népszerű, biztos befutó képviselőt szerezzen, felkérte Kerenszkijt, hogy a párt jelöltjeként induljon a választáson. Így lett Duma-képviselő. Bátor fellépése a politikai üldözöttek védelmében növelte tekintélyét. Az első világháború kitörésekor azonban „patrióta”, a háborút támogató álláspontot foglalt el, nem mintha valami vad háborús uszító lett volna, de mindvégig úgy vélte, hogy a háborút az antant nyeri meg, és a csatlakozás előnyös lesz Oroszország számára. Mint jó hazafi, a Központi Hatalmakat tette felelőssé az Első Világháborúért. Emellett voltak még illúziói a nyugati demokráciáról. A könyv legérdekesebb része ezek elfogyásának leírása – főleg 1918-ban.

Emellett másik fő érdekessége, hogyan látja magát a forradalmat, mindenestre nagyon eredeti, a kommunista és antikommunista narratíváktól egészen eltérő módon. Szemlélete azért is eredeti, mert nem volt pártpolitikus, nem képviselt kimondott osztályt vagy irányzatot, világnézetet – sajátos jogász-szemmel nézte a világot.

Szerinte kezdetben általános volt a háborús lelkesedés, a munkások között is. Ekkor még a bolsevikok és más háborúellenes baloldaliak propagandája ha-

Alekszandr Fjodorovics Kerenszkij
(1881–1970)

tástalan volt. Pedig Kamenyev és a száműzött bolsevik Duma-képviselők sem képviseltek kifejezett „porzszényec”, vereségpárti álláspontot. 1915 folyamán még tartott szerinte a háborús hangulat, de nőtt az elégedetlenség a cárral és udvarával szemben, főleg a hadseregben, ahol már a cár leváltásáról, vagy éppen megöléséről beszéltek. Mihail Alekszandrovic nagyherceg 1915 őszén közvetítő útján kérdést intézett Kerenszkijhez, mint a munkásság ismerőjéhez, mit szólnának, ha ő venné át a hatalmat? Különösen nagy volt a gyűlölet a cárné, a „nyemka” és kegyence, Raszputyin, a „szent ember” iránt. A belügyminiszter már lépéseket tett volna Raszputyin elfogatására, miután megtudta, hogy környezetében nyüzsgőnek a német ügynökök, de a rendőrség felsőbb utasításra útjába állt. Raszputyint nem annyira botrányos életmódja miatt ölték meg az előkelő összeesküvők, hanem mert környezetében bántatlanul mozoghattak a német ügynökök és találkozhattak a különbéke befolyásos konzervatív híveivel. Egyébként német ügynökök szép számmal voltak, sőt Kerenszkijnek 1915 őszén Bokharába kellett mennie, kivizsgálni a török ügynökök tevékenységét, akik ott mohamedán lázadást robbantottak ki.

Kerenszkijre különös hatással volt, hogy a cár, mint ember, milyen közönyösen, emóciók nélkül fogadta detronizálását.

A februári forradalomról Kerenszkij az ismert tényeken kívül a következőket írja. Az Irodalomban a februári forradalom mint kevésbé véres, simább esemény szerepel, mint például az októberi. Szerinte viszont az első hetekben a kaszárnyákban olyan vérengzés folyt a tisztekkel szemben, hogy azok néhány hétig csak nagy rábeszélésre mertek belépni saját kaszárnyájukba.

A februári forradalmat tulajdonképpen a Dumában készítették elő az antantbarát demokratikus erők, Kerenszkij aktív, nyilvános részvételével, ami fokozta népszerűségét. Mikor azt mondta a Duma február 15-i ülésén: eljött a tettek ideje, valaki megkérdezte: milyen tettekre gondol? Kerenszkij azt felelte: Brutus tetteire gondolok. Később ő adta elő a Dumában a sztrájkba lépett Putyilov-gyári munkások követeléseit.

A nyugati és a szovjet irodalom szerint szintén a nyugati hatalmak és Oroszország viszonyának hosszú évtizedekig tartó megromlása a szovjetek hatalomra jutásával és a breszti békével vette kezdetét. Kerenszkij szerint bár titokban, de már a februári forradalommal. Pavel Nyikolajevics Miljukov, az Ideiglenes Kormány első külügyminisztere bizalmasan informálta a kormányt, hogy az antant már megállapodott az európai határok önkényes átrendezéséről a győzelem után. Franciaország igényt tartott Németország Rajnán túli részére, Olaszország az Adria túlsó partján található Dalmáciára

és a mögötte elterülő szlávok lakta területekre. Oroszországnak kompenzációként felajánlották Galíciát és Német-Lengyelországot (Posen), továbbá a Dardanellákat és nagy kis-ázsiai területeket. Miljukov lényegében elfogadta volna ezt, a kormány azonban hallani sem akart ilyen imperialista békéről, a vitába Miljukov májusban belebukott.

Kerenszkij szerint a kormány és a Szovjet (a forradalmi, többpárti Tanács) viszonya a februári forradalom első hónapjaiban kifejezetten jó, együttműködő volt. Elveti a kettőshatalom ismertetését. A Szovjet nemhogy nem törekedett hatalomra, de sok tekintetben támogatta az Ideiglenes Kormányt. Sőt, még arról is vita folyt a Szovjetben, hogy tagjai – Kerenszkij és a mensevik Csheidze tagjai lehetnek-e az Ideiglenes Kormányban. Ami a bolsevikokat illeti, ők eleinte a Szovjetben sem akartak részt venni, csak némi vita után engedtek a hívásnak, és jelölték ki saját Szovjet-frakciójukat. (A Szovjet végrehajtott bizottságának 44 tagja közül 12 lett bolsevik).

A pétervári szovjet sok segítséget nyújtott a kormánynak az első hónapokban. Talán a legtöbbet a rend helyreállítása terén a kaszárnyákban és tengerészeti bázisokon. (Kerenszkijnek is legveszélyesebb feladata volt kiszállni Kronstadtba és más forró helyekre, valamennyire harcképessé tenni a hadsereget és flottát.) Szó sincs róla, hogy a bolsevikok uszították volna a katonákat és matrózokat – nem kellett azokat uszítani.

Lvov herceg miniszterelnök Kerenszkij támogatásával mielőbb el akarta érni, hogy a cár és családja Angliába távozzon. A pétervári szovjet baloldala viszont a cár letartóztatását és bíróság elé állítását követelte. Végül kompromisszum született: a cári családot Szibériába szállították és 1918 nyaráig nem bántották.

Kerenszkij komolytalannak tartja az ismert vádat, hogy Lenin német ügynök lett volna; szerinte Lenin céljai mások voltak, mint a német vezérkaré, csak az eredmény ugyanaz: az orosz hadsereg bomlása. Lenin környezetében is akadtak német ügynökök, de ezt nem tartja rendkívülinek – tárgyaltak a német többségi szocialistákkal, még Kerenszkijt is megkereste egy német különbéke-ügynök, bár nála határozott visszautasításra talált.

Májusban Kerenszkij hadügyminiszter is lett; nem volt soha katona, de a katonák bíztak benne, így eleinte eredményeket ért el a hadsereg talpra állításában, visszaállította a tisztek fegyelmezési jogkörét, a legalkalmasabbat: Bruszilov tábornokot nevezte ki főparancsnoknak. Kerenszkij június elején részt vett a szovjetek kongresszusán, amely bizalmat szavazott az Ideiglenes Kormánynak, de csak nagy vita után adott ki felhívást a készülő Bruszilov-

offenzíva támogatására, a bolsevikok és az ebben őket támogató baloldali eszerek és „internacionalista” mensevikok ellenzése mellett. (A kongresszus 825 delegátusából ekkor még csak 105 volt bolsevik, támogatóikkal együtt is csak mintegy kétszázan szavaztak az offenzíva ellen).

Kerenszkij minden igyekezete ellenére július elején a Bruszilov-offenzíva kudarccal végződött, mert a német hadsereg harci szelleme jobb volt. Az új főparancsnok a szélső konzervatív Kornyilov tábornok lett, aki megpróbált visszatérni a régi fegyelmezési módszerekhez és negligálta a szovjet komiszszárjait, ezzel a bolsevikok malmára hajtva a vizet. A radikális bolsevikok egy elsietett felkelést próbáltak kirobbantani, sikertelenül és azt az utolsó percben lefűjták, mégis alkalmat adtak a kormánynak, hogy fellépjen a bolsevikok ellen. A kormány helyzete valamit javult: a puccs kudarca ellensúlyozta az offenzíva kudarcát.

Ebben a hangulatban került sor Kornyilov ugyancsak sikertelen augusztus 27-i puccskísérletére. A legtöbb memoárnak van egy pontja, ahol a szerző a saját hibáját próbálja letagadni vagy legalább kisebbíteni. Így míg Lenin és mások azt állították, hogy Kerenszkij benne volt a puccsban, az ő verziója, hogy „csak” tudott róla, és figyelmeztette Kornyilovot, hogy tartózkodjon a kormányellenes fellépéstől, és felszólította, hogy adja át a főparancsnokságot. Kornyilov, aki Kerenszkij szerint az antant követei és a nagytőke támogatását is élvezte, – míg az USA követe tartózkodott – mégis megpróbálkozott, de kudarcot vallott. Kerenszkij az utolsó percben a sarkára állt és maga vette át a főparancsnokságot.

Kornyilov sikertelensége alkalmat adott az addig defenzívában levő Leninnek, hogy a törvényes kormány támogatásának jelszavával maga mellé állítsa a megijedt baloldali szociálforradalmárokat (SzR) és „internacionalista” menseviket, és így többséget szerezzen a pétervári szovjetben, amely a bolsevik Trockij választotta elnökévé. Trockij offenzív politikájával egyelőre ellenőrzése alá vonta a kormányt.

Kerenszkij szerint nem november 7-én, hanem ekkor történt az igazi fordulat; szeptembertől 1918 nyaráig a háborút megelégtelt közkatonákra támaszkodó bolsevik-baloldali mensevik-SzR szövetség kezében volt a reális hatalom. Ami magát Kerenszkijt illeti, ő új alternatíva elé került: pártja, igazi hatalma nem lévén, választhatott, hogy Lenin mellé áll Kornyilov ellen vagy Kornyilov mellé Lenin ellen. Számára ez az alternatíva elfogadhatatlan volt.

„A mensevik Fjodor Dan szavai szerint ebben az időben a forradalom irányában a legnagyobb fenyegetést az én »reakciós stábom« jelentette. Való-

jában azonban a pétervári katonai körzet tisztjeinek háromnegyede éppúgy szabotálta a kormány erőfeszítéseit, hogy leszámoljon a gyorsan kibontakozó felkeléssel, mint Dan és barátai.

Kamenyev október 24-e egész éjszakáját azzal töltötte, hogy a többi szocialista párt képviselőivel elérje célját: az eszerek és mensevikek fegyveres erői teljesen passzívak maradtak. A bolsevik agitátorok pedig akadálytalanul tették dolgukat a katonák között a kaszárnyákban, nem találkozáva semmi ellenkezéssel a mensevikek és eszerek emberei részéről.

A 24-ről 25-re virradó éjszaka feszült várakozásban telt el. Mi vártuk a csapatok érkezését a frontról. Én időben hívtam ezeket, hogy 25-én reggel legyenek Péterváron. Csapatok helyett táviratok és telefonok érkeztek a vasútvonalak blokádjáról és szabotázsáról.

Míg 25-én reggelre csapatok nem érkeztek. A központi telefonállomást és postahivatalt, a kormányhivatalok többségét megszállták a Vörös Gárda osztagai. A Pétervár körüli ellenőrző pontokat, végig a Cárskoje Szelóhoz és a Gatsinához vezető utakon, szintén megszállták a bolsevikok.”

Miután a hadsereg összeomlásával a „Kerenszkij-offenzíva” vereséget szenvedett, a közben zajló parlamenti választási előkészületek eredménye már nem érdekelte Trockijt: megszállva a kormány székhelyét kikiáltotta a szovjethatalmat (Kerenszkij ekkor a főhadiszálláson tartózkodott, nem sokat foglalkozott már saját kormányával.) Néhány hónapig illegalitásban próbálta szervezni a parlamenti demokráciához hű erőket. November hetediké után Pszkovba ment az Északi Front parancsnokságára, azzal, hogy ott csapatokat szervezzen és Pétervár ellen vonuljon velük. Az olyan meséket, hogy ő nő ruhában menekült, nevetségesként cáfolja, végig szolgálati autón, szárnysegédek kíséretében közlekedett, bár ellenfelei elterjesztették, hogy lemondott a főparancsnokságról; nem mondott le, csak nem volt kire támaszkodnia.

A tisztikar megosztott volt, Kornyilov hívei ellenforradalmi terveket szőttek, Duhonyin frontparancsnok és mások kitarítottak Kornyilov mellett, de az kevés volt. Meglepődve kellett látnia, hogy a tisztikar milyen nagy része állt rögtön az új hatalom mellé, nem mintha szocialisták lettek volna, hanem részben karrierizmusból, részben azon az alapon, hogy a mindenkori kormány szolgálatában védik a hazát.

Mintegy 40 napig egy erdő mélyén levő parasztházban rejtőzködött, ott találták meg hívei és biztosabb búvóhelyre vitték. Akkor még a politika aktív szereplőjének hitte magát: november 22-én cikket jelentetett meg a még legális *Gyelo Narodában* (*A Nép Ügye*), amelyben a Szovjet híveit a forradalom

áruóinak nevezte. Újévkor visszatért Pétervárra, hogy fellépjen az Alkotmányozó Gyűlés megnyitására, de erről hívei lebeszéltek. Pár hónapra Finnországba ment, majd 1918 márciusban visszatért a fővárosba. Ott megjelentetett egy kis könyvet a Kornilov ügyről – nyilván tisztázni akarta a saját szerepét.

Az akkor még elég élénk ellenzéki politikában már a jobboldali SzR-ekhez tartozott, akik felszólították, menjen Nyugatra és ott képviselje a szerintük legális Oroszországot a szövetségesek tárgyalásain. 1918 júniusában érkezett Londonba, ahol Lloyd George miniszterelnök szívélyesen, de tartózkodóan fogadta. Clemenceau francia miniszterelnökre hagyta, hogy felvilágosítsa Kerenszkijt megváltozott helyzetéről.

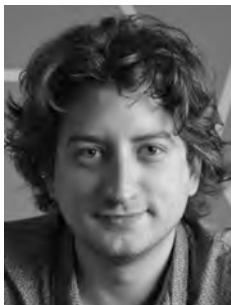
Clemenceau július 10-én fogadta Kerenszkijt és kertelés nélkül közölte vele: az antant nem kíván hivatalos kapcsolatba lépni a szerveződő orosz ellenkormánnyal, tehát ő nem képvisel senkit. Lansing amerikai külügyi államtitkár egyidejűleg megüzente: nem tartja kívánatosnak Kerenszkij amerikai útját. A Direktórium, az Ideiglenes Kormány politikai utóda 1918 szeptemberében a szovjetek által még meg nem szállott Ufában alakult meg, de Kerenszkij már ahhoz sem kapott támogatást a volt szövetségesektől, hogy visszatérjen hazájába. A 2. világháború kitöréséig Párizsban élt, akkor az USA-ba távozott.

Magánlátogatást tett nála Albert Thomas francia szocialista miniszter, és bizalmasan közölte vele azt, amiről hivatalosan nem értesítették: a brit és a francia kormány 1917 decemberében titkos megállapodást kötött a *volt* Orosz Birodalom nem-orosz tartományainak felosztásáról. Kerenszkij nehezen viselte az egymást érő csapásokat, de megértette: politikai szerepe véget ért. Angol liberális körökkel maradtak még jó kapcsolatai. 1970-ben halt meg New Yorkban, brit állampolgárként.

Könyve végén röviden áttekinti a következő évtizedek tanulságait. Konklúziója: a nyugati politikusok közül soha senki sem tanult semmiből. A bolsevizmust speciális orosz jelenségnek tekintették, így nemcsak a forradalmakat, de a fasizmust sem értették meg idejében.

Kerenszkij könyvét 1965-ben az USA-ban jelentette meg (*Oroszország és a történelem fordulópontja – Russia and History's Turning Point*. By Alexander Kerensky. New York: Duell, Sloan and Pearce, 1965. xvi, 558.), de az általam felhasznált példány már ennek rendszerváltás utáni oroszországi kiadása. Tehát ha maga Kerenszkij nem is, könyve, önéletírása hazatérhetett.

LOSONCZ MÁRK¹² –
POÓR PÉTER¹³

Fordítói előszó¹⁴

Daniel Guérin¹⁵ (1904–1988) eredetileg 1965-ben megírt, majd az 1968-as forradalmi események hatására később külön zárófejezettel is kiegészített könyve, az *Anarchizmus – az elmélettől a gyakorlatig* átfogó jellegű mű. Nem csupán az anarchizmus alapelveit veszi sorra, hanem – az 1960-as évekig – a legmeghatározóbb történelmi állomásait is áttekinti. A mű előfeltevései, alapvető irányvonala azonban korántsem magától értetődő – megértésében nagyban segíthet a szerző életútjának (vázlatos) megismerése.

Miután felhagyott ifjúkori szépirodalmi kísérleteivel, Guérin társadalmilag mind elkötelezettebbé vált. Világnézeti szempontból sorsdöntő volt, hogy az apjától kapott szemlélet mellett (tolsztojánus pacifizmus és Dreyfus-pártiság) kialakult benne a párizsi munkásosztállyal való mély szolidaritás érzése. Aktivizmusa Pierre Monatte forradalmi szindikalista lapjába, a *La Révolution prolétarienne*-be [*A proletárforradalom*] írt cikkeivel kezdődött. Elutazott Libanonba, illetve Indokínába (akkoriban még mindkettő francia gyarmat volt), ahol a gyarmatosítás éles ellenzőjévé vált. *Anarchizmus – az elmélettől a gyakorlatig* című munkájában tetten érhető a szándék, miszerint az internacionalizmus jegyében meg kívánja haladni az eurocentrizmust (pl. a dekolonizáció tematizálásában vagy a korabeli algériai események elemzésében), mely mindenképpen respektálandó. Ugyanakkor ezen törekvése összességében nem

¹² Losonczi Márk, filozófus, Belgrádi Egyetem Filozófiai és Társadalomelméleti Intézet.

¹³ Poór Péter, PhD hallgató, ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történelmi Tanszék.

¹⁴ Az írás eredeti megjelenése: Losonczi Márk – Poór Péter (szerk.): *Daniel Guérin Antológia*. 2022. 6–14.

¹⁵ Guérinről készült életrajzi összefoglaló korábban Jemnitz János és Haskó Katalin jóvoltából az *Évkönyv* 1991. évi számában (279–284.) is megjelent már.

annyira átfogó: vizsgálódása még csak felületesen sem terjed ki az amerikai kontinensre (még az Egyesült Államokra sem!), sem – (Szovjet-)Oroszországot leszámítva – Ázsiára, holott mindkét esetben számos példát találhatunk az anarchista mozgalom tevékenységére (a magonisták mexikói forradalomban játszott szerepétől kezdve az argentin FORA radikális anarchoszindikalizmusán át a koreai anarchisták földfoglaló akcióiig az 1920-as, 1930-as évek fordulóján, nem is beszélve az anarchizmusnak a megélenkülő japán diák- és munkásmozgalomra gyakorolt hatásairól). Hovatovább ezen mozgalmak különleges helyzete sajátos új elemekkel is gazdagította az anarchista elméletet, melyek sajnos nem jelennek meg e kötet lapjain. Pedig, ha az anarchizmustól elválaszthatatlannak tekintett internacionalizmust következetesen elvisszük a végsőkig, szükségszerűen egy globális perspektívánál kötünk ki, melynek alkalmazása napjainkban aktuálisabb, mint valaha. Szerencsére kortárs anarchista aktivisták (pl. Peter Gelderloos: *Működőképes anarchia*) és történészek (pl. Vadim Damier: *Zabitij Internacional. Mezdunarodnoje anarhoszindikalisztkoje dvizsenyje mezdu dvumja mirovimi vojnami* [A nemzetközi anarchoszindikalista mozgalom a két világháború között]) egyre sűrűbben és következetesebben alkalmazzák ezt a perspektívát, mintegy kitágítva a részben Guérin által is megnyitott horizontot.

A szerző gondolkodásmódját egyfajta „ouvrierizmus” jellemzi, azaz számára a munkáság harca jelentette a prioritást (jellemző, hogy Beleville-ben, Párizs munkásnegyedében telepedett le). Ugyanakkor eleinte – a Kreml tekintélyelvű fellépésével szembeni kifogásai ellenére – vonzódott a Francia Kommunista Párthoz (PCF). Végül mégis a Munkásinternacionálé Francia Szekciójához (SFIO), azon belül pedig a forradalmi szárnyhoz csatlakozott, amelyben a luxemburgista, liberter és szindikalista áramlatok voltak a legszámtovábbak. Guérin szembeszegült mind a sztálinizmus, mind a szociáldemokrácia kísértésével, ugyanakkor a SFIO-ban uralkodó elektoralizmustól és korrupciótól is idegenkedett, mi több, a pártot közvetett módon felelősnek tartotta a faszálódás tendenciáiért. Többek között ezek a körülmények és csalódások is motiválták *Fasizmus és nagytőke* című, eredetileg 1936-ban publikált, ám később, a nemzetközi fasizmus előretörésének és a II. világháború kitörésének hatására kibővített könyvének megírását, melynek zárófejezetét e kötetben most mi is közreadjuk. Legfontosabb megállapításai a maguk korában éppúgy relevánsak voltak, mint ahogy napjainkban is annak tűnnek: a fasiszta ideológiával és rendszerrel szembeni proletárszervezkedés és -ellenállás szükségessége, az antifasiszta harc antikapitalista küzdelem részeként való

elgondolása, a fasizmussal szembeni különféle demokratikus kapitalista rendszerek és imperializmusok – mint egyfajta kisebbik rossz – támogatásának az elutasítása stb. töretlenül aktuálisak és gondolatébresztők.

Miután a forradalmi szárnyat kizárták az SFIO-ból, Guérin a Szocialista Munkás- és Parasztpárt (PSOP) tagja lett. Ekkoriban közel állt hozzá Trockij szemlélete (akivel levelezett is), bizonyos alapvető dolgokban (a fasizmus természete, internacionalizmus stb.) egyetértett vele, elriasztotta ugyanakkor a trockizmusban meglévő tekintélyelvűség, illetve az a gondolat, hogy a bolsevizmust egyszerűen importálni kellene nyugatra. Guérin trockizmushoz közeli életszakaszának legfontosabb pillanata az volt, amikor 1940-ben többedmagával megalapította a IV. Internacionálé Bizottságát, amelynek tagjaként a forradalmi defetizmus álláspontjára helyezkedett. A háború során a földalatti trockista mozgalom keretében tevékenykedett. Múltjának ezen fejezete ugyanakkor nem tántorította vissza őt attól, hogy később pálcát törjön – a más tekintetben egyébként nagyra tartott – Trockij felett a kronstadti felkelés vérbe fojtásában és az orosz forradalom autoriter karakterének felülkerekedésében játszott meghatározó szerepe miatt.

A háború után, 1948-tól végképp eltávolodott a leninista pártoktól (egy történelmi analógia jegyében Lenint Blanquihoz hasonlította), és általában véve a marxizmust le kívánta választani a bolsevizmusról. Ekkoriban már mint „független marxista” határozta meg magát, és egyértelműen úgy látta, hogy a proletariátus diktatúráját az egész munkásosztálynak kell gyakorolnia, nem pedig csak a forradalmi előőrsnak. 1946-ban megírta az I. Francia Köztársaság (1793–1797) osztályharcairól szóló munkáját, amelynek népgyűléseiben felfedezni vélte egy újfajta, kifejezetten a munkásosztályra jellemző demokrácia csíráit, a Kommün és a szovjetek előképét. Recenziójában a marxista történész, Eric Hobsbawm úgy ítélte meg, hogy Guérin szemlélete Trockij és Luxemburg, valamint a liberter attitűd valamiféle kombinációját testesíti meg. E műre jellemző az a nézőpont és módszer, amely később az *Anarchizmus – az elmélettől a gyakorlatig* megközelítéséről is elmondható, vagyis hogy a társadalom megváltoztatására tett radikális kísérletekben kimutatja a valóban progresszív nyomokat, az emancipatorikus jövő csíráit, láttatja ugyanakkor a visszahúzó, kifejezetten regresszív elemeket is. Guérin nem csupán a francia, hanem az orosz forradalmat is ennek jegyében értelmezte, ennél fogva műveiben számos helyen találkozhatunk lényeglátó párhuzamokkal és analógiákkal, precedens értékű történelmi előképekkel és ellentéppárokkal, me-

lyek felmutatása a szerző szakavatottságát, alapos elemzőkészségét és reflektív gondolkodásmódját példázza.

Az 1950-es évek elején Guérin számos baloldali szocialista szervezethez kapcsolódott (noha mélyebb meggyőződés nélkül), illetve közvetlen közelségbe került olyan szellemi áramlatokkal, mint a kritikai marxista Frankfurti Iskola vagy a franciaországi liberter szocialista *Socialisme ou Barbarie* [Szocializmus vagy Barbárság].

Akkor fedezte fel magának az anarchizmust, amikor egyúttal felfigyelt az 1956-os magyarországi forradalom munkástanácsaira is. Nem túlzunk, ha azt állítjuk, Guérin számára az anarchizmus megtalálása nem volt radikális változás, hanem sokkal inkább a benne már eleve meglévő – antiautoriter – tendenciák beteljesítése. Ebben a periódusban, amelyet saját maga „klasszikus anarchista korszakának” nevezett, két fontos művel is előrukkolt: az egyik természetesen a már több ízben említett és e kötetben első helyen közreadott *Anarchizmus – az elmélettől a gyakorlatig*, a másik pedig a *Ni Dieu, ni Maître* [Sem Isten, sem urat!] című grandiózus anarchista antológia – mindkettő kultikus műnek számított 1968 májusában. Míg Guérinnek a második világháború előtt semmilyen kapcsolata nem volt anarchista szervezetekkel, 1945-től kezdve egyre inkább beágyazódott a mozgalomba. Jelzésértékűnek tekinthetjük, hogy az amerikai nagykövetség azért utasította el vízumkérelmét, mert – a hivatalos indoklás szerint – szoros viszonyt ápolt a trockizmussal és az anarchizmussal. Mozgalmi aktivitásának csúcspontját alighanem az jelentette, amikor 1969-ben többedmagával útjára indította a számos szervezetet magába foglaló Liberter Kommunista Mozgalmat [*Mouvement Communiste Libertaire*] (MCL). Guérin volt a mozgalom lapjának, a *Guerres de classes* [Osztályharcok] felelőse. Mivel elutasította a teljes spontaneitásra vonatkozó ultrabaloldali elképzeléseket, idővel egy másik szervezethez, a Liberter Kommunista Munkások Egyesületéhez [*Union des travailleurs communistes libertaires*] (UTCL) csatlakozott, amelynek 1988-ban bekövetkezett haláláig tagja maradt.

Guérin számára különösen fontos volt Proudhon, akit az öngazgatás első teoretikusának tekintett (szemben Marxszal, aki alig beszélt az öngazgatásról). Márpedig Proudhon piedesztálra emelése korántsem volt magától értetődő, hiszen az 1960-as években a többség sok tekintetben reakciós gondolkodóként marasztalta el őt, akinek a nyomában még reakciósabb követők jártak. Guérin Bakunyint tekintette az első jelentős teoretikusnak és mozgalmárnak, aki következetesen a munkásosztály álláspontjáról képviselte az anarchiz-

must, azonban – és ez talán e kötet legmeglepőbb aspektusa – Bakunyin „ikertestvérét”, pontosabban eszméinek továbbgondolóját, Kropotkint mint naiv, negatív értelemben utópikus gondolkodót értékelte. Végül pedig érdemes felfigyelni arra is, milyen fontos volt Guérin számára, hogy megbecsülésel, az árnyalatokat és ambivalenciákat figyelembe véve írjon Max Stirnerről, akiben az előítéletekkel, a polgári puritanizmussal való szembeszegülést tartotta a legtöbbre. Sokan pusztán szélsőséges individualistának, az anarchizmustól voltaképpen idegen gondolkodónak tartják Stirnert – ezzel szemben Guérin 1968 szellemének egyik megelőlegezőjét látta benne. Idevág, hogy a biszexuális Guérin, aki nehezményezte a baloldalon is széleskörűen elterjedt homofóbiát, Stirnerben a szexuális forradalom egyik előfutárát vélte felfedezni. Folytatva e vezérfonalat: a homoszexualitásnak a baloldalon való elfogadottságáért küzdő Guérint halála után, 2000-ben Frédéric Martel a „francia homoszexuális mozgalom nagyjának” nevezte.

Az Anarchizmus – az elmélettől a gyakorlatig voltaképpen az anarchizmus „rehabilitálását” végzi el, igyekszik megszabadítani a rátelepedett előítéletektől. Noha Guérin rugalmas, legalábbis ami a mozgalom különböző megnyilvánulásait és tendenciáit illeti, egyáltalán nem afféle „ökumenikus” anarchista, aki kritikátlanul kezeli a mozgalom tévútjait és

vadhajtásait. További érdeme, hogy kerüli a hamis dilemmákat, nem sugallja például, hogy szemben állna egymással valamiféle szociális, közösgközpontú anarchizmus az egyénre összpontosító individualista anarchizmussal – Guérin szerint minden valódi anarchizmus egyszerre társadalmias és az egyént is előtérbe helyező. E könyv szemléletének meghatározó mozzanata még, hogy keresi a marxizmus és az anarchizmus ötvözésének a lehetőségét, nem a régmúlt konfliktusait tartva fontosnak, hanem a közös gyökereket és célokat. Bár Guérin úgy véli, Maximilien Rubel túloz, amikor a liberter aspektusokra hegyezi ki Marx-ábrázolását, maga is egyetért azzal, hogy nincs értelme a vörös és fekete színek semminemű dogmatikus elválasztásának. A marxizmust illetően különösen sokra értékeli a kapitalizmus mélyszerkezeté-

nek megértésére irányuló törekvését, és az anarchizmus tekintetében is külön odafigyelve azokra, akik szembeszegültek a gazdasági naivitással, mint például a spanyol anarchoszindikalista közgazdász, Abad de Santillán. Guérin kezdetben liberter marxistának, majd liberter kommunistának tartotta magát. Természetesen nem az elnevezés az igazán fontos, hanem a gondolat, hogy meg kell teremteni e két áramlat élő szintézisét, amelynek egyik megtestesítője az ő számára Rosa Luxemburg volt. (Johann Most vagy Szabó Ervin ez irányú törekvése e ponton szintén kiemelhető, még ha műveiket Guérin nem is ismerte, de legalábbis nem gyakoroltak rá egyértelműen kimutatható hatást.)

Mintegy a fenti gondolatokat ismétli, foglalja rendszerbe és egészíti ki Guérin e kötetben közreadott további, *Anarchizmus és marxizmus* címet viselő tanulmánya, amely időben egyébként a legkésőbbi keletkezésű. Mindezen céltudatos és következetes törekvésével a szerző jelentős hozzájárulást tett az anarchizmus elméleti tisztázásához, valamint szintén nem elhanyagolható erőfeszítést a szocialista munkásmozgalom egységének helyreállítása érdekében. Ennek gyakorlati megnyilvánulásaira az anarchista és szocialista ifjúság Franciaországban és a (nyugati) világ más országaiban közös fellépéseivel már 1968 tavaszán példával szolgált.

Kritika érheti ugyanakkor Guérinnek az anarchizmust bemutató munkásságát túlzott ideológia-, politika- és gazdaságközpontúsága miatt. Noha ezek tárgyalása kétségtől alapos és ennél fogva fontos hozzájárulását jelenti az anarchizmust bemutató irodalomnak, olyan roppantul izgalmas és fontos témák, mint a tudomány, a nevelés-oktatás vagy a művészetek, teljesen hiányoznak könyve lapjairól. Holott egy ilyesfajta komplex szemléletmód már csak azért is indokolt lenne, mivel a jövő liberter társadalmának elképzelt új embere hasonlóképpen összetett és sokoldalú lenne. Elisée Reclus anarchizmusa például éppúgy tükröződik nagyszerű geográfiai munkásságában, mint ahogy Francisco Ferreré a barcelonai Modern Iskola racionalista szellemiségében vagy Horna (Deutsch) Katié spanyol polgárháború alatt készített bámulatos fényképfelvételein. Mindezen területek szerves részei az életnek, s szubjektív, egyéni szintre vetítve a dolgot, olykor fontosabbá is válhatnak, mint az időnként meddő politikai és teoretikai viták vagy a pusztán „gyomor-kérdés”.

További hiányossága a kötetnek a tág értelemben vett emberi emancipáció mint elméleti anarchista alapvetés (akaratlan) háttérbe szorítása, holott ez – még ha olykor töredékes formában is – jól tetten érhető már a 19. századi „klasszikusoknál” is. A társadalmi forradalom által megteremtett osztály-

nélküli társadalom a proletariátus felszabadítását jelenti ugyan a kapitalista kizsákmányolás és a bérmunka kényszere alól, ám az anarchizmus emellett éppúgy fontosnak tekinti az emberi felszabadítás-felszabadulás más formáit, például a női emancipációt is. A patriarchális viszonyokból következő vizs- szásságok elítélésére és egyúttal a női egyenrangúság fontosságának és szük- ségességének hangsúlyozására a *Forradalmi katekizmustól* kezdve Louise Mi- chel, Voltairine de Cleyre vagy Emma Goldman írásain át a *Mujeres Libres* fellépéséig a spanyol forradalom idején számtalan csodálatos és inspiratív példát találhatunk. S még ha a patriarchális szemlélet és neveltetés hatásai sok esetben a munkásmozgalomban is felütötték a fejüket, összességében elvitat- hatatlan, hogy az anarchizmus lényegéből fakadóan a teljes és valódi emberi emancipáció mellett száll síkra.

Guérin személyét ismerve feltűnő, hogy az emberi emancipáció – egyéb- ként is perifériára száműzött – kérdését *Anarchizmus – az elmélettől a gyakor- latig* című művében nem terjeszti ki a szexuális kisebbségekre, s máskülönben kemény állásfoglalásaitól eltérően (itt) nem áll ki határozottan a velük kap- csolatos elítélések és a diszkrimináció különféle fajtáival szemben. A szerző nyilvánvalóan maga is sokat vívódott ezt illetően, tekintve, hogy a heterosze- xualitástól való eltérést még korának anarchistái is sok esetben megrökönyö- déssel, rosszabb esetben felháborodással és/vagy elutasítással fogadták, mely- nek következményei egy időben személy szerint őt is negatívan érintették. E nagyon is konkrét és szomorú tapasztalatok és körülmények ellenére a szabad szerelem és a szexuális kisebbségek védelmében tett kiállásának és kiáltásá- nak annál inkább harsánynak kellett volna lennie, kiemelve, hogy egyes kép- viselőinek eltévelyedései ellenére az anarchizmusnak – az egyetemes emberi emancipáció igényéből fakadóan – belülről jövő és erőteljes motivációja van az eltérő szexuális orientációval kapcsolatos toleranciára, s az ezen csoportok- hoz tartozó egyének egyenlőkként való társadalmi inklúziójára.

Ezek az egyéni eltévelyedések, gondolati vagy jellemhibák egyébként más területen is visszaköszönnek egyes anarchisták életrajzában, ugyanakkor ezek a következetlenségek, megtorpanások vagy visszásságok nem szabad, hogy elvonják a figyelmet az adott személyek elméleti és gyakorlati tevékeny- ségének igazán progresszív és előremutató vonásairól, melyeken keresztül az anarchizmus lényege kikristályosodik és megragadhatóvá válik. Közismert – és erre könyve előszavában Guérin tesz is utalást –, hogy Proudhonnak szá- mos antiszemita kijelentése volt, ugyanúgy, ahogyan Bakunyin időnként haj- lamosnak bizonyult egyfajta germanofóbiára, a spanyol polgárháború idején

a CNT főtitkári tisztségét ellátó Mariano Vázquez pedig nem nézte jó szemmel női elvtársai (illetve általában véve a nők) megnövekedett társadalmi szerepvállalását. Mindebből arra a következtetésre jutni azonban, miszerint az anarchizmus rasszista, xenofób és nőgyűlölő ideológia lenne, nyilvánvalóan képtelen állítás. Annál inkább igaz ennek a képletnek a fordítottja: az efféle nézeteket valló egyes anarchisták, még ha más területeken kétségkívül fontos hozzájárulást tettek is az anarchista mozgalom számára, eme konkrét vonatkozásokban teljes mértékben következtelenek voltak és helytelen álláspontot képviseltek, melyek egyáltalán nem álltak összhangban az anarchizmus elveivel és alapértékeivel.

A jelen kötetben közreadott írások közös sajátossága, hogy bár számos vonatkozásukban történeti tárgyúak, szerzőjük nem ragad le sehol sem az események pusztán kronologikus sorjázásánál, egyfajta lineáris történetírásnál. Guérin szemléletmódja messzemenőkéig problémaorientált, műveiben tematikus csomópontokat határoz meg, elmélet és gyakorlati mozgalom fejlődését, s kölcsönös egymásra hatását körültekintően és érthetően láttatja. Forráskézeltése során a hajdani teoretikusok és mozgalmárok gondolatait a maguk kontextusába ágyazva, s nem kiforgatva és saját mondanivalójához igazítva igyekszik közreadni. Miközben tárgyilagos elemzéseket végezve éleslátóan elválasztja egymástól az egyes elméletek pontjainak, valamint az elméletgyártók életművének progresszív és regresszív részeit, nem kíván valamiféle állítólagos tudományos objektivitás leplébe burkolózva tetszelegni, s témáját tisztán „külső” nézőpontból szemlélni: saját nézeteit, szimpátiáit vagy épp kritikáit időről időre nyíltan kifejezésre juttatja. Képes a tabu- és bálványdöntésre, bátran szembeszáll bármiféle ortodoxiával és dogmatizmussal, nevezze az magát marxistának vagy épp anarchistának. S teszi ugyanakkor mindezt a forradalmi gondolat magjának megőrzése és átmentése érdekében, egy jobb világ létrehozására irányuló, s egész életművét alapjaiban meghatározó törekvés részeként, melynek végcélja a kapitalizmuson túlmutató, szabad és osztály nélküli társadalom.

BESZÁMOLÓK

KUPI LÁSZLÓ¹

Baloldali Fesztivál 2023

2023-ban szeptember 8–10. között a VDSZ Benczúr utcai székházában tartották meg a „hagyományos” Baloldali Fesztivált. A fesztivál idén elsősorban öt előadásorozatot takart, amelyet egy-két kulturális program egészített ki.

A rendezvény pénteki megnyitóján *Katona Gábor* elszavalta *Petőfi Sándor Egy gondolat bánt engemet...* című versét, majd a közönség megtekintette *Jean-Marie Cador*, művésznevén *JMtataBuda* fotóinstallációkból álló kiállítását.

A *Nemzetközi kitekintés* címet viselő első panel során négy előadás hangzott el. Először *Guillermo Vázquez Moreno*, a Kubai Köztársaság magyarországi nagykövete beszélt a karibi szigetország aktuális helyzetéről. A mindennapi életet érintő gondok között az élelmiszer- és áramtermelés, illetve a vízellátás terén jelentkező nehézségeket, a növekvő bűnözést és a magas árakat említette, ugyanakkor leszögezte, hogy a kubai állam tervezéssel igyekszik úrrá lenni ezeken a problémákon. Kiemelt helyen említette az oktatást, az egészségügyi rendszert és a közszolgáltatásokat, mint olyan területeket, amelyeket a kubai állam minden erejével igyekszik térítésmentesen vagy nagyon alacsony áron biztosítani az ország minden állampolgárának. Elismerte, hogy egyes területeken kiigazításokra lehet szükség, de ezeket az intézkedéseket úgy hajtják végre, hogy ügyelnek arra, hogy közben a legszegényebbek ne sérüljenek.

---

¹ Kupa László, PhD-hallgató, ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola.

Emléztetett rá, hogy az Amerikai Egyesült Államok gazdasági blokádja óriási nehézségeket okoz Kubának. Ezek a szankciók elrettentik a külföldi befektetéseket, akadályozzák a fejlesztéseket, megfosztják Kubát az újabb és gazdaságosabb technológiáktól és elvágják Kubát a

nemzetközi pénzügyi rendszerektől. Ez utóbbit személyes példával is illusztrálta, amikor elmesélte, hogy az amerikai szankciók miatt ő maga sem tud bankszámlát nyitni Magyarországon. A valutaelosztást, a támogatások átalakítását, az élelmiszertermelés fejlesztését, a gazdaságfejlesztést és a nem állami szektor fejlesztését nevezte a Kuba előtt álló legnagyobb kihívásoknak. A kubai külpolitikával kapcsolatban egy aktuális, a magyar sajtóban is megjelent hírre is reagált, miszerint orosz oldalon kubai zsoldosok jelentek meg az ukrajnai háborúban. Leszögezte, hogy Kuba nem vesz részt semmilyen külföldi konfliktusban, és országa szigorúan tiltja állampolgárai számára a zsoldosság intézményét. Elmondta, hogy a kubai hatóságok már el is kezdték felderíteni és felszámolni azt a hálózatot, amely kubaiakat csábít Európába harcolni. Ez is igazolja, hogy az Egyesült Államok teljesen alaptalanul szerepelteti újra Kubát a saját maga által teljesen egyoldalúan összeállított „a terrorizmust támogató országok” listáján, amelynek azonban az országra nézve nagyon súlyos következményei vannak. Kuba nemhogy nem támogatja a terrorizmust, de jelentős szerepe volt a sikerrel záruló kolumbiai békefolyamatban, emlékeztetett a nagykövet. A hallgatóság soraiból érkezett és a Kubában nemrégiben engedélyezett meglegházasság témájára vonatkozó kérdésre a diplomata elmondta, hogy Kuba a melegekkel kapcsolatban is érvényesíti azt az elvét, hogy senkit sem diszkriminálnak a szigetországban. Hozzátette azt is, hogy ez a terület az ország új családügyi törvényének csupán kis részét teszi ki, és a jogszabály egy sor más kérdésben is haladó és modern felfogást tükröz, és amit a kubaiak népszavazáson fogadtak el. A panel második felszólalója *José Ramón Rivero*, a Venezuelai Bolívari Köztársaság nagykövete volt, aki elsősorban az Egyesült Államok Venezuela elleni szankcióiról beszélt, amiket – mint megjegyezte – a nemzetközi jog „egyoldalú kényszerítő intézkedéseknek” nevez. Elmondta, hogy Hugo Chávez halála és az amerikai büntetőintézkedések miatt a dél-

amerikai ország nagyon nehéz időszakon van túl. Úgy fogalmazott, hogy országa ellen háború folyik, amely során a nyílt invázió kivül minden eszközt bevetnek. Ugyanakkor leszögezte, hogy nem sikerült megtörni őket, és a nehézségek ellenére sikerült eredményeket is elérniük az élelmiszertermelés, iparágak újraindítása és a nagyarányú lakásépítések terén. Ezek az eredmények azt mutatják, hogy a szankciók inkább megerősítették őket. A jövőre nézve elmondta, hogy 2024-ben az ország választásokat rendez, amelyek – csakúgy, mint a korábbiak – hiába lesznek szabadok, annak eredményét egész biztosan támadni fogják. Harmadik felszólalóként *Kupi László* PhD-hallgató, a Latin-Amerika Társaság elnöke kapott szót, aki Alex Saab ügyét ismertette a hallgatósággal. A kolumbiai születésű, de venezuelai állampolgárságú Saabot egy miami bíróság utasítására 2020-ban vették őrizetbe a Zöld-foki Köztársaság hatóságai. Saab a venezuelai kormány különleges megbízottjaként a dél-amerikai országból Iránba tartott, hogy ott a COVID-járvány és az amerikai szankciók sújtotta Venezuela számára élelmiszert és üzemanyagot vásároljon. Nyolc vádpontot hoztak fel ellene, amelyekből hetet ejtettek. Végül pénzmossással vádolták meg. Miután egy évet az afrikai szigetországban raboskodott, az amerikai hatóságok átszállították Miami-ba, ahol jelenleg is a tárgyalására vár. Venezuela letartóztatása óta tiltakozik az amerikai hatóságok eljárása ellen. Azzal vádolja az Egyesült Államokat, hogy semmibe veszi Saab diplomáciai mentességét, és azt állítja, hogy a kolumbiai–venezuelai üzletember egyébként sem követett el semmilyen törvényteleniséget. A nap utolsó felszólalója *Maite Mola*, az Európai Baloldali Párt (*Party of the European Left*) alelnöke volt, aki a világban zajló eseményekről szerzett tapasztalatairól beszélt, és jó tanácsokkal látta el a hallgatóságot. Elmondta, hogy nemrégiben Ecuadorban járt, ahol pártja nevében támogatását fejezte ki a baloldali mozgalom felé, miután augusztusban meggyilkolták az Építő Mozgalom (*Movimiento Construye*) elnökjelöltjét, Fernando Villavicenciót. Végigvette a latin-amerikai országokat, amelyek közül kiemelte Kubát, amelyet az Egyesült Államok újra „a terrorizmust támogató országok” között tart számon. Azt ígérte, hogy ez ellen az ENSZ-ben is tiltakozni fognak. A hallgatóságot arra kérte, hogy figyeljék a világ híreit és tájékozódjanak.

A második nap első felszólalója a *Háború és béke, többpólusú világ, antiszizmus* című szekcióban *Stier Gábor* külpolitikai újságíró, a *Demokrata* és a *Magyar Hang* szerzője és a *#moszkvater*, a szláv világgal és a posztszovjet térséggel foglalkozó portál alapító főszerkesztője volt. Stier az orosz–ukrán háborúról adott helyzetértékelést, azt állítva, hogy a 2022-es év „még nem

ért véget”. Úgy fogalmazott, hogy Oroszország „belecsúszott” a konfliktusba, amely az első klasszikus háború Európában a második világháború óta. A szembenálló feleknek meg kellett tanulniuk, hogy hogyan kell vívni egy ilyen háborút, amit az orosz hadsereg gyenge teljesítménye is mutatott. Ugyanakkor leszögezte, hogy nem egyszerűen két ország áll hadban egymással, hanem az új világrendért folynak a harcok. Úgy vélte, hogy a háború több szinten zajlik, egyrésztől van egy orosz–amerikai szembenállás, maga az orosz–ukrán háború, és folyik egy információs hadviselés is. Véleménye szerint Ukrajna máris veszített, mivel a gazdasága összeomlott, a hadereje előbb-utóbb el fog fogyni, tízmillió ember hagyta el az országot, és területének tizennyolc százalékát elvesztette. Ezzel együtt kijelentette, hogy senkinek sem érdeke a túl hosszsan elhúzódó háború, ugyanakkor azt prognosztizálta, hogy béke sokáig nem lesz, legfeljebb tűzszünetre van esély. A második felszólaló *Lóránt Károly* mérnök-közgazdász volt, aki az orosz–ukrán háború témájához szólt hozzá geopolitikai szempontból. *Zbigniew Brzezinski* *A nagy saktábla* című művére hivatkozva úgy vélte, hogy Oroszországot mint szárazföldi hatalmat a tengeri hatalmak körül akarják ölelni, hogy megszerezzék a nyersanyagokban gazdag déli területeit. Felidézte azt is, hogy annak idején Gorbacsovnak megígérték, hogy a NATO nem fog keletre terjeszkedni, amit nem tartottak be. Ezt követően *Hegyi Gyula* újságíró, a *Magyar Szocialista Párt* politikusa kapott szót. Úgy vélte, hogy Oroszország méreténél és erőforrásainál fogva nem tud meggyengülni, maximum visszaszorulni. Ugyanakkor felhívta a figyelmet rá, hogy növekszik Oroszország befolyása a globális délen. Ezt mutatja szerinte a BRICS tömörülés felélénkülése és közelmúltbeli bővítése is. Ezeknek a nemzetközi szervezeteknek fontos szerepe lehet a világrend újjászervezésében. Afrikával kapcsolatban úgy fogalmazott, hogy a fekete kontinensen ugyan a gyarmati kornak vége, de a gyarmatosítók megmaradtak, ahogy a kizsákmányolás sem tűnt el. Példának Niger esetét hozta fel, ami Franciaország első számú uránbeszállítója, miközben lakosságának döntő többsége rendkívüli nyomorban él. Ezenkívül Burkina Faso fiatal elnöke, Ibrahim Traoré kapcsán reményét fejezte ki, hogy az afrikai országok a kezükbe veszik a sorsukat. Felszólalása végén egy nyilatkozatot olvasott fel, amelyben Niger és más afrikai országok iránti szolidaritásra buzdított. A hallgatóság a nyilatkozatot kézfeltartással elfogadta. A negyedik felszólaló ismét *Kupi László* volt, aki ezúttal az Egyesült Államok Kuba elleni gazdasági blokádjáról beszélt. Áttekintette a blokád történelmi hátterét, és kiemelte azokat az intézkedéseket, amelyek Kuba számára a legnagyobb károkat okozzák. Hangsúlyozta, hogy a gazda-

sági szankciók legártalmasabb vonása azok területen kívülisége, azaz, hogy az Egyesült Államok nemcsak saját magát vágja el Kubától immáron több mint hatvan éve, hanem azon dolgozik, hogy Kubát elszigetelje a világ többi részétől is. Ezt olyan intézkedésekkel éri el, mint például a Kubában kikötő hajók kitiltása az Egyesült Államokból, bankok és más pénzüzetek megbírságolása a Kubával fenntartott pénzügyi kapcsolatokért vagy a tíz százalékot meghaladóan amerikai összetevőket tartalmazó termékek eladásának tilalma Kuba számára. Számszerűsítve is közölte a blokádot okozta károkat, amelyek jelenlegi árfolyamon az elmúlt hatvan év során meghaladták a 154 milliárd dollárt. Felhívta a figyelmet rá, hogy az Egyesült Államok annak ellenére tartja fent több mint hat évtizede a gazdasági szankciókat, hogy a világ országainak szinte mindegyike az ENSZ közgyűlésén minden évben elítéli ezeket. Ezt követően *Vajnai Attila*, az *Európai Baloldal – Magyarországi Munkáspárt 2006* elnöke szólt a hallgatóságához, és a szélsőjobb erősödésére hívta fel a figyelmet. Elmondta, hogy a fasizmus a kapitalizmus válságából születik, és a veszténivalóval nem rendelkező munkásokat igyekszik megnyerni. Ilyen értelemben ugyanaz a célközönsége, mint a radikális baloldalnak, de a fasizmus nem követel a munkások számára társadalmi tulajdont. Kiemelte, hogy Magyarországon minden évben megrendezik a „kitérés túrát”, ami ellen idén februárban nemzetközi ellentüntetés zajlott. Úgy vélte, hogy ezt a nemzetközi összefogást kell továbbvinni, és országhatárokon átívelő ellenállást kell szervezni. Emlékeztetett rá, hogy 2024-ben lesz Ságvári Endre meggyilkolásának 80. évfordulója, s hogy a rá való megemlékezés egyesítő pont lehet a baloldalon. Azt javasolta, jövőre szervezzék meg a megemlékezést, ami ne szorítkozzon csupán egy látogatásra Ságvári halálának helyszínére, hanem öltön testet akár egy nemzetközi konferenciában is. A panel utolsó felszólalója *Artnér Annamária* közgazdász, a Milton Friedman Egyetem tanára volt, aki elmondta, hogy a vilárendszer változóban van, összerosódtak a politikai határok és egy multipoláris világrendre van szükség. Úgy vélte, hogy az ukrajnai háború elkerülhetetlen volt, mivel „az imperializmussal valakinek fel kellett vennie a kesztyűt”, és ezt Oroszországnak kellett megtennie. Kijelentette, hogy Ukrajnában a fasizmus van hatalmon, és „az ukrán államnak meg kell szűnnie”. Feltette a kérdést, hogy a szélsőjobb miért veszi el a szavazókat a radikális baloldal elől. Ennek okát részben abban látta, hogy a baloldal átengedi a nemzeti érzést a jobboldalnak, de ide sorolta azt is, hogy a baloldal tabuként kezeli a migráció negatív voltát, pedig ebben – mint mondta – az Orbán-rendszernek igaza van. Leszögezte, hogy egy egypólusú, hegemón világban élünk, amit

fel kell váltania egy multipoláris világnak, amelyben az afrikai országok is elindulhatnak a szocializmus útján. Véleménye szerint köszönetet kell mondanunk Oroszországnak és Kínának a hegemon világrend lebontásáért. Úgy fogalmazott, hogy a globális dél kezdi bekeríteni a globális északot. Kijelentette, hogy „védeni kell a nemzeti kultúrát”, és ennek érdekében összefogást szorgalmazott, úgy, ahogy Mao Ce-tung és Csang Kaj-sek is összefogott a japán megszállók ellen.

A kapitalista restauráció előkészítése és következményei című délutáni szekció első felszólalója *Tinnyei István* (Pupu) újságíró volt, aki a világ sokféleségéről beszélt, és arról, hogy az egyes politikai rendszerek – például a polgári demokrácia – nem mindenkinek felelnek meg. Ugyanakkor leszögezte, hogy vannak olyan globális problémák is, mint a klímaváltozás, amit az emberiségnek együttesen kellene megoldania. Ez nem könnyű, mondta, mert megszűnt a társadalmi szolidaritás, amelyre példaképpen azt említette, hogy az orvosok és a tanárok nem tudnak összefogni. Úgy vélte, hogy hátrafelé haladunk, és az elmúlt évtizedekben a mai társadalom semmiben sem tudta meghaladni a Kádár-rendszert, ám szerinte még van hova hátrálni a hűbéri rendszer felé. Bírálta az oktatás színvonalának esését és a kultúra romló állapotát, amelyre Nagy Feró Kossuth-díját hozta fel példának. Őt követően *Schiffer András* ügyvéd, az LMP korábbi társelnöke kapott szót, és olyan „ismeretlen”, de stratégiai fontosságú országokat vett sorra, mint például Burkina Faso vagy Vanuatu, amelyek az utóbbi időben szembeszálltak a nyugati – amerikai – nyomással. Kiemelte, hogy mindenhol a világon vetélkedés zajlik az Egyesült Államok, Kína és más hatalmas szereplők között. Úgy vélte, hogy „ki kell venni a globális tőke kezéből” az olyan nemzetközi szervezeteket, mint például a WHO, és leszögezte, hogy a nemzeti önrendelkezés csak nemzetállamokban valósulhat meg. Tinnyei István szavaira reagálva kijelentette, hogy „Orbán a Soros-tervet hajtja végre”, amikor elősegíti a kontrollálatlan munkaerő-áramlást, így a korlátlan kizsákmányolást. Véleménye szerint a magyar munkásoknak is érdeke, hogy a magyar szakszervezetek felvegyék soraikba a filippinó vendégmunkásokat, hogy a védelem nélküli külföldi munkavállalók ne ígérjenek alá a magyaroknak, nem is feltétlen munkabérben, hanem inkább munkakörülményekben. A Magyarországra települő külföldi gyárak ellenőrzésével kapcsolatban kijelentette, hogy a magyar hatóságok csupán a szabad felhalmozást és annak védelmét ellenőrzik. Ezt követően a saját témájáról kezdett beszélni. Elmondta, hogy 1989-ben jogállami forradalom volt, mely nem váltotta be az ígéreteit. A Kádár-rendszerben példátlan mértékű mobilizáció ment végbe,

a vezetés mégis a nómenklatúra kezében volt, akik miután megkapták, amit akartak, bedobták a törülközőt. Nem akartak versenytársakat, csak átmeneni magukat a tőkés viszonyokba. A mai helyzettel kapcsolatban úgy fogalmazott, hogy jelenleg nincs baloldali alternatíva, a populista jobboldal és a progresszív jobboldal verseng egymással. Szerinte e kettő közül a progresszív jobboldal a veszélyesebb, mert az az identitáspolitikával és a zöldpolitikával a rendszerellenes energiákat igyekszik elcsatornázni. *Kusai Sándor*, Magyarország korábbi kínai nagykövete Kína szerepéről beszélt. Úgy fogalmazott, ki kell mondanunk, hogy a hidegháború nem csupán egy konkrét történelmi esemény elnevezése, hanem általános történelmi fogalom, és ma jelenleg a második hidegháború zajlik a globális dominanciáért, mivel az atomfegyverek korában nem lehet „rendes” világháborút vívni. Elmondta, hogy Kína mai fejlődése Mao Ce-tung nyugati fordulatával kezdődött, majd Teng Hsziao-ping 1989-ig tartó reformfolyamatával folytatódott. Két elképzelés állt emögött. Az egyik, hogy kapitalista elemek bevonásával kell a fejlődést felgyorsítani, hogy a szocializmus gyorsabban juthasson el a kommunizmus állapotába, illetve, hogy a marxi elveket a kínai viszonyokra kell adaptálni. A kapitalizmus részleges beengedése során azonban bizonyos alapelveket jelöltek ki, hogy a beengedett magán- és külföldi tőke ne csináljon kapitalizmust. Ilyen alapelv a szocialista út, a kommunista párt vezető szerepe, valamint a szocialista népi demokratikus diktatúra (ennél a kifejezésnél hangsúlyozta, hogy ez Kínában nem szitokszó). Vegyes gazdaság alakult ki az állami és magánszektor összefonódásával. Emlékeztetett rá, hogy ez a modell negyven éven át jól működött: nyolcszázmillió ember emelkedett ki a nyomorból, valamint Kína lett a legnagyobb exportőr és számos technológiai újítás kifejlesztője. Azonban Kína veszélyeztetni kezdte az Egyesült Államok dominanciáját, és az ebből fakadó feszültség miatt alakult ki a jelenlegi hidegháborús állapot. Arról is beszélt, hogy a nyugati hatások miatt Kínában komoly értékválság alakult ki, és összeomlott a hagyományos maoista társadalom. Ennek megoldása az lett, hogy a vallási szinkretizmusok mintájára ideológiai szinkretizmus alakult ki: az európai szocializmust vegyítették a hagyományos konfucianus ideológiával. *Artner Annamária* a második előadásában szintén a szocializmusba való átmenetről beszélt. Első feladatként a gazdaság fejlesztését jelölte meg, ami szerinte az állam feladata. Hangsúlyozta, hogy az átmenethez erős államra van szükség. Az államnak kell foglyul ejteni a tőkét és nem fordítva, ahogy jelenleg zajlik, fogalmazott. További feltételek között említette a hadsereg szükségességét, és úgy vélte, hogy e folyamat során cenzúrára is szükség van.

Kijelentette, hogy „figyelni és ellenőrizni kell az NGO-kat és az értelmiségieket, hogy miről beszélnek és kik támogatják őket”. Az értelmiségiek befolyásolását célzó támogatások között említette a konferenciákra való „utaztatásukat”, amiért cserébe szerinte „ők muníciót szolgáltatnak a tőkének”. Úgy vélte, hogy az értelmiségiek gondolatait „elcsatornázzák”, ezért az átmenetben nem lehet szólásszabadság. Kijelentette, hogy a fasizmus is csak egy kulturális fogalom, ezért ma nem lehet a hagyományos definíció szerinti fasizmusról beszélni, mert nem a pénzügyi finanszírozza azt, hanem az IMF és a Világbank. A frankfurti iskolával kapcsolatban úgy fogalmazott, hogy „az lenyelte és megsemmisítette a marxizmust”. Jónak találta, hogy Magyarországon növekszik az életszínvonal, kispolgárisodás kezdődött, ami célja az átmenetnek. Kijelentette, hogy erre az átmenetre „az értelmiség jelenti a legnagyobb veszélyt, amely a kispolgárság hangjaként elvárja, hogy ne korlátozzák, hogy mit mondjon, mit írjon és hova utazzon”.

A harmadik nap első panelje a *Baloldal a 2024-es választásokon* címet kapta. Első felszólalóként Szanyi Tibor, az *Igen Szolidaritás Magyarországi Mozgalom* (ISZOMM) elnöke szólt a közönséghez. Szanyi elmondta, hogy az ISZOMM több párt és mozgalom összefogásából jött létre. Úgy vélte, hogy célra vezető, ha a különböző típusú választásokon különböző alakban indulnak. Nem tartotta szerencsésnek, ha az önkormányzati választásokat „pártpolitikával mérgezik”, ezért ők azon egy civil szerveződés, a *Magyar Szolidaritás Mozgalom* alakjában fognak indulni, míg a pártpolitikával az *Igen Mozgalom* foglalkozik. Úgy vélte, hogy élénkül az osztályharc, és az európai parlamenti választásokon alapvetően két tábor, a jobboldal és a radikális baloldal megerősödését várják. Szerinte az utóbbi időben fejlődött a radikális baloldal nemzetközi, szellemi és szervezeti háttere. Ennek eredményeképpen úgy becsülte, hogy az ISZOMM az európai parlamenti választásokon akár két-három százalékot is elérhet, amit ő „erős belépőnek” értékelne. Kifejtette, hogy a fiatalok körében új típusú érdeklődés is megjelent, ami a szolidaritás fogalmának a zöldpolitikára való kiterjesztését is igényli. Sajnálatait fejezte ki amiatt, hogy szerinte a liberálisok elbitorolták a *baloldali* elnevezést, amire példaként a *Partizánt* említette, amely – mint mondta – baloldalinak tartja magát, holott valójában „liberális és Soros György finanszírozza”. Úgy vélte, hogy a Fidesz is érdekelt abban, hogy a liberálisokat hívja a baloldalinak, és a közvéleményt is erről győzze meg. A panel második felszólalójaként újra *Vajnai Attila* beszélt, és egy *Levegőt* címet viselő dokumentumot mutatott be. A szabadság alapvető érzéséről fejtette ki gondolatait, amelyhez szerinte olyan alapvető dolgok tar-

toznak, mint hogy mindenkinek legyen mit ennie és legyen hol laknia. Úgy vélte, hogy egy szabadságot típró rendszerben a választások nem adják meg a szabadság lehetőségét. A baloldalnak a hangsúlyt szerinte az alapvető értékekre, például az energiakérdésre kell helyeznie. Kijelentette, hogy ők nem a „fehérek Európájáról” beszélnek, hanem „mindenki, sokféle ember Európájáról”. Leszögezte, hogy másfajta Európát kell építeni, olyat, ami nem a tőke szabad áramlásán alapul, hanem olyan kérdéseket helyez középpontba, mint a lakhatáshoz, az ivóvízhez vagy a tiszta levegőhöz való jog. De említette még az élelmiszerbiztonságot vagy a nyugdíjrendszert is, amelyeket szerinte szintén nem lehet piaci alapon megoldani. Úgy vélte, hogy ki kell vonni a piacról és társadalmi tulajdonba kell venni például az oktatást, az egészségügyet és a lakhatást is. De szükségesnek tartotta a tőke korlátozását abban is, hogy a tőkés vállalatok ne vihessék oda a szennyező tevékenységüket, ahol alacsonyabb a szabályozás, és hogy a gyárak telepítésekor az önkormányzatoknak is legyen beleszólásuk a kérdésbe. Leszögezte, hogy Magyarországon a termőföldeket és a vizet nem lehet rövid távú céloknak alárendelni. Fő alapelvként azt jelölte ki, hogy több jogot kell adni a rendszer elszenvetőinek. Kijelentette, hogy ő nem központosított, hanem a szabadságon alapuló baloldalon gondolkodik, és ehhez keres szövetségeket. Ezt követően újra *Schiffer András* kapott szót, aki először is nagybecsülését fejezte ki a Munkáspárt 2006 és az ISZOMM iránt, amiért azok elindulnak a választásokon, és biztosította őket, hogy ő rájuk fog szavazni. Fontosnak tartotta, hogy legyen választható listája a rendszerkritikus baloldalnak, de hangsúlyozta a politikai üzenet fontosságát is, mivel vannak rá példák Európában, hogy mi történik, ha rosszul sikerül a kormányzás. Szerinte is elindult valami a baloldalon, de úgy vélte, hogy ez egy hosszú folyamat lesz, amihez a rendszerkritikus baloldal összefogására van szükség. Elmondta, hogy ő a globális kapitalizmusban gondolkodik, nem pedig az Orbán-rendszerben. Hangsúlyozta, hogy „az ideológiai vitákat le kell játszani”, és bár fontosnak tartja az antifaszizmust, szerinte a liberálisok felé is meg kell húzni a határokat. Szakítani kell a globális nagytőke pártján álló progresszívekkel, harcolni kell az „életmódbaloldal” ellen, és az identitáspolitikákkal ugyanúgy kell eljárni, ahogy a rasszizmussal. A kétféle (populista és progresszív) jobboldal harcába a baloldalnak nem szabad belefolynia. A választások kapcsán kifejtette, nem jó, hogy az európai parlamenti és a magyarországi helyhatósági választásokat együtt rendezik meg, mert a főpolgármesteri kampány el fogja lopni a show-t. Úgy vélte, hogy a Munkáspárt 2006 és az ISZOMM vetélytársa Jakab Péter, Vona Gábor és Márki-Zay

Péter pártja lehet. A panel utolsó felszólalójaként *Székely Sándor*, a Magyar Szolidaritás Mozgalom elnöke osztotta meg gondolatait a közönséggel. Ő is elmondta, hogy az ISZOMM kettéválasztotta az ügyeket, és úgy döntöttek, hogy az európai parlamenti választásokon a pártok indulnak, az önkormányzati választásokon pedig a civilek. Ennek megfelelően kétféle politikát fognak folytatni: az európai parlamenti választásokon radikális baloldali üzenetekkel fognak kampányolni Krausz Tamással, Schiffer Andrással és Szanyi Tiborral, az önkormányzati választásokon viszont nem ideológiával vesznek részt, hanem a helyi ügyekre fognak koncentrálni. Ez utóbbiban fog szerepet vállalni a Magyar Szolidaritás Mozgalom, ami azért nem titkolja majd el baloldali elkötelezettségét. Ezt a stratégiát azzal indokolta, hogy Magyarországon három-ezer-kétszáz település van, amiből háromezerben tízezer főnél kevesebben laknak, és politikai kampány rendszerint csak a tízezer főnél nagyobb településeken szokott folyni. Céljuk, hogy egy-egy embert bejuttassanak a helyi önkormányzatokba, ahol aztán „bentről tudnak majd dolgozni”. Budapesten nyolc-tíz kerületben próbálnak majd jelölteket indítani „különféle felállásokban”, a főpolgármesteri kampányból azonban a szervezeti feltételeik hiányosságai miatt kimaradnának. Budapestre is helyi kérdésekkel készülnek, de az olyan nagyobb területekre, mint a hajléktalankérdés vagy a lakáskérdés, már ideológiai válaszokat igyekeznek adni. Sérelmezte, hogy korábban Karácsony Gergelynek kampányoltak, aki végül nem vállalta fel őket a jelölő szervezetei között. Szerinte Karácsony négy éve vállalhatatlan, nem foglalkozik például a régi lakásokkal, a régi metrókkal vagy a rozsdáövezetekkel, „csak a kerékpárutakról és a lánchídi közlekedésről beszél”. Nekik ezzel szemben van programjuk, illetve főleg ötleteik.

Az utolsó panel előtt kerekasztal-beszélgetést rendeztek az akkumulátorgyárakról és Magyarország energiaellátásáról. Először az előbbi kérdés került terítékre, amelynek kapcsán *Székely Tamás* (VDSZ) szólalt meg. Elmondta, hogy jelenleg csupán két akkumulátorgyár működik az országban, a többi még csak tervezési fázisban van. Szerinte összekeverednek a fogalmak, mivel a Magyarországon épülő gyárak nem akkumulátorokat, csupán az azokhoz szükséges alkatrészeket fogják gyártani. Úgy látta, hogy a kormány elszánt ebben a kérdésben, és a tiltakozások ellenére is átviszi a terveit. Végigvette a gyártási folyamatot: az alapanyagokat Afrikában bányásszák, majd Kínában dolgozzák fel őket, és ezután kerülnek Magyarországra. Elismerte, hogy ezeknek a gyáraknak nagy a vízigényük, de ezek – mint mondta – zárt rendszerek, így a víz nagy része újra és újra felhasználható. Úgy vélte, hogy a magyaror-

szági gyárak kevés hozzáadott értéket fognak termelni, ezért nem okoznak majd nagy bérszínvonal növekedést. Szerinte a kormánynak nem is célja a magasabb hozzáadott érték, és a leépülő oktatás miatt nem is tudnánk ellátni szakemberekkel ezeket a gyárakat, amelyek között így lesznek olyanok, amelyekben kizárólag külföldi mérnökök fognak dolgozni. Elmondta, hogy a Fülöp-szigeteken és Malajziában már elkezdődött a toborzás, és 2023. december 31-ig tízezer fő érkezik hazánkba ezekből az országokból, akikhez további kétszázezer fő csatlakozik majd a későbbiekben. A végső szám azonban a kormány várakozása szerint öt-hatszázezer fő lesz. Nemcsak a gyárakban, de más területeken, például a szociális ellátórendszerben és a vendéglátásban is meg fognak jelenni a külföldi munkavállalók. Ez a tendencia hatással lesz a bérszínvonalra is, a bérnövekedés üteme csökkenni fog, megszűnhetnek a kollektív szerződések, ami társadalmi konfliktusokat okozhat. Ezzel párhuzamosan a magyar szakképzett munkaerőpiac kiürül. A gyárakkal szembeni ellenállással kapcsolatban azonban úgy vélte, hogy amellet, hogy a kormányzati titkolózás miatt valóban vannak jogos agggodalmak, összességében inkább hisztériakeltésről van szó, ami káros jelenség, mert elriasztja a gyáraktól a helyi magyar munkaerőt. Hangsúlyozta, hogy meg kellene erősíteni a monitoring rendszert, és kiemelt hangsúlyt kellene fektetni a munkavédelemre, a munkajogra, a munkaegészségügyre és a környezet védelmére, mert ezekkel a lépésekkel meg lehetne nyugtatni a lakosságot. Az energiaellátás kérdéséről *Semegi Richárd* atomerőművi üzemeltetési szakmérnök beszélt. Elmondta, hogy a tervezett gyárak óriási áramigénye nagy kihívások elé fogja állítani az országot, részben szabályozási okok, részben az Európai Unió energiadiverzifikációs törekvései, valamint az ország elavult áramtermelési infrastruktúrája miatt. Úgy számolta, hogy akár ötven százalékkal is megnőhet Magyarország importigénye, ami nagyobb függőséget fog okozni. Vannak ugyan kormányzati tervek ennek az energiagigénynek a kielégítésére, például gázerőművek építése, de szerinte veszélyes az áramtermelést gázra alapozni, és az ilyen módon előállított áram ráadásul nagyon drága is. Bírálta az Európai Unió neoliberális energiapolitikáját, és úgy vélte, hogy bizonyos ágazatokat nem lehet piaci alapon működtetni, így például az áramtermelést sem, mert az áramkimaradásokat és áremelkedést okozhat. Energiaellátási problémákat jósolt, amelyek elkerüléséhez szerinte tíz-tizenöt évi fejlesztési időre van szükség.

Az utolsó, *Messze van-e még a messze?: a jövő szocializmusáról* címet viselő panel első előadója *Totyik Tamás*, a *Pedagógusok Szakszervezetének* elnöke volt, aki a magyar oktatási rendszer előtt álló kihívásokról beszélt. Áttekintette,

hogyan változtak a generációk, és milyenek a huszonegyedik század gyerekei. Szerinte a problémát az jelenti, hogy míg a világ megváltozott, a magyar oktatási rendszer statikus maradt. Figyelmeztetett, hogy a nyolcadik osztályosok negyven százaléka funkcionális analfabéta, és feltette a kérdést, hogy mihez kezdünk ezekkel a gyerekekkel. Elmondta, hogy az alfa generáció gyermekei csupán öt percig tudnak egyhuzamban figyelni, nem követik a szabályokat, és azt nézik, hogy mit tudnak alkalmazni a nekik átadni kívánt tudásból. Mindent egyénre akarnak szabni, mindent szétszednek és elemeznek, egyszerre több dologgal foglalkoznak, és sokáig otthon laknak. A pedagógusoknak ilyen gyerekekkel kell dolgozniuk, miközben a jövő munkahelyeinek negyven százalékát még nem ismerjük. A digitális világ növeli a szakadékat a társadalmon belül, és ez a szakadék az életkorral nő. Ezért szerinte az oktatás kérdését szociális kérdésként is kell kezelni, célul pedig a különbségek csökkentését kellene kitűzni. Eközben a tanárok átlagéletkora több mint ötven év, ami azt jelenti, hogy „digitális bevándorlók tanítják a digitális bennszülötteket”. A gyerekek számára érdektelen a tananyag, miközben a kormány még többet akar „beléjük tölteni”. Úgy vélte, hogy az iskolának *soft skilleket*: együttműködést, kommunikációt, kreativitást, motiváltságot kellene tanítania. Új műveltségre van szükség – fogalmazott –, és ehhez új metodikákat és módszertanokat kell kidolgozni. A diákok célja, hogy használható tudást kapjanak, a társadalomé, hogy az egyenlőtlenségek csökkenjenek, a gazdaságé, hogy alkalmazható tudást kapjanak, a szülőké pedig, hogy a gyerekek érvényesülni tudjon. Ezekre a kérdésekre és problémákra kell választ találni. A következő felszólaló *Huzián Kristóf* közgazdász volt, aki a jövő szocialista gazdaságáról beszélt. Kifejtette, hogy a tőketulajdonosok csak hatalmi pozícióból tudnak kizsákmányolni, és hogy a profitmaximalizálás mellett minden – például a környezetvédelem – csak másodlagos. Ugyanezen okból hátrítják a piac ingadozását is a munkavállalókra. A profitcélok érdekében, ha erre van szükség, a cégek akár a termelést is visszafogják, és kartelleket és trösztöket hoznak létre. *Kabai Domokos* újságíró a baloldal szellemi hátterével kapcsolatban vetett fel néhány problémát. Max Adler *Marx, a gondolkodó* című könyve kapcsán feltette a kérdést, hogy van-e ma olyan kiadó, amely tömegekhez szóló kiadványokat készít a szellemi hagyaték átörökítése céljából. Azt a kérdést is feltette, hogy van-e olyan párt ma, amely tömegmozgalmat akar szervezni. Felvetette, hogy nem lenne-e érdemesebb elfelejteni egy időre a baloldali elnevezést, mert bizonyos sajtótermékek a neoliberaisokat nevezik szélsőbaloldalinak, ezért úgy gondolta, megfontolandó lenne, hogy átmenetileg marxista balol-

daliként hivatkozzanak magukra. Számba vette, hogy kikből áll ez a társaság: „négy tömegbázis nélküli párt, egy mozgalmoszerűség, kéttucat értelmiségi, hét közéleti személyiség, plusz blogok és más sajtótermékek”. Fontosnak tartotta a kommunikáció professzionalizálását. Hangsúlyozta, hogy „el kell dönteni, hogy marxisták vagyunk-e vagy nem”, és alapkérdésekről kellene vitát folytatni, hogy legyenek fix eligazodási pontok, az elméleti alapokat pedig el kell juttatni a széles tömegekhez. Utolsó előtti felszólalóként **Szilvássy Péter** tanár és kutató először arról beszélt, hogy Sztálin meghamisította azt a Lenin idézetet (műcímet), miszerint „az imperializmus a kapitalizmus legfelsőbb foka”, mivel az eredetileg úgy hangzott, hogy „az imperializmus a kapitalizmus legújabb foka”. Ezt követően a kapitalizmus jellemzőit részletezte, és elmondta, hogy szerinte senki sem hiszi el azokat az állításokat, miszerint a verseny tisztességes, és aki többet és jobban dolgozik, az előrébb juthat. A bankszódók kapcsán arról beszélt, hogy az állam húzta ki a bajból a bankokat, ami szerinte az igazi kapitalizmusban nem lenne lehetséges. Más pénzügyi visszasságokat is említett, a különleges lehívási jogokat, a hitelproblémákat, a dollár mögötti aranyfedezet megszüntetését. Úgy vélte, hogy az Európai Unióban, Észak-Amerikában és Ázsiában túltermelés van, és a munkákat kiszervezik, nem a centrumországokban folyik a gyártás. Az afroázsiai országokban rabszolgamunkában termelnek, éppúgy, mint száz évvel ezelőtt, és egyesek olyan tőkejövedelemből élnek, amit a perifériákon termelnek meg. A technológiai újítások kapcsán pozitívumként említette, hogy azoknak köszönhetően „a forradalmárok azonnal kapcsolatba tudnak lépni egymással”, habár az északi féltekén lévő relatív jólét elkényelmesíti az embereket. Szerinte vissza kell térni az alapokhoz, és egy közösségi társadalom létrehozását kell kitűzni célul, egy olyan államét, amelyben nincs kizsákmányolás és társadalmi tulajdon van. Utolsóként *Kalmár Szilárd*, a *Munkások Újsága* főszerkesztője beszélt az Orosz Föderáció Kommunista Pártjáról (*Коммунистическая Партия Российской Федерации*). Úgy vélte, hogy nyugaton a baloldal elbukott, ezért keletre kell fordulni. Szerinte a Szovjetunióban máshogyan zajlott a rendszerváltás, mint Kelet-Európában, ahol azonnal nyugatosodás indult, míg ennek a Szovjetunió területén nem volt érdemi támogatottsága. Egy 1991-es nyolcvan százalékos részvétel mellett megtartott népszavazáson mindenhol az emberek több mint hetven százaléka támogatta a Szovjetunió egyben tartását, még Ukrajnában is. Ezt az eredményt figyelmen kívül hagyva Jelcinék mégis aláírták a Szovjetunió felbomlásáról szóló dokumentumot. 1995-re azonban Jelcin népszerűsége a mélybe zuhant, és csak óriási erőforrások bevonásával tudta

újraválasztatni magát a kommunistákkal szemben. 2000-ben Vlagyimir Putyin váltotta Oroszország élén, de a kommunisták továbbra is jól szerepeltek, és folyamatosan jelen tudtak lenni az orosz társadalomban. Statisztikákat is idézett arról, hogy Oroszországban – minden korosztályban – milyen magas azoknak az aránya, akik visszaállítanák a Szovjetuniót. A 2011-es választások után a Kommunista Párt utcai tiltakozásokat szervezett. Az ezt követő választásokra már rányomta a bélyegét az ukrajnai helyzet. Innentől kezdve az a háborús logika érvényesül, hogy mindenáron győzniük kell, és ez mindent háttérbe szorított. Ennek ellenére a kommunisták ma is ott vannak a parlamentben, és erős a társadalmi jelenlétük. Kalmár szerint keményen kritizálják a kormányt, és úgy vélte, nem „lakájellenzékként” viselkednek, ahogyan azt nyugaton megpróbálják beállítani. Oroszország problémáiról is beszélt, a gazdasági gondokról, a nyersanyagexport kizárólagosságáról, az oligarchikus rendszerről, az elit és az orosz társadalom viszonyáról. Ez utóbbit például az orosz kommunisták erősen támadják is, bírálva a „semmirekellő” elitet, például azért, mert fiaik nem harcolnak az ukrajnai háborúban, ahogyan a második világháborúban az akkori vezetők gyerekei tették. A kommunisták jövőjét szerinte az fogja nagyban befolyásolni, hogy hogyan alakul az ország sorsa. Hogy egy esetleges gazdasági összeomlás esetén van-e olyan szervezett társadalmi erő, amely át tudja venni az ország vezetését.

A rendezvény három napján rendkívül sok információ és vélemény hangzott el, amelyek elgondolkodtatóak voltak, és megfontolásra érdemesek. Aki szeretné teljes egészében meghallgatni az elhangzott előadásokat, az megteheti a *YouTube*-on.²

---

² https://www.youtube.com/watch?v=98oGcZB-xTs&list=PLWsyTZh7ylxvJu65ta9dR08-6DbdpmqoS&ab_channel=BALMIX (Utolsó letöltés dátuma: 2023.11.04.)

ZÁMBORI JONATÁN³

ELTE-s kutatók az Allende 50 konferencián

Salvador Allende, Chile demokratikusan megválasztott elnöke 1973. szeptember 11-én vált az Augusto Pinochet által vezetett katonai puccs áldozatává. Emlékére 2023. szeptember 11-én, a hazai Latin-Amerika szakértők a Budapesti Corvinus Egyetem impozáns „E” épületében, a Fővámpalotában, magyar–spanyol–angol nyelvű konferenciát szerveztek, amelyen az ELTE kutatói is részt vettek.

INVITATION

ALLENDE 50
The impact of Chile in the field of history, literature, culture, economics, social and political processes 1973-2023

Date: 11 September 2023, between 9.00-17.00
Location: Corvinus Faculty Club at the Corvinus University of Budapest, "E" building (1093 Budapest, Forrás utca 8. Szórási restaurant)
Language: English-Spanish (no translations) plus Hungarian (in the panels)

The conference "Allende 50" aims to outline the developments in Chile, its impact in the field of history, literature, art, economic, social and political processes.

The conference is organized by the members of the Latin American Subcommittee of the International and Development Studies Scientific Committee of Division IV of the Hungarian Academy of Sciences in cooperation with the *Estudios de Chile y del Cono Sur de la Academia de Ciencias Sociales*. The members' affiliations embrace through the whole higher education and research institute system of Hungary (including Corvinus University of Budapest, ELKH Centre for Economic and Regional Studies Institute of World Economics, Eötvös Loránd University, Institute for Foreign Affairs and Trade, Károlyi Gáspár University of the Reformed Church in Hungary, Pázmány Péter Catholic University, University of Szeged, Ludovika University of Public Service, University of Szeged). The lecturers and the panels are as usual.

Opening remarks:

- Prof. CSABA, László (Member of the Hungarian Academy of Sciences, Chair of the International and Development Studies Scientific Committee of Division IV of the Hungarian Academy of Sciences)
- Es. SANHUEZA, Camilo (Ambassador of Chile to Hungary)

Keynote speakers:

- Prof. VIDOS, Mihály (Doktor (Universidad SEK, Chile) – invited with the support of the Embassy of Chile in Hungary)
- Prof. POWELL, Charles (Director of the East Institute (Elms))
- Prof. FISCHER, Ferenc (University of Pécs)

Planned sessions (which may run parallel through several panels):

1. Session: Changes of economic thinking and economic relations in Latin America
organizers: Jodi Fisz and Sándor Gyula Nagy
2. Session: Chile: Between Transition and Tarnoff – Democracy and Dictatorship
organizers: Emőke Horváth and Ágnes Jodi Székely
3. Session: Chile's social and political struggles in a global context
organizers: Mónica Santos-Varga and Dóra Soltesz
4. Session: Chilean literature and culture in the world (1973-2023)
organizers: Dóra Bakacs, Zsuzsanna Csikós and Gabriella Mészai

There is no registration fee, the participation is free of charge, but registration will be needed at the following email address: allende50conferencia@corvinus.hu
Accommodation and travel must be organized individually by every participant.

Homepage of the conference: <https://www.corvinus.hu/allende50-conference>

Members of the organizing committee:

- BAKKAI, Dóra, Hungary Peter Csizsar University
- CSIKÓS, Zsuzsanna, University of Szeged
- HORVÁTH, Emőke, Eötvös Gáspár University of the Reformed Church in Hungary
- LENÁKTI, Judit, University of Szeged
- LEON, Ossana Antonia, University of Pisco
- MENCZEL, Gabriella, Eötvös Loránd University
- NAGY, Sándor Gyula, Corvinus University of Budapest
- RIZZI, Jodi, ELKH Centre for Economic and Regional Studies Institute of World Economics and Corvinus University of Budapest
- SOLTESZ, Dóra, Eötvös Loránd University and Institute for Foreign Affairs and Trade
- SZENTES-VARGA, Mónica, Ludovika University of Public Service
- SZELAGYI, Ágnes Jodi, Eötvös Loránd University

³ Zámberi Jonatán, PhD-hallgató, ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola.

A szekció ülések megkezdése előtt több prominens vendég is tartott plenáris előadást, köztük öccellenciája *Camilo Sanhueza*, a Chilei Köztársaság magyarországi nagykövete, valamint *prof. dr. Fischer Ferenc*, a Pécsi Tudományegyetem professor emeritusa. A szervezők gazdag programot állítottak össze a Chile, illetve tágabb értelemben Latin-Amerika iránt érdeklődőknek. Az egész napos konferencián négy párhuzamos szekcióban, több előadó is megoszthatta kutatási eredményét a hallgatósággal.

A második, a történelmi témákkal foglalkozó szekció társszervezője és moderátora *dr. Szilágyi Ágnes Judit*, az ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék és Doktori Program vezetője volt. Szervezőtársa, *dr. Horváth Emőke*, a KRE Latin-Amerika Kutatócsoportjának vezetője chilei kutatóútja miatt nem tudott személyesen jelen lenni, de a magyar–chilei kapcsolatokról szóló előadásával, amit doktoranduszhallgatója, *Farkas Dániel* tolmácsolt, képviseltette magát. Farkas Dániel saját témával is készült, melyben az 1971-es bolíviai és az 1973-as chilei puccsot hasonlította össze.

A szekció délelőtti felében további két előadó ismertette kutatási eredményét. *Kupi László*, az ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történelem Doktori Programjának hallgatója Orlando Letelier, az Allende-kormány egykori miniszterének meggyilkolásáról és annak a Pinochet-rezsimre gyakorolt hatásáról tartott előadást, míg *Thomázy Gabriella*, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem doktorjelöltje, Chile alkotmányozási folyamatáról és annak problematikáiról beszélt.

A délutáni panel első előadója, az ELTE doktori iskolájában végzett *dr. Zolcsák György Attila* volt, aki a chilei gerillamozgalomról beszélt, majd Bakó András, az ELTE Történettudományi Doktori Iskola Új- és jelenkori egyetemes történeti doktori programjának doktorjelöltje következett, és Michelle Bachelet-ről, Chile korábbi elnökének (hivatali idő: 2006–2010 és 2014–2018) életpályáját mutatta be. *Deák Máté*, a Pécsi Tudományegyetem adjunktusa szintén érdekes előadási témával érkezett Budapestre, melynek címe: „Az Allende-kép napjainkban. A Frente Amplio és az újbaloldal térnyerése Chilében a rendszer bukásának ötvenedik évfordulóján.” A szekció délutáni felének utolsó előadója *Lénárt András*, a Szegedi Tudományegyetem Hispanisztika Tanszékének habilitált docense volt, aki a chilei Méltóság Kolónia (spanyolul: Colonia Dignidad) múltjáról és jelenéről tartott felkavaró, ugyanakkor rendkívül érdekfeszítő előadást.

A konferencia értékes részét képezte a Pinochet rendszer alatt diplomáciai vagy külügyi szolgálatot teljesítő nyugalmazott diplomaták élménybeszámo-

lója is. A kerekasztal beszélgetés tagjai voltak: *dr. Gulyás András* nagykövet úr, Horvát János, közismert magyar televíziós újságíró és egykori nagykövet, *Varga-Koritár Pál* nagykövet úr és az esemény moderátora *dr. Pólyi Csaba* nagykövet.

A háromnyelvű konferencia alatt a Latin-Amerika iránt érdeklődők közül mindenki megtalálhatta a saját ízlésének leginkább megfelelő szekciót és előadást. Az esemény megszervezéséért és gördülékeny lebonyolításáért külön köszönet illeti a házigazda szerepet betöltő Corvinus Egyetem oktatóit, *dr. Ricz Judit* docens asszonyt és *dr. Nagy Sándor Gyula* professzor urat.

FISCHER FERENC⁴

Chile vonzása (1973–2023): egy magyar történész szemszögéből⁵

Tisztelt Camilo Sanhueza Bezanilla Nagykövet Úr!

Tisztelt szervezői az *Allende50* nemzetközi konferenciának!

Természetesen Magyarországon és világszerte az elmúlt 5 évtized azt (is) jelenti, hogy a fiatalabb generációk már nem spontán módon emlékeznek arra a bizonyos 1973. szeptember 11-re, a Salvador Allende vezette Népi Egység

⁴ Fischer Ferenc, történész, az MTA doktora, professor emeritus, PTE-BTK-TTI Modernkori Történelmi Tanszék.

⁵ A jelen írás Fischer Ferenc „Atraído por Chile (1973–2023): la mirada de un historiador húngaro” című, spanyol nyelvű, 15 oldalas nyitó plenáris előadásának rövidített, vázlatos, magyar nyelvű verziója. ALLENDE50 The impact of Chile in the field of history, literature, culture, economics, social and political processes 1973–2023. Nemzetközi konferencia az Embajada de Chile en Budapest védnökségével. 2023 szeptember 11. Corvinus Egyetem.

kormány erőszakos megdöntésére Chilében, hanem az ő életükben az a 2001. szeptember 11. volt a meghatározó élmény, amikor polgári repülőgépek támadták meg a New York-i ikertornyokat. Chilében 1973. szeptember 11. fájdalmas nap volt és a jövőben is érzékeny nap lesz, akár még több évtized múltán is, hiszen 1973. szeptember 11. gyökeresen megváltoztatta az összes chilei életét.

S most egy rövid személyes visszatekintés fél évszázaddal ezelőttre... 1973. szeptember 11-én 20 éves voltam s a Szegedi Tudományegyetem másodéves történész hallgatója... Most pedig, 2023. szeptember 11-én professor emeritus vagyok a Pécsi Tudományegyetemen... Ezekkel a szavakkal csupán szerettem volna jelezni, hogy bizony – bár számomra olykor szinte hihetetlen – fél évszázad telt el...

Történészként megszoktam, hogy alapvetően primer levéltári forrásokkal dolgozom. Erre a konferenciára készülve ezért úgy döntöttem, hogy spanyol nyelvű előadásomat – *„Atraído por Chile (1973–2023): la mirada de un historiador húngaro”* – a saját privát archívumomban lévő forrásokra, levelekre, feljegyzésekre építem elsődlegesen, s persze azokra az emlékekre is hagyatkozom, amelyek az évtizedek során Chile hadtörténeti kutatása és három hosszabb látogatásom kapcsán személyes emlékként megmaradtak bennem, és amelyekről úgy gondolom, hogy ezen az 50. évfordulós megemlékező konferencián érdemes megosztanom Önökkel.

Hallgató koromban Szegeden két szakosodási irányra volt lehetőség. Lehetett régészetre menni és egészen új volt akkoriban a Latin-Amerika története specializáció. Anderle Ádám fiatal oktatóként elkezdett egy tudományos építkezést, aminek egyik eredménye lett a Latin-Amerika története speciális képzés, és ezen az első végzett hallgató én lettem. Amikor szakdolgozati témát kellett választani 1974-ben, akkor – mivel jól tudtam németül, s elkezdtem tanulni spanyolul is, és a 19–20. századi katonai témák mindig is érdekelték – felmerült Anderle Ádám részéről egy tanári kutatói tipp. Ő ugyanis olvasta a nemzetközi szakirodalomban, hogy sokat tudósítanak a II. világháború előtti dél-amerikai porosz–német katonai befolyásról, és arról, hogy ennek valamilyen köze lehet a katonai puccshoz. Arra gondolt, hogy mi lenne, ha ezekkel a történeti előzményekkel foglalkoznék leendő diplomamunkámban Chile kapcsán. Írt is a *Századokban* – 1974-ben – négy e témába vágó, angol nyelvű tanulmányról egy recenziót, ami az I. világháború előtti chilei német katonai befolyáshoz kapcsolódott. Engem érdekelt ez a történet, így végül ezt választottam. Természetesen semmilyen előzetes ismeretem nem volt e té-

mában, s tudományos irodalmat magyar nyelven erről semmit nem lehetett olvasni, de – így utólag visszatekintve – ez néha jól is jöhet. Szerencsére a Kádár-rendszer alatt jól működött a nemzetközi könyvtárközi kölcsönzés – s ez egy kivételezett lehetőség volt a keleti tömb országaiban –, így nagyon sok releváns könyvet és cikket kértem meg, amit jelentős részben a nyugatberlini *Bibliothek des Ibero-Amerikanische Instituts* küldött meg számomra, legtöbbször ingyen. Elkezdtem tehát szisztematikusan dolgozni a témán és a tudományos diákköri mozgalomba is bekapcsolódtam. 1977-ben Pécssett rendezték a XIII. OTDK-t (Országos Tudományos Diákköri Konferencia), ahová beküldtem a dolgozatom (*A chilei hadsereg és a német katonai befolyás, 1885–1914*), amivel fődíjas lettem. Most már ilyen kategória nincs, de akkor ez volt az adott tudományág legmagasabb fokú szakmai elismerése. Az ünnepélyes díjátadó Pécssett volt, ahol Ránki György akadémikus adta át a fődíjat, amit természetesen nagy megtiszteltetésként éltem meg. A szegedi tanáraink és különösen Anderle Ádám nagyon értékelték az elért fődíjas eredményt, és mivel kiváló tanulmányi eredményeim is voltak, a Szegedi Tudományegyetemen maradhattam. Dolgozni kezdtem a „kisdoktori” disszertációmon. Ezt a TDK dolgozatom miatt hamar megírtam, mert az jó alapot adott hozzá.

Annak idején egy magyar történésznek megvolt a lehetősége hazájának sajtóságos külpolitikai helyzete kapcsán, hogy mindkét Németországban kutathasson. Magyarországra lehetett jönni az NDK-ból és az NSZK-ból, és innen is lehetett ide-oda utazni, a németek viszont egymás országaiba nem mehettek át kutatni. Elnyerhettem magyarként keletnémet és nyugatnémet ösztöndíjakat is. Egyre jobban szembesültem azzal, hogy hihetetlen történelmi szerencsém volt, hogy fiatal magyar történészként keletnémet és nyugatnémet oldalra is utazhattam, és így eljuthattam a két Németország szétszakított levéltáraiba. Először 1985-ben egy háromhónapos kutatóösztöndíjat nyertem el Kelet-Németországba, mégpedig a potsdami központi NDK levéltárba. Itt ténylegesen is szembesültem azzal, hogy nemcsak a két Németország, hanem a német levéltári anyag is kettészakadt. A *Zentrales Staatsarchiv Potsdam* aktáinak tanulmányozása során egyértelművé vált, hogy további levéltári kutatások szükségesek a Németországi Szövetségi Köztársaságban, ugyanis számos iratcsomó előzménye vagy folytatása csak az NSZK levéltáraiban volt elérhető. A DAAD-nak s egyéb ösztöndíjaknak köszönhetően összességében sok hónapot dolgozhattam német levéltárakban – már a német újraegyesítés előtt is –, s igen jelentős primer forrásanyagot tártam fel, ami a külföldiek s így chileiek előtt is lényegében teljesen ismeretlen volt. Így egy speciális témá-

ban, az 1885-től 1945-ig tartó korszakból olyan gazdag német primer forrásbázisra tettem szert, amelyek szisztematikus feldolgozása révén előadhattam külföldi kongresszusokon s tagja lehettem különböző nemzetközi szakmai szervezeteknek. Igazán nagy impulzusokat az adott, hogy ugyan Magyarországon ennek a témának nem volt sok visszhangja, de a nemzetközi pálya szabad volt már a 90-es évektől. Magyarként voltak előnyeim és a külföldiek mezőnyébe nagyon hamar be tudtam kapcsolódni.

A főleg spanyol nyelvű konferencia-előadások és publikációk adták meg a szükséges szakmai súlyt az első 1999-es chilei utazásomra. Írásaim ismertté váltak a szakmabeliek előtt, ami lehetővé tette, hogy 1999-ben első alkalommal 3 hónapos meghívást kaptam Chilébe. Azt gondolom, hogy igen jó névjegykártyát vittem magammal: a kutatásaim eredményeként elkészült spanyol nyelvű könyv (*El modelo militar prusiano y las Fuerzas Armadas de Chile, 1885–1945*) 15 példányát, amely az addig fel nem tárt német levéltári forrásokon alapult, s amelyről minden túlzás nélkül mondhatom, hogy nóvum volt.⁶ Reflektorfénybe kerültem Chilében mind a civilek és a katonák, mind a bal- és a jobboldal vonatkozásában, mert valami olyan tudást vittem el ebbe a távoli országba, amit ők nem ismertek, köszönhetően a primer német levéltári forrásoknak. S annak, hogy én nem az 1973-as puccsal foglalkoztam, hanem a II. világháború előtti chilei német katonai befolyás történeti összefüggéseivel, mindezt magyarként, azaz nem egy világhatalom állampolgáraként, kutatójaként. S ezt a chileiek méltányolták. Nagyon sok meghívást kaptam ebben a 4300 km hosszúságú országban, még a Chile legészakibb részén lévő sivatagi egyetemre is (Universidad de Tarapacá, Iquique). A csendő akadémián adtam elő, doktori iskolákban is tartottam órákat. Azóta ez a munkám Dél-Amerika-szerre nagyon sok hivatkozást kapott.

A német és chilei tanulmányutak együttesen akadémiai doktori disszertációm fundamentumát is jelentették, s a második és harmadik chilei tanulmányutam után 2003-ban megvédtem nagydoktori értekezésemet.⁷ Chilei útjaim megszervezésében a jelenlegi chilei Nagykövet Úr elődjei igen fontos támogató-ösztönző szerepet játszottak, mint ahogy igen fontos volt támogatásuk bilaterális szerződések megkötésében három chilei egyetemmel, s az Embajada de Chile igen aktív volt a PTE Ibero-Amerika Központ létreho-

⁶ *El modelo militar prusiano y las Fuerzas Armadas de Chile, 1885–1945*, University Press, Pécs (Hungria), 1999.

⁷ A „háború utáni háború” 1919-1933. A versailles-i szerződés kijátszása. A weimari Németország haditengerészeti, légi és katonai aktivitása Ibero-Amerika országaiban. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2014. 576

zásában is 2001-ben. Az elmúlt 5 évtized Chilével kapcsolatos – vázlatos – emlékeim után előadásomat a chilei címer mottójának – „*Por la razón o la fuerza*” – szavaival zárom: azt kívánom Sanhueza Nagykövet Úrnak, kedves chilei barátaimnak, hogy a következő évek és évtizedek Chilében az „Ész” és ne az „Erőszak” szellemében teljenek.

RÁNKI PÉTER⁸

Tornasor és öldöklő hangyák

Konferencia a szegénységről és a pénz uralmáról⁹

Göd, 2023. szeptember

„Amikor a tanító sorba állított bennünket nagyság szerint, mindig voltak nálam magasabb, meg alacsonyabb gyerekek. Ha ezt emberi kapcsolatainkra, társadalmunkra alkalmazzuk, azt látjuk, hogy mindig lesznek olyanok, akik jobb körülmények közé születtek, akiknek gazdagabbak a szülei, nagyobb a házuk, autójuk... és ha a másik irányba tekintünk, akkor azt látjuk, hogy mindig vannak, akiknek nehezebb sors jutott. Ha mindig mások elé akarunk kerülni, előbb-utóbb gyűlölködni fogunk. Ehelyett azonban azt kell keresnünk, hogy mit tehetünk másokért. Akkor talán békésebb lesz a világ.” – mondta *Beer Miklós* nyugalmazott váci püspök 2023. szeptember 7-én Gödön A szegénység ellen címmel megrendezett konferencián.

⁸ Ránki Péter, újságíró.

⁹ Készült Benyik Mátyás, Tóth Zoltán és M. Lengyel László beszámolóinak felhasználásával.

A konferencia résztvevői egybekel mellett arra keresték a választ: jó irányba halad-e a világ, csökken vagy emelkedik a nincstelenség száma, erősödnek vagy gyengülnek a demokratikus intézmények, fel kell-e lépniük az egyházaknak és a politikának a túlhatalom ellen, mik az esélyei a következő generációknak, jó irányba halad-e országunk?

Beer Miklós mellett a tanácskozás kiemelt előadója volt *Donáth László* evangélikus lelkész, valamint *Szunyogh Szabolcs* író, bibliaszakértő.

Az esemény szervezője a Szervezők a Baloldalért csoport volt. *Droppa György*, a rendezvény házigazdája bevezetőjében egy szimbolikusnak szánt biológiai kísérletet ismertetett: ha veszünk egy csavaros tetejű üveget, és beleteszünk tíz normál hangyát,

azután tíz vöröshangyát, akkor azt látjuk, hogy ezek jól elvannak egymással, de ha megrázzuk az üveget, akkor a hangyák elkezdik ölni egymást, amíg egyetlen egy sem marad életben. Kérdés, hogy a hangyák-e a gyilkosok, vagy azzal kellene foglalkozni, ki volt az, aki megrázta az üveget és miért?

Az előadók a szegények támogatásának, a szegénység mérséklésének különböző módzatairól beszéltek.

Iványi Gábor, a *Magyarországi Evangélikumi Testvérközösség (MET)* metodista lelkésze felidézte, hogy 1976-ban Solt Ottiliával Szatmárcsékén és Túrístvándiban gyűjtöttek tapasztalatokat a szegénységgel kapcsolatban. Megemlített egy – Kemény István által végzett – kutatást, amely szerint a magyar társadalom 1/5-e szegény, 1/10-e nagyon szegény. Iványi és Solt is arra jutottak, hogy a mélyszegénységben élők elsősorban cigányok, akik kimaradtak a földosztásból, így később a téeszemből is, legfeljebb idénymunkát kaptak, rossz körülmények között laktak, a férfiak otthonuktól távol vállaltak munkát, ingáztak.

1979-ben létrejött a Szegényeket Támogató Alap (SZETA), amely főképpen arra tudta csak ráirányítani a figyelmet, hogy kik vannak bajban, kik szorulnak segítségre. Úgy vélte: a lemaradó társadalmi csoportok helyzete azóta sem változott, a jelenlegi hatalom sem foglalkozik a szegényekkel.

Szunyogh Szabolcs a szegénységgel kapcsolatos zsidó és keresztény vallási felfogás különbségeit elemezte: a zsidó felfogás szerint a szegénységet úgy lehet megszüntetni, hogy a tehetősek pénzkölcsönt adnak a szegényeknek, akik a pénzre alapozott munkájukkal maguk törnek ki a szegénységből, és visszafizetik a kölcsönt. A keresztény östörténet szerint alamizsnát kell adni a szegényeknek. Ez akár a gazdagságról való lemondást is jelentheti – az előadó a Bibliából idézve mondta: Jézus egy gazdag ifjúnak vagyonának szegények közötti szétosztását javasolta. Donáth László is a zsidó és keresztény hagyomány szegénységgel kapcsolatos felfogását fejtegette, érzékeltetve, hogy nagyon is mai és világi dolgokban kell a vallási tradíciókban érvényes támaszt keresni és találni.

A konferencián elhangzott beszédeknek és hozzászólásoknak, illetve az általuk képviselt szellemiségnek, a szegénységről való gondolkodásnak nyilvánosságot ajánlott a *Librarius Kult Magazin*.

MUNKÁSKULTÚRA

HORVÁTH JENŐ¹

Giuseppe Pellizzáról és *A Negyedik Rend* című nagyvásznáról

Giuseppe Pellizza a 19. és a 20. század fordulóján *A Negyedik Rend* című nagyméretű (545 x 293 cm) vászonra festett olajképével az olasz festészet első vonalába lépett. Munkássága és a mű kapcsolódik az olasz munkásmozgalom történetéhez is.

Pellizza 1868. július 28-án született az észak-olaszországi Piemonte régióban, Volpedo faluban, az ottani vidéken jellegzetes jómódú kisbirtokos családban. Apja újságolvasó és politizáló ember volt, nagy híve Garibaldinak. Földmunkásegyletet alapított, hosszú éveken át képviselő a községtanácsban.

A jövődő festő már gyermekkorában kitűnt a rajzkészségével. Különféle magánúton folytatott előtanulmányok után 1884-ben felvették a jó nevű milánói Brera Akadémiára. A négyéves művészképző után még nem érezte magát elég felkészültnek, Rómában majd Firenzében folytatta a tanulmányait. Időközben impresszionista, de még nem saját festői hangon szóló egy-egy képeivel kiállításokon is szerepelt. Még mindig az önképzés jegyében több hónapot töltött Bergamóban, majd Párizsban.

1890 végén visszatért Volpedóba, elhatározta, hogy ott rendezkedik be, s műtermet alakított ki magának. Döntését megerősítette, hogy beleszeretett a

---

¹ Horváth Jenő, történész, kandidátus, professor emeritus, az MTA doktora, Budapesti Corvinus Egyetem.

szép 17 éves Maria Teresa Bidone nevű helyi parasztlányba, akivel 1892-ben összeházasodtak. Teresa nemcsak életre szóló szerelme, hanem támasza és festményei nőalakjainak modellje is lett.

Kezdetben Pellizza többségében tájképeket festett falujának utcáiról, a környékről, valamint portrékat és egészalakos képeket a falu lakóiról. Ezeket a műveit a művészettörténészek az impresszionista realizmus irányzatához, a verizmushoz sorolják, ami a szépirodalomban és a zenében is erőteljesen érvényesült az akkori Olaszországban. Az 1890-es évek elejétől fokozatosan megváltozott Pellizza festőtechnikája, a francia Georges Seurat által kialakított pointillizmus felé fordult. (Az olaszok divizionistának nevezik ezt a festésmódot, aminek az a fő jellemzője, hogy a festő nem ecsetvonásokkal viszi föl a formákat és színeket a vászonra, hanem a színek az általa rendkívül tudatosan választott és elhelyezett apró színes pontokból állnak össze a néző szemében.) Pellizza az első két nagyméretű divizionista festményét 1894-ben állította ki a Brera Triennálén. A kritika kedvezően fogadta a képeket és azok vevőkre is találtak.

Az 1890-es évek közepétől Pellizza érdeklődése a politika és a társadalmi problémák felé fordult. Tudatos, igényes, intellektuális típusú művész lévén – érezve társadalomismereteinek és társadalomtudományi műveltségének hiányosságait – rendszeresen bejárt a Firenzei Egyetemre, neves történész és szociológus professzorok előadásait hallgatni. Előfizetett az akkor legszínvonalasabb, a Filippo Turati és Ugo Mondolfo által szerkesztett *Critica Sociale*, az Olasz Szocialista Párt elméleti folyóiratára. Megvásárolta a folyóirat könyvsorozatában megjelent marxista klasszikusok és kortárs szociáldemokrata teoretikusok műveit. Egyelőre azonban még nem a munka világáról festett képeivel keltett figyelmet és volt sikeres, hanem a tájképeivel és portréival. 1898-ban a torinói országos művészeti kiállításon divizionista barátaival közös különtermet kapott, közöttük Pellizza már az egyik legrepresentatívabb résztvevőnek számított. Ekkortájt kezdett külföldön is kiállítani: München-

Fiatalkori önarckép (1885–1886)

A készülő kép főalakjai (karton)

ben (1896), Brüsszelben (1897) Péterváron (1897) és másutt szerepeltek a képei.

A század utolsó éveiben Pellizza figyelmének, valamint festői témáinak középpontjába az akkor kirobbant belpolitikai válság eseményei és problémái kerültek. 1898 májusában az észak-olaszországi városokat és a falvakat elborították a politikai tüntetések és sztrájkok. A milánóiak barikádokat emeltek, a kormány a „kemény kéz” politika jegyében kivezényelte ellenük a hadsereget. Fiorenzo Bava Beccaris tábornok kartáccsal a tüntetők közé lövett. A hivatalos jelentés szerint 81 halott maradt az utcákon. Több megyében kihirdet-

ték az ostromállapotot. Majd, amikor már-már enyhülni látszottak a feszültségek, 1900. július 29-én egy anarchista merénylő megölte I. Umberto királyt. Pellizza rengeteg rajzot és fényképet készített a „lázadás” eseményeiről és szereplőiről. A 20. század beköszöntével. III. Viktor Emánuel trónra lépésével visszatért a liberális demokratikus rendszer és Giovanni Giolitti miniszterelnök elindította reformpolitikáját. Ebben a légkörben rohamosan növekedtek a munkások és a parasztok szervezetei.

Pellizza még 1898-ban, a válság mélypontján, kezdett dolgozni nagyvásznán, aminek először *A dolgozók menetelése* volt a munkacíme. Művének végleges címe, az *Il Quarto Stato* (magyarul: *A Negyedik Rend*) szinte csak a bemutató előestéjén alakult ki, a francia szocialista vezető, Jean Jaurès szótárából kölcsönvéve. (Mint ismeretes Jaurès a nagy francia forradalmat a harmadik rend, a polgárság győzelmének tekintette, a 20. században azonban már a munkából élő negyedik rend hatalomra jutását tartotta napirenden levőnek.)

A kép 1902-ben Torinóban került először a nagyközönség elé. A divizionista technikával festett szokatlanul nagyméretű kép, centrumában az embernagyságnál valamivel nagyobb fő alakkal és a nézővel frontálisan szembejövő embertömeggel lenyűgöző hatású volt. (A divizionista színhatás a reprodukciókon elveszik!) A főalakok csoportjának testtartása és gesztusaik Raffaello és Leonardo kompozícióira emlékeztetnek. A kép mondandójának és üzenetének értelmezéséhez és befogadásához a realista fogalmazásmód következtében nem szükséges különösebb képzőművészeti műveltség. A tartalom és

A Negyedik Rend végleges változata

a mondanivaló mindenki számára azonnal érthető és befogadható. Pellizza a negyedik rend törekvésének és céljainak jelölésére nem használt szimbólumokat – legfeljebb a kép középpontjában álló anya karjában a kisgyermekkel tekinthető a jövő szimbólumának – a kép egészében mégis szimbolikus. A művelt műkritikusok azt írták, hogy Pellizza az olasz humanista szocializmus manifesztumát festette meg. A torinói kiállítás egyszerű látogatói is azonnal a szocializmus, a 20. század ikonjának érezték a képet.

A szocialista párt képviselőjelöltséget ajánlott a művésznek a következő parlamenti választásokra, Pelizza azonban nem fogadta el a megtiszteltetést, mert nem akart politikus lenni. Pellizza arra számított, hogy a képet valamilyen közgyűjtemény megvásárolja, pénz hiányában azonban erre egyelőre nem került sor. Csalódottságát enyhítette, hogy a magángyűjtők és műtárgykereskedők körében megnőtt a kereslet a tájképei és portréi iránt. Képeivel rangos hazai és külföldi kiállításokon szerepelt: 1903-ban a Velencei Biennálén, 1904-ben Münchenben, Londonban és az amerikai St. Louisban, 1905-ben újra a Velencei Biennálén, és Hannoverben, a franciaországi Angers-ben. 1906-ban Olaszországban két fontos állami elismerést is kapott, ugyanis az oktatási minisztérium megvásárolta *A Nap* című festményét a római Modern Művészetek Nemzeti Galériája számára, míg *Az élet tükre* című festményét pedig III. Viktor Emánuel király a torinói Modern Művészetek Galériája számára. Nem sikerült elérnie azonban azt, hogy az 1906-os milánói nemzetközi

kiállításon önálló termet kaphasson, ahol újra a nagyközönség elé tárhatta volna *A Negyedik rend* látomását.

A Negyedik rend közönségsikere nem is a kiállítóterem falai között kezdődött – ahogy Pellizza remélte –, hanem a szocialista sajtón és a számtalan reprodukción keresztül. A festmény reprodukcióját már 1903-ban publikálta a milánói *Leggetemi! Almanacco per la pace* című lap, hasonlóképpen 1903. május 1-jén az *Unione* című szocialista lap is, a következő év május 1-jén pedig az *Avanguardia socialista* folyóirat. *A Negyedik Rend* 1905-ben vált országosan a munka és munkásosztály jelképévé, azáltal, hogy az *Avanti!* május elsejei ünnepi különszámában reprodukálta. 1906-ban több szocialista újság ajándékkártya formában nyomtatta ki a képet az előfizetőinek, a művész „leg-hálásabb beleegyezésével”.

1907 elején tragikus események kezdődtek Pellizza életében. Meghalt a felesége szülés közben, néhány nappal később a gyermekük is. Majd néhány hónappal később a festő idős édesapja is. A tragikus események láncolata mély depresszióba taszította Pellizzát, aki 1907. június 14-én önkézevel vetett véget életének saját műtermében. Mindössze 39 éves volt.

A művész halála után *A Negyedik Rend* többször visszatért a politikai és a kulturális élet rivaldafényébe. Először az első világháború után, amikor 1921-ben Milánó város szocialista községtanácsa közadakozásból megvásárolta és kiállította. A fasizmus hatalomra jutása utáni években is látható volt a Sforza kastélyban elhelyezett Galleria d'Arte Moderna gyűjteményben. Az 1930-as években raktárba sülyesztették, a leltár szerint címét *Két férfi és egy nő gyermekkel a karjánra* átkeresztelve. A fasizmus bukása után *A Negyedik Rend* az antifasiszta Olaszország, „a munkán alapuló köztársaság” szimbóluma lett. Új helyre került a milánói Dóm tér melletti Museo del Novecentóba. Reprodukciói ma ott vannak az iskolai tankönyvekben. Közismertsége az 1960-as évek végét követő évtizedben emelkedett a tetőpontra, részben az akkor kirobbant példátlan méretű diák- és munkástömegmozgalmak révén, részben a nagy poszterek divatjának megjelenésével. Bernardo Bertolucci világhírű filmrendező 1978-ban készült *Huszedik század* című filmje (a film Pellizza festményének idézésével indul) is hozzájárult a festő nemzetközi hírnevének kialakulásához.

A 20. század utolsó évtizedében már jól látszott, hogy a negyedik rend a hosszú menetelésében nem jutott el ideáinak – a humanizmus, a szocializmus, a szabadság társadalmának – eléréséhez. Elkezdődött az európai társadalmaknak az a válsága, amelyben ma élünk. Nagyvászna előtt állva eszünkbe juthat a kérdés: utópista volt-e Pellizza? A 20. század elején, amikor festette,

valószínű bizakodott, hogy a negyedik rend célba ér. Biztos, hogy művészként ezt akarta szolgálni. Ma a nagyvászon a milánói Galleria d'Arte Modernában látható. Vannak, akiknek csak értékes múzeumi műtárgy, másoknak történeti dokumentum, de maradtak olyanok is, akiknek inspirációt és hitet ad.

Pellizza más műveit (a legtöbbet) közgyűjtemények őrizik: a milánói Brera Accademia, a római Galleria d'Arte Moderna, a torinói Modern Művészeti Galéria, a párizsi Musée d'Orsay, és több más képtár.

Irodalom

Pelissero, Gabriella: *Pellizza per il Quarto Stato*. Città di Torino, Torino, 1977.

Scotti, Aurora: *Pellizza Da Volpedo. Catalogo Generale*. Electa Mondadori, Milano, 1986.

Lacagnina, Davide: Pellizza da Volpedo Giuseppe. In: Raffaele Romanelli (szerk.): *Dizionario biografico degli Italiani*. 82. köt. 2015.

Cau, Ettore: In margine a Quarto Stato. Il cartone grande di Pellizza. In: *Oltre*. 170. sz. 2018.

NICOLAS BEAUVILLAIN²

Színház a munkásosztálynak³

Az 1930-as évek elején amatőr társulatok a forradalom ügyét szolgáló színházat hoztak létre. A Groupe Octobre, egy ilyen színház oszlopos tagja, Jacques

² Nicolas Beauvillain a La Chaloupe (Niort) (Az evezős csónak [Niort]) társulat művészeti társvezetője, az Octobre (Október) című előadás rendezője volt.

³ A szöveg magyar változatának eredeti megjelenése: Le Monde diplomatique. 2013. június. Fordította: Drechsler Ágnes. A szövegen kisebb, főképp formai változtatásokat eszközöltünk, hogy az jobban igazodjon az *Évkönyv* arculatához. (A szerkesztők.)

Prévert lendületes és merész szövegeivel újra feltalálta az agitpropot.⁴ Ez mára már legenda. És majdnem elfeledett.

„Légy résen! / A tőke kegyetlen, rafinált, alattomos / Hátulról átölel / Már is nyakadon a kötél”. Ezt Jacques Prévert írta. Prévert, aki nem is annyira „ártatlan virágszál”, mint amilyennek általában tartják.

A színház néha leveti burzsoá pompáját, és a „nép” által látogatott helyekre vonul, hogy ott minél több embernek mesélhessen az osztályharcról, a forradalomról és egy szebb jövő lehetőségéről.⁵ Ezt tette Franciaországban 1932 és 1936 között az Groupe Octobre (Október Csoport).

Az 1929-es tőzsdekrach után a válság egész Európát elérte. 1931-től Franciaországban gyárakat zártak be, csökkentették a béreket, az országban tömegesen nyomorogtak, és jog a szociális ellátásra nem létezett. Néhány embernek ekkor a színház vált a harc eszközévé. 1932-ben rengeteg amatőr társulat alakult. A munkások városonként vagy szakmánként gyűltek össze, próbáltak és léptek fel. A társulatok az 1931-ben alakult Fédération du théâtre ouvrier de France-ban (FTOF, Francia Munkásszínházak Szövetsége) tömörültek, amelyet Léon Moussinac vezetett. E forradalmi szervezetek a Francia Kommunista Párt (PCF) és a Confédération générale du travail Unitaire (CGTU, Általános Munkásszövetség Egységes Konföderációja) szolgálatába álltak, mivel munkájukat az emancipáció eszközének tekintették.

Az FTOF-en belül néhány párizsi amatőr színész tovább akart lépni a Prémices nevű sokkoló csoportból, hogy ahol csak lehet, agitprop színházat hozzon létre aktuális témákkal kapcsolatos szövegek előadásával. De kellett nekik egy szerző is. Moussinac beszélt nekik egy „nagyon vicces és nagyon

Jacques Prévert

⁴ Az idézett szövegek Jacques Prévert írásai, amelyeket Jacques Prévert, OCTOBRE - sketches et chœurs parlés pour le groupe Octobre 1932–1936 (Villámjelenetek és szavalókórusok az Október Csoport részére) címen André Heinrich gyűjtött össze és kommentált, Gallimard, Párizs, 2007.

⁵ Neveux, Olivier: Théâtres en lutte. Le théâtre militant en France des années 1960 à nos jours (Harcoló színházak. Az aktivista színház Franciaországban az 1960-as évektől napjainkig). La Découverte, Párizs, 2007.

jó fej Jacques Prévert nevű fickóról”.⁶ Prévert akkor 32 éves volt, már kilépett André Breton szürrealista csoportjából, és csak ritkán jelentek meg írásai. A *La Scène ouvrière* (A munka színhelye) című folyóiratban azonban megjelentetett egy cikket, amelyet a következőképpen fejezett be: „Proletároknak

nincs színház. Ha egy munkás vagy paraszt megjelenik a színpadon, az csak arra jó, hogy kifigurázzák, vagy olyan embernek láttassák, aki az első felvonásban először fellázad, a másodikban elgondolkodik, a harmadikban pedig megnyugszik és elárulja az osztályát. Most nem bambulhatunk el, kritizálni kell gyorsan, nemet kell mondani. Ha most nem csináljuk meg a saját színházunkat, akkor soha.” 1932 áprilisában a Prémices-ből kivált színészfutalok és Jacques Prévert találkoztól szerveztek. Arlette Besset ötlete volt, hogy Lazare Fuchsmann, Jean Loubes, Arlette Besset és Raymond Bussières bízzák meg Prévert-t, hogy a közelgő törvényhozási választásokra írjon egy villámjelentet a sajtóról. Egy héttel később Prévert átadta nekik a kért szöveget. A *Vive La Presse* (Éljen a sajtó) a politikai, vallási és gazdasági hatalmak és a média közötti kapcsolatokat szapulja. A bohózat teli van csípős megjegyzésekkel, és szavalókórussal zárul. A „szponzorok” el voltak ragadtatva, pont ezt a hangnemet keresték. De Prévert nemcsak a szerző akart lenni: részt is akart venni. Olyan barátokat hozott magával, mint Marcel Duhamel, aki később a *La Série noire* nevű könyvsorozat alapította, és Paul Grimault, aki később együtt dolgozott a költővel a *La Bergère et le Ramoneur* (A pásztorlány és a kéményseprő) című animációs filmen. Új színházi csoport született. Az 1917-es orosz forradalom előtt tisztelgve Groupe Octobre-nek (Október Csoport) nevezik magukat, „hogy ne lehessen félreérteni”, ahogy Bussières mondta.

A *Vive la presse*-t április 25-én kezdték játszani Párizs külvárosáiban, a sztrájkoló építőipari munkásoknak. Az előadással a Groupe Octobre megtalálta a saját stílusát. Egy másik szöveget a párizsi kommun 1932. május végi megemlékezésekor adták elő. Rövid darabok, szavalókórus, napi hírek, dalok

⁶ Fauré, Michel: *Le Groupe Octobre* (Az „Október Csoport”). Christian Bourgois Kiadó, Párizs, 1977. Sajnálatos módon már nem kapható.

vagy koreografált darabok, Prévert napról napra bővítette a Groupe Octobre repertoárját, ahol mindenki beadta a zenei, építő-, szabó- vagy gépírói tehetségét. A gyorsan megtanult, gyorsan begyakorolt szövegeket a Csoport iskolák udvarán, köztereken, népünnepélyeken, sztrájkoló gyárakban adta elő, a filmgyártásban dolgozó barátok kölcsönözte jelmezekkel és kellékekkel. Elítélték a háborút, a vallást, a hatalmasok pofátlanságát és erkölcstelenségét, a terjedő fasizmust. Az elsődleges célpont a kapitalizmus és az ezzel járó munkakörülmények voltak, annál is inkább, mivel akkoriban egyre erősödtek a társadalmi tiltakozó mozgalmak. Prévert az 1930-as években számos írást tett közzé. Ezek ma is éppoly aktuálisak. Csak a rendőrprefektusok vagy a miniszterek nevét kell kicserélni, a nagy vagyonosokét alig, a nevük gyakran ugyanaz maradt.

Minden bizonnyal az 1933 márciusában írt Citroën-szöveg az egyik legszembetűnőbb példa arra, ahogy az Október Csoport képes azonnal reagálni az eseményekre. Egy Citroën-gyárban történt igazságtalan elbocsátásokat követően szolidaritásként 8000 munkás lépett sztrájkba, amely eltartott aztán három hónapig.⁷ Raymond Bussiéres, aki akkoriban rajzolóként dolgozott a párizsi prefektúrán, tudomást szerzett a sztrájkról. Felvette a kapcsolatot Prévert-rel, aki megírta a szöveget, amelyet elpróbáltak délután, és a *Citroënt* még aznap este elő is adták az egyik sztrájkórségen. „A munkás olyan, mint egy öreg gumiabroncs, ha kipukkan, nem is hallod, hogy kipurcant”.

Bár az Október Csoport a munkásosztálynak játszott, tagjai általában művész vagy értelmiségi, néha burzsoá háttérrel rendelkeztek. De meg akarták változtatni a világot. Nevezetesen a színházzal. Voltak ötletek, viták, dühöngések, de harcoltak, közösen. Voltak köztük a Kommunista Párt tagjai, voltak trockisták, anarchisták vagy csupán közel állók valamelyik áramlathoz. Prévert, bár választott pártot, mégsem lépett be. Egész életében elutasította, hogy „cellába zárják”.

A csoport népszerűsége egyre nőtt: az FTOF a *Les Blouses Bleues de Bobigny*t (A bobigny-i kék blúzósokat) választotta, hogy Franciaországot képviselje a moszkvai Munkásszínházi Olimpián. A francia, brit, holland és belga csoportok Londonban, 1933. május 13-án szálltak egy, a Szovjetunió által bérelt hajóra. Öt napot tartott a *Koopératziának* az út, a fedélzeten zajló próbák és a kabinokban tartott partik ritmusára. Hogy ne kelljen nagy kitérőt tenni, a vörös zászlós hajó a Kieli-csatornán, német területen haladt át,

⁷ A Youtube-on látható egy videó, ahol a Citroën-t Jacques Prévert mondja el: https://www.youtube.com/watch?v=aOGtyP-tP_E (A videó már nem hozzáférhető, státuszát privátra állították – a szerkesztők.)

ahol horogkeresztet német hajók jöttek szembe. A dokkmunkások diszkréten emelték fel az öklüket. Oroszországba érkezve a csoportot rengeteg program várta: előadások, látogatások és találkozók, mindez egy idegenvezetővel, egy „moszkvai szemmel”, így nem sok mozgási szabadságuk volt. Míg egyeseket elbűvölt, amit a szovjetrendszerből láttak, mások, köztük Prévert, kritikusabbak voltak.

A nagy gálaesten Erwin Piscator nagy német rendező és Konsztantyin Sztanyiszlavszkij híres orosz színész-rendező, a moszkvai Művész Színház alapítója előtt játszottak. Sztálinnak nem tetszett Prévert minden „háborús-kodót” kifaragó *La Bataille de Fontenoy – Théâtre aux armées* (A fontenoy-i csata – Színház a fegyveres erőknél) című egyfelvonásos bohózata, és elhagyta a színházat. A közönség és a *Pravda* azonban dicsérte Prévert, Yves Allégret, Jean-Paul Dreyfus (aki később Le Chanois néven lett ismert) előadását. Mindazonáltal az „oktobristák” nem voltak hajlandók aláírni a Sztálin politikájával való teljes elégedettségükről szóló nyilatkozatot... Diadalmasan tértek vissza Franciaországba, büszkélkedve, hogy megnyerték az első díjat – ami nem egészen így volt, de így kellett volna lennie: ugyanis egyáltalán nem osztottak ki első díjat.

De ezzel az aranykornak vége is lett. Változtak a dolgok. Egyes tagok kiszálltak, mások épp fordítva, akkoriban kapcsolódtak be, mint például Maurice Baquet, és a „profik” külön csoportokba tömörültek. Hogy szabad maradjon, az Október Csoport nem fogadott el anyagi hozzájárulást se pártoktól, se szakszervezetektől. Bár a jómódú családból származó Marcel Duhamel fedezett bizonyos költségeket, előbb-utóbb végül is dolgozniuk kellett. Néhanyan közülük, így Jacques Prévert is, a filmművészetben kezdtek nevet szerezni maguknak, aminek egyre több időt is szenteltek.

Az 1934. február 6-i szélsőjobboldali zavargások után több tag is aláírta az antifasiszta értelmiségiek Éberségi Bizottságának alapító kiáltványát, az *Aux travailleurs-t* (A dolgozóknak). A társulat 1935 júliusáig ismét nagyon aktív volt, elítélte a fasizmus franciaországi térnyerését, amelyet nagyon is üdvözöltek egyes notabilitások és vagyonosok. Kifogásolták a burzsoázia profitját és fényűzését, míg az „éhségmenetelők” munkát és kenyeret követeltek, és fellázdáltak a háborús felhívások ellen. „Eltársak, túlságosan hozzászokunk mások halálához (...), elvtársak, vigyázzatok, a ti bőrötöket is akarják (...), élünk még, de meddig? (...) Védekezzetek! A fasizmus és a háború ellen. Mindannyian együtt. Népfront”.

Újraindult az akciózás az utcákon, és... az utcabálokon, ahol, míg a zenekar szünetet tartott, páran felálltak egy asztalra, és onnan beszéltek a tömeghez. Míg olaszországi turnéján a Comédie Française néhány színésze fasiszta karlendítéssel üdvözölt, 1935 júniusában a kommunista önkormányzat meghívására, amely „breton fesztivált” szervezett, az Október Csoport nagy farsangi felvonulást szervezett Saint-Cyr-l'École-ban *Suivez le druide, revue bretonne* (Kövesse a druidát, breton revű) címmel. A konzervatív sajtó szerint ez a semmirekellők visszataszító maszkabálja volt. Való igaz, nem mindenki kedvére volt való, hogy a katonai főiskola előtt olyan táblákkal vonuljanak, amelyek azt hirdetik, hogy ebben a városban „a munkások dirigálnak”. Júliusban Roger Blin, Jean-Louis Barrault és a Mouloudji testvérek is csatlakoztak a társulathoz. Az Október Csoport azonban megfáradt, és újabb szünetet tartott 1936 májusáig, amikor is a baloldali erők koalíciója, a Népfront került hatalomra. Előadást rendeztek a sztrájkoló gyárakban és bezárt üzletekben, így járultak hozzá a népi örömnephez. Július 1-jén az akkoriban új Szakszervezetek Házában rendeztek egy estet: ez lett az utolsó.

Egyre gyakoribbak lettek ugyanis az összetűzések. Megannyi nézeteltérés azzal kapcsolatban, hogy hol van a Népfront határa, hogy bölcs dolog-e Spanyolországba menni harcolni, ahol a köztársasági kormány elleni 1936-os júliusi katonai felkelés háborúhoz vezetett, hogy nyújtson-e kezét a Kommunista Párt a katolikusoknak... A csoport szétvált, mielőtt elmérgesedett volna a helyzet, hogy „boldogok legyenek, ha másért nem, legalább a jó példa kedvéért”, ahogy később Prévert egyik színházi jelenetében írta.

Bár az Október Csoport nem sokat jelent ma már a nagyközönség számára, és tevékenységét nyilvánvalóan nem lehet egy az egyben átültetni, hatalmas buzdító erő van benne. Mert „az élet még nem olyan rózsás, és nem is trikolór. Piros az élet, mint a vér, amely az ereitekben folyik. Ez a ti élő életek, az élő munkások élete. Óvjátok a haláltól, a holtak világától. A bágyadtak és a megkeseredtek világától.”

INTERNATIONAL SUPPLEMENT

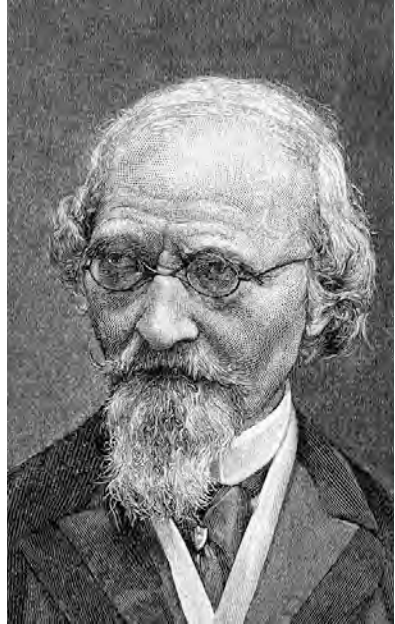
Friedrich Martin von Bodenstedt (22 April 1819 - 19 April 1892)¹

Letters from the prison

In view of good Kestenbergs lamento I have given my heart a poke and am now also translating the last seven printer's sheets of Korolenko (half of it is already finished). I should like to ask you to secure the following for this purpose:

1. Fr. Bodenstedt, "Poetical Ukraine," 1843;

2. Schewtschenko's Poems, translated into the German by Julia Virginia, published shortly before the war.²

Bodenstedt was born at Peine, Hanover, April 22d, 1819. From his earliest years his poetic nature broke through the barriers of his prosaic surroundings; but in spite of these significant manifestations, the young poet was educated to be a merchant. He was sent to a commercial school in Brunswick, and then put to serve an apprenticeship in business. His inclinations, however, were not to be repressed; and he devoted all of his holidays and many hours of the night to study and writing. At last he conquered his adverse fate, and at the age of twenty-one entered the University. He studied at Göttingen, Munich, and Berlin, and then through a fortunate chance went to Moscow as tutor in

¹ Original source except the quoted letter: <https://www.bartleby.com/lit-hub/critical-and-biographical-introduction-82/> (Last download date here and below: 29/10/2023)

² Kautsky, Luise (ed.): *Rosa Luxemburg letters 1896-1918*. Robert M. McBride Company, New York, 1925. 217. <https://www.marxists.org/archive/luxemburg/posthumous/lettersofrosaluxemburg-1922.pdf>

the family of Prince Galitzin. Here he remained three years, during which time he diligently studied the Slavonic languages and literature.

The first fruits of these studies were translations from the poems of Kaslow, Pushkin, and Lermontov (1843); which were considered equal to the originals in poetic merit. In Stuttgart, two years later, appeared his *Poetische Ukraine* (*Poetical Ukraine*). He went to Tiflis in 1842 as instructor in Latin and French in the Gymnasium. Here he studied the Tartar and Persian languages, under the direction of the "wise man" Mirza-Schaffy (Scribe Schaffy), and began to translate Persian poems. "It was inevitable," he afterwards said, "that with such occupations and influences many Persian strains crept into my own poetry." Here he wrote his first poems in praise of wine. Later he became an extensive traveler, and made long tours through the Caucasus and the East. The fruit of these journeys was the book *Die Völker des Caucasus und ihre Freiheitskämpfe gegen die Russen* (*The People of the Caucasus and their Struggle for Freedom against the Russians*), published in 1848. After his return to Germany he settled in München to study political economy in the University.

Two years later, in 1850, appeared his delightful book in prose and poetry, *Tausend und ein Tag im Orient* (*Thousand and One Days in the East*), a reminiscence of his Eastern wanderings and his sojourn at Tiflis. The central figure is his Oriental friend Mirza-Schaffy. "It occurred to me," he says, "to portray with poetic freedom the Caucasian philosopher as he lived in my memory, with all his idiosyncrasies, and at the same time have him stand as the type of an Eastern scholar and poet; in other words, to have him appear more important than he really was, for he never was a true poet, and of all the songs which he read to me as being his own, I could use only a single one, the little rollicking song, 'Mullah, pure is the wine, and it's sin to despise it.' For his other verse I substituted poems of my own, which were in keeping with his character and the situations in which he appeared." The poems by themselves, together with others written at different times and places, Bodenstedt published in 1856 under the title *Lieder des Mirza-Schaffy* (*Songs of Mirza-Schaffy*). Quite unintentionally they have occasioned one of the most amusing of literary mystifications. For a long time they were supposed to be real translations; and even to-day, despite the poet's own words, the "Sage of Tiflis" is considered by some a very great poet. A Tartar by birth, who had absorbed Persian culture, he was a skillful versifier, and could with facility translate simple songs from the Persian into the Tartar language. Bodenstedt put into Mirza-Schaffy's mouth

the songs which were written during his intercourse with the Eastern sage, to give vividness to the picture of an Eastern divan of wisdom.

They portray Oriental life on its more sensuous, alluring side. In most musical, caressing verse they sing of wine and love, of the charms of Zuleika and Hafisa, of earthly bliss and the delights of living. Yet with all their warm Eastern imagery and rich foreign dress they are essentially German in spirit, and their prevailing note of joyousness is now and again tempered by more serious strains.

The book was received with universal applause, and on it Bodenstedt's fame as poet rests. It has been translated into all the European languages, even into Hebrew and Tartar, and is now in its one hundred and forty-third German edition. Twenty-four years later Bodenstedt followed it with a similar collection, *Aus dem Nachlass des Mirza-Schaffy* (*From the Posthumous Works of Mirza-Schaffy*: 1874), where he shows the more serious, philosophic aspect of Eastern life. Bodenstedt's poems and his translations of Persian poetry are the culmination of the movement, begun by the Romantic School, to bring Eastern thought and imagery home to the Western world. Other well-known examples are Goethe's *West-Eastern Divan*, and the poems and paraphrases of Rückert and others; but the *Songs of Mirza-Schaffy* are the only poems produced under exotic influences which have been thoroughly acclimatized on German soil.

Bodenstedt was for a time director of the court theatre at Meiningen; and though he held this difficult position for only a short time, he did much to lay the foundation of the success which the Meininger, as the best German stock company of actors, achieved later on their starring tours through the country. He was ennobled in 1867, while in this position. He spent the last year of his life at Wiesbaden, where he died in 1892.

Bodenstedt was a voluminous writer; his work includes poems, romances, novels, and dramas. *Vom Atlantischen zum Stillen Ocean* (*From the Atlantic to the Pacific Ocean*: 1882) is a description of his lecturing tour to the United States the year before. His autobiography, *Erinnerungen aus Meinem Leben* (*Recollections of my Life*), gives interesting glimpses into his eventful career. His mind was more receptive than creative, and this, combined with his great technical skill and his quick intuition, fitted him peculiarly to be a translator and adapter. His translation of Shakespeare's works, in conjunction with Paul Heyse, Kurz, and others (fifth edition, Leipzig, 1890), is especially noteworthy, as also his rendering of Shakespeare's sonnets. But he will live in German literature as the poet Mirza-Schaffy.

Letter to the Congress³

I.

I would urge strongly that at this Congress a number of changes be made in our political structure.

I want to tell you of the considerations to which I attach most importance.

At the head of the list I set an increase in the number of Central Committee members to a few dozen or even a hundred. It is my opinion that without this reform our Central Committee would be in great danger if the course of events were not quite favourable for us (and that is something we cannot count on).

Then, I intend to propose that the Congress should on certain conditions invest the decisions of the State Planning Commission with legislative force, meeting, in this respect, the wishes of Comrade Trotsky- to a certain extent and on certain conditions.

As for the first point, i.e., increasing the number of C.C. members, I think it must be done in order to raise the prestige of the Central Committee, to do a thorough job of improving our administrative machinery and to prevent conflicts between small sections of the C.C. from acquiring excessive importance for the future of the Party.

It seems to me that our Party has every right to demand from the working class 50 to 100 C.C. members, and that it could get them from it without unduly taxing the resources of that class.

Such a reform would considerably increase the stability of our Party and ease its struggle in the encirclement of hostile states, which, in my opinion, is likely to, and must, become much more acute in the next few years. I think that the stability of our Party would gain a thousand-fold by such measure.

Lenin

December 23, 1922

Taken down by M.V.

---

³ Original source: <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1922/dec/testamnt/congress.htm>
(Last download date here and below: 29/10/2023)

II.

Continuation of the notes

December 24, 1922

By stability of the Central Committee, of which I spoke above, I mean measure against a split, as far as such measures can at all be taken. For, of course, the whiteguard in *Russkaya Mysl* (it seems to have been S.S. Oldenburg) was right when, first, in the whiteguards' game against Soviet Russia he banked on a split in our Party, and when, secondly, he banked on grave differences in our Party to cause that split.

Our Party relies on two classes and therefore its instability would be possible and its downfall inevitable if there were no agreement between those two classes. In that event this or that measure, and generally all talk about the stability of our C.C., would be futile. No measure of any kind could prevent a split in such a case. But I hope that this is too remote a future and too improbable an event to talk about.

I have in mind stability as a guarantee against a split in the immediate future, and I intend to deal here with a few ideas concerning personal qualities.

I think that from this standpoint the prime factors in the question of stability are such members of the C.C. as Stalin and Trotsky. I think relations between them make up the greater part of the danger of a split, which could be avoided, and this purpose, in my opinion, would be served, among other things, by increasing the number of C.C. members to 50 or 100.

Comrade Stalin, having become Secretary-General, has unlimited authority concentrated in his hands, and I am not sure whether he will always be capable of using that authority with sufficient caution. Comrade Trotsky, on the other hand, as his struggle against the C.C. on the question of the People's Commissariat of Communications has already proved, is distinguished not only by outstanding ability. He is personally perhaps the most capable man in the present C.C., but he has displayed excessive self-assurance and shown excessive preoccupation with the purely administrative side of the work.

These two qualities of the two outstanding leaders of the present C.C. can inadvertently lead to a split, and if our Party does not take steps to avert this, the split may come unexpectedly.

I shall not give any further appraisals of the personal qualities of other members of the C.C. I shall just recall that the October episode with Zinoviev and Kamenev [See Vol. 26, pp. 216-19] was, of course, no accident, but neither

can the blame for it be laid upon them personally, any more than non-Bolshevism can upon Trotsky.

Speaking of the young C.C. members, I wish to say a few words about Bukharin and Pyatakov. They are, in my opinion, the most outstanding figures (among the youngest ones), and the following must be borne in mind about them: Bukharin is not only a most valuable and major theorist of the Party; he is also rightly considered the favourite of the whole Party, but his theoretical views can be classified as fully Marxist only with great reserve, for there is something scholastic about him (he has never made a study of the dialectics, and, I think, never fully understood it).

December 25. As for Pyatakov, he is unquestionably a man of outstanding will and outstanding ability, but shows too much zeal for administrating and the administrative side of the work to be relied upon in a serious political matter.

Both of these remarks, of course, are made only for the present, on the assumption that both these outstanding and devoted Party workers fail to find an occasion to enhance their knowledge and amend their one-sidedness.

Lenin

December 25, 1922

Taken down by M.V.

Addition to the above letter

Stalin is too rude and this defect, although quite tolerable in our midst and in dealing among us Communists, becomes intolerable in a Secretary-General. That is why I suggest that the comrades think about a way of removing Stalin from that post and appointing another man in his stead who in all other respects differs from Comrade Stalin in having only one advantage, namely, that of being more tolerant, more loyal, more polite and more considerate to the comrades, less capricious, etc. This circumstance may appear to be a negligible detail. But I think that from the standpoint of safeguards against a split and from the standpoint of what I wrote above about the relationship between Stalin and Trotsky it is not a [minor] detail, but it is a detail which can assume decisive importance.

Lenin

Taken down by L.F.

January 4, 1923

III.

Continuation of the notes.

December 26, 1922

The increase in the number of C.C. members to 50 or even 100 must, in my opinion serve a double or even a treble purpose: the more members there are in the C.C., the more men will be trained in C.C. work and the less danger there will be of a split due to some indiscretion. The enlistment of many workers to the C.C. will help the workers to improve our administrative machinery, which is pretty bad. We inherited it, in effect, for the old regime, for it was absolutely impossible to reorganise it in such a short time, especially in conditions of war, famine, etc. That is why those „critics” who point to the defects of our administrative machinery out of mockery or malice may be calmly answered that they do not in the least understand the conditions of the revolution today. It is altogether impossible in five years to reorganise the machinery adequately, especially in the conditions in which our revolution took place. It is enough that in five years we have created a new type of state in which the workers are leading the peasants against the bourgeoisie; and in a hostile international environment this in itself is a gigantic achievement. But knowledge of this must on no account blind us to the fact that, in effect we took over the old machinery of state from the tsar and the bourgeoisie and that now, with the onset of peace and the satisfaction of the minimum requirements against famine, all our work must be directed towards improving the administrative machinery.

I think that a few dozen workers, being members of the C.C., can deal better than anybody else with checking, improving and remodeling our state apparatus. The Workers' and Peasants' Inspection on whom this function devolved at the beginning proved unable to cope with it and can be used only as an ‚appendage' or, on certain conditions, as an assistant to these members of the C.C. In my opinion, the workers admitted to the Central Committee should come preferably not from among those who have had long service in Soviet bodies (in this part of my letter the term workers everywhere includes peasants), because those workers have already acquired the very traditions and the very prejudices which it is desirable to combat.

The working-class members of the C.C. must be mainly workers of a lower stratum than those promoted in the last five years to work in Soviet bodies; they must be people closer to being rank-and-file workers and peasants, who,

however, do not fall into the category of direct or indirect exploiters. I think that by attending all sittings of the C.C. and all sittings of the Political Bureau, and by reading all the documents of the C.C., such workers can form a staff of devoted supporters of the Soviet system, able, first, to give stability to the C.C. itself, and second, to work effectively on the renewal and improvement of the state apparatus.

Lenin

Taken down by L.F.
December 26, 1922

VII.

Continuation of the notes.

December 29, 1922

In increasing the number of its members, the C.C., I think, must also, and perhaps mainly, devote attention to checking and improving our administrative machinery, which is no good at all. For this we must enlist the services of highly qualified specialists, and the task of supplying those specialists must devolve upon the Workers' and Peasants' Inspection.

How are we to combine these checking specialists, people with adequate knowledge, and the new members of the C.C.? This problem must be resolved in practice. It seems to me that the Workers' and Peasants' Inspection (as a result of its development and of our perplexity about its development) has led all in all to what we now observe, namely, to an intermediate position between a special People's Commissariat and a special function of the members of the C.C.; between an institution that inspects anything and everything and an aggregate of not very numerous but first-class inspectors, who must be well paid (this is especially indispensable in our age when every thing must be paid for and inspectors are directly employed by the institutions that pay them better).

If the number of C.C. members is increased in the appropriate way, and they go through a course of state management year after year with the help of highly qualified specialists and of members of the Workers' and Peasants' Inspection who are highly authoritative in every branch- then, I think, we shall successfully solve this problem which we have not managed to do for such a long time.

To sum up, 100 members of the C.C. at the most and not more than 400-500 assistants, members of the Workers' and Peasants' Inspection, engaged in inspecting under their direction.

Lenin

December 29, 1922
Taken down by M.V.

To: COMRADE STALIN⁴

Top secret

Personal

Copy to Comrades Kamenev and Zinoviev

Dear Comrade Stalin:

You have been so rude as to summon my wife to the telephone and use bad language. Although she had told you that she was prepared to forget this, the fact nevertheless became known through her to Zinoviev and Kamenev. I have no intention of forgetting so easily what has been done against me, and it goes without saying that what has been done against my wife I consider having been done against me as well. I ask you, therefore, to think it over whether you are prepared to withdraw what you have said and to make your apologies, or whether you prefer that relations between us should be broken off.⁵

Respectfully yours,

Lenin

March 5, 1923

⁴ Original source: <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1923/mar/05.htm>

⁵ A reference to the following fact. After Lenin, with the permission of his doctors, had, on December 21, 1922, dictated a letter to Trotsky on the foreign trade monopoly (see this volume, Document 811), J. V. Stalin, whom a C.C. Plenum decision of December 18 had made personally responsible for the observance of the medical regimen ordered for Lenin, used offensive language against Nadezhda Krupskaya and threatened to take the case to the Control Commission for having taken down the said letter. On December 23, 1922, Krupskaya sent Kamenev a letter asking for protection from "the gross interference in my personal life, offensive language and threats".

Nadezhda Krupskaya apparently told Lenin of this fact in early March 1923. Having learned about this Lenin dictated the document here published.

Maria Ulyanova later wrote in a letter to the presidium of the July (1926) Joint Plenum of the Central Committee and the Central Control Commission of the R.C.P.(B.), at which the question had been raised by G. Y. Zinoviev, one of the leaders of the "new opposition", that Stalin had offered his apologies.

PETER BEINART⁶

Imagine if Another Bernie Sanders Challenges Joe Biden⁷

To understand why progressives should challenge Joe Biden in the upcoming Democratic presidential primary, remember what happened during the last one.

When Bernie Sanders⁸ exited the 2020 race – after winning more than 1,000 delegates – he cashed in his votes for public policy clout. Mr. Sanders’s supporters joined Mr. Biden’s allies in working groups that crafted a common agenda on the economy, education, health care, criminal justice, immigration and climate change. From those task forces came what Barack Obama called “the most progressive platform of any major-party nominee in history.” And that progressivism continued into Mr. Biden’s presidency. One hundred days after he took office, *The New York Times* concluded that he had “moved leftward with his party, and early in his tenure is driving the biggest expansion of American government in decades.”

By challenging him from the left, Mr. Sanders didn’t only change Mr. Biden’s candidacy. He also made him a better president. But only on domestic policy. There was no joint working group specifically devoted to foreign

---

⁶ Peter Beinart is a professor of journalism and political science at the Newmark School of Journalism at the City University of New York. He is also an editor at large of *Jewish Currents* and writes *The Beinart Notebook*, a weekly newsletter.

⁷ The original article was published by *The New York Times*. May 8, 2023. <https://www.nytimes.com/2023/05/08/opinion/joe-biden-primary-challenger-foreign-policy.html> (Last download date: 31/10/2023)

⁸ See: Pál István: Elnökválasztás az USA-ban 2020. In: *Évkönyv*. 2021. 210–215.

affairs – and it shows. With rare exceptions, Mr. Biden hasn't challenged the hawkish conventional wisdom that permeates Washington; he's embodied it. He's largely ignored progressives, who, polls suggest, want a fundamentally different approach to the world. And he'll keep ignoring them until a challenger turns progressive discontent into votes.

Take China. America's new cold war against Beijing may enjoy bipartisan support in Washington, but it doesn't enjoy bipartisan support in the United States. According to an April Pew Research Center poll, only 27 percent of Democrats see China as an enemy – roughly half the figure among Republicans. In a December 2021 Chicago Council survey, two-thirds of Republicans – but less than four in 10 Democrats – described limiting China's global influence as a very important foreign policy goal.

Grass-roots Democratic voters dislike the government in Beijing. But they oppose a new cold war for two key reasons. First, their top foreign policy priorities – according to an April Morning Consult poll – are combating climate change and preventing another pandemic. Treating China as an enemy undermines both. Second, they oppose higher military spending, which a new cold war makes all but inevitable.

But the Biden administration isn't listening. When Secretary of State Antony Blinken outlined the administration's China policy in a speech last May, it took him 38 minutes to even mention climate or public health. As the Brookings Institution detailed last November, the growing animosity between the United States and China “pushes solutions to global challenges such as climate change, pandemic crises and nuclear proliferation farther out of reach.”

Mr. Biden isn't listening to ordinary Democrats on military spending, either. In March, he proposed lavishing more on defense, adjusted for inflation, than the United States did at the height of the last Cold War.

China is not the only place where Mr. Biden's policies more closely resemble Donald Trump's than those desired by his party's base. Despite polls early in Mr. Biden's presidency showing that almost three-quarters of Democrats wanted him to rejoin the Iran nuclear deal that Mr. Trump exited, Mr. Biden refused to sign an executive order doing that. He instead made additional demands on Tehran, which prompted negotiations that squandered the final months of President Hassan Rouhani's relatively moderate government. By the summer of 2021, Iran had a hard-line president, which made reviving the

deal nearly impossible. Now Tehran is on the verge of being able to build a nuclear bomb.

A similar pattern characterizes Mr. Biden's policy toward Cuba. When President Obama opened relations with the island, ordinary Democrats applauded. Then Mr. Trump reimposed sanctions, many of which Mr. Biden has kept. In so doing, according to Ben Rhodes, Mr. Obama's former deputy national security adviser, Mr. Biden has chosen to "legitimize what Trump did by continuing it."

Mr. Biden has mimicked his predecessor on Israel, too. Mr. Trump closed America's consulate in East Jerusalem, which served the largely Palestinian half of the city. It remains closed. Mr. Trump shuttered the Palestine Liberation Organization's office in Washington, the closest thing that Palestinians had to an embassy. It's still shut. And despite polls showing that more Democrats now sympathize with the Palestinians than with Israel, the Biden administration will not even investigate whether Israel's use of American weapons to abuse Palestinian human rights violates U.S. law.

There are exceptions to this pattern. Grass-roots Democrats generally support the administration's Ukraine policy, which has twinned support for Kyiv with efforts to avoid direct confrontation with Moscow. And Mr. Biden fulfilled a progressive demand by withdrawing troops from Afghanistan – although that commendable decision now looks less like an effort to restrain American militarism than to redirect it toward China.

Overall, however, Mr. Biden's foreign policy has been more hawkish than Mr. Obama's, even as his domestic policy has been more progressive. Only a 2024 primary challenge offers any hope of changing that.

Long before Bernie Sanders ran for president, progressives had a long history of using primary challenges to convey their frustration with Democratic Party elites. By winning 42 percent of the vote in the 1968 New Hampshire primary, Eugene McCarthy exposed dissatisfaction with Lyndon Johnson's war in Vietnam. In 2004, Howard Dean did something similar when he almost upset a Democratic field composed largely of legislators who had voted to invade Iraq. And although they both lost, Mr. McCarthy and Mr. Dean each laid the groundwork for anti-war candidates – George McGovern in 1972 and Barack Obama in 2008 – who won the Democratic nomination four years later.

Foreign policy doesn't motivate voters today in the way it did when American troops were dying in Vietnam and Iraq. But an outsider candidate need

not do as well as Mr. McCarthy or Mr. Dean to show the Biden foreign policy team that it's out of step with the party's base.

And that challenger would enjoy other advantages. Close to half of Democratic voters think Mr. Biden should not run again, which makes him vulnerable to a challenger who mobilizes ideological discontent. That doesn't mean a challenger would undermine Mr. Biden's chances in the general election. Democrats – including supporters of Mr. Sanders's insurgency – turned out for him in November 2020 because they were terrified of a Republican in the White House. They remain terrified today. Given the disillusionment with American military intervention coursing through the Trump-era G.O.P., a less confrontational foreign policy might even attract some on the political right.

A primary opponent would risk the Democratic establishment's wrath. But he or she could put into circulation ideas that won't otherwise get a hearing in official Washington: a joint U.S.-China initiative to support green energy in the developing world, a ban on U.S. policymakers cashing in with weapons makers and foreign governments once they leave office, the repeal of sanctions that immiserate ordinary people while entrenching rather than dislodging repressive regimes.

Mr. Biden's presidency has a split personality. On domestic policy, he's been the most progressive president since Lyndon Johnson. But on Israel, Cuba and Iran, he's continued some of Mr. Trump's dumbest and cruelest policies. On China, he's leading the United States into a cold war that imperils public health, ecological survival and global peace. Next year's election offers the best chance to make him change course. But only if some enterprising progressive puts foreign policy on the ballot.

KÖTETÜNK MUNKATÁRSAI

Antal Gábor – történész

Balogh András – történész, professor emeritus, ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék

Beauvillain, Nicolas – a La Chaloupe (Niort) társulat művészeti társvezetője, az *Octobre* című előadás rendezője

Beinart, Peter – az újságírás és a politikatudomány professzora, Newmark School of Journalism (City University of New York)

Dalos Rimma – költő, műfordító

Damjé, Vagyim Valerjevics – történész, Orosz Tudományos Akadémia Világtörténeti Intézete, Közgazdasági Főiskola

Fischer Ferenc – történész, az MTA doktora, professor emeritus, PTE-BTK-TTI Modernkori Történeti Tanszék

Garadnai Zoltán – történész, tanár, népművelő, Magyar Nemzeti Levéltár

Hajdu Tibor – történész, az MTA doktora, MTA Történettudományi Intézete

Háda Béla – történész, politológus, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Eötvös József Kutatóközpont, Stratégiai Védelmi Kutatóintézet

Horváth Jenő – történész, kandidátus, professor emeritus, az MTA doktora, Budapesti Corvinus Egyetem

J. Nagy László – történész, professor emeritus, SZTE BTK Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok Tanszék

Kupi László – PhD-hallgató, ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola

Losoncz Márk – filozófus, Belgrádi Egyetem Filozófiai és Társadalomelméleti Intézet

Majoros István – történész, professor emeritus, ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék

Pankovits József – történész, kandidátus, Politikátörténeti Intézet

Percze Máté – PhD hallgató, ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék

Poór Péter – PhD hallgató, ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék

Ránki Péter – újságíró

Romsics Gergely – történész, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének főmunkatársa, az ELTE Bölcsészettudományi Karának docense

Stempler Ádám – egyetemi tanársegéd, ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék

Székely Gábor – történész, professor emeritus, ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék

Vörös István – József Attila-díjas költő, író, irodalomtörténész

Zalai Anita – történész, docens, SZTE JGYPK Történeti Tanszék

Zámbori Jonatán – PhD hallgató, ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék

THANKS TO THE LABOR MOVEMENT

- The Weekend
- Overtime Pay
- 8-Hour Workday
- Minimum Wage
- Paid Vacation
- Sick Days
- Safety Standards
- Child Labor Laws
- Health Benefits
- Retirement Security
- Unemployment Insurance